KRAFTA ER VÅR!

Kampen om Tyssedal

ca. 1970 - 1987

Av Ellen Røsjø

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Forside: 1. mai-toget i Tyssedal i 1982
Foto: Jan M. Lillebø, Bergens Tidende

Bakside: Demonstrerende tyssedølinger foran Stortinget 9. juni 1983
Foto: Bernt Eide, Klassekampen

Sats og trykk: Bergen Trykk A/S

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

FORORD

Bokprosjektet om Tyssedal-saka blei lyst ut våren 1986 i medlemsbladet til Norsk Historikerforening. Oppdragsgivere var Odda kommune og Elektrokjemisk Arbeiderforening, avdeling 44 av Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund (fagforeninga ved ilmenittsmelteverket i Tyssedal). De ville ha ei fyldig oppsummering av Tyssedal-saka som hadde pågått i over 10 år. Hva var bakgrunnen for den utviklinga som var skjedd? De var åpne for flere innfallsvinkler, men var naturlig nok opptatt av lokalsamfunnets innsats for å bevare arbeidsplassene ved hjørnesteinsbedriften på det ensidige industristedet. Forfatteren skulle få arbeide innen frie rammer mht. tilrettelegging og gjennomføring, men stå i kontakt med og drøfte opplegget med et rådgivende utvalg. Oppdragsgiverne ved fagforeningsformann Olaf Albertsen og ordfører Knut Erdal og journalistene Jan Gravdal (Haugesunds Avis), Arne Hesjedal (Bergens Tidende) og redaktør Øyvind Madssen (Hardanger Folkeblad), som hadde fulgt saka på nært hold, har sittet i dette utvalget. Det endelige resultatet står for forfatterens regning.

For meg var oppdraget svært interessant. Jeg er opptatt av moderne industrihistorie, av årsakene til og følgene av at industriarbeidsplasser forsvinner og av folk sin kamp for arbeidsplassene. Derfor søkte jeg på jobben, og vi inngikk avtale. Jeg flytta til Odda i oppdragsperioden for å ha mulighet til å sette meg bedre inn i saka og få en forståelse av det særegne ved Odda-samfunnet. Det har vært ei lærerik tid. Likevel er 1 år og 3 måneder kort tid å jobbe med et så omfangsrikt materiale og ei mangesidig sak. Jeg har prioritert å dokumentere saka breiest mulig fordi jeg mener det er nyttig materiale som bør fram. Jeg trur boka vil være interessant for dem som sto midt oppi begivenhetene. Den vil også være nyttig erfaringsmateriale for andre som kan komme opp i eller har vært i lignende situasjoner.

Billedstoffet er samla inn av meg. Hardanger Folkeblad, Bergens Tidende og Haugesunds Avis har gratis stilt sitt billedmateriale til disposisjon.

Takk til dem som har latt seg intervjue og til dem som har lest manus og gitt kommentarer. Spesielt vil jeg takke Knut Venneslan, Hans Ågotnes og Martin Byrkjeland for engasjement i oppdraget og nyttige diskusjoner. En særlig takk til Petter som har holdt ut flytting, mye reising og gitt mange vettuge tips.

Tyssedal, i januar 1988

Ellen Røsjø

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

INNHOLD

		Side
Forord		3
Innholdsfortegnelse		4
Kapittel 1	Innledning	7
	- Kilder og kildeproblem	9
Kapittel 2	Tyssedal i utenlandsk storkapitals grep	13
	- Kort tilbakeblikk på samfunnet og bedriften	13
	- Norsk aluminiumsindustri	14
	- Avhengigheten av London og Montreal	19
	- Teknologiutvikling	21
	- Nitriden fra Norges største og mest moderne aluminiumsverk til det minste og mest umoderne	24
	- Utbyggings- og moderniseringsplaner for Tyssedal og Eydehavn	25
	- Endringer i bransje- og markedsforhold	26
	- Signal om nedleggingsfaren	28
	- Noter til kapittel 2	30
Kapittel 3	Hjemkjøpet av DNN Aluminium	31
	- Tiltak i avdeling 44	31
	- Hendelser forut for hjemkjøpet	33
	- Myndighetenes tidligere engasjement i DNN	36
	- Arbeiderparti-regjeringa sine planer for aluminiumsindustrien i Norge og bakgrunnen for hjemkjøpet av DNN	39
	- Hjemkjøp og nei til aluminiumsproduksjon i Tyssedal	41
	- Ny lokal strategi: Alternativ industri	42
	- Regjeringsgaranti for arbeidsplassene i Tyssedal med alternativ industri	43
	- Folkeaksjonen som blei lagt ned før den blei oppretta	45
	- Lokalsamfunnet presses til å si fra seg ny kraftkrevende industri	46
	- Holdninger rundt hjemkjøpet av Nitriden	49
	- Noter til kapittel 3	52
Kapittel 4	Alternativ industri — ei ny framtid for Tyssedal?	55
	- Litt om industripolitikken	55
	- Opprettelsen av Tyssedal-utvalget	55
	- Hva slags industri?	58
	- Strid i fagforeninga	59
	- Statens syn	59
	- Lokalt nei til prosessindustri	60
	- Alternative prosjekt dukka opp — og forsvant	61
	- Uravstemning for aluminium på Nitriden	64
	- Aluminium likevel?	64
	- Avdeling 44 inn for aluminium	65
	- DNN-utvalget fortsatt inn for alternativ industri — som staten	65
	- Hvorfor tok det så lang tid å finne fram til alternativ industri?	67
	- Tyssedal-utvalget blei en konfliktdemper	68
	- Noter til kapittel 4	69

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Side

Kapittel 5 Fortsatt aluminiumsproduksjon i Tyssedal likevel 71
- Utviklinga i industripolitikken 71
- Utviklinga i aluminiumsindustrien 71
- Utviklinga i kraftprispolitikken 74
- Kommunestyret sa ja til aluminium 75
- Strid i Tyssedal-utvalget 75
- Lokalsamfunnet i bevegelse mot aluminium 78
- Revidert aluminiumsrapport — konjunkturoppgang og økt lønnsomhet 83
- Lokal samling om aluminium 83
- Men staten sto på videreforedling 84
- Statens siste utspill 85
- Lokalsamfunnet avviste Elkem-prosjektet og utførsel av krafta 87
- Aluminiumsvedtak 88
- Veien fram til aluminiumsstandpunktet 90
- Noter til kapittel 5 92

Kapittel 6 Høyre-regjeringas nei til aluminium 93
- Utviklinga i aluminiumsindustrien 93
- Permitteringsspøkelset 94
- Høyre-regjeringas angrep på Tyssedal 95
- Mottiltak i lokalsamfunnet 102
- Stortingsproposisjon 76 «En revurdering av planene for industrireising i Tyssedal» 107
- Ilmenittalternativet 109
- Reaksjonene 113
- Ytterligere permitteringer? 116
- Videre ilmenittutredning — Stortingsmelding nr. 95 119
- Svaret: Aluminium eller ingenting! 121
- Streiken 124
- Holdninger rundt stortingsbehandlinga våren 1982 136
- Noter til kapittel 6 138

Kapittel 7 Omstilling til ilmenitt eller ingenting? Leve Tyssedal! 141
- Videre organisering av kampen for Tyssedal 141
- Nye permitteringer 143
- Så kom oppsigelsene 144
- Strid om virkemidler 145
- Organisatorisk splittelse 149
- Tvil til ilmenittprosjektet 153
- På nytt samla lokal kamp for aluminium 154
- Regjeringas nye motangrep: Ny utsettelse og usikkerhet for Tyssedal 157
- Tyssedal og Buvik-utvalgets innstilling 158
- Lokalsamfunnets svar 160
- Strid om Oslo-turen 165
- Samling om Oslo-tur under stortingsbehandlinga i juni 1983 167
- Uvisshet og «nødsarbeid» 175
- Stadig nye alternativ 176
- Ilmenittvurderinga 176
- Ilmenittvedtaket 177
- Hvorfor blei det så ilmenitt? 178
- Noter til kapittel 7 180

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Side

Kapittel 8 Ilmenittverket ny hjørnesteinsbedrift 183
- Den nye situasjonen i Tyssedal og Odda 183
- Etterdønninger av Tyssedal-saka 186
- Forurensing fra ilmenittverket 188
- Innkjøringsproblem 190
- Ny Tyssedal-sak? 191
- Noter til kapittel 8 194

Kapittel 9 Noen erfaringer fra Tyssedal-kampen 195

Etterord 199

Kilder 201

Litteratur 203

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

KAPITTEL 1
INNLEDNING

Boka tar sikte på å belyse ei enestående industrisak i Norge: Tyssedal-saka. Det er en nærstudie av ei sak og i liten grad ei sammenligning med andre saker. Dette på grunn av tida jeg har hatt til rådighet og oppdragsgivers ønske, samt kildetilfanget.

Analyseenheten er Nitriden, som DNN Aluminium blei kalt, og Tyssedal- og Odda-samfunnet. Arbeiderne på Nitriden, arbeiderbevegelsen og lokalsamfunnet vil bli stilt i fokus, men også til en viss grad deres mot- og medspillere.

Hva dreide Tyssedal-saka seg egentlig om?

Et ilmenittverk er nå reist i Tyssedal. Innkjøringsprosessen er i gang. Verket er resultat av en langvarig forsvarskamp for å bevare arbeidsplasser og lokalsamfunn. Det tidligere aluminiumsverket i Tyssedal blei revet ved årsskiftet 1981/82.

Tyssedal-samfunnet blei bygd ut og aluminiumsverket reist på begynnelsen av dette århundret. Utenlandsk kapital gikk til investeringer på grunn av den billige elektriske krafta i Norge. De utenlandske storselskapa hadde latt fabrikken og produksjonsutstyret bli nedslitt på 60-tallet. På begynnelsen av 70-tallet bestemte de å legge ned fabrikken sin i Eydehavn og gjorde det klart at de ikke ønska å investere i Tyssedal-fabrikken. Men de ville fortsette produksjonen inntil videre i Tyssedal. Fabrikken var da Norges minste og mest umoderne aluminiumsverk og trengte sårt å moderniseres for å være konkurransedyktig. Etter press fra fagforening og kommune, innleda staten forhandlinger om hjemkjøp av DNN Aluminium A/S. Selskapet blei statsbedrift fra 1. januar 1976.

Under hjemkjøpsforhandlingene ga DNA-regjeringa en garanti for at arbeidsplassene i Tyssedal skulle opprettholdes. Opp gjennom 70-tallet blei det forhandla om hva slags alternative arbeidsplasser Tyssedal- og Odda-samfunnet skulle få. Stat og kommune ønska alternativ industri til Tyssedal — staten ut fra hensynet til norsk aluminiumsindustri og annen kraftkrevende industri og kommunen ut fra det ensidige næringsgrunnlaget i Odda. Disse bestrebelsene lyktes ikke. Ingen konkrete prosjekt blei lansert som var lønnsomme nok eller som kunne gi lokalsamfunnet et tilstrekkelig antall arbeidsplasser. DNA-regjeringa falt da tilbake på å bygge ny aluminiumsfabrikk, som var det eneste konkrete realiserbare prosjektet med et akseptabelt antall arbeidsplasser.

Likevel blei det aldri reist noe aluminiumsverk i Tyssedal. Den gamle fabrikken var blitt revet, ny dypvannskai bygd og folk sendt på opplæring i den nye prosessen i Høyanger. Det var blitt 80-åra og tid for omfattende strukturendring av norsk industri. Landet hadde fått Høyre-regjering. Og etter valget mente denne regjeringa det var uansvarlig å bygge aluminiumsverket i Tyssedal. På tross av et enstemmig stortingsvedtak bare 6 måneder tidligere. Som løsning for Tyssedal lanserte Willoch-regjeringa et ilmenittverk. Men prosjektet måtte utredes nærmere. Det ville gi færre arbeidsplasser enn aluminiumsverket. På samme tid nedsatte regjeringa et utvalg som skulle utrede framtida for de ensidige industristedene her i landet. Omstilling var løsenet. Men til hva? Mange lokalsamfunn måtte regne med rasering av arbeidsplassene og samfunnet.

Tyssedal blei en prøvestein på den «nye» industripolitikken her til lands. Høyre-regjeringa stansa prosjekteringa av aluminiumsverket og lot ilmenittprosjektet utrede. Men dette prosjektet ga færre arbeidsplasser og var usikkert både med hensyn til produksjonsteknologi og markedsutsikter. Tyssedal- og Odda-samfunnet gikk mann av huse for å vise sin forakt for parlamentarikere som gikk tilbake på løfter og tidligere vedtak. De prøvde å vise at aluminium var et realistisk og lønnsomt alternativ. Deres iherdige forsvarskamp blei riksstoff i media. Uten denne mobiliseringa av lokalsamfunnet er det grunn til å spørre om det ville blitt noe ilmenittverk i det hele tatt. For det blei politisk nødvendig for regjeringa å gi Tyssedal **noe**, om den ikke ville ha aluminiumsproduksjon i Tyssedal. Og lokalsamfunnet fikk godt over 200 arbeidsplasser i et ilmenittverk, bare litt i underkant av det prosjekterte aluminiumsverket.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Statssekretær Arnulf Ingebrigtsen forestilte seg at ettertida ville se Tyssedal-saka slik: *«En gang i fremtiden vil begivenhetene i Tyssedal-saken komme på avstand, både de begivenheter som vi har bak oss fra 1970-årene og de som vi ennå står foran. Når følelsene på denne måten kjølner av, vil de som er opptatt av å studere politisk og økonomisk historie, finne stoff som forteller om de spenninger som oppsto i forholdet mellom lokalsamfunn og storsamfunn i 1970-årene, og om nye holdninger til økonomiske uttellinger for å bevare sysselsettingen. Men det vil i særlig grad fortelle om et lokalsamfunn som oppnådde å få en helt spesiell sysselsettingsgaranti fra en regjering, og om hvordan regjeringen til slutt ble nedkjempet til å gi lokalmiljøet akkurat den løsning som det ba om. Det blir derved også en historie om beslutningsprosessen i norsk politikk i det hele.»* Slik uttalte Ingebrigtsen seg i Bergen sosialøkonomiske forening 7. desember 1981, rett etter at Høyre-regjeringa hadde varsla ei revurdering av planene for en ny aluminiumsfabrikk i Tyssedal. Hans inntrykk var *«at enkelte i lokalsamfunnet kunne være villig til å innse problemene med å knytte sin fremtid til en ny kraftkrevende industri, men at det var en overveiende stemning som var knyttet til flere generasjoners tradisjoner med å smelte aluminium. Lokalsamfunnet var seg i hvertfall meget bevisst at det hadde fått en garanti fra Regjeringen som ga det store muligheter til å stille politiske krav.»*

Vil vi i ettertid se det slik som den tidligere statssekretæren? Var de kravstore og bakstreverske, tyssedølingene, som krevde å få fortsette å koke aluminium som de hadde gjort i generasjoner? Og ville vi fått en ny underskuddsbedrift som måtte leve på statlige tilskudd om det hadde blitt sånn som Stortinget først vedtok og tyssedølingene ønska?

Det er spørsmål vi skal komme inn på. Men vi skal gå lenger tilbake enn til den heiteste perioden av Tyssedal-kampen.

Sentrale spørsmål blir: Hvorfor ville ikke de utenlandske eierne investere i bedriften på begynnelsen av 70-tallet? Hvorfor garanterte regjeringa for arbeidsplassene? Og hvorfor tok staten over bedriften? Hvorfor tok det etterpå så lang tid før det blei fatta noen beslutning om framtidig produksjon og dermed om framtida for lokalsamfunnet? Hvorfor blei det gjort vedtak om ny aluminiumsfabrikk, og ikke om noe av den alternative industrien som blei lansert og som politikerne mente Tyssedal trengte tidlig på 70-tallet? Hvorfor blei beslutninga om å bygge ny aluminiumsfabrikk seinere gjort om? Hvorfor blei det til slutt bygd nytt ilmenittverk i stedet?

Det eksisterer en ensidig avhengighet mellom samfunn og arbeidsplasser på ensidige industristeder. Hele samfunnet er bygd opp rundt en fabrikk eller en type industri. Nedlegging av arbeidsplassene, fører til nedlegging av samfunnet eller i beste fall til at samfunnet blir et sovesamfunn fordi folk må pendle for å betale gjelda på et hus de ikke får solgt. Trusselen om nedlegging og arbeidsløshet blir derfor i langt større grad et kollektivt anliggende på slike plasser og ikke noe det finnes individuelle løsninger på.

Tyssedal kom til å bli et symbol i Norge på kamp for arbeidsplasser og lokalsamfunn. Hvorfor kom Tyssedal så bra fra det i forhold til andre ensidige industristeder? Jamfør Buvik-utvalgets innstilling og resultatet for steder som Sulitjelma, Mo, Kirkenes, Notodden... Målet med boka blir å vise hvordan det gikk til.

Jeg spør derfor hvilken rolle arbeiderne ved Nitriden, arbeiderbevegelsen i Tyssedal og Odda, lokalsamfunnet, kommunen, de tidligere eierne, bedriftsledelsen, staten og norske næringslivsinteresser har spilt i saka? Det er mange aktører. Hovedvekta vil bli lagt på dem som er mest berørt, arbeiderne representert ved fagforeninga, folk i lokalsamfunnet og kommunen, og deres rolle og strategi for å bevare arbeidsplasser og lokalsamfunn. Jeg vil legge vekt på deres holdning til krafta (brukes i kommunen eller føres ut), til hva slags produksjon en skulle drive med og hvilke virkemidler en skulle ta i bruk for å få gjennomslag for målet sitt. Jeg vil se på forholdet mellom forskjellige parter, indre motsetninger, splittelser og endringer over tid. Også statens rolle vil bli forsøkt belyst.

Framstillinga vil i store trekk følge kronologien i saka fordi den er en prosess over tid. Dette gir også en del forklaringsmessig. Det er naturlig å starte med signala fra de utenlandske eierne om nedlegging fra slutten av 60-tallet/rundt 1970. En naturlig slutt er oppstarten av ilmenittverket i 1986/87. For å få svar på mange av spørsmåla har det også vært nødvendig å gå tilbake til bedriftens start og til industriutviklinga etter krigen for å gripe fatt i viktige forutsetninger for at ei Tyssedal-sak kunne oppstå.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Kilder og kildeproblem

Et omfattende kildemateriale var samla av oppdragsgiverne før jeg tok til. Det finnes protokoller fra fagforeninga fra hele perioden. Og med visse hull også fra bedriftsorgan og -utvalg. Kommunen hadde utvalgs- og møtereferat, arkivmateriale fra behandling i kommunestyre og formannskap samt avisklipp fra den siste perioden i Tyssedal-saka da den var et rikspolitisk emne. Det finnes stortingsproposisjoner og -meldinger. Jeg lagde meg en oversikt over hull i materialet og henvendte meg til Industri- og Olje- og energidepartementet for å få stoff fra behandlinga av saka der. Jeg skreiv også til de tidligere eierne av Nitriden, Alcan og BACo, i hhv. Kanada og Storbritannia og til KSI (ilmenittsmelteverket) og ba om adgang til deres arkivmateriale.

KSI nekta meg adgang til bedriftsarkivet. Spørsmålet var oppe i styret, men jeg fikk ikke tilgang til noe av det materialet bedriften hadde om saka. Jeg fikk bare det den **måtte** gi meg, styrets beretning for alle år. Begrunnelsen for å nekte var at bedriften ikke var oppdragsgiver for prosjektet. For øvrig hadde KSI på forespørsel fra kommunen og fagforeninga avslått å bli med. Seinere har jeg fått intervjue direktør Solheim. Fra Alcan og BACos side har jeg aldri en gang fått svar.

Fra Industridepartementet fikk jeg etter et par måneder til svar at jeg ikke kunne få generell adgang til å gå gjennom alt materialet det hadde i saka. Så måtte jeg i stedet gå gjennom departementets journal for alle åra og plukke ut brevtitler som så interessante ut. Etter ytterligere et par måneder fikk jeg tilsendt en god del av dette materialet. Men svakheten med denne framgangsmåten er at du må vite nøyaktig hvilket enkeltdokument du er ute etter, hvert **enkelt** brev må angis. På den måten er det mye materiale en går glipp av som ikke journalføres, interne vurderinger etc. I Norge er det slik at offentlighetsloven gir departementa full rett til en slik behandlingsmåte. Det er f.eks. mye vanskeligere å få ut materiale her enn i Sverige eller USA. Det er sjølsagt et problem når en skal skrive helt moderne historie. Særlig hvis det dreier seg om ei sak som fremdeles er ei varm potet, som her. Det ligger en god del politisk prestisje i saka, behov for å legitimere egne handlinger og kanskje sverte andre. Og myndigheter og bedrifter som tydeligvis har noe å skjule i saka, ønsker ikke å gi historikere tilgang til det materialet de sitter med.

Ved den andre offentlige instansen jeg henvendte meg, var imidlertid holdninga ei annen. I Olje- og energidepartementet fikk jeg adgang til det materialet departementet hadde. Det gjaldt stoff fra en tidlig perode i Tyssedal-saka. Alle kraftkonsesjonssaker var nemlig overført dit fra Industridepartementet i 1979. Men en betingelse var at Olje- og energidepartementet skulle gå gjennom og godkjenne bruken av materialet før offentliggjøring.

Men nå skulle jeg ikke bare basere meg på skriftlige kilder. Jeg ville også intervjue folk for å få fram hva de følte og tenkte under Tyssedal-kampen. Det var det få spor av i protokoller, aviser og offentlige dokument. Denne korreksjonen til de skriftlige kildene er helt nødvendig. Jeg har hatt stort utbytte av å prate med folk i Odda og Tyssedal om hvordan de opplevde det som skjedde. Men det er tross alt ganske begrensa hva en kan få til på et år — når kildematerialet er enormt, og det er mange en burde snakke med.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

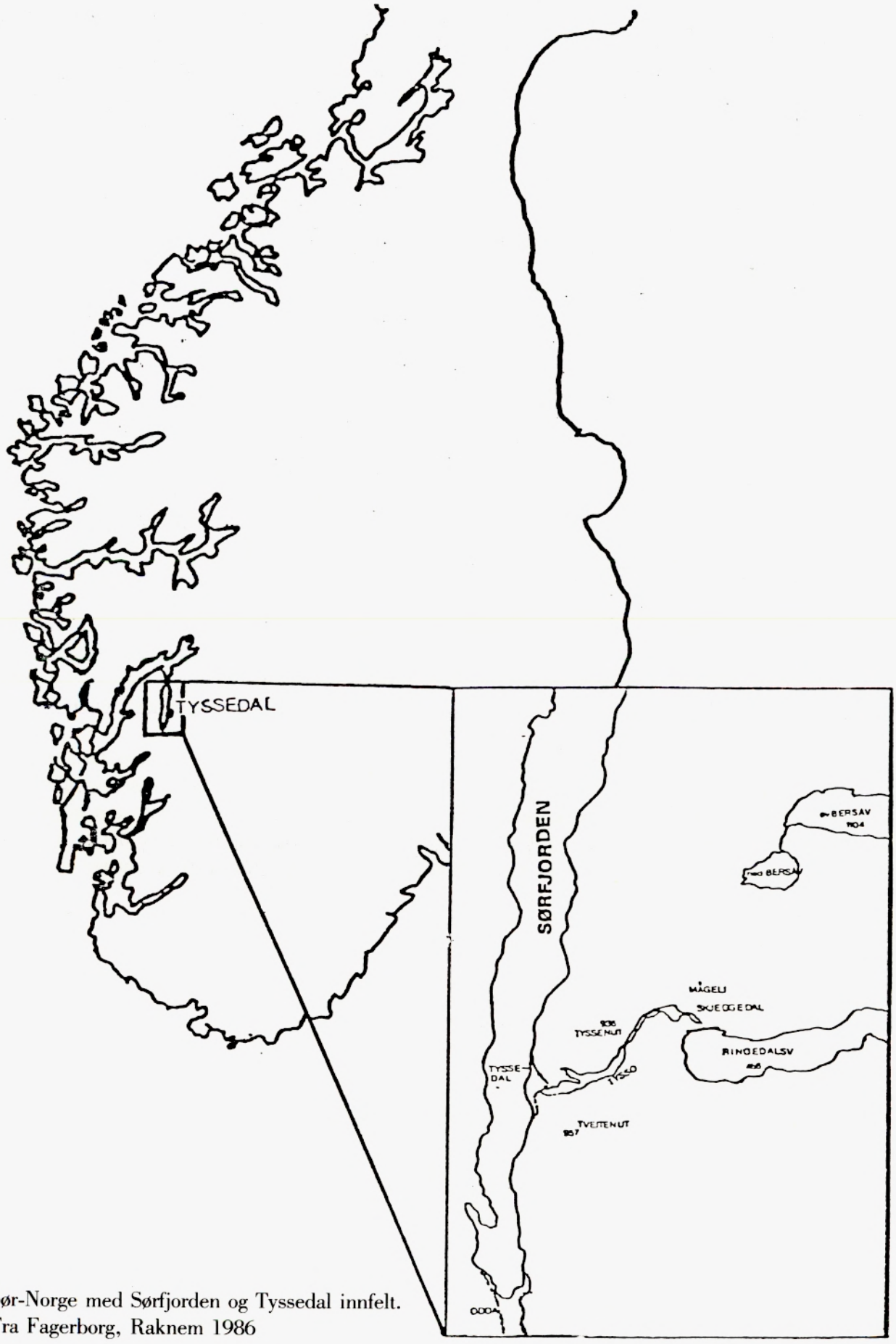

Sør-Norge med Sørfjorden og Tyssedal innfelt.
Fra Fagerborg, Raknem 1986

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Tyssedal i dag med kraftstasjonen og ilmenittsmelteverket.
Foto: E. Røsjø

Tyssedal i dag, sett fra Skjeggedalsveien.
Foto: E. Røsjø

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Tom side

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

KAPITTEL 2
TYSSEDAL I UTENLANDSK STORKAPITALS GREP

Tyssedal ligger ved en lang og smal Vestlandsfjord, Sørfjorden i Hardanger. I bånn av fjorden, 6 kilometer unna, ligger kommunesenteret Odda. Tyssedal ligger vakkert til med bratte fjell på alle kanter. En ville ikke forvente å finne storindustri her, inneklemt i en fjordarm. Men ved fjorden ligger en ny ilmenittfabrikk. Tidligere var det et aluminiumsverk her. Bebyggelsen strekker seg oppetter dalsidene mot Skjeggedal. Derfra føres vannet fra det oppdemte Ringedalsvatnet i rør til Tyssedal og kraftstasjonen. De rike kraftressursene som finnes her la grunnlaget for den industrielle virksomheten i området. Odda kommune har tre hjørnesteinsbedrifter, Odda Smelteverk, Det Norske Zinkkompani og KS Ilmenittsmelteverket (tidligere DNN Aluminium). Disse sysselsetter størsteparten av de yrkesaktive og danner grunnlag for mange av de andre arbeidsplassene i kommunen.

Dette kapitlet behandler de tekniske og økonomiske rammebetingelsene som førte fram til nedleggingstrusselen mot Tyssedal. Men først et kort tilbakeblikk på Tyssedal-samfunnet og bedriften.

Kort tilbakeblikk på samfunnet og bedriften

Byggesteinene for Tyssedal-samfunnet på begynnelsen av dette århundret var stedets vannkraftressurser, utenlandsk kapital og tilflytta arbeidskraft. Folketallet blei mangedobla på kort tid. Arbeidsfolka bygde opp samfunnet. Utbygginga foregikk i regi av bedriftene. Sia fortsatte de utenlandske kapitaleierne å holde samfunnet i sitt grep til midt på 70-tallet. Med velsignelse fra stat og kommune fikk de trekke store verdier ut av landet i årevis.

Eyde-konsernet sikra seg rettighetene til vannkrafta i Tyssovassdraget som blei bygd ut fra 1906. Kraftselskapet A/S Tyssefaldene overtok rettighetene etter to måneder. Svensk og norsk kapital sto bak. Tre bedrifter innen elektrokjemisk og elektrometallurgisk industri forandra på få år Odda- og Tyssedal-samfunnet fra et bondesamfunn med ei viss turistnæring til et industrisamfunn. Samfunnet blei bygd ut i takt med industrien. I 1908 var arbeidsstyrken ved fabrikkene i Odda 280 mann. Fem år seinere var den på om lag 1000 mann. Fra 1924 var kraftselskapet eid av de tre bedriftene Odda Smelteverk (med 1/5), Det Norske Nitridaktieselskap (med 2/5) og Det Norske Zinkkompani (med 2/5).

Opprinnelig var det to gårder i Tyssedal. Ved århundreskiftet var det 39 innbyggere, i 1910 167. I 1920 var folketallet økt til 1124 og i 1930 1555. Tyssedal var blitt et samfunn med tett bebyggelse og regulerte gater. I 1922 fikk bygda veisamband med Odda. De fleste innbyggerne var innflyttere, og mange hadde erfaring som anleggsarbeidere.

Odda blei et klassedelt samfunn. I Tyssedal eide bedriftene hus, hotell, veier, alt. Arbeiderne bodde nærmest fabrikken. Direktøren og funksjonærene bodde for seg lenger unna. Hver med den standsmessige standard, sjølsagt. For ungkara var det hybel på Storhotellet, for direktøren villa med egen tennisbane og gartnerbolig. Arbeiderne reiste sitt samvirkelag, mens bedriftsledelsen fortsatt hadde sin kolonial, osv. Slik kan en iaktta skillet den dag i dag. Men det er kommet til et nybyggerfelt med moderne eneboliger oppover åsen. De aller nærmeste husa ved fabrikken er revet. Der bodde fremmedarbeiderne, som blei tatt inn da det var mangel på arbeidskraft tidlig på 70-tallet, og noen få pensjonister. I dag er bedriftens leiligheter gjort om til borettslag.

Tyssedal har vært et tett lite samfunn prega av solidaritet og fellesskapsfølelse. Jeg har fått det skildra som en stor familie: *«Nei, når vi var guttunger. Du kunne ikke ha det bedre. Når du var sulten, så gikk du bare inn den første døra du møtte. Ja, vi var en familie. Det var ikke snakk om det.»* [1)]

Fagbevegelsen har radikale tradisjoner i Odda-distriktet. Flertallet av de fagorganiserte tilhørte fagopposisjonen. I 1925 fikk NKP ordføreren i Odda. I 1930 slutta fagforeninga på Nitriden i Tyssedal seg til den revolusjonære linja etter «Strassburgertesene». Styret blei ekskludert fra Norsk Kjemisk Industri-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

arbeiderforbund. Tyssedal fikk navnet «lille Moskva» av tyskerne under krigen og har tradisjonelt vært litt rødere enn resten av Odda. Etter krigen hadde NKP ordføreren i Odda. Seinere har Arbeiderpartiets dominans vært massiv [2].

Det er vanskelig å forklare hvorfor noen distrikt i Norge har vært mer radikale enn andre. Vanligvis framheves den raske industrielle utbygginga, størrelsen på arbeidsplassene, den sosiale strukturen på stedet og radikale lederbegavelser som forklaringsfaktorer. I tilfellet Odda peker Knut Heidar på den nære forbindelsen med det radikale Bergensmiljøet som utslagsgivende. Men påvirkninga kan jo likså gjerne ha gått den andre veien. Harriet Clayhills framhever den hensynsløsheten industriselskapa viste i Odda. Den bidro til å holde linjene klare i klassekampen. Under første verdenskrig kjørte fabrikkene i Odda for fullt og tok profitten ut av landet. Med konjunkturomslaget i 20-åra gikk de raskt til oppsigelser. I 1922 kom konkursen, og hele samfunnet måtte leve på forsorgsunderstøttelse og nødsarbeid. Fabrikkene blei reorganisert først høsten 1924. Nitriden i Tyssedal sto i to år, fra 1921 til -23, og det var større og mindre innskrenkninger fra 1930 til -37. Krisa ramma hardere i Odda enn i noe annet lokalsamfunn, i følge Berge Furre. Men erfaringene fra 20- og 30-åra var i stor grad glemt ved inngangen til 70-åra. Den enestående vekstperioden etter annen verdenskrig hadde gjort denne fortida fjern 2-3 generasjoner seinere.

Nitriden (offisielt: Det Norske Nitridaktieselskap, forkorta DNN) kom til Tyssedal i 1916. Selskapet overtok tomta til det feilslåtte Hardanger Elektriske Jern- og Staalverk som måtte innstille rundt første verdenskrig, blei medeier i A/S Tyssefaldene og fikk disponere kraft derfra. DNN var blitt stifta i 1912 av Det norske Aktieselskap for Elektrokemisk Industri [3] og franske interesser, Pechiney med selskapet Societe Generale des Nitrures. Formålet var å framstille nitrogengjødsel, ammoniumsulfat og ammoniumoksyd (Serpek-metoden). I 1914 bygde selskapet en fabrikk nord for Arendal. Stedet blei døpt Eydehavn. Nå viste det seg at den planlagte prosessen ikke virka i stor målestokk. Raskt endra derfor selskapet planene til aluminiumelektrolyse. Pechiney, som hadde drevet aluminiumsproduksjon helt fra den spede start i 1860, blei eneeier. Fabrikken i Tyssedal blei satt opp på rekordtid av et demontert Pechiney-bygd anlegg som blei skipa fra USA.

I 1923 kom British Aluminium Company Ltd., BACo, og Aluminium Company of America, Alcoa, inn som medeiere i DNN med en tredjedel hver. Alcoas andel gikk i 1928 over til Aluminium Ltd., det seinere Alcan — etter navnet på det største selskapet i Aluminium Ltd., Aluminium Company of Canada [4]. Hver av partene leverte en tredjedel av aluminiumoksyden og mottok hver sin tredjedel av det produserte metallet. I 1958 solgte Pechiney sin andel i bedriften til Alcan og BACo for å investere i et aluminiumsverk i Kamerun. Det offisielle navnet på selskapet blei i 1970 forandra til DNN Aluminium A/S [5].

I 1963 var 400 arbeidere og funksjonærer ansatt ved DNN i Tyssedal som hadde 12-1300 innbyggere. Det var et godt utbygd lite samfunn med skole, kirke, idrettsanlegg, skipskai med fraktekspedisjon, forretningssentrum, Festiviteten (grendehus med kino) og kafe. I løpet av 60-åra blei en del av servicetilbudet bygd ned og overført til Odda. I 1970 sto samfunnshuset ferdig. Det var bygd av fagforeningene ved Nitriden og Tyssefaldene i samarbeid med kommunen. Huset hadde forsamlingslokaler, bibliotek, kafe, bank, postkontor og forretning. Stedet hadde et aktivt organisasjons- og foreningsliv. Vi skal gå litt nærmere inn på de rammebetingelsene Tyssedal-samfunnet var underlagt.

Norsk aluminiumsindustri

Aluminiumsindustrien kom til Norge på begynnelsen av dette århundret, som annen kraftkrevende prosessindustri. Store mengder utbyggbar billig vannkraft samt isfrie havner lokka britisk, fransk og amerikansk kapital. Bedriftene blei lagt der krafta var — fordi det var teknisk umulig å overføre den. Samfunn blei bygd opp rundt bedriftene — som blei hjørnesteinsbedrifter på det som i våre dager kalles ensidige industristeder.

Aluminium framstilles av aluminiumoksyd som igjen utvinnes av jordarten bauxitt. Det trengs 2-3 tonn bauxitt for å lage 1 tonn aluminiumoksyd som igjen blir til 1/2 tonn aluminium. Aluminiumsindustrien i Norge blei en såkalt entrepot-industri. Den utenlandske investoren importerte råmaterialet aluminiumoksyd. Oksyden blei foredla til metallet aluminium her, for så å bli eksportert til avtakere i andre industrialiserte land for videreforedling (til sluttprodukt som deler til biler, fly og emballasje).

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Industrien kommer til Tyssedal. Maleri av Nils Bergslien.
Foto: Haugesunds Avis

Nitriden og Tyssedal i 1962.
Foto: Bergens Tidende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

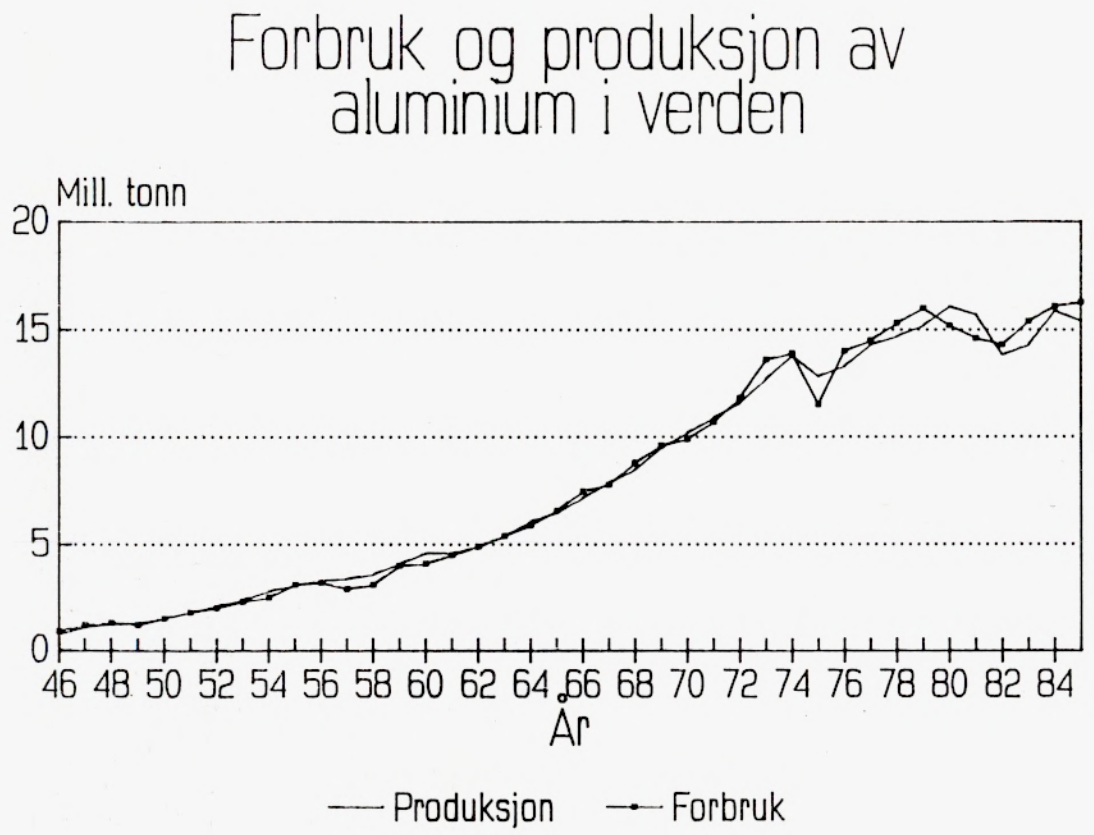

Fig. 2
Verdens produksjon og forbruk av primæraluminium.
Kilde: Metallstatistik, Frankfurt am Main 1954, 1956, 1965, 1976 og 1986

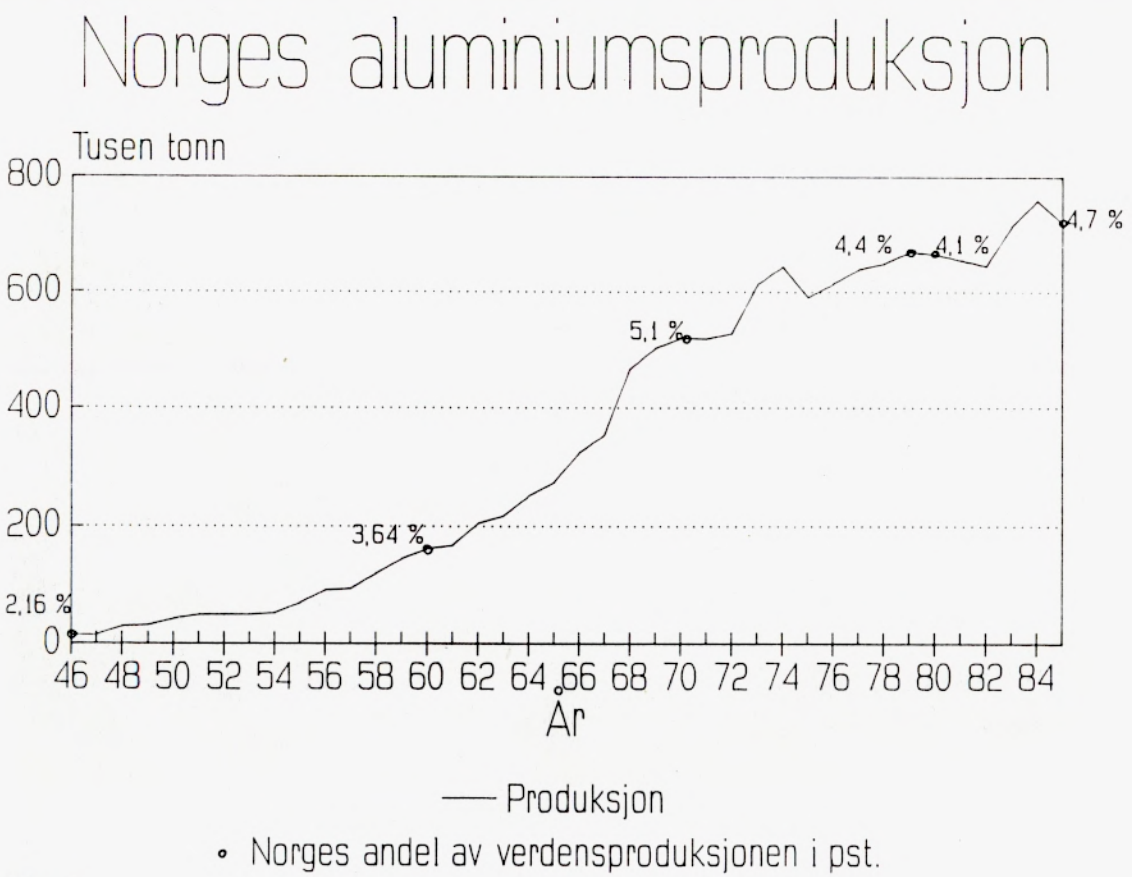

Fig. 3
Norges aluminiumsproduksjon 1946-85, med andel av verdensproduksjonen i prosent.
Kilde: Metallstatistik

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

I en imperialistisk verden foregår ei internasjonal arbeidsdeling der i-landa trekker råstoff ut av u-landa. Bauxitt finnes mest i u-land. Bare 20% av foredlinga til aluminiumoksyd foregår likevel i u-land. Foredlinga av oksyden til aluminium foregår i enda større grad i i-land (bare 13% skjer i u-land). Nå i andre halvdel av 80-åra spores ei ny utvikling i den 3. verden mot større grad av videreforedling. Dette har særlig sammenheng med energiprisene som f.eks. har ført til storstilt nedlegging av oljebaserte aluminiumsverk i Japan og gjort billig vannkraft ekstra attraktiv. Det er uansett avgjørende med billig elektrisk kraft, f.eks. vannkraft, til en så energikrevende prosess som aluminiumsframstilling. (Det kreves 5 ganger mer energi for å produsere ett tonn aluminium som for å produsere like mye stål.) Derfor har vi aluminiumsproduksjon i Norge.

Norske naturressurser blir brukt for å lage råvaren aluminium og noe halvfabrikata. Ferdigvaren framstilles som oftest i et annet land i Europa som høster mest profitt og arbeidsplasser ut av prosessen. Bare 7% av norsk primæraluminiumsproduksjon eksporteres i videreforedla form. Norsk aluminiumsindustri har følgelig hatt en ensarta struktur med hovedsaklig primæraluminiumsproduksjon og minimal videreforedling. Det har vært en tendens mot flere og større verk. I 1979 var det 8 verk.

Rundt 1925 sto Norge for 12% av verdensproduksjonen av primæraluminium. Ved utgangen av annen verdenskrig var Norges andel gått ned til 2,2%. Etter krigen skjedde det en sterk ekspansjon, delvis igjen med utenlandsk kapital. I 1968 hadde Norge 5,5% av verdensproduksjonen. I 1985 var Norge verdens 6. største produsent av primæraluminium. 90% av produksjonen blei eksportert.

Verdens forbruk av aluminium har i etterkrigstida vokst sterkere enn forbruket av noe annet metall. På grunn av sine egenskaper har aluminium erstatta andre metall på stadig flere områder. Det er lett, sterkt, brytes ikke ned, leder elektrisk strøm godt, er ikke særlig giftig og er pent og lett å bearbeide. Flere og flere ting, fra gryter til atomraketter, framstilles i dag av aluminium. Materialet har også blitt forholdsvis billigere enn andre metall. Det har vært kalt det 20. århundres metall. I Norge skjedde ei mangedobling av produksjonen, fra 45.300 tonn i 1950 til 618.100 tonn i 1973. I 1983 var produksjonen 715.400 tonn. I verden økte produksjonen fra i overkant av 3 millioner tonn i 1955 til 16 millioner tonn i 1980. Antall sysselsatte i aluminiumsindustrien i Norge blei omtrent dobla fra 1955 til -70. I 1976 sysselsatte industrien om lag 6.800 personer.

Staten har tatt initiativ til bygging av nye verk på 50-, 60- og tidlig på 70-tallet. I hele denne perioden var det regjeringa si industripolitiske hovedlinje å reise valutaskapende storindustri på basis av norske naturressurser. Fra 1946-70 økte den kraftkrevende industrien sin andel av det totale elektrisitetsforbruket fra 30 til 46%. Norge var da blitt Europas største eksportør av aluminium og verdens største når det gjaldt ferrolegeringer.

Det største aluminiumsselskapet, Årdal og Sunndal Verk (ÅSV) har stått for omtrent det halve av produksjonen. Selskapet blei oppretta i 1947 på basis av Nordags (det tyske aluminiumsselskapet under krigen) verdier som staten overtok etter frigjøringa. Selskapet var 100% statseid, men Alcan var medeier i selskapet fra 1966 (50%) til 1979 (25% fom. 1975). Selskapet har produksjon i Årdal, Sunndal og Høyanger.

Utbygginga av Mosjøen Aluminiumsverk i regi av Elkem skjedde på bakgrunn av et statlig initiativ i 1956. Ei gammel hovedlinje i norsk industripolitikk har vært å legge vekt på utenlandsk kapital i kraftintensive bransjer. Denne blei tatt opp igjen på 50-tallet. Trygve Lie blei spesialambassadør med oppgave å trekke utenlandsk industri til Norge. Han leda et utvalg som tok seg av spørsmålet fra 1959 til 1966. Arbeidet resulterte i en kapitaltilførsel på rundt 1,2 milliarder kroner. For aluminiumsindustrien førte det til etableringene på Husnes (1962), Karmøy (1963) og Lista (1971). Begrunnelsen for å bygge disse i direkte samarbeid med utenlandske bedrifter var å sikre råvaretilgang, avsetning og mulig norsk ferdigvareproduksjon.

Elkem og Norsk Hydro (51% statseid) er de to andre store aluminiumsprodusentene i Norge. Elkem har fra 1963 hatt Alcoa som medeier i sine verk i Mosjøen og på Lista (starta i henholdsvis 1958 og 1971). Hydro eier Karmøy Fabrikker, det tidligere Alnor (oppretta i 1967 og 49% eid av Harvey Aluminium, heleid av Hydro fra 1973), og 50% av Sør-Norge Aluminium på Husnes som er 50% Alusuisse-eid (Alusuisse eide alle aksjene fra starten i 1962 til Hydro i 1975 overtok 16% av aksjene. Hydros andel økte til 20% i 1980 og 50% i 1984). Våren 1986 blei ÅSVs og Hydros aluminiumsvirksomhet slått sammen i et nytt selskap, Hydro Aluminium. Staten eier aleine 30% og Norsk Hydro 70% av aksjekapitalen. Det er bestemt at selskapet skal bli heleid av Hydro. Det vil skje via en planlagt aksje-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

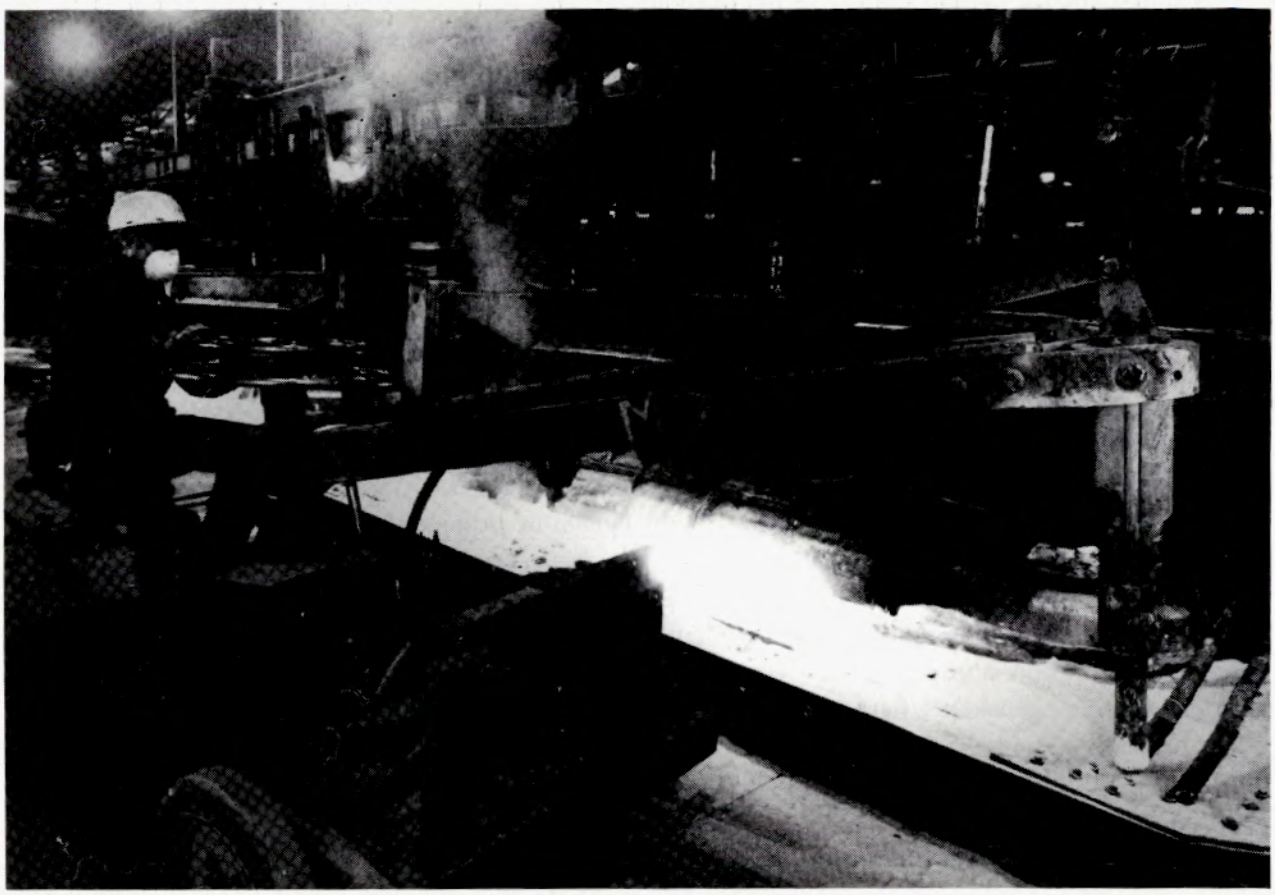

En ovnspasser slår ned ovnen med hjulbanker. Om lag 2 ganger pr. skift blei skorpa rundt anoden slått ned, for å få oksyd og kryolitt ned i aluminiumsbadet.
Foto: Haugesunds Avis

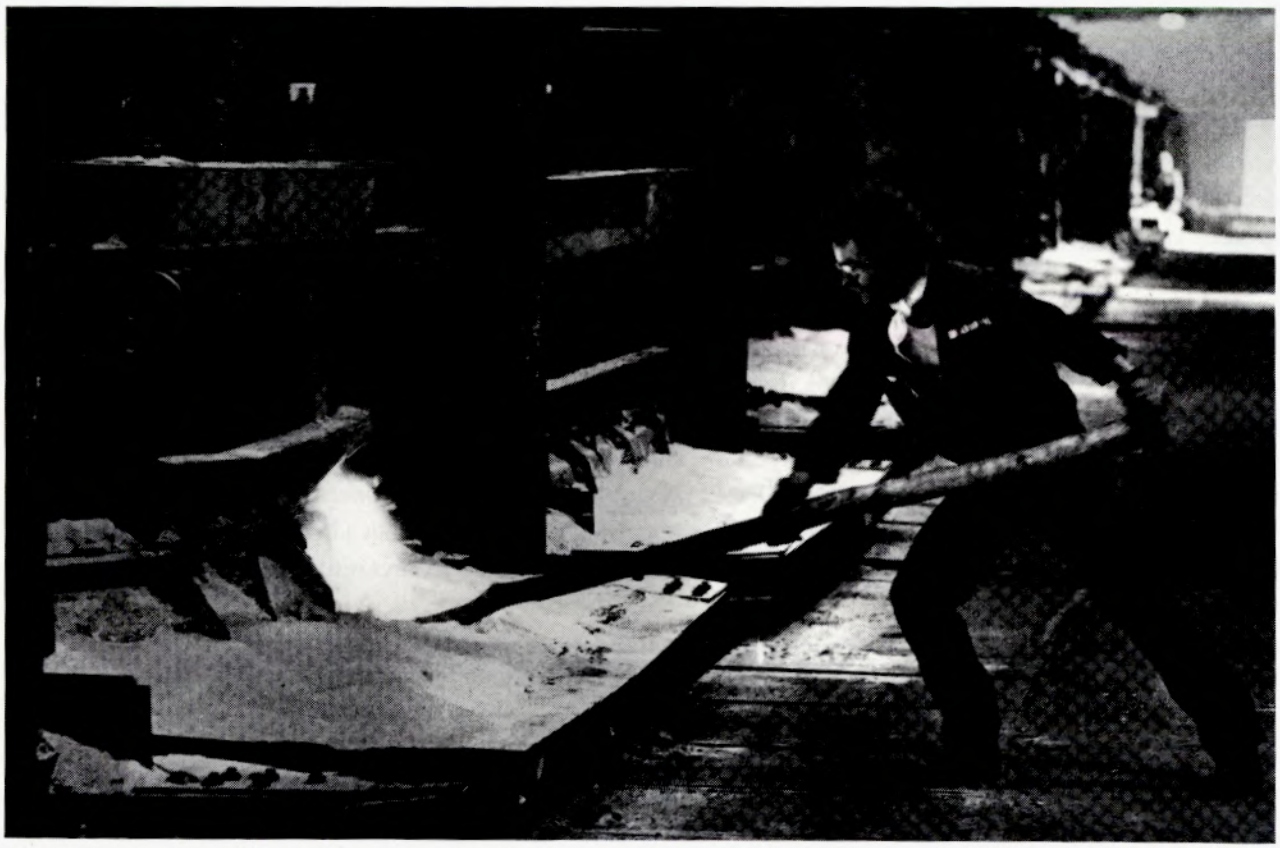

En ovnspasser tar bluss på ovnen. Det blei gjort når det var for høy spenning. Hver ovnspasser hadde 15 ovner å passe.
Foto: Knut Strand, Bergens Tidende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

utvidelse i Norsk Hydro som blei utsatt i forbindelse med kursfallet på børsen høsten 1987. Selskapet vil bli det største aluminiumsselskapet i Europa og en av de ledende produsentene av aluminium i den vestlige verden.

Den utenlandske eierinteressen gjenspeiler at aluminiumsindustrien internasjonalt har vært dominert av store multinasjonale selskap. «De seks store» Alcoa, Alcan, Kaiser, Reynolds (alle amerikanske storselskap), Pechiney og Alusuisse har kontrollert aluminiumsindustrien og delt markedet seg i mellom. Industrien har vært en monopolindustri prega av internasjonalisering. De store aluminiumsselskapa skaffer seg del i kontrollen av alle eller så mange som mulig av de forskjellige ledd i framstillinga av aluminium (såkalt integrert produksjon): Utvinning av bauxitt, framstilling av aluminiumoksyd, produksjon av primæraluminium og videreforedling. Det meste av selskapas omsetning er internoverføringer fra ett datterselskap til et annet. På den måten kan de legge fortjenesten der det er mest hensiktsmessig. Nesten all aluminium som blei omsatt internasjonalt, blei omsatt av de integrerte konserna til produsentpris. Dette «oligopolitiske» markedet (styrt av få) blei først tatt høl på i 1979/80. Da blei prisnotering på metallbørsene i London og New York innført, og omsetninga utenom de integrerte systema økte. Antall produsenter av primæraluminium var blitt 81 mot 26 20 år tidligere. I 1955 kontrollerte de seks store 86% av verdens primæraluminiumsproduksjon, i 1975 70% og i 1986 60%. Graden av kontroll over bauxittutvinning og aluminiumoksydproduksjon var enda større. Det er den fullstendige kontrollen på dette nivået som har danna grunnlaget for monopolstrukturen i bransjen.

De gamle norske aluminiumsverka — eid av utenlandsk kapital — NACO (Norsk Aluminium Company med verket i Høyanger og videreforedlingsanlegg i Holmestrand, Nordisk Aluminiumindustri), DNN og Vigeland forblei små. Ekspansjonen etter krigen i norsk aluminiumsindustri skjedde på statlig initiativ gjennom 4 nyetablerte selskap: ÅSV, Mosal, Søral og Alnor. De 6 store tok ingen egne initiativ. Først da etableringene var et faktum skjedde det at Alcoa kjøpte seg inn i Mosal i 1963 og Alcan i ÅSV i 1966. Til sammen hadde da de to selskapa kontroll over om lag 70% av norsk primæraluminiumsproduksjon [6].

Avhengigheten av London og Montreal

DNN Aluminium i Tyssedal var altså eid av utenlandske kapitalinteresser, Alcan og BACo med hver sin halvdel. Fabrikkene blei drevet som leieforedlingsbedrifter. Aluminiumoksyden som trengtes til produksjonen var eiernes. Det var også det ferdigstøpte metallet [7] når foredlingsgodtgjørelsen var betalt. Denne var på 56% av den offisielle Alcan-pris i Storbritannia i pund sterling på fastlagte tidspunkt. (Som sagt blei metallprisen fastsatt etter produsentprissystemet. Alcan var prissettende på verdensmarkedet, mens Alcoa var det i Amerika.) Øvrige innsatsvarer i produksjonen var DNNs ansvar og eiendom. Det som bestemte fortjenesten for DNN var altså den prisen Alcan og BACo fastsatte på oksyd og metall. Bytteforholdet skal ha vært dårligere for DNN enn for de andre aluminiumsverka i Norge [8]. Det ser da også ut til at bytteforholdet blei noe bedre etter hjemkjøpet av DNN. Resultatprognosen for 1976 var satt opp etter ei smeltelønn på 62% (mi utregning), mot den tidligere avtalen med Alcan/BACo på 56%. Talla må tas med ei klype salt, men de illustrerer at bytteforholdet var noe dårligere før [9].

I tillegg hadde bedriften svært gode kraftbetingelser med mulighet for videresalg av overskuddskraft med høy fortjeneste. Tidlig på 70-tallet brukte Nitriden ca. halvparten av den krafta selskapet hadde konsesjon på i Tyssedal. Resten blei solgt til Odda Smelteverk, Det Norske Zinkkompani og Norsk Hydro over samkjøringsnettet. Dette ga over 20 millioner kroner i bruttosalg pr. år, og fra 1. januar 1975 36 millioner [10].

Følgelig blir pris og profitt vanskelig å fastslå. Ett er iallfall sikkert: Eierne har på denne måten kunnet trekke enorme profitter ut av Tyssedal-samfunnet. Verdiskapinga har vært delvis skjult i regnskapa i og med internoverføringene mellom datter- og morselskap på den internasjonale arenaen selskapa opererer innafor. Av styrets beretning for åra 1967 til -75 går bare netto overskudd fram. Det varierer fra 2,2 til 6,3 millioner kroner før 1971, det første året med tap (på nesten en million, utbytte blei ikke betalt for første gang). Men eiernes fortjeneste så ganske brukbar ut.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

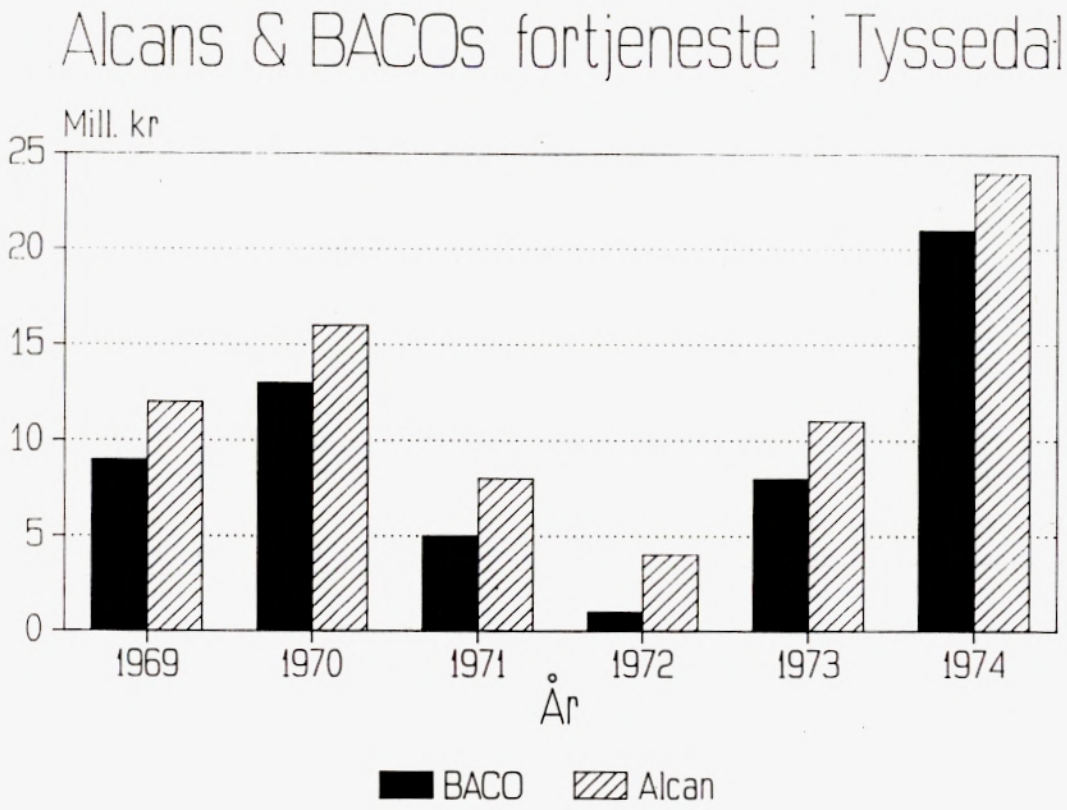

Fig. 4
Alcans og BACOs fortjeneste i Tyssedal 1969-74.
Kilde: Tresselt, 1974

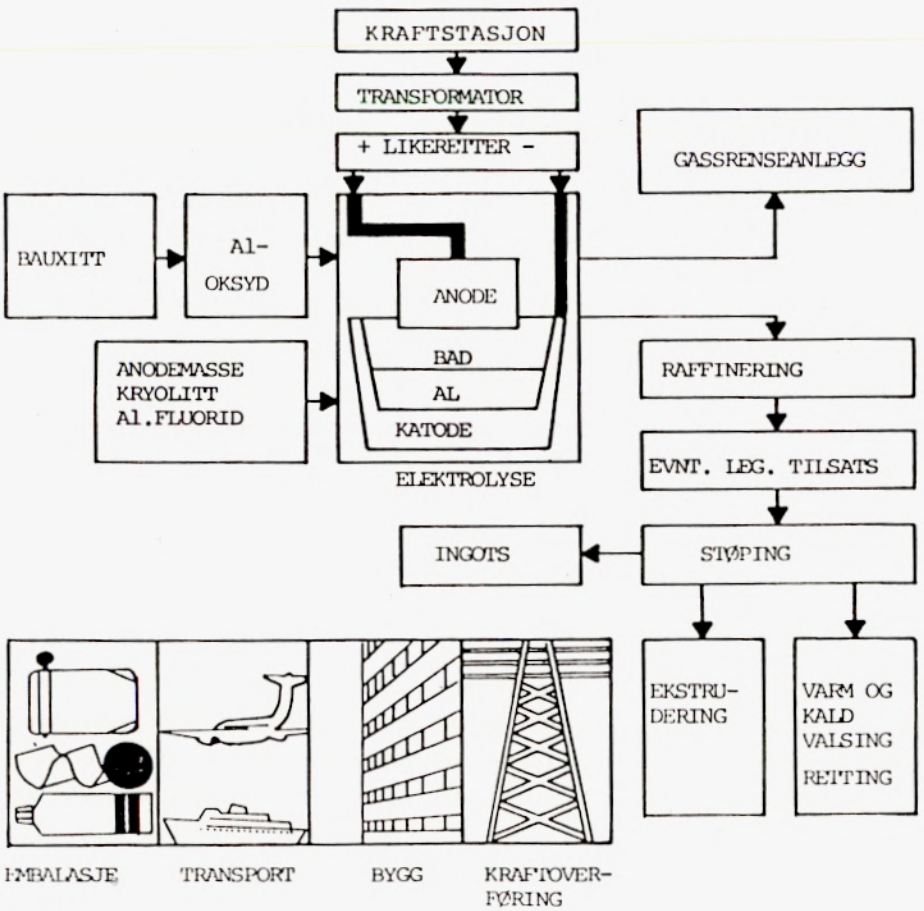

Fig. 5
Framstilling av aluminium.
Fra Mjøs 1978

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Høyskolelektor Dag Tresselt gjorde i 1974 et overslag over fortjenesten for hver av eierne fra 1969 til -74 i Tyssedal med en produksjon på 19.000 årstonn:

	BACo:	Alcan:
1969	9	12 millioner kroner
1970	13	16 millioner kroner
1971	5	8 millioner kroner
1972	1	4 millioner kroner
1973	8	11 millioner kroner
1974	21	24 millioner kroner
1969-74	57	75 millioner kroner

Han bemerka at bortsett fra i 1972 var det helt klart at det måtte ha lønt seg å foredle oksyd i Tyssedal. Likevel var bedriften nullskatteyter de siste åra. Den betalte ikke formuesskatt fra 1970 (skatteomlegging) og fra 1971 heller ikke aksjeselskapsskatt. Mens arbeiderne på Nitriden var viktige for kommunekassa. De betalte rundt 4 millioner kroner i skatt pr. år [11].

Alcan besto i 1962 av 53 større og mindre selskap i 29 land med omtrent 50.000 ansatte. BACo hadde hel eller delvis kontroll over 27 selskap i 11 land med om lag 15.000 ansatte. BACo var eid av det britiske Tube Investments Ltd. og det amerikanske Reynolds Metals Co. (også en av de seks store) som seinere kjøpte aksjemajoriteten i Tube Investments [12]. Eierne representerte til sammen ca. en tredjepart av aluminiumsproduksjonen i verden tidlig på 60-tallet. Rundt 1975 hadde Alcan 100 selskap i 34 land [13]. I denne store sammenhengen var fabrikken i Tyssedal bare en bitteliten brikke. Et pennestrøk i et styrerom i London eller Montreal kunne velte hele bedriften. For Tyssedal, derimot, var Nitriden livsgrunnlaget som samfunnet ville stå og falle med.

Teknologiutvikling

De råstoffa som trengs for å produsere aluminium er: Aluminiumoksyd, kryolitt, aluminiumfluorid, bek og koks (til anodemasse). Framstillinga av aluminium foregår i elektrolyseovner (Hall-Heroult-prosessen) der aluminium felles ut på katoden i bånn av ovnen. Anoden er av karbon. Den forbrukes under prosessen. Det dannes karbonoksyder på anoden. Ovnsforinga er av karbon og et lag med frossen kryolitt. Vanlig badtemperatur i elektrolytten er 960-980 grader Celsius. Med jamne mellomrom suges det flytende metallet opp av ovnen og transporteres til støperiet. Ovnene er kobla i serie i en hall for å få ei hensiktsmessig utnytting av likeretterne som leverer likestrøm til elektrolysen.

Elektrolyseprosessen for framstillinga av metallet er den samme som opprinnelig. Men det har skjedd en reduksjon i strømforbruket pr. tonn fra opprinnelig ca. 60.000 kWt rundt århundreskiftet til ca. 20.000 kWt i 1950 og ca. 13-14.000 i nye verk mot slutten av 70-tallet. Produktiviteten har økt fra noe over 15 arbeidstimer pr. tonn til omtrent 4.

Teknologiutviklinga har først og fremst skjedd i ovnskonstruksjonene. De første ovnene var små med forbakte blokkanoder. Anodene måtte steikes før bruk i en anodefabrikk. Seinere kom anlegg med sjølbakende anoder. De brennes under elektrolysen. Slike anlegg kalles Søderberg-anlegg. Disse er igjen blitt erstatta av anlegg med forbakte anoder og lukka ovner. Slike anlegg reduserer forbruket av energi pr. kilo produsert metall med i overkant av 10%, har større kapasitet og reduserer behovet for arbeidskraft. Arbeidsmiljømessig representerer anlegga også ei forbedring fordi det blir mindre støv og gass.

Anlegg med forbakte anoder har vært dominerende internasjonalt sia midten av 60-åra. Dette har ikke vært tilfellet i Norge. I 1978 blei fremdeles nesten to tredjedeler av norsk aluminium produsert i Søderberg-anlegg. Her i landet har vi hatt flere eldre verk med eldre kraftkontrakter til lave priser. De relativt lave prisene på elektrisk kraft generelt har også påvirka både teknologivalg og energiøkonomisering. All ny kapasitet blei imidlertid snart bygd med denne nye teknologien, om enn noe seinere i Norge enn i resten av verden.

Rundt 1977 blei den japanske Sumito-metoden kjent. Den gjorde det mulig å forbedre Søderberg-anlegga. Anodeforbrenninga skjer med tørrmasse, og skorpebrytinga er automatisert slik at utslippa av støv og gass reduseres. Metoden krever også mindre energi. Slik har norske aluminiumsverk kunnet oppfylle Arbeidstilsynets rammekrav til arbeidsmiljøet i sine Søderberg-anlegg.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

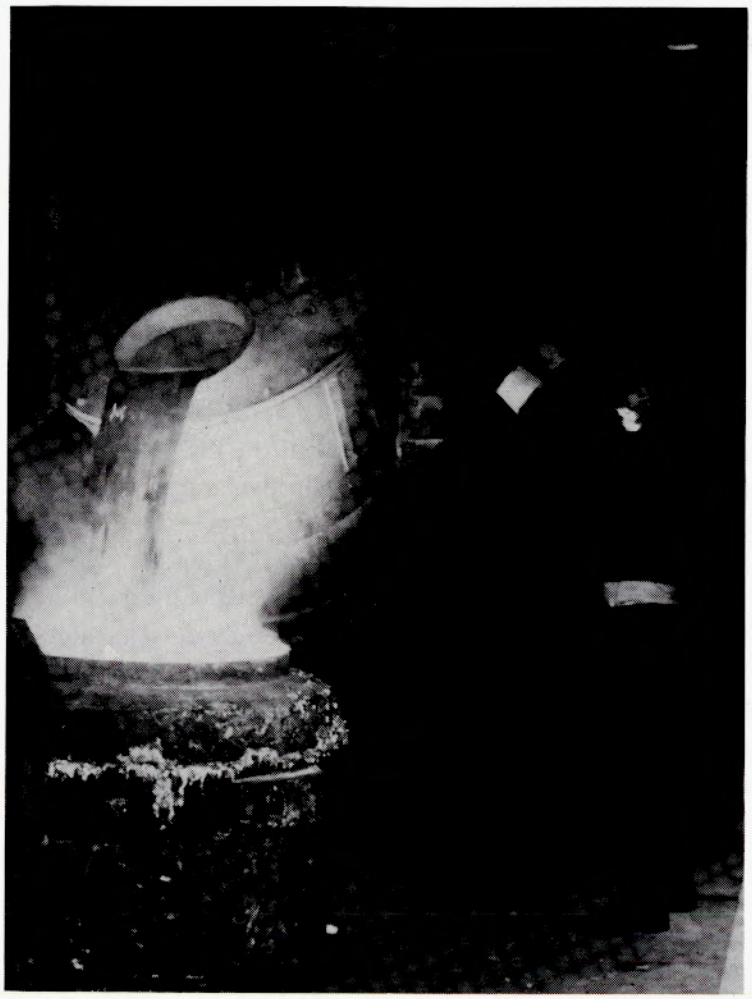

En tapper i støperiet har nettopp tappa ovnen. Han heller rein aluminium over i ei tappevogn som han så kjører fra ovnshuset og ut i støperiet.
Foto: Terje Kollbotn

En arbeider med vanlig verneutstyr.
Foto: Leif Gabrielsen, Klassekampen

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

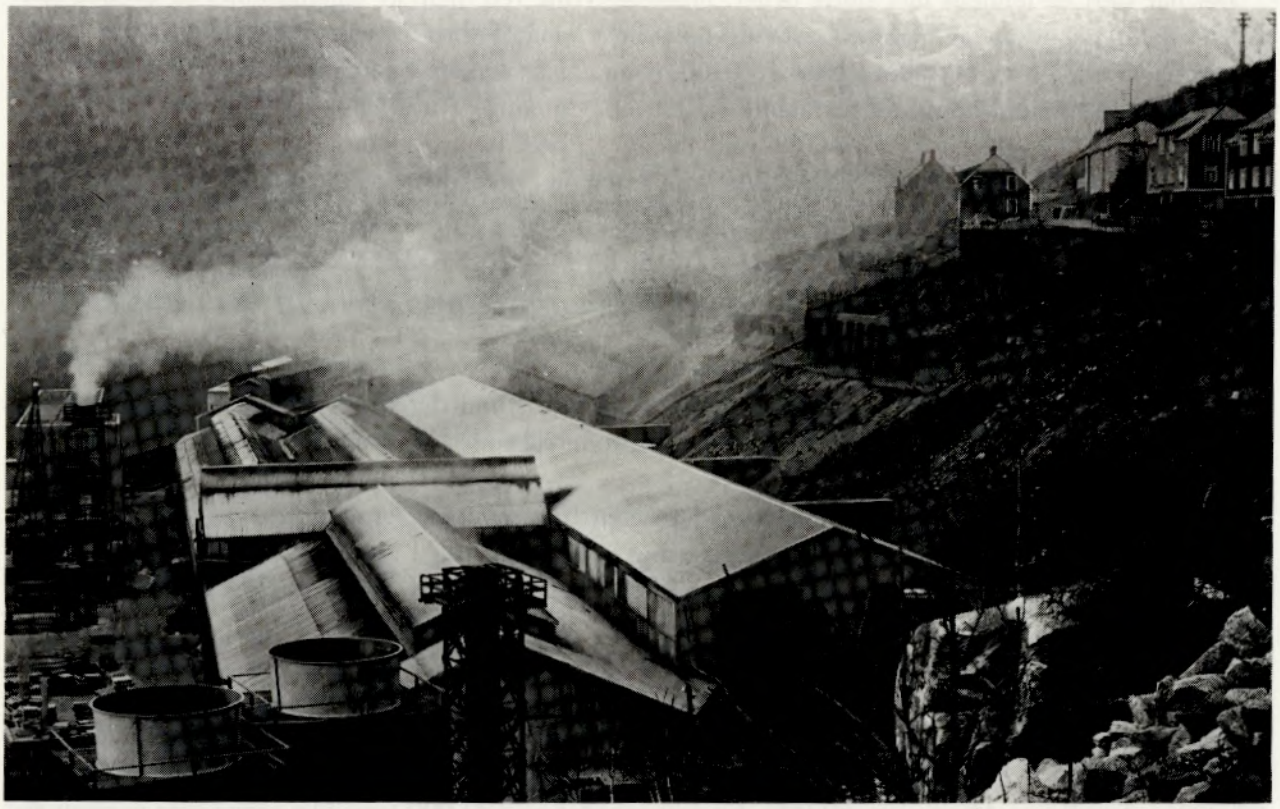

Nitriden. Røykutslipp ødela bo- og forretningsmiljøet på Veien, også kalt Verdens ende.
Foto: Klassekampen

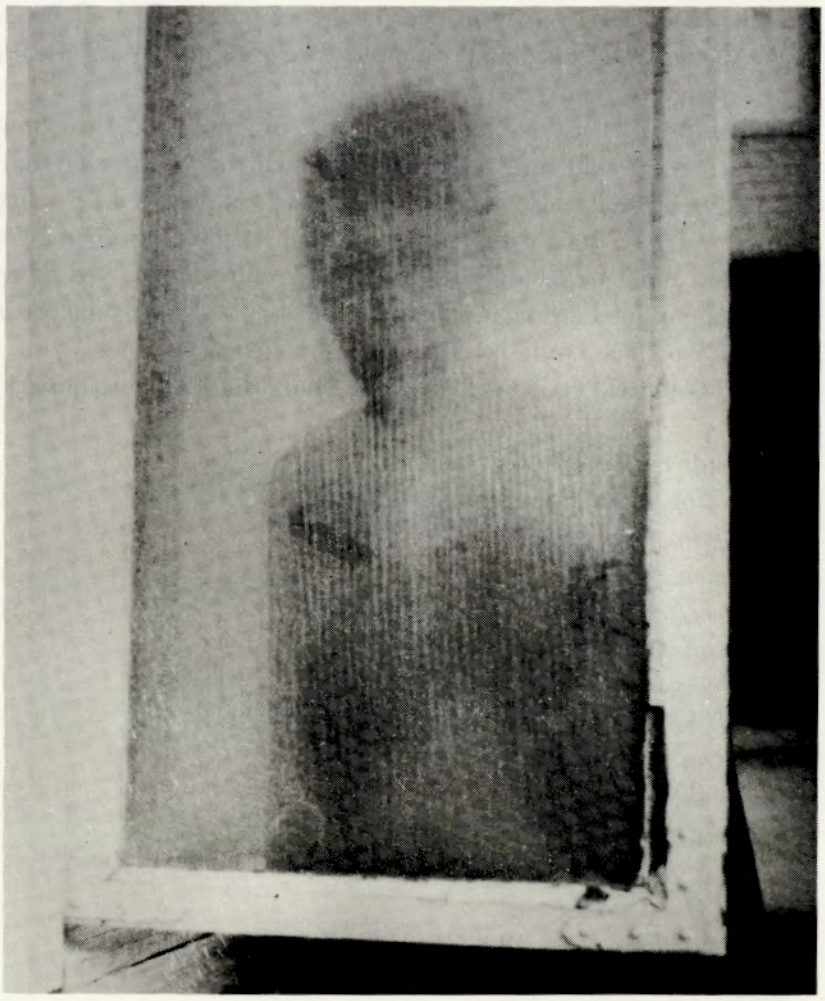

Et vindu på Verdens ende - skadd av fluor fra Nitriden.
Foto: Hardanger Folkeblad

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Det har vært en tendens mot større ovner, prosess-styring ved hjelp av datamaskiner og økende stordriftsfordeler på grunn av redusert arbeidskraftbehov, energiforbruk og kapitalkostnader. En typisk ovnsserie på midten av 60-tallet hadde 150-160 ovner. Ti år seinere hadde den 500 [14].

De store aluminiumskonserna var stadig opptatt av å produsere mer effektivt. Den nye teknologien som blei utvikla gjorde utstyr fra 50-tallet gammaldags og bedrifter med slikt utstyr mindre konkurransedyktige. Særlig ved første tegn til tilbakeslag i markedet og i de økonomiske konjunkturene ville en slik bedrift lett bukke under.

Nitriden fra Norges største og mest moderne aluminiumsverk til det minste og mest umoderne

I det politiske livet i Tyssedal var det ei fredelig tid fram til rundt 1970. Velstanden økte, den økonomiske veksten var jamn. Men under overflata, i de grunnleggende økonomiske strukturene, blei grunnlaget lagt for Tyssedal-kampen.

Fram til 1947 var Nitriden i Eydehavn og Tyssedal Norges største produsent av aluminium. Men i 1953 skjedde den siste større teknologiinvesteringa i Tyssedal, med omlegginga til Søderberg-ovner. Markedet blei stadig bedre, og produksjonen blei økt. Tilsynelatende var framtida lys. I 1969 blei kapasiteten i Tyssedal utvida fra 20.000 til 25.000 årstonn. Etterpå blei det bare foretatt små utvidelser.

Tyssedals andel av norsk aluminiumsproduksjon var synkende. Bedriften produserte et stabilt kvantum på om lag 20.000 tonn i 50-, 60- og 70-åra. Den fikk ikke utnytte kapasiteten fullt ut på grunn av røykutslipp. Samtidig blei Norges produksjon mangedobla. De andre produsentene var alle mange ganger større: ÅSV med en årskapasitet på 220.000 tonn, Mosjøen Aluminiumsverk 85.000, Alnor 80.000 og Sør-Norge Aluminium 60.000. En årskapasitet på 120.000 tonn blei regna som normalt ved planlegging av nye verk på slutten av 60-tallet [15]. Nitriden var blitt en lilleputt.

Ved inngangen til 70-åra var Nitriden i Tyssedal det eldste Søderberg-verket i landet som fremdeles var i drift, med ovnshaller fra 1916 og teknologi fra 1930- og 50-åra. Det var til tross for oppgangstidene ikke skjedd noen investeringer i tidsmessig teknologi. Ovnene var små og åpne, med liten grad av mekanisering. DNN brukte to og en halv gang så mange arbeidstimer på å produsere ett tonn aluminium som sine norske konkurrenter.

Arbeidsmiljøet hadde nok ødelagt helsa for mange. Det var prega av støv, røyk, trekk, varme, giftige gasser, støy og skitt med følgende kreftrisiko, luftveisbesvær som hallastma og bronkitt og plager som trøtthet og hodepine. En Nitriden-pensjonist forteller at ikke mange av arbeidskameratene hans har fått oppleve å bli 70 år og nyte pensjonsalderen. Befolkningssammensetninga i Tyssedal viste også en påfallende lav andel eldre (over 67 år), særlig eldre menn, ved folketellinga i 1980. Det kan sjølsagt ha sammenheng med ordninga med bedriftsboliger — pensjonistene måtte ut av Nitridens hus — men det sier nok også noe om risikoen i arbeidsmiljøet på Nitriden.

I si «Boltetrekkervise» fra 1975 ga Hans Rotmo denne miljøskildringa:

Her står eg ved ein diger ovn
Støvåt og lortåt som ein underlig klovn
Eg spring som eit øyk
gjennom tjære og røyk
i ein helsikes kamp
imot gassa og damp
Når vinsjen trekker bolten opp
flyr koks og bek omkring min kropp
Det kan minn om ein mann
som blir borte i ein brann
og mister sitt liv og forstand

Refr. Du slette tid
for et svineri
for en svinaktig industri...

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Overgangen til Søderberg-ovner på 50-tallet førte til forverring av arbeidsmiljøet og store forurensingsproblem: *«Det var skrekkelig til å begynna med. Da blei det ein helt annen atmosfære på arbeidsplassen. Det følgte mykje røyk og drit med de ovnane.»* [16] Arbeidsmiljøet blei mer hektisk og oppjaga. Parallelt med drifta var det anleggsarbeid i flere år. De gikk over fra 3 til 4 skift. Ovnspasset blei mer maskinelt og spesialisert, og hver mann fikk flere ovner å passe. De nye ovnene førte også til store endringer ellers: *«Før, da det var fast anode, som det heter, da blomstra det nede på fabrikken. Det var den første plassen der hestehoven kom, og svalene hadde reir hele ovnshuset bortover. Det var en fin varme. Men så kom de derre Søderberg-ovnane. Da må den flytende massen fylles opp i når den skal steike i ovnen. Og da var det gassen kom. Og så sånn varme!»* [17]. Med Søderberg-ovnene blei det umulig å fortsette å ha taket på ovnshuset som hage og utnytte varmen derfra. Fuglene forsvant. Det som verre var: Nåletre blei ødelagt, og det blei vanskelig å få vekster til å gro i hagene. De giftige utslippa til omgivelsene merka planter, trær og beitedyr. Forurensingsproblema ødela bo- og forretningsmiljøet langs Oddaveien, nærmest fabrikken, som tidligere hadde vært det mest attraktive. Bedriften innførte i 1970 ei premieordning for beste hage, og hver husstand fikk 75 kroner året i blomsterpenger fra Nitriden som vederlag for forurensinga. Rotmo beskreiv forurensinga slik i den samme visa:

Utafor står trea svidd
det ser ut som dei er stekt på spidd
det er dødt, det er rødt
det er brunsvidd og snødt
Ingen føggel å sjå
i det blå
Og fjorden er av en egen art
en millomting av brungult og svart
For der har dem tømt
og der har dem gjømt
avfall, skrot og skrømt

Hvorfor skjedde det ingen investering i tidsmessig teknologi i Tyssedal?

Selskapet var avhengig av fortsatt utvidelse og modernisering for å hevde seg i konkurransen på tross av sine gamle kraftleiekontrakter som gjorde at selskapet var forholdsvis gunstig stilt mht. kraftpris. Nye smelteverk var større. DNN hadde to små enheter og trengte forholdsvis mer mannskap, administrasjon og hjelpeavdelinger. I selskapets jubileumsberetning fra 1962 hevder direktør Kollenborg at muligheten for å skaffe kraft til konkurrerende pris og at kapitalen bys slike vilkår at den er interessert i å komme, vil være avgjørende for om slike store utvidelser/modernisering vil skje i Norge i framtida. Bare for igjen å ha den internasjonale arenaen i tankene. Hadde så selskapet noen moderniseringsplaner?

Utbyggings- og moderniseringsplaner for Tyssedal og Eydehavn

Opp gjennom 60-tallet blei produksjonen litt utvida flere ganger, og DNN hadde planer om modernisering. I 1962 var tanken å modernisere fabrikken i Eydehavn etter at det var *«Tyssedal som det er blitt ofret mest på»*. Viktigere var det nok at tomta i Eydehavn egna seg for utbygging. Det var et viktig hinder, imidlertid, mangelen på elektrisk kraft. Den hadde selskapet i Tyssedal hvor Tyssefaldene dessuten planla utbygging av Tysso 2 som ville gi DNN nok kraft til en ny fabrikk på 30.000 tonn.

A/S Tyssefaldene søkte i 1961 om ny konsesjon for reguleringene av Tyssovassdraget og fikk det fram til år 2006. Samtidig søkte de tre eierselskapa om konsesjon på leie av ytterligere kraft fra Tyssedal i forbindelse med utbygginga av Tysso 2. Odda kommunestyre vedtok enstemmig å innfri søknaden. I 1964 fikk DNN konsesjon på å leie 97.665 kW og rett til å ta ut ytterligere energi til et samla kvantum av 147.200 kW fram til 31.desember 2006. Dette ga kraft til ei større produksjonsøkning enn tidligere antatt. Samtidig ville det bli mulig å overføre kraft fra Tyssedal til Eydehavn når samkjøringsnettet mellom Vest- og Østlandet blei klart 2-3 år seinere. Derfor foreslo selskapet å utvide hver av fabrikkene til 30.000 tonn. Eydehavn hadde da en kapasitet på 10.000 tonn og 300 mann ansatt, mens Tyssedal hadde 20.000 tonn og 400 mann [18].

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

DNN hevda å ha rett til å bruke *«vår egen kraft som vi har på Samkjøringsnettet der vi har behov for den.»* [19]. På forespørsel fra Odda kommune om framtidsplanene i Tyssedal, hevda selskapet at om det nå skulle utvide til 40.000 tonn i Tyssedal, ville det likevel midlertidig måtte overføre kraft tilsvarende produksjon av 10.000 tonn til Eydehavn. Begrunnelsen for at dette bare var å betrakte som ei midlertidig løsning var at overførselen blei kostbar samtidig som krafttapet blei stort. Det var også sannsynlig at tilstrekkelig kraft ville bli tilgjengelig på Sørlandet på noe lengre sikt [20].

Odda kommunestyre gikk så enstemmig mot å tillate kraftutførselen. De så det som begynnelsen på slutten for Tyssedal. Ga man tillatelse til utførsel av 35.000 kW, ville selskapet på lenger sikt overføre hele kvota si fra Tyssedal til Eydehavn. Bruken av krafta i bedriftene på stedet er en livsbetingelse for distriktet. Kommunestyret mente også det måtte være mer lønnsomt å utvide produksjonen i Tyssedal til 40.000 tonn som man mente det var plass til på tomta [21]. Det går også fram at kommunen hadde kjøpt de tidligere eiendommene til Nordag tvers over Sørfjorden på Eitrheim for vel 2 millioner kroner — med tanke på DNNs tidligere planer om en ny storbedrift i forbindelse med utbygginga av Tysso 2 (som ville gitt DNN 3 fabrikkenheter). Det var stor skuffelse i kommunen over at disse planene var forlatt.

Industridepartementet godkjente likevel DNNs overføringsplan, begrensa til den ramma selskapet hadde satt opp. På forhånd hadde da DNN presisert overfor departementet at det bearbeida utvidelsesplanene for Tyssedal for ei økning til 35.000 tonn *«Uten at det i øyeblikket kan sies noe bestemt om når en slik utvidelse vil bli foretatt.»* Det blei vist til plassforholda og røykproblema [22]. DNN hadde bl.a. også hevda at fabrikken i Eydehavn måtte legges ned dersom overføring ikke kunne komme i stand.

I 1969 var en utvidelse av støperiet i Eydehavn i gang. Det blei planlagt slik at man ikke låste en eventuell framtidig utvidelse. Selskapet ønska å overføre Tyssokraft til Eydehavn. Tekniske forbedringer gjorde det nå mulig med overførsel **uten** altfor stort krafttap. Det arbeida også for å få i stand en utvidelse av overføringsnettet [23].

Og i 1970 blei det meldt at Eydehavn sto foran store utvidelser. Kapasiteten skulle økes fra 14.000 til 50.000 tonn. *«En forutsetning for utvidelsene er at det kan skaffes tilstrekkelig elektrisk kraft, bl.a. alt det som Arendals Fossekompani kan levere. Noe kraft kan overføres fra Tyssedal, Statkraftverkene har lovet å skaffe resten.»* [24] Samtidig framheva selskapsbladet at det hadde vært et godt driftsår i Eydehavn, *«rekordår»*, i motsetning til i Tyssedal der det hadde vært *«en del vanskeligheter»*. DNN-posten i desember 1970 hevda at både Industridepartementet og Vassdragsvesenet hadde stilt seg meget positive til planene.

Like etter meldte selskapsbladet at Nitriden hadde problemer med å skaffe arbeidskraft i Tyssedal. Man hadde måttet ta inn ni kvinner i driften(!) [25].

Valget hadde falt på Eydehavn. Der var tomta godt egna for utbygging, og kraftproblemet kunne løses ved overførsel fra Tyssedal. Det ser ut som om selskapsledelsen la vinn på å framheve Tyssedals ulemper. De topografiske forholda vanskeliggjorde utvidelse og røykutslipp (i Eydehavn blåste røyken fortere vekk).

Endringer i bransje- og markedsforhold

3 år seinere — 19. februar 1973 — kom likevel ei pressemelding fra DNN om at DNN Eydehavn skulle legges ned. Tyssedal-bedriften skulle fortsette inntil videre: *«Selskapets fabrik i Tyssedal antas å fortsette driften med den kapasitetsutnyttelse som de nuværende installasjoner tillater. Også denne fabrikk vil kreve en ombygning for å være konkurransedyktig i det lange løp. DNN og dets aksjonærbedrifter anser en slik ombygning som teknisk mulig, og under rimelige pris- og markedsforhold også som økonomisk forsvarlig. Tidspunktet for en slik eventuell ombygning kan imidlertid for tiden ikke fastsettes»* [26]. Man hadde fått demonstrert avhengigheten av eiernes forgodtbefinnende.

Året før beslutninga om å legge ned fabrikken i Eydehavn blei tatt, hadde selskapet utarbeida forskjellige prosjektalternativ for Eydehavn og Tyssedal etter press fra ledelsen i Tyssedal som så sin fabrikk trua. I Eydehavn var det plass til en fabrikk på 80.000 tonn. I Tyssedal var det teoretisk plass til en fabrikk på 60-70.000 tonn. Begrensinga i Eydehavn lå fremdeles i krafttilgangen. Ellers lå forholda vel til rette. Mens i Tyssedal var forholda *«meget vanskelige når det gjelder røkskade»* [27]. På denne tida var 60.000 årstonn regna som minimumskapasitet, mens det var vanlig å planlegge verk til

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

en kapasitet på 120.000 årstonn. Hvorfor blei utbyggingsplanene for Eydehavn-verket frå 1970 forlatt bare 3 år seinere?

Etter ei rekke gode år hadde DNN fått et skudd for baugen i 1970. Selskapet karakteriserte 1971 som et katastrofeår. Ved årsskiftet 1971/72 blei den samla produksjonen redusert med 30% av maksimal kapasitet og arbeidsstokken redusert til to tredjedeler. Det formelle underskuddet blei i 1971 på ca 1 million kroner og året etter på 4,8. I 1973, da beslutninga om å legge ned Eydehavn blei tatt, blei det på 4,9 millioner [28]. Men som vi så kunne eierne likevel ta ut brukbar fortjeneste alle disse åra.

1968 ga et forvarsel om konjunkturnedgangen. Styrets formann hadde da på et kontaktmøte orientert om at selskapet så det slik at lønnsomheten var gått ned fra 1957-67. (Likevel kan jo profitten i kroner ha økt. Han mente kanskje at profittraten, dvs. forholdet mellom profitten og den innskutte kapitalen og arbeidskrafta, var blitt dårligere.) Selskapet så på dette tidspunktet framtida som problematisk fordi produksjonen var økt samtidig som nye verk var oppretta i utlandet. Det var tre verk under planlegging i Storbritannia, med kapasiteter opp mot 120.000 årstonn. Tilsvarende skjedde i Vest-Tyskland. I 1967 gikk 35% av DNNs eksport til Storbritannia og 25% til Vest-Tyskland. Dette ga grunn til bekymring. Samtidig var produktiviteten som nevnt lav i forhold til andre verk. Den gangen engasjerte bedriften konsulentfirmaet Habberstad for å gjennomføre arbeids- og tidsstudier. Høsten 1971 hadde Solheim, verksdirektøren i Tyssedal, besøkt en moderne fabrikk i England. Han stilte i forhandlingsutvalget 28. oktober 1971 spørsmålet om hvor lenge Tyssedal ville kunne konkurrere. Han mente de hadde 70-åra som frist.

Aluminiumsindustrien er en konjunkturfølsom bransje. Men etter krigen hadde den økonomiske veksten vært jevn og tilbakeslaga for industrien få. Fra 1963 til -73 hadde veksten i forbruket av aluminium i verden i snitt vært på 9% årlig. I 1971/72 blei aluminiumssalget redusert. Kapasitetsutbygginga hadde ført til ei overproduksjonskrise. Det resulterte i produksjonsinnskrenkninger og fallende salgspriser.

Bakgrunnen var ei sterk økning i kapasiteten i 1970, -71 og -72. Bare i 1971 blei kapasiteten i den vestlige verden økt med 1,5 millioner tonn. Et tilsvarende kvantum metall sto på lager ved årsskiftet -71/72. Storbritannia hadde økt sin produksjon fra 39.000 tonn til 339.000 tonn. Ei lignende økning skjedde i de andre vest-europeiske landa. Norges andel av produksjonskapasiteten i Vest-Europa sank fra 27% til 22%. Stadig flere land bygde opp sin egen aluminiumsindustri. Det skjedde ofte ved hjelp av subsidiering av investeringer og kraftpriser. De mange nye produsentene, 15 stykker fra 1970-75, ga priskonkurranse. Det var valutauro. Pund og dollar fikk redusert sin verdi i forhold til krona. Viljen til fortsatt kapasitetsutbygging i aluminiumsindustrien var minimal [29].

Samtidig skjedde det store omslaget i verdensøkonomien. De første tegna til omslag viste seg i 1968, men i 1973 blei omslaget tydelig. Det var oljekrise, og det blei nedgang i den økonomiske veksten.

På 60-tallet og begynnelsen av 70-tallet hadde også Alcan og BACo investert flere steder i verden, men ikke i Tyssedal. I Storbritannia blei flere verk bygd med ca. 35% statssubsidiering av byggeomkostningene, bl.a. av BACo. Slik bygging skjedde også i Vest-Tyskland og Nederland. I Norge hadde Alcan og BACo ikke *«truffet noen avgjørelse, verken om utvidelse, modernisering eller nedleggelse av noen av selskapets bedrifter»* [30].

Bakgrunnen for eiernes manglende investeringsvilje lå i flere forhold: Det nye økonomiske klimaet, markedssvikten og den nye teknologien. Den nye teknologien som var tilgjengelig, var blitt brukt i opprusting av andre av eiernes bedrifter. Med verden som operasjonsfelt hadde Alcan og BACo sannsynligvis bestemt hvor de ville satse alt på 60-tallet. Sannsynligvis ville de redusere antall enheter i og med de økte stordriftsfordelene, dvs. legge ned begge bedriftene i Norge. Samtidig var det viktig å utnytte all den produksjonskapasiteten de rådde over under høykonjunkturen og mens de bygde ut andre verk.

Nå har det tilsynelatende vært en del motsetninger mellom Alcan og BACo i synet på å investere i Norge. BACo avviste det. Alcan, derimot, så jo ut til å ville satse stort i Norge ved å gå inn i ÅSV og overta halvparten av aksjene fra staten i 1966. Alcan eide NACO (Høyanger Verk og Nordisk Aluminiumindustri) aleine, og dette selskapet blei integrert i ÅSV-konsernet. Alcan valgte altså å satse i Norge gjennom ÅSV, det største selskapet. Men Dag Tresselt (1968) har gitt gode argument for at denne handlinga var av defensiv karakter. Dvs. at de utenlandske interessene **ikke** hadde vært interessert i noen utbygging av aluminiumsindustrien i Norge, men da staten satte i gang utbygging i egen regi etter krigen, gjorde Alcan/Alcoa det de kunne for å **hindre** det norske initiativet. Gjennom NACO og

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

DNN hevda Alcan at et nytt norsk verk ville være til stor skade for de bestående. Gjennom Haugvik Smelteverk prøvde Alcan å overta Årdal-anlegget. Alcan var ikke aktivt interessert i å bygge ut ny kapasitet i Norge, da hadde det gått inn for en utvidelse ved NACO eller DNN. Alcan ønska, da det ikke var noen vei tilbake, å drive Årdal-verket inn i ei langsiktig oksydkontrakt. Det lyktes selskapet i. I 1947 blei det inngått ei kontrakt av en varighet på minimum 15, maksimum 30 år. Nye kontrakter blei inngått på 50- og 60-tallet. Oksyden skulle betales i ferdig metall. På den måten fikk Alcan kontroll over store deler av salget. Planen om et eget oksydanlegg i Årdal blei også ganske snart forlatt. Alcan må for øvrig ha følt seg temmelig sikker på at samarbeidet med Årdal skulle utvikle seg henimot en eller annen form for integrasjon, mener Tresselt, ellers ville selskapet ha satt i gang ei preventiv utbygging gjennom NACO eller DNN. Tresselt vurderer det slik at de utenlandske investorene i Norge bare hadde til hensikt å sikre seg kontroll over et mulig faremoment, nemlig den billige norske vannkrafta. Derfor er også utbygginga blitt holdt på et minimum, som ved Nitriden i Tyssedal og Eydehavn.

Signal om nedleggingsfaren

Direkte signal om nedleggingsspøkelset kom i forbindelse med EF-spørsmålet. Direktør Egil Kollenborg benytta talen på jubileumsfesten for 25- og 30-årsjubilantene ved DNN i Tyssedal til å drive propaganda for EF. Talen fikk store presseoppslag fordi direktøren hevda at utafor EF var ikke aluminiumsindustrien i Norge liv laga [31]. Dette synspunktet hevda han for øvrig allerede i 1962 da selskapets 50-års jubileumsberetning blei lagd. Spørsmålet om norsk medlemskap kom opp for første gang på begynnelsen av 60-tallet. Storbritannia var innstilt på å søke medlemskap. Det gjorde spørsmålet aktuelt også for Norge, men den gang stoppa det hele opp med de Gaulles veto mot britisk medlemskap. Det viste seg snart at medlemskap i EF hadde lite å si for aluminiumsindustrien. I 1973 og -74 var det igjen høykonjunktur og metallmangel. Men spørsmålet om EF-medlemskap har igjen meldt seg i den politiske debatten nå mot slutten av 80-tallet.

Hva gjorde så fagforeninga på Nitriden i forhold til bedriftens framtid?

Det ser ut til at lokalsamfunnet på 60-tallet var seg forholdsvis lite bevisst den utsatte posisjonen de var i på grunn av avhengigheten av eierne og den tekniske tilbakeliggenheten. Av protokollen til Elektrokjemisk Arbeiderforening, avdeling 44 av Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund, går det ikke fram at spørsmålet om framtida for bedriften behandles før på 70-tallet. Odda kommunestyre var mot kraftutførsel fra DNNs konsesjon i 1964, men bare få år før hadde kommunen sagt ja til fortsatt konsesjon for bedriften fram til år 2006. Fagforeninga uttalte seg ikke i noen av sakene. Muligens syntes Nitridarbeiderne det var tilstrekkelig at kommunestyret uttalte seg. Mange av tillitsmennene i foreninga var dessuten også kommunestyrerepresentanter.

Det er jo mulig at bevisstheten i foreninga har vært større enn det som går fram av protokollen. Den har jo sine svakheter. Det er ikke alt som skrives ned, og en vurderer viktigheten av ting annerledes i ettertid enn når en sitter midt i det. Men bevisstheten er økende. I 1971 protesterte foreninga på at bedriften hadde fått utsettelse på installering av et hallgassrenseanlegg [32]. Samtidig ser det ut til at de blei mer opptatt av arbeidsmiljøet. Det lå i tida. Kiruna-streiken hadde bl.a. dreid seg om arbeidsmiljøforhold. På Nitriden hadde foreninga mistanke om at ledelsen underslo resultatet av urinprøver og krevde nye målinger og det beste verneutstyr samt at Yrkeshygienisk institutt skulle kartlegge farene ved arbeidet. Dette blei fulgt opp i -72 og resultata godkjent.

Tillitsmenn i avdeling 44 begynte å etterlyse utbyggingsplaner for bedriften i 1968 og pekte på at det var nødvendig med trivelige arbeidsforhold for å få en stabil arbeidsstokk. I beretninga for året 1971 kommenteres bedriftsutvalgs- og kontaktmøta med bedriftens styre slik: *«En ting er helt klart, at den store oversikten og informasjon om bedriftens framtid kommer aldri helt fram i disse utvalgene.»*

Det ser ut til at det er direktør Kollenborgs uttalelser om EF som får fagforeninga til å våkne. De mente det var under all kritikk at han brukte talen på jubileumsfesten til «skremselskampanje for EEC». Foreninga hadde inntatt et klart standpunkt mot EF og hadde stilt under parolene «Vi må velge mellom sosialisme og EEC» og «Nei til EEC» 1. mai 1971. I styrets beretning karakteriseres året 1971 som *«det år som har gitt oss anledning til å forstå hvilken situasjon vår arbeidsplass er i. Kapitalkreftenes frie spill om mer fortjeneste og økt utbytte har satt vår arbeidsplass i fare.»* Eierne hadde fått aksjonærutbytte med ca. 3 millioner i 1970. Det stramme arbeidsmarkedet hadde samtidig ført til økt press

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

på de ansatte som hadde fått økt arbeidspress og overtid. De så bedriftens innskrenkninger — de var blitt orientert om at 50 mann måtte gå før jul -71 — som et resultat av valutakrisa på seinsommeren og den følgende konjunkturnedgangen. Framtida så de slik: *«Hvordan framtida for bedriften og arbeidsplassene vil bli, er det ikke godt å si. Dersom de nåværende eiere ikke vil gjøre noe, må myndighetene gripe inn.»* [33]

Og foreninga lot seg ikke skremme av Kollenborgs dystre profeti. På årsmøtet sitt bevilga de penger til kampen mot EF og uttalte: *«Vi ser EEC utelukkende som et instrument for storkapitalens politiske og økonomiske makt stikk i strid med arbeiderklassens interesser.»* [34]

Få dager etter blei det holdt et møte i samfunnshuset i Tyssedal om aluminiumsindustrien, DNN og EF. Møtet var arrangert av Arbeiderkomitéen mot EEC og dyrtid, og universitetslektor Torstein Hjellum holdt foredrag. Han pekte på at krisa i aluminiumsindustrien hadde sammenheng med den verdensomspennende nedgangskonjunkturen man var inne i og at krisa var ei overproduksjonskrise forårsaka av utbygginga i 60-åra. Han mente det var tvilsomt om DNNs eiere ville satse 350 millioner kroner på ei modernisering i Tyssedal før overproduksjonskrisa var over.

215 var til stede på møtet som gikk inn for politiske streiker mot EF og mot regjeringas holdning i EF-saka ved de tre store bedriftene i Odda. De kjemiske foreningene i Odda, Ålvik, Sauda og Husnes gjennomførte den første politiske streiken mot EF i Norge 13. mars 1972. Rett over påske holdt avdeling 44 uravstemning, som mange andre foreninger. Hele 89,3% sa nei til EF.

EF-spørsmålet og folkeavstemninga har vært gjenstand for mange analyser. I tilfellet DNN uttalte også industriminister Finn Lied seg til støtte for EF-medlemskap som viktig for aluminiumsindustrien: *«Vi ønsker ingen nedleggelse av DNN: Nytt al-verk i Tyssedal realiseres best innen EF»* [35]. Arbeiderparti-regjeringa støtta altså bedriften i dette synet. Nitrid-arbeiderne så det europeiske økonomiske fellesskapet som en trussel mot arbeidsfolks og Tyssedal-samfunnets interesser. Bl.a. så de klart at friere etableringsbetingelser for kapitalen ville åpne for kraftoverførsel til Eydehavn og nedlegging i Tyssedal. Arbeiderne sto aleine i dette synet. LO sentralt støtta dem ikke. Høsten 1972 protesterte fagforeninga mot LOs ansettelse av EF-korttidssekretærer. De mente det var et grovt overgrep og misbruk av midler og vedtok sammen med andre foreninger en demonstrasjon mot LO-formann Aspengrens besøk i Odda.

I 1970 hadde Alcan og BACo meldt om utbyggingsplaner i Eydehavn. Høsten 1972 blei det klart at bare en av DNNs bedrifter ville bli modernisert, den andre måtte legges ned [36]. Få måneder etter kom meldinga om nedlegging av Eydehavn-verket og en antakelse om at Tyssedal-verket ville fortsette — uten at eierne tok stilling til tidspunktet for den nødvendige moderniseringa. Hvorfor valgte da eierne å fortsette ved bedriften i Tyssedal og ikke i Eydehavn som hadde den best egna tomta for en ny fabrikk? Tyssedals aktivum var den billige krafta. I en verden med stigende energipriser var situasjonen endra slik at Tyssedal var blitt mer verdifull. På grunn av kraftressursene kunne det kanskje likevel lønne seg å modernisere for Alcan og BACo? I Eydehavn hadde ikke bedriften tilstrekkelig kraft.

I tillegg trur jeg motstanden i lokalsamfunnet i Tyssedal fikk ei viss betydning. I Eydehavn fikk man ikke samme EF-debatt, noe direktør Kollenborg også framheva. I Tyssedal blei det mobilisert med en gang bedriftens framtid kom på tale. Arbeidsmarkedsmessig stilte de to samfunna med svært forskjellige forutsetninger. I Eydehavn var pendling en mulighet, mens nedlegging i Tyssedal ville bety flytting. I Eydehavn var tilknytninga til bedriften løsere enn i Tyssedal der det store flertallet bodde i bedriftens hus i et tett lite samfunn der de også så arbeidskameratene i fritida. De to områda har også forskjellig tradisjon i fagbevegelsen. Mange Nitrid-arbeidere i Tyssedal hadde erfaring fra illegalt arbeid under krigen. De hadde vært gjennom harde tariff-forhandlinger på 50- og 60-tallet. Norges Kommunistiske Ungdomsforbund hadde hatt 200 medlemmer i Tyssedal i 1945/46. Disse var blitt godt voksne under EF-kampen. Kanskje eierne derfor gjorde ei taktisk vurdering og fant at det var lettere å legge ned Eydehavn. Odda kommune hadde jo også vist si holdning til en av hjørnesteinsbedriftene sine ved å gå mot kraftutførsel fra Tyssedal til Eydehavn. Og det er mulig at staten har hatt en finger med i spillet og lagt distriktspolitiske hensyn til grunn, men det skal vi komme tilbake til.

EF-spørsmålet hadde vist en beredskap i avdeling 44. Vi skal gå over til å se på hvordan tyssedølingene forberedte seg videre på den vanskelige framtida.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

NOTER TIL KAPITTEL 2

1) Intervju med Knut Kvile (Pojken) 19.5.87
2) Framstillinga bygger bl.a. på Olav Kolltveit: Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid b. 3, bygdesoga 1913-16. Odda 1967; Fagerborg, Raknem: Nitriden i Tyssedal. Arbeid og liv i eit lite industrisamfunn. Utne, 1986.
3) Elektrokemisk blei stifta av Sam Eyde i 1904. Selskapet heter i dag Elkem.
4) Selskapet blei danna av Alcoa for å omgå amerikansk antitrust-lovgivning, men selskapa hadde fortsatt eierfellesskap og samarbeid fram til begynnelsen av 60-tallet.
5) Framstillinga bygger på: Skanaluminium 1986. Hall-Heroult 100 års jubileum 1886-1986. Produksjon av aluminium i de nordiske land, Oslo 1986 og E. Kollenborg: Det Norske Nitridaktieselskap 1912-1962, Oslo 1962.
6) Framstillinga bygger på: NOU 1979:49 Kraftintensiv industri; Akerø m.fl.: Norge i Brasil. Militærdiktatur, folkemord og norsk aluminium. Oslo 1979; Dag Tresselt: Strategi og kontroll i norsk aluminiumindustri. Fra teknisk funksjonshemming til risikoaversjon, særtrykk av «Bedriftsøkonomen» 3,5,6,7/68; Videreforedling av aluminium, Norges Industri 10/86; P. Neersø: Aluminium, København 1984; Hanisch/Lange: Veien til velstand, Oslo 1986.
7) DNN produserte råaluminium i trådbarrer, pressbolter, valseblokker og omsmeltingsblokker i forskjellige størrelser. Bedriften var kjent for god kvalitet på produktene. Hele produksjonen gikk til eksport, mesteparten til Storbritannia.
8) Arbeiderbladet 5.8.74.
9) Beregna ut fra resultatprognose 1976, vedl. til St.prp. nr. 129 (1975-76) Om DNN Aluminium A/S.
10) Direktørene Hysing og Solheim i filmen «Hvem eier Tyssedal?», 1975.
11) Hardanger Folkeblad (HF) 11.3.74 og Notat, Odda kommunekassererkontor 1.4.74.
12) Kollenborg 1962, nevnt foran
13) Filmen «Hvem eier Tyssedal?», 1975
14) Framstillinga bygger på: Lars Mjøs: Teknologisk utvikling i produksjon av primæraluminium, Industriøkonomisk institutt, rapport 10/1978; Gruppen for ressursstudier: Arbeidsmiljøregulering og innovasjon i norsk aluminiumsindustri, Oslo april 1985.
15) Nitridposten juli 1967.
16) Intervju med Arthur Holen 22.5.87
17) Intervju med Knut Kvile (Pojken) 19.5.87
18) Brev fra DNN til Norges vassdrags- og elektrisitetsvesen (NVE) 27.4.64
19) Brev fra DNN til Industridept. (ID) 4.2.65
20) Brev fra DNN til Odda kommune 6.10.65
21) Vedtak Odda kommunestyre 20.12.65.
22) Brev fra ID til NVE 14.3.66 og brev fra DNN til ID 16.2.66
23) Nitriden juli og Nitridposten desember 1969
24) Nitridposten august 1970
25) DNN-posten juli 1971
26) Pressemelding fra DNN Aluminium A/S 19.3.73.
27) DNN-posten juni 1972
28) Styrets beretning for disse åra.
29) L. Lea Nergaard: Fra trange tider til stabil lønnsomhet, Bergen Banks kvartalsskrift 1976:4; Stort. prp. 17 (1974-75) Om kjøp av aksjer i ÅSV
30) DNN-posten desember 1972
31) Avd. 44, styrets beretning for året 1971
32) Avd. 44, styremøte i driften 11.10.71 og tillitsmanns- og gruppestyremøte 18.10.71
33) Avd. 44, styrets beretning for året 1971. For øvrig blei innskrenkningene gjennomført ved naturlig og frivillig avgang slik at bare 11 blei sagt opp, ingen av de fagorganiserte blei berørt.
34) Uttalelse fra årsmøtet i Avdeling 44 9.2.72
35) Haugesund Dagblad 9.9.72
36) Haugesund Dagblad 14.10.72

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

KAPITTEL 3
HJEMKJØPET AV DNN ALUMINIUM

Det skulle snart bli klart at Alcan og BACo ikke tenkte å investere i en ny aluminiumsfabrikk i Tyssedal. Fagforeninga måtte reise kampen for arbeidsplassene. Vi skal ta for oss statens hjemkjøp av DNN, bakgrunnen for det statlige engasjementet og se på hvordan strategien til lokalsamfunnet utvikla seg.

Tiltak i avdeling 44

På årsmøtet i avdeling 44 11. februar 1973 blei det foreslått å opprette et utvalg som skulle undersøke bedriftens eksistens i framtida. Det var på tide å ta affære, mente de, på grunn av usikkerheten. Den direkte foranledninga var et utspill fra ordføreren i lokalavisa om at kommunen kunne lære omstilling av Rjukan. «Rjukan-situasjonen» var et fenomen på denne tida. Salpeterfabrikken med rundt 1.100 arbeidsplasser blei lagt ned, og 2.000 millioner kWt sendt ut av bygda. Kommunen forsøkte å trekke til seg andre bedrifter. Resultatet var heller magert, ca. 500 nye arbeidsplasser, mens kommunen mista 2000-2500 innbyggere i løpet av et tiår fra midt på 60-tallet. Et dystert eksempel som heller burde være en advarsel enn et mønster for Odda, etter fagforeninga sitt syn.

7. mars leverte John Andersson (formannen), Kjell Johannessen (tidligere styremedlem og formann) og Albert Jondahl (nestformannen) utredninga «Fagforeningens syn på situasjonen ved DNN Aluminium Tyssedal og fremtiden for arbeidsplassene i Tyssedal». Det at de to fabrikkene til DNN var små og umoderne, hadde ført til en intens kamp mellom de to fabrikkene for å overleve. Å tro at DNN ville bygge to små bedrifter, når det kunne gjøres med en stor, så de på som en illusjon. Eydehavn var verst ute å kjøre på grunn av Tyssedals kraftressurser. Tyssedal var helt avhengig av den rimelige krafta. Uten den, ingen industri: *«Grunnlaget for Tyssedals framtid beror ikke på hvorvidt DNN Aluminium eksisterer eller ikke, men på om energien til DNN fra A/S Tyssefaldene blir øremerket Tyssedal.»* Slik tilbakeviste de ordførerens utspill og foreslo: 1) å nedsette et faglig-kommunalt utvalg som skulle få i oppdrag å ta saka om DNN opp i sin fulle bredde og som skulle ha som sin viktigste oppgave å få konkret tilsagn om at den energien som blei produsert av A/S Tyssefaldene skulle benyttes innen kommunen, 2) å få utreda skadevirkningene, spesielt de sosiale og økonomiske, av overføring av energi og 3) å legge saka fram for fellesstyret for de kjemiske foreningene i Odda for å treffe faglig-politiske tiltak. *«Spørsmålet står om framtida for Tyssedal skal overlates til et fjernt direksjonskontor i Montreal eller London, eller om en skal satse på egne krefter.»*

14. mars bestemte så styret at utvalget som hadde lagd utredninga skulle kontakte formannskap og departement. Fem dager seinere kom altså pressemeldinga fra bedriften om nedlegging av Eydehavn og fortsatt uvisshet om framtida for Tyssedal. Avgjørelsen blei gjort kjent på et allmøte på bedriften der direktør Røed fra hovedkontoret i Oslo orienterte de ansatte om situasjonen. I bedriftsutvalgsmøte samme dag sa han: *«Det er mulig vi kan holde det gående i flere år. Er man heldig kan driften kanskje fortsette helt til det eventuelt blir mulig å få tilslutning (fra moderselskapene) til bygging av ny fabrikk. Er man derimot uheldig, kan det hende at spørsmålet om nedleggelse, også av Tyssedal, vil melde seg allerede neste år.»* Om kvelden hadde avdeling 44 medlemsmøte med ektefeller. Alf Kindem, vara til styret og mangeårig tillitsvalgt, tok til orde for at det var nødvendig å mobilisere hele Odda-samfunnet. Da ville ingen politiker tørre å legge ned bedriften i Tyssedal, mente han. Møtet fatta ingen vedtak. Styret hadde alt bestemt å kontakte Odda kommune for et samarbeid om å sikre framtida for bedriften. Sannsynligvis var tankegangen at det ville være lettere å lykkes gjennom et samarbeid med kommunen fordi bredden ville bli større. Kommunen var sjølsagt opptatt av framtida for en av hjørnesteinsbedriftene sine.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

To dager seinere møtte representanter for foreninga formannskapet i Odda kommune. Et fagligkommunalt utvalg, DNN-utvalget, blei nedsatt. I tillegg til de tre fra avdeling 44 gikk Einar Tveit (ordfører) og Leiv Stensland (begge fra DNA), Finn Handegård (SV) og Eiliv Eitrheim (V) fra formannskapet inn. Formannskapet ga støtte til kravet om at den krafta som produseres i Tyssedal måtte bli forbeholdt stedet [1]. DNN-utvalgets mål skulle være å få statsmyndighetene til å framtvinge en snarlig og positiv avgjørelse om modernisering av fabrikken i Tyssedal. Industriminister Ola Skjåk Bræk hadde alt vært ute i pressa og sagt: *«Vi har ikke råd til noe «krakk» i Odda»* [2]. DNN-utvalget skulle komme til å spille ei sentral rolle i Tyssedal-saka i mange år. Det blei ikke reist spørsmål ved opprettelsen av utvalget, men tiltrua til at dette aleine var veien å gå, var ikke like stor hos alle. Kindem hadde større tru på ei mobilisering av lokalbefolkninga.

En kan spørre seg hvorfor avdeling 44 ikke tok kontakt med fagforeninga ved DNN i Eydehavn. Vi så de oppsummerte forholdet mellom de to bedriftene som en kamp for å overleve. Avdeling 44 skal ha tatt kontakt og tilbudt foreninga i Eydehavn hjelp, men det blei ikke til noe. Forbundet tok ikke noe initiativ i saka, heller ikke for å få i stand noe samarbeid mellom foreningene. På et møte i Aluminiumsarbeidernes samarbeidskomite utpå høsten ba Eydehavn-foreninga om støtte til sitt krav om fortsatt drift av verket i Eydehavn. En slik uttalelse blei sendt Industridepartementet med støtte fra avdeling 44. Ellers kom det ikke til noe samarbeid mellom foreningene.

1. mai 1973 gikk avdeling 44 under parolene: *«Alcan og BACo flykter fra sitt ansvar»*, *«Vi krever en hurtig avgjørelse. En ny fabrikk i Tyssedal»*, *«Staten må inn som medeier i et nytt DNN-Aluminium»*. På et tillitsmannsmøte få dager seinere blei et forslag fra eierne om ei viss rasjonalisering av den eksisterende bedriften drøfta. De så det som uakseptabelt og ville ikke godta det uten i tilknytning til nybygging. Streik blei for første gang nevnt som mulig. I den forbindelse bestemte tillitsmannsmøtet å lage et informasjonshefte om grunnlaget for en eventuell aksjon [3]. Like etter hadde avdeling 44 vært i kontakt med forbundet som forsto at foreninga la opp til streik dersom det ikke var aktuelt med nybygging. 14. mai sendte avdeling 44 ut følgende pressemelding: *«Etter møte med bedriftens styre og uformelle samtaler med Industridepartementet finner vi det rimelig og avvente det konkrete svar vi har gjort krav om, med hensyn til fullstendig reinvestering, til selskapets generalforsamling som avholdes ultimo juni måned. Vi er innstilt på og iverksette de tiltak som vi finner nødvendig, dersom det ikke på det tidspunkt foreligger bindende investeringsgarantier.»*

Foreninga var altså forberedt på at streik kunne bli nødvendig, og 25. juni forelå heftet om grunnlaget for en konflikt fra Anderssons, Johannessens og Kindems hånd. Det blei enstemmig godkjent av tillitsmannsmøtet og bestemt trykt i 1500 eksemplar. Jeg siterer en del fra heftet «Arbeidsplassene i Tyssedal i brennpunktet»:

«I dag produserer bedriften 20.000 årstonn aluminium. Selskapet har konsesjon på 97.660 kw, som ved seriøs utnyttelse kan gi 48.500 årstonn. Det er forprosjektert en bedrift av denne størrelse og det er innrømmet at man både teknisk og økonomisk kan forsvare å realisere planene. Vi krever at det blir tatt en avgjørelse om eierne er villig til å foreta en slik investering, hvis ikke må de fratas sine rettigheter til kraften slik at man kan åpne muligheten for andre interesserte å overta for på den måten å sikre arbeidsplassene og lokalsamfunnet i Tyssedal.»

«Vi er klar over at de topografiske forhold tilsier at det aldri skulle være bygget et smelteverk i Tyssedal. Men bedriften ligger nå en gang her, og slik man i dag bygger aluminiumsverk, med effektive renseanlegg og innebyggede ovner, skulle vi kunne leve videre med en slik bedrift. Den kamp Nitridarbeiderne fører er av stor betydning for industrisamfunnet Odda. Samfunnet Odda er bygget opp omkring de tre store kjemiske bedriftene Odda Smelteverk A/S, Det Norske Zinkkompani A/S og DNN Aluminium A/S. Det vil være en katastrofe for dette samfunnet om en av disse bedrifter skulle nedlegges og arbeidsplassene gå tapt.»

«Ut fra den situasjon som vi er blitt påtvunget reiser vi et ufravikelig krav som kan deles i 3 punkter:

Pkt. 1. For sikring av de fremtidige arbeidsplasser på stedet øremerkes DNN's energikvote fra A/S Tyssefaldene for bruk i Tyssedal.

Pkt. 2. Eierselskapene tar avgjørelse om de er villig til å foreta en refinansiering i en moderne bedrift som kan sikre våre arbeidsplassers fremtid i Tyssedal.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Pkt. 3. Dersom vårt krav i pkt. 2 ikke blir innfridd, krever vi av regjeringen at det blir fremmet forslag om endring i konsesjonsloven som setter staten i stand til å frata konsesjonærene deres rettigheter.

Blir ikke våre krav innfridd er vi tvunget opp i en alvorlig konfrontasjon og åpen kamp mot de som har ansvaret for den situasjonen som er oppstått. Og vi legger ikke ansvaret alene på moderselskapene og deres misbruk av rettigheter, men også på de politiske myndigheter som har muliggjort dette.

Vi har intet valg. Vi er innstilt på kamp. Vi forventer at de fagforeninger vi samarbeider med, vil støtte oss med sin markering og at andre foreninger gir oss en offentlig solidaritetserklæring.

Tidspunktet vil bli gjort kjent i god tid.

Tyssedal, 22. juni 1973.»

Fagforeninga hadde gitt uttrykk for ei klar holdning. Krafta skulle brukes i Tyssedal. Det skulle bygges ny aluminiumsfabrikk. Og konsesjonslovene måtte endres slik at eierne blei fratatt konsesjonen dersom de ikke gjorde det. De la en stor del av ansvaret for situasjonen på staten som hadde latt eierne drive som de gjorde. De retta også skytset mot staten fordi erfaring viste at bedrifter var blitt lagt ned uten at myndighetene hadde lea en finger, f. eks. gjaldt det treforedlingsbedrifter i Drammensvassdraget. I alt 15 fabrikker i denne bransjen blei stansa fra 1970-72.

Tyssedølingene så det sånn at de hadde en moralsk rett til krafta, om den ikke var juridisk. Krafta var bygd ut av folk i dalen, og de levde med skadene på naturen og miljøet som følge av kraftutbygginga. Krafta var livsnerven som ga arbeidsplasser. Trusselen om streik eller å slå av krafta kunne brukes som et middel i kampen for å presse staten. Omstendighetene gjorde at det aldri kom til noen streik på dette stadiet i saka. En kort gjennomgang av hva som skjedde forut for hjemkjøpet gir en del av forklaringa på det.

Hendelser forut for hjemkjøpet

I og med utfallet av EF-striden, fikk vi ei ny regjering. Regjeringa Korvald med Ola Skjåk Bræk som industriminister satt ved roret da Tyssedal-saka offisielt tok til. Regjeringa satt et år og var vel programforplikta overfor velgerne til å være mot internasjonal storkapital og for Tyssedal og distrikts-Norge.

Eierne hadde på forhånd opplyst Industridepartementet om den beslutninga som blei offisiell 19. mars 1973. Industriminister Skjåk Bræk svarte med å presse Alcan og BACo. I brev til eierne 3. april uttalte han: *«På bakgrunn av de opplysninger som er gitt i Deres brev av 1.3.1973 finner Industridepartementet det riktig å meddele at man, ut fra en politisk vurdering av situasjonen, vanskelig vil kunne akseptere en løsning som vil innebære en vesentlig reduksjon av sysselsettingsmulighetene i Odda.»* Videre påpekte han: *«Konsesjonens punkt 3 forbyr selskapet å benytte sin kraft til annet enn aluminiumsproduksjon, uten departementets samtykke. Punkt 3 gir departementet anledning til å bestemme hvorledes kraften skal disponeres dersom smelteverket stanses. Såvidt departementet kan se, vil det bare være et tidsspørsmål før selskapets leie av elektrisk kraft vil måtte opphøre med mindre fortsatt produksjon og drift ved Tyssedalverket allerede nu sikres for fremtiden, eller med mindre selskapet fremmer bindende prosjekter om alternativ utnyttelse av kraften på stedet som departementet kan godkjenne.»*

Alcan og BACo svarte at de ville fortsette produksjonen i Tyssedal. Først måtte de øke produksjonen for å kunne sikre likviditeten. Så kunne de modernisere. Tidspunktet var umulig å fastsette. Det var avhengig av den framtidige situasjonen for aluminiumsindustrien. Industriministeren ønska ei avklaring så snart som mulig og ba om konkret orientering om det prosjektet som skulle være utarbeida for bygging av et nytt verk i Tyssedal. En strøm av brev fra statsråden pressa eierne. På tross av det svarte de i samme dur. Tidspunktet var umulig å fastsette. Deres hensikt var å modernisere så snart det var praktisk mulig. Men en endelig avgjørelse kunne ikke ventes før i desember 1975, om over to år! Imens ville alt nødvendig reparasjons- og vedlikeholdsarbeid bli utført. Industriministeren opplyste så at han ville la ÅSV vurdere det prosjektet DNN hadde lagt fram for Tyssedal og at departementet så snart som mulig ville drøfte tidspunktet for moderniseringa med eierne [4].

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

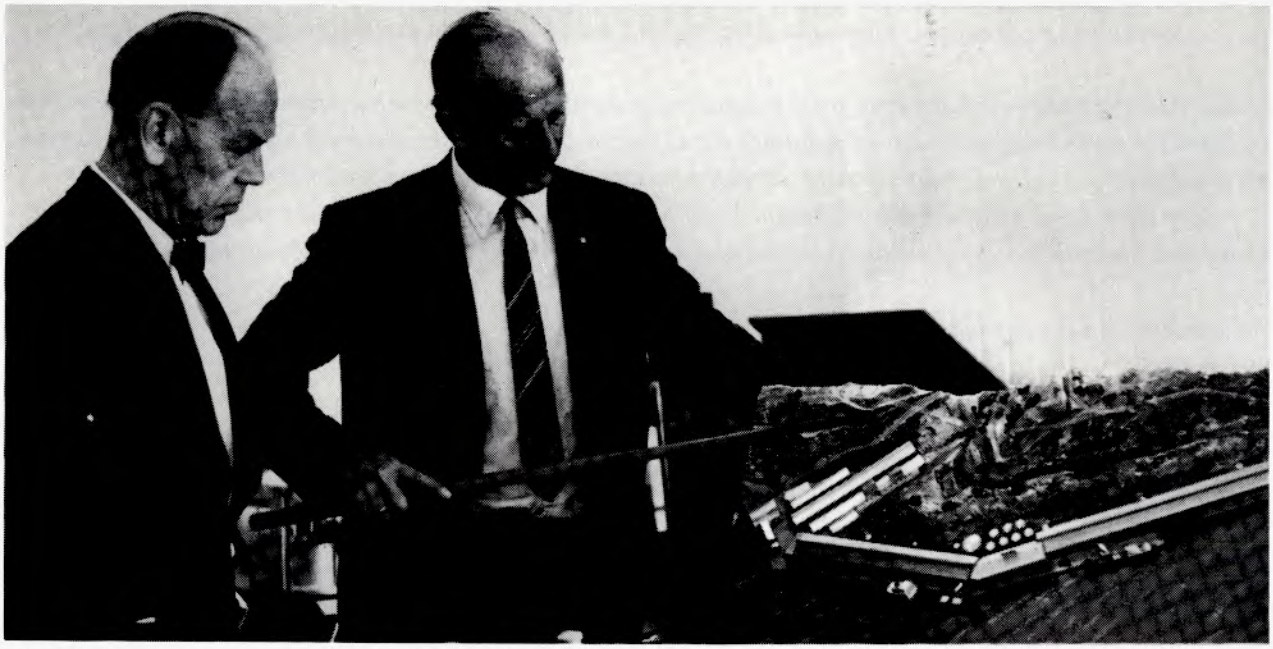

Modell for en ny aluminiumsfabrikk studeres av industriminister Skjåk Bræk.
Verksdirektør Solheim forklarer.
Foto: Bergens Tidende

Fagforeningsformann John Andersson og Tyssedal-krafta.
Foto: Avdeling 44s arkiv

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

På tross av presset fra industriministeren om å få klarhet i eiernes framtidsplaner for Tyssedal-bedriften, ville Alcan og BACo ikke si når ei modernisering kunne skje. Kanskje i desember -75 var svaret. I alle fall ville de ikke gi slipp på bedriften og konsesjonsrettighetene i Tyssedal. En må se dette i sammenheng med at konjunkturene for aluminium hadde bedra seg i 1973. Produksjonen økte, lagrene minka. På tross av presset fra den norske staten tværa derfor Alcan og BACo ut tida så godt de kunne. Slik kunne de dra nytte av den billige krafta og produksjonsutstyret lengst mulig mens det var høykonjunktur på aluminium. Så ville de, dersom det var målet, kunne legge ned i Tyssedal som i Eydehavn, når lønnsomheten ikke lenger var god nok. Det ville være mer fordelaktig å foreta innskrenkninger der lønnsomheten var dårligst når tidene var blitt trangere og fortsette produksjonen annetsteds der utstyret var tidsmessig.

Men det er som sagt mye som er skjult i eiernes disposisjoner. Under forhandlingene om hjemkjøpet av statens aksjer i ÅSV foreslo Alcan å kibbe ut BACo. DNN kunne gå inn i ÅSV-konsernet og staten ta over BACos andel [5]. Det kan ha vært reelt, men det kan også ha vært taktiske utspill. Knut Kvile (Pojken) formulerer det folk i Tyssedal tenkte: *«De venter til de blir jaga herifra. Og da får de penger for det og.»*

Etter hvert som eierne blei pressa av myndighetene, lanserte de stadig nye muligheter. De lanserte et mini-alternativ (40 millioners investering i eksisterende fabrikk med produksjons-utvidelse til 29.000 årstonn) eller full modernisering (400 millioner og 45-50.000 årstonn) med rikelig statlig støtte. De krevde investeringstilskudd på 25%, refusjon av investeringsavgift, en fortsettelse av konsesjonen fra Tysso 1 til sjølkost også etter 1984 (da det etter konsesjonen skulle bli statskraftpris). Subsidier på til sammen bortimot 200 millioner kroner. Begrunnelsen for kravet var at det var myndighetene som hadde insistert på at Tyssedal skulle utvikles i stedet for Eydehavn som de sjøl hadde foretrekt å satse på. Deres siste utspill før de gikk med på reelle hjemkjøpsforhandlinger med regjeringa Bratteli var et silisiumverk kombinert med noe aluminiumsproduksjon. Tanken var da at Elkem/Spigerverket A/S skulle gå inn med 51% av aksjekapitalen.

Fagforeninga mente at mini-alternativet ikke var akseptabelt i det hele tatt. De ville ha full ombygging. Dersom staten skulle inn på finansieringssida, var det også en betingelse at staten blei medeier med en tilsvarende andel. Det hasta med en avgjørelse om bedriftens framtid. Kort tid etter fikk Tyssedal garantert arbeidsplassene av regjeringa. Krava fra DNNs eiere var avvist. Avisene begynte å skrive om alternative arbeidsplasser i Tyssedal. Det sto at DNN-utvalget var mer stemt for det etter hvert. Industriminister Ulveseth sa under forhandlingene med eierne, som fremdeles var like uløste høsten 1974, at det var lite realistisk med et nytt aluminiumsverk i Tyssedal: *«Når det er dårleg lønsemd for Alcan og BACo, så er det også dårleg lønsemd for staten»* [6].

Ordføreren tok til orde for å skaffe annen industri til Odda. Avdeling 44 ba om at spørsmålet om alternativ industri måtte utredes av spesialister i samarbeid med departement, kommune og fagforening og at lokalsamfunnet så skulle ta den endelige avgjørelsen om en skulle satse på aluminium eller alternativ industri. Det var på dette tidspunktet eierne lanserte silisiumprosjektet i samarbeid med Elkem/Spigerverket. Investeringa skulle være på 300 millioner. I tillegg til silisium skulle man produsere 12.000 årstonn aluminium med det gamle produksjonsutstyret. Lokalt så man på prosjektet som ei ulempe for miljøet og mente det var lansert for å utnytte krafta. Og myndighetene erklærte høsten 1974 at statlig overtakelse av bedriften var det beste alternativet og at de ønska å løse *«Tyssedalsproblemet»* ved å føre inn annen slags industri [7]. Hva slags industri det var snakk om holdt myndighetene på å arbeide med, det kunne de ikke offentliggjøre noe om.

Under den såkalte Alcan-saka i Stortinget i desember 1974 blei det nesten regjeringskrise. Regjeringa Bratteli hadde ønska å komme fram til full utløsning av Alcans interesser i ÅSV. Staten hadde solgt halvparten av aksjene til Alcan i 1966. Alcan hadde da lykkes i sin strategi for å sikre seg full kontroll med det største norske aluminiumsselskapet. Nå ville ikke selskapet selge tilbake mer enn halvparten av aksjene sine i ÅSV. Det blei også forhandlingsresultatet. Grunnen til at selskapet over hodet ville selge lå nok i at aluminiumskonjunkturene fra høsten 1974 hadde gått nedover. Lagrene økte voldsomt, og produksjonen blei snart redusert. Samtidig hadde Alcan foretatt store investeringer på slutten av 60-tallet/tidlig på 70-tallet. Det er mulig selskapet derfor hadde likviditetsproblem og solgte for å rette opp økonomien. I 1974 skulle staten betale 62 millioner dollar (ca. 345 millioner kroner) for 1/2 av de aksjene Alcan hadde erverva for 50 millioner dollar i 1966. I tillegg skulle Alcan få ta beløpet

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

skattefritt ut av landet. Nettogevinsten blei i følge konsernregnskapet 27,4 millioner dollar (ca. 137 millioner kroner). Dessuten fikk Alcan i følge avtalen rett til å selge de resterende aksjene — som svarte til 25% av ÅSVs samla aksjekapital — til den norske stat når selskapet måtte ønske det, på samme gunstige vilkår. Det skjedde våren 1979 — for 70 millioner dollar (ca. 350 millioner kroner).

SV ønska full nasjonalisering av ÅSV, men Gustavsen brøyt ut og stemte for regjeringa sitt forslag. Så Alcan fikk beholde 25% av aksjene i 1974. Det blei sagt at disse forhandlingene forsinka DNN-forhandlingene. Men forhandlingene om DNN blei ført parallelt med Alcan-saka. Det var nok snarere regjeringa si linje med frivillighet og ei minnelig løsning som førte til forsinkelsen. Regjeringa avviste nasjonalisering som uaktuelt fordi det ville provosere selskapa unødvendig, som statssekretær Engell Olsen forklarte i et møte med DNN-utvalget.

For Tyssedal-saka var det av stor betydning at Alcan fikk rett til å delta med en like stor eierandel — altså 25% — ved framtidige fusjoner! Under stortingsdebatten opplyste saksordføreren, Aksel Fossen fra Odda, at regjeringa ikke kom til å foreslå en fusjon av statlige aluminiumsinteresser. I stedet tenkte man gå veien om datterselskap, og der hadde ikke Alcan rett til å sitte.

I forbindelse med Alcan-saka uttalte styret i avdeling 44 at forslaget til avtale var et skritt i riktig retning, *«men vi er ikke overbevist om at den er god nok. (...) Vi håper at det sosialistiske flertallet i Stortinget vil vise politisk styrke til å avvise dette og gjøre det helt klart at bare 100 pst. nasjonal kontroll er akseptabelt.»* [8]

Etter at Alcan-avtalen var i boks, drøyde det likevel med DNN-saka. Årsmøtet i avdeling 44 reiste krav om at kommune og fagforening måtte få delta i det prosjekteringsutvalget som var nedsatt av staten for å vurdere spørsmålet om alternativ industri etter at regjeringsgarantien var gitt for arbeidsplassene. Gjennombruddet i kjøpsforhandlingene kom i slutten av februar 1975. Eierselskapa sa seg da villige til å godta salg til staten dersom de kom til enighet om prisen. I slutten av april var avtalen klar. Eierne fikk 35 millioner dollar eller ca. 175 millioner kroner skattefritt. Formelt skulle overtakelsen skje fra 1. januar 1976. I Stortinget var det brei enighet om hjemkjøpet av DNN. Den første etappen i Tyssedal-saka var over. Det hadde ikke vært nødvendig med streik. Staten eide nå bedriften. Det kunne bety muligheten for ei ny framtid for Tyssedal uten innblanding fra utenlandske storselskap. Samtidig var det forutsatt alternativ industri.

Hva var bakgrunnen for statens engasjement i Tyssedal-saka? Og hvorfor skulle man slutte å produsere aluminium i Tyssedal? Vi skal først ta for oss statens engasjement i saka. Et engasjement som foregikk skjult for tyssedølinger flest.

Myndighetenes tidligere engasjement i DNN

Alt i 1956 hadde myndighetene begynt å engasjere seg i DNNs framtidige produksjon. I forhandlinger med myndighetene om endringer i betingelsene for selskapets drift hadde aksjonærene erklært at de ikke ville interessere seg for større investeringer i Norge uten at slike endringer kunne oppnås. Men Industridepartementet var bare villig til å diskutere i tilknytning til konkrete utvidelsesplaner. Det hadde selskapet ikke villet legge fram [9].

Da myndighetene ga konsesjon for utbygging av Tysso 2, var begrunnelsen at det var ønskelig med utbygging av kraftressursene. Men hovedbegrunnelsen var at DNN overveide videre utbygging av sin aluminiumsproduksjon. Norzink og Smelteverket planla også produksjonsutvidelser. Industridepartementet ville gi konsesjon fordi: *«Disse utvidelsene må sees som ledd i det program som Industridepartementet arbeider med for en sterk ekspansjon innenfor landets aluminiumsindustri og annen kraftkrevende industri. Det dreier seg her om viktig eksportproduksjon, og om industri som gir hovedsysselsettingen for den relativt store befolkning i Odda-distriktet.»* [10]

Avgjørelsen om å tillate overføring av kraft fra Tyssedal til Eydehavn midt på 60-tallet må ha blitt tatt på forholdsvis høyt hold. Å overføre så mye kraft fra Vest- til Østland, var i strid med tidligere prinsipp. Et av argumenta var at Arendalsdistriktet var et industrielt svakt utbygd distrikt. Det veide nok også tungt at dersom planene om en ny DNN-enhet på Eitrheim (den gamle Nordag-tomta) skulle blitt løsninga, ville selskapet fått 3 produksjonsenheter. Dette vurderte man i Industridepartementet som urasjonelt. Dessuten ville det kunne føre til nedlegging av verket i Eydehavn [11]. Det var altså politisk umulig for ei DNA-regjering å la dette verket bli lagt ned i 1965, men ikke i 1973.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

I forbindelse med EF-spørsmålet dukka Tyssedal-saka igjen opp i departementet. Det kan godt hende at det skjedde før. Og det er sannsynlig at den vanskelige situasjonen i forbindelse med konjunkturnedgangen blei drøfta dann og vann. Slikt kildemateriale har ikke jeg fått adgang til. Det er mulig det heller ikke har nedfelt seg i notater. 21. februar 1972 oppsummerte departementet DNNs situasjon slik: *«De muligheter for små, men stadige produksjonsøkninger som har holdt DNN oppe i perioden 1960-70, er nå snart uttømt. Det kan etter selskapets mening ikke regnes med rentabel drift for særlig lang tid, men selskapet uttaler selv at det kan være meningsforskjell om det tidspunkt da stillingen blir akutt.»* [12]

Det blei oppsummert at det forelå planer om utvidelse ved verket i Eydehavn, som eierne ikke hadde tatt stilling til. For Tyssedals vedkommende var det ikke lagt fram utvidelsesplaner av betydning fordi det ikke var plass til noen vesentlig utvidelse. I et notat til statsråd Finn Lied i begynnelsen av mars 1972 er tema *«Tyssedal — indre Sørfjord-problemet»* [13]. Departementet regna **ikke** med at det ville bli noe nytt aluminiumsverk i Tyssedal. På grunn av det ensidige næringsgrunnlaget i Odda kommune blei det lansert muligheter for Tyssedal som elektrodefabrikk, etablering av Smelteverkets nye karbidovn eller annen ny virksomhet dette selskapet hadde planer om, Norzinks eventuelle utbyggingsplaner, verkstedindustri, plastbearbeidende industri, produksjon av ferrosementbåter eller annen kraftkrevende industri som Elkem/Spigerverkets ferromanganplaner. Prosjekt som skulle komme til å dukke opp igjen seinere.

Det var alt i gang vurderinger av framtida for Tyssedal — bak lukka dører. Når skulle folk i Tyssedal og Odda få høre om dette? Det skulle bli sånn at det var lokalsamfunnet som tok kontakt med myndighetene først. Da var de alt godt i gang med arbeidet.

Sommeren 1972 var det et interessant møte i Industridepartementet med representanter fra Den Norske Creditbank, DNNs bankforbindelse. Det var presserende for banken å få myndighetenes standpunkt til ei løsning av DNNs vansker. DNC kunne tenke seg å delta i finansieringa av et nytt større verk i Eydehavn. Banken så på Tyssedal som *«det minst interessante i norsk Al-industri»* [14]. Statssekretæren opplyste da at Alcan hadde uttrykt ønske om å legge ned produksjonen begge steder, men at myndighetene hadde svart at nedlegging ikke ville bli godtatt uten etablering av tilfredsstillende erstatningsvirksomhet.

Det går i tillegg fram at DNA-regjeringa hadde en langsiktig strategi for aluminiumsindustrien som gjorde at også den ønska å **legge ned** verka **både** i Tyssedal og Eydehavn: *«Fra myndighetenes side så man det slik at utvidelser i Al-industrien bør skje ved de anlegg som er best idag. Da vil DNN-anleggene komme sist i køen.»* Men da måtte det skaffes alternative sysselsettingsmuligheter: *«Myndighetene kan i øyeblikket sies å reflektere over saken (...) Ny produksjon i stedet for Al kan tenkes. Overfor Alcan har man fra myndighetenes side gitt uttrykk for at man ikke nå bør legge ned Tyssedal, men bør forstrekke med midler en tid til inntil den foreliggende problemsituasjon er mer avklart, bl.a. hva angår eventuell erstatningsproduksjon.»* [15] Det lå i dette ei prioritering av Tyssedal framfor Eydehavn. Dette var altså bakgrunnen for at eierne nesten ett år seinere gikk ut med pressemeldinga om at Eydehavn skulle legges ned. Prioriteringa var muligens gjort av myndighetene pga. at man forventa større problem med å opprettholde sysselsettinga i Tyssedal. Men sannsynligvis var den verdien kraftressursene i Tyssedal representerte utslagsgivende for prioriteringa.

Statssekretæren mente dessuten at situasjonen i Odda ville bli vanskeligere å løse enn tilfellet hadde vært for Rjukan. Hvor det ikke hadde gått særlig bra.

Interessant er det også at DNC på det nevnte møtet tok opp *«Tyssedal og de betydelige kraftmengder»*. Bankens representanter foreslo at krafta kunne overføres til Norsk Hydro. Banken var interessert i ei videreutvikling av Alnor på Karmøy. Kanskje det også var mulig å overføre arbeidskraft fra Tyssedal til Karmøy? Her svarte statssekretæren at man neppe ville gi førsteprioritet til et slikt prosjekt. Dessuten måtte det tas hensyn til Odda/Tyssedal-samfunnet og dermed til erstatningsproduksjon i Tyssedal.

Det er klart at banken reiste aktuelle spørsmål på et tidlig tidspunkt. Behovet for kraft og strategien for norsk aluminiumsindustri skulle bli vesentlige moment i statens engasjement i Tyssedal-saka og en begrunnelse for hjemkjøpet av DNN. For tyssedølinger flest, imidlertid, var ikke dette kjent.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

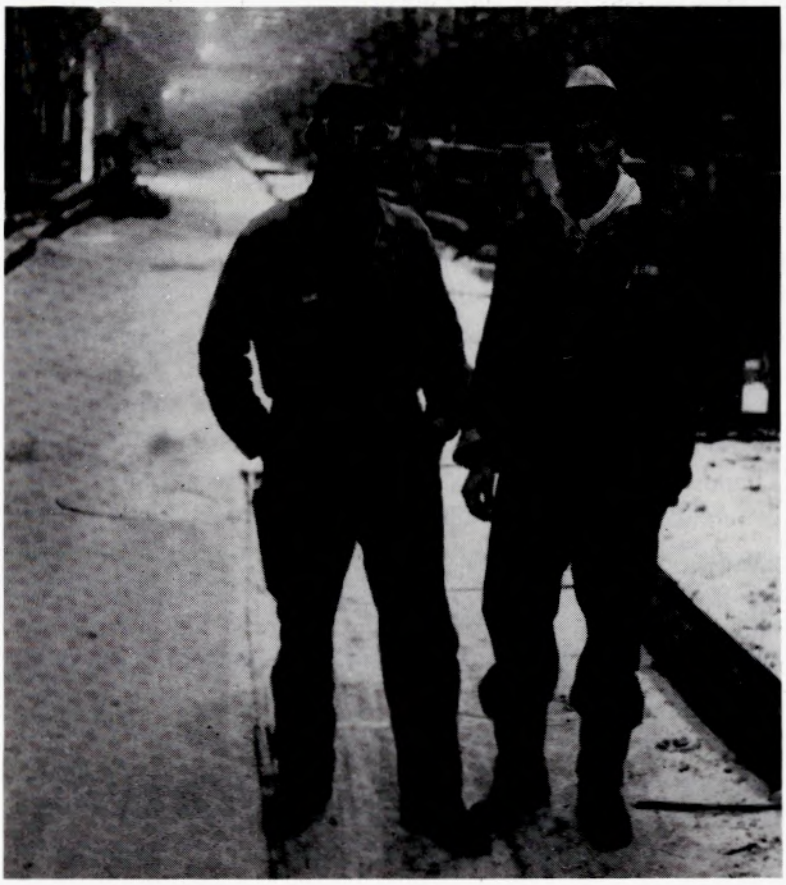

Ovnspassere i ovnshuset.
Tyrkerne Øzkara og Arici.
Foto: Terje Kollbotn

Industriminister Ulveseth på befaring på Nitriden i 1975. Til venstre fagforeningsformann Alterskjær og formann i Odda DNA, Sverre Reime.
Til høyre for Ulveseth verksdirektør Solheim og administrerende direktør Røed.
Foto: Bergens Tidende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Arbeiderparti-regjeringa sine planer for aluminiumsindustrien i Norge og bakgrunnen for hjemkjøpet av DNN

Vi skal gå litt nærmere inn på DNAs syn på industripolitikk, planer for norsk aluminiumsindustri og syn på kraftsituasjonen som en bakgrunn for hjemkjøpet av DNN.

I siste del av 60-åra blei ordet strukturrasjonalisering et moteord. Det skulle bli større og sterkere enheter og utbygging av industri i distrikta. I 1972 blei det etablert et nytt fond for vekst og omstilling i industrien (Industrifondet). I 1973 blei det vedtatt å opprette et Industriøkonomisk institutt. Regjeringa trudde nedgangen i økonomien var ei mindre konjunktursvingning som snart ville ta seg opp igjen. Norge var alt da i ei særstilling økonomisk sett pga. olja. Dette ga grunnlag for økt offentlig engasjement. Våren 1975 la regjeringa fram Stortingsmelding 67 om «Norsk industris framtid og utvikling». Her het det at: *«siktemålet må være en samfunnsøkonomisk lønnsom industri. Regjeringen mener at enhver bedrift innenfor en avgrenset periode ikke nødvendigvis må være bedriftsøkonomisk lønnsom.»* Dette var del av den såkalte motkonjukturpolitikken og gjorde det mulig å holde et høyt investeringsnivå etter 1973 og å gi selektive støttetiltak til industribedrifter i krise. Samtidig var målet at:*«Myndighetene må ha en avgjørende innflytelse på og aktivt påvirke industriutviklingen og selv ta initiativ til industrireisning og løsning av omstillingsproblemer. Det er ikke tilstrekkelig at initiativet overlates til de enkelte bransjer og bedrifter.»* Motkonjunkturpolitikken var dominerende fra 1975 til 1978.

I Stortingsproposisjon 7 for 1972-73 la regjeringa vekt på at foredlingsverdien i norsk industriproduksjon var for lav:*«Det nyeste trekk ved stillingen er at vi nå nærmer oss sluttfasen i utnyttelsen av våre vannkraftressurser — selv med en viss heving av utbyggingstempoet vil det være relativt små kraftmengder som kan stilles til rådighet for en videre utbygging av primær jern- og metallindustri i årene framover:» (...)* Dette *«innebærer at veksten i norsk industri i alt overveiende grad vil måtte baseres på forskjellige grader for industriell høyforedling (...) På en rekke felt foreligger det betydelige muligheter for videreforedling på grunnlag av en primærproduksjon som allerede er tilstede. Dette gjelder ikke minst aluminiumsindustrien og treforedlingsindustrien.»* I 1973 satte regjeringa ned et aluminiumsutvalg som skulle legge til rette for Industridepartementet materiale som kunne være av betydning for departementet i de avgjørelser det i den nærmeste tida regna med å måtte treffe i forhold til aluminiumsindustriens framtid. Hermod Skånland var formann i utvalget. Direktør Bratz, en ikke ukjent størrelse i Tyssedal-saka på et seinere stadium, var medlem av utvalget. Dessverre har jeg ikke fått tak i resultatet av utvalgets arbeid. Det førte ikke fram til noen offentlig utredning eller melding/proposisjon (den siste om aluminiumsindustrien kom i 1962/63 under industriminister Holler).

Ved hjemkjøpet av Alcans aksjer i ÅSV i 1974 var regjeringas offisielle begrunnelse ønsket om sterkere samordning og kontroll med norsk aluminiumsindustri, ønsket om mer videreforedling ut fra norsk primæraluminiumsproduksjon og energiutsiktene. Alt dette blei sett i sammenheng. Hjemkjøpet av Alcans aksjer i ÅSV har blitt sett i lys av de seks stores makt i aluminiumsmarkedet. Det var nødvendig å kjøpe tilbake aksjene for å sikre seg primæraluminium til videreforedling i Norge, hevder Dag Magne Berge i «Industristrategi og industriinteresser. Om forholdet mellom industripolitikk og industristruktur i Norge på 70-tallet» (hovedoppgave i offentlig administrasjon, Bergen 1984). Videreforedling kunne igjen gi flere arbeidsplasser og større fortjeneste i norsk aluminiumsindustri. Jeg tror ikke denne forklaringa holder.

Få år før, i 1966, hadde Borten-regjeringa sett det som ønskelig å selge aksjene til Alcan nettopp med begrunnelse i integreringsprosessen i aluminiumsindustrien internasjonalt. ÅSV var i 1966 den eneste større aluminiumsprodusenten i den vestlige verden uten egen råstofftilgang og videreforedlingsanlegg, men det var ingen prekær situasjon selskapet var oppe i. Det hadde oksydkontrakter fram til 1981! Salget blei behandla på rekordfart i en hemmelig proposisjon til Stortinget, etter press fra selskapets ledelse. Statsminister Borten uttalte etterpå at regjeringa var i en tvangssituasjon. Generaldirektøren i Hydro kalte avtalen *«et mesterverk av kanadierne»* fordi Alcan hadde greid å nøytralisere den sterkeste uavhengige konkurrenten det hadde i verden. Norsk Hydro hadde ikke vært informert og hadde sett fram til en tilsvarende norsk integrasjon som selskapet mente ville ha livets rett [16].

Nå hadde aldri ÅSVs ledelse og myndighetene vært opptatt av nasjonal styring med selskapet, men av bedriftsøkonomisk lønnsomhet. Alt i 1947, samme år som selskapet blei oppretta, inngikk det en langsiktig oksydavtale med Alcan, med tilslutning fra regjeringa. På tross av at Stortinget hadde forut-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

satt at det skulle bygges en egen oksydfabrikk ved verket for å gjøre det uavhengig, blei Stortinget ikke konsultert om avtalen. Den kom opp til debatt først ett år seinere da produksjonen med kanadisk oksyd for lengst var i gang. Motstanden fra de ansatte blei knust ved å sette kommuniststempelet på den [17] Men poenget her er at et smelteverk uten oksydkapasitet vanskelig kan forbli uavhengig av allerede eksisterende integrerte foretak. Fusjonen mellom ÅSV og Alcan i 1966 kan derfor ses som ei formalisering av en situasjon som alt eksisterte pga. ÅSVs oksyd/metall-kontrakter med Alcan og binding gjennom lån [18]. ÅSV hadde kjørt seg inn i et mønster. Salget var en naturlig konklusjon for selskapets ledelse, men prekært var det ikke. Det som var nytt i 1974, da myndighetene ville kjøpe aksjene tilbake, var at energisituasjonen hadde gjort selskapet enda mer verdifullt.

Det var derfor den nye energisituasjonen i verden som var hovedårsaka til ønsket om å fornorske aluminiumsindustrien: Poenget var å få kontrollen med kraftressursene. I Stortingsmelding 100 (1973-74) «Energiforsyningen i Norge i fremtiden» forklarte regjeringa at man sto overfor en ny energisituasjon: Den gjenværende utnyttbare vannkrafta var ikke tilstrekkelig til langsiktig dekning av veksten i elektrisitetsforbruket. Man ville på langt nær kunne dekke industriens ønsker og så for seg at den kraftkrevende industrien av den grunn ville stå overfor alvorlige strukturproblem. I forbindelse med kjøpet av aksjer i ÅSV blei det forklart slik: *«Tilgangen på elektrisk kraft i Norge har heller ikke gitt de ekspansjonsmuligheter i norsk aluminiumsindustri som ble forventet. (...) Hverken ÅSV eller andre kraftkrevende industrier kan regne med noen økt kraftilførsel før tidligst i perioden 1980-85. (...) Det er de helt endrede energiutsikter såvel for Norge som i internasjonal sammenheng som er en viktig årsak til at regjeringen nå ønsker en sterkere nasjonal styring over ÅSV.»* [19]

Nå var det ikke knappheten på energi i Norge, men verdien av de kraftressursene aluminiumsindustrien disponerte som var interessant for regjeringa. I 1973 slo oljekrisa inn over verden. Og ga helt andre profitter i energiproduksjon. Energiprisene hadde vært synkende på 50- og 60-tallet. Dette snudde i 1971-72, men særlig i 1973. Det voldsomme hoppet i oljeprisene førte til om lag ei ti-dobling av oljeprisen fra 1970-74. De norske kapitalinteressene kunne ekspandere på profitable områder, primært energiproduksjon: petroleum og vannkraft og på kraftintensiv industri. De enormt store profittene som da ville ligge i billig vannkraft skapte en situasjon som virka som en pådriver på staten som felleskapitalist til å kjøpe ut Alcan og BACo i ÅSV og DNN. Spesielt interessant blir dette når en tar i betraktning at det samtidig fra høsten 1974 blei nedgangskonjunktur for aluminium. Dette gjorde at staten kunne skvise Alcan og BACo. Gjennombruddet i forhandlingene kom nettopp i februar 1975, mens aluminiumsprodusentene måtte redusere kapasitetsutnyttelsen og lagrene hadde økt voldsomt. Det var ikke egentlig statlig, men norsk styring regjeringa ville ha. Hydro utnytta også nedgangskonjunkturen og kjøpte omtrent på samme tid ut Harvey Aluminium i sin Karmøy-bedrift, som da blei heleid av selskapet. Og Hydro kjøpte noe seinere 1/4 av Sør-Norge Aluminium fra Alusuisse.

Regjeringa var riktignok også opptatt av muligheten til å koordinere statens aluminiumsinteresser bedre. Samtidig som den ville opprettholde en konkurransedyktig primæraluminiumsproduksjon, var målet å foredle en økende del av metallet i egen regi. Ei sterkere samordning av statens aluminiumsinteresser hevda den også ville gi bedre forutsetninger for å skape et mer variert arbeidstilbud i de lokalsamfunna som hadde primæraluminiumsproduksjon [20].

Regjeringa tok altså mål av seg til å påvirke industristrukturen og kanskje løse omstillingsproblem. Den hadde et ønske om å strukturrasjonalisere aluminiumsindustrien, som vi så i møtet med DNC. Målet var å legge ned små gammaldagse verk som Tyssedal og Eydehavn, og satse på utvidelser ved de beste anlegga. Fra 1968 til -71 hadde da også ÅSV fått dobla kapasiteten sin. Med ny teknologi var stordriftsfordelene store. Det skulle bli færre og større mer rasjonelle enheter i aluminiumsindustrien. Hvorfor var da regjeringa interessert i å ta over DNN som den ønska å få lagt ned?

I tråd med Alcan-saka blei kraftressursene i Tyssedal sett på som det viktigste ved DNN. Det vitner også Industridepartementets behandling av saka om [21]. ÅSV beregna i januar 1973 DNNs kraftkontrakter til å utgjøre en besparelse i forhold til statskraftpris på 3,5 øre pr kWh i 1974 eller ca. 600 kroner pr. tonn aluminium. I mars blei det lagd en oversikt for statsråden over krafta fra A/S Tyssefaldene. Av den samla produksjonen på 1800 millioner kilowattimer pr. år, brukte DNN i Tyssedal 500, Norzink 340 og Smelteverket 320 millioner kWt. Mellom 250 og 500 millioner kWt blei levert til Rjukanfoss som igjen fordelte krafta til Alnor (størstedelen), Nitriden i Eydehavn og Falconbridge. Gjenanskaffelsesverdien av krafta blei beregna til et sted mellom 640 og 800 millioner kroner [22].

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Ved hjemkjøpet av DNN blei det også overfor Stortinget framheva at grunnlaget for aluminiumsproduksjonen i Tyssedal var selskapets kraftleiekonsesjon. DNN eide ca. 40% av aksjene i A/S Tyssefaldene og disponerte over halvparten av kraftproduksjonen, i alt ca. 855 millioner kWt. Det blei sett på som betydelige kraftressurser som man hermed ville få disposisjonsretten over [23]. Man viste til ønsket fra regjeringa om sterkere nasjonal styring med naturressursene (i Stortingsmelding 25 for 1973-74).

Hjemkjøp og nei til aluminiumsproduksjon i Tyssedal

I stortingsproposisjonen om hjemkjøpet av DNN fra 25. april 1975 blei det forklart for representantene at: *«I Eydehavn har de arealmessige forhold ligget til rette for et større verk, men kraftressursene har vært for svake. Overføring fra A/S Tyssefaldene har vist seg å bli for kostbar. I Tyssedal har det vært tilstrekkelig kraftproduksjon etter at Tysso 2 ble utbygd, men arealene vil ikke tillate utbygging til et verk av optimal størrelse etter dagens forhold, f.eks. 100.000 tonn pr. år.»* Denne begrunnelsen for at krafta ikke blei overført til Eydehavn er ikke holdbar. Det hadde vært eiernes begrunnelse i 1965 som var forlatt alt i 1969 da de hevda overførsel var mulig over samkjøringsnettet **uten** store krafttap. Kraftoverførsel blei aldri seinere sett på som noe problem. Saka var at regjeringa ikke ønska et nytt verk i Eydehavn. Nå hadde jo DNN i 1973 lagt fram en utbyggingsplan for Tyssedal til 45-50.000 årstonn som av ÅSV var vurdert som teknisk gjennomførbar og med middels god lønnsomhet [24]. I proposisjonen blei dette forklart med den rimelige kraftprisen. Det blei derfor forutsatt at aluminiumsproduksjonen i Tyssedal også skulle legges ned. Det skulle satses sterkt på å tilføre Odda alternative arbeidsplasser. Industriminister Ulveseth var så opptatt av å framheve aluminiumens ulemper under stortingsdebatten at han der hevda at ÅSV hadde vurdert prosjektet som et marginalprosjekt. Det var å overdrive. Saka var at Alcan og BACo hadde prøvd å få inn mest mulig offentlig engasjement. Det var regjeringa ikke interessert i, iallfall ikke på aluminiumsfronten. På tross av at regjeringa hadde stått på for å få Alcan og BACo til å fortsette aluminiumsproduksjonen i Tyssedal, ville den ikke gå med på eiernes forslag om å gå inn som en 3. partner i et nytt aluminiumsverk. Den var mer opptatt av å kjøpe hele bedriften, så staten fikk kontrollen med kraftressursene.

I Eydehavn hadde eierne kraftkontrakt med Arendals Fossekompani. Bruksretten til krafta opphørte i og med nedlegginga. Statens medvirkning i å skaffe nye arbeidsplasser der var da også forholdsvis svak. Strømmen Staal overtok industriområdet og planla å lage større skipskonstruksjoner. Planer som ikke fullt ut lot seg realisere pga. krisa i skipsfartsindustrien. Av DNNs 232 ansatte i Eydehavn, fikk ca. 40% jobb i den nye bedriften. I april 1976 var nesten 50% av arbeidsstokken fremdeles arbeidsløse. Med dette blei problema i Eydehavn i hovedsak sett på som løst...

På bakgrunn av dette vil jeg altså hevde at statens fremste interesse i DNN var krafta i Tyssedal og den profittøkninga som lå i denne energien pga. oljekrisa i 1973 og utsiktene til et vedvarende høyt prisnivå på energi i verdensøkonomien. Man så videre hjemkjøpet som et ledd i strukturrasjonaliseringa av norsk aluminiumsindustri. Verket i Tyssedal skulle derfor legges ned. Det var mer lønnsomt å overføre krafta, utvide andre steder og bestrebe seg på å få færre og større mer rasjonelle enheter. De andre store aluminiumsverka som man ville satse på i framtida, kunne ha god bruk for kraft fra Tyssedal. Samtidig skulle Odda få tilført andre arbeidsplasser. Det var lokal-samfunnet avhengig av, og man vurderte det som mulig med regjeringas industripolitikk.

Under stortingsbehandlinga våren 1975 var det brei enighet om hjemkjøpet. Bare to representanter fra Anders Langes Parti stemte mot, fordi de mente man kjøpte aksjer i et reint avviklingsbo. Saksordføreren repliserte med at det var kraftrettighetene staten kjøpte. SVs Reidar T. Larsen mente prisen var høy. Partiets syn var at *«nå må det være slutt på den kraftkrevende industriens ekspansjon i Norge.»* SVs forutsetning var at Odda fikk tilført arbeidsplasser som ikke skapte nye forurensingsproblem og ikke var basert på utenlandsk kapital. Hovedskillet mellom representantene fra Høyre og Arbeiderpartiet gikk på om den nye industrien i hovedsak skulle komme fra privat eller statlig kapital. Høyre ville oppmuntre private kapitalinteresser i størst mulig grad. Partiet kritiserte også departementet for ikke å ha tatt alvorlig de løsningene eierne hadde lansert i saka.

Et samla Storting mente det **ikke** var riktig å satse på ny kraftkrevende industri, dvs. fortsatt aluminiumsproduksjon. De begrunna det med ensidigheten i næringsgrunnlaget og miljøproblema i Odda. På

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

tross av at industrikomitéen under befaring i Tyssedal hadde fått inntrykk av at arbeiderne på Nitriden helst ønska seg en ny aluminiumsfabrikk, som Høyre-representanten Sirevaag bemerka! Men det var ikke synet blant politikerne verken sentralt eller lokalt i kommunestyre og DNN-utvalg.

Vi skal gå noen år tilbake i tid igjen til opprettelsen av DNN-utvalget og se på hvordan tanken om alternativ industri vokste fram, hvem som var drivkrefter og hvilke interessemotsetninger som gjorde seg gjeldende.

Ny lokal strategi: Alternativ industri

På det første møtet i det faglig/kommunale DNN-utvalget 3. april 1973 var direktørene Røed og Solheim til stede. Som utvalget, mente Røed at selskapet måtte få beskjed fra departementet om at enten måtte det reinvesteres eller det ville miste konsesjonen. DNN-utvalget konkluderte med at selskapet måtte provoseres til å ta en avgjørelse snarest. En vedvarende usikkerhet omkring bedriftens framtid ville få negative ringvirkninger for lokalsamfunnet. Det var derfor viktig å få ei fortolking av konsesjonsavtalen [25].

I møte med DNN-utvalget fortalte så industriminister Ola Skjåk Bræk at departementet allerede hadde henvendt seg til eierne for å få ei umiddelbar avklaring mht. framtidige arbeidsplasser i Tyssedal. Fristen de hadde satt for svar var 30. april. Han mente også det var tvilsomt om den daværende drifta var i overensstemmelse med konsesjonen. DNN solgte jo mye kraft, kraft som var øremerka til aluminiumsproduksjon. I følge konsesjonen måtte selskapet ha samtykke fra departementet for å overdra energi videre. Foreningsformannen spurte industriministeren på møtet om staten eventuelt ville overta BACos interesser. Skjåk Bræk var orientert om at BACo var den av partnerne som var minst investeringslysten, men ville avvente svaret fra eierne [26].

2. mai var industriministeren på befaring i Odda. Han framholdt at ingen ansvarlig representant for staten ville la Tyssedal-samfunnet dø ut. Imidlertid kunne han ikke love at staten ville ta BACos plass. I møte med DNN-utvalget opplyste han at spørsmålet om konsesjonsbrudd var et vanskelig juridisk problem. Det var krav om at eierne sjøl produserte aluminium i Tyssedal, men dessuten hadde eierne tillatelse til å selge kraft på samkjøringsnettet og til Eydehavn [27]. Det skulle seinere bli vurdert sånn at videresalget av fastkraft ikke var konsesjonsmessig i orden. Men ettersom leveransene hadde pågått ei tid og vært kjent av NVE og Industridepartementet, mente departementet det ikke var grunnlag for å kjøre hardt på dette overfor eierselskapa [28].

Mens de venta på avklaring gikk DNN-utvalget nye veier. De begynte å undersøke muligheten for **andre** løsninger for Tyssedal enn en ny aluminiumsfabrikk. I juni møtte fagforeningsformann John Andersson direktør Conradi ved Hydros aluminiumsverk Alnor på Karmøy. De drøfta i fortrolighet mulighetene for en høyforedlingsbedrift i Tyssedal med 250-300 arbeidsplasser. Det var enighet i utvalget om at en byttehandel der Alnor fikk overført kraft fra Tyssedal mot at Tyssedal fikk en foredlingsbedrift, der f. eks. Hydro kom inn, ville være midt i blinken for Odda-samfunnet på grunn av det forurensa miljøet. De bestemte seg for også å kontakte generaldirektør Holte i Hydro. Han fortalte så utvalget at Tyssedal var lite egna for en ny aluminiumsbedrift. Det ville være bedre med annen industri og evt. å overføre krafta til andre bedrifter som trengte den og lå på mer egna steder, f. eks. Alnor. Han ville tenke gjennom en mulig byttehandel [29]. I et møte i Industridepartementet, der utvalget la fram disse nye idéene for løsning av saka, sa statssekretær Heen at et samarbeid Hydro-Alcan eller Hydro/ÅSV var lite realistisk. (Ikke å undres over ettersom Hydro hadde gått mot Alcans kjøp av aksjer i ÅSV og hadde som bevisst politikk å unngå Alcan og de 6 store.) Det mer sannsynlige var et samarbeid mellom Alcan og ÅSV, og ÅSV ville få kraft andre steder [30].

Disse forhandlingene innevarsla ei ny holdning til krafta fra John Andersson si side. Ei Tyssedal-løsning med alternativ industri forutsatte kraftutførsel. Krafta skulle brukes som byttemiddel. Hva da med det vesentlige kravet fra fagforeninga om at krafta skulle brukes i Tyssedal? Det ville jo være den aller beste garantien for at Tyssedal skulle få leve videre, men ikke skaffe annen type industri til kommunen.

Utvalget hadde begynt å bevege seg vekk fra den strategien fagforeninga hadde tegna opp og som på dette tidspunktet var i ferd med å bli trykt i hvitboka. Representantene for foreninga drøfta ikke dette på medlemsmøter eller i styret. De hadde ingen vedtak i ryggen. Det er sannsynlig at de så saka dele-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

gert bort til utvalget som sto i en slags forhandlingsposisjon. Heller ikke kommunestyret hadde tatt opp dette til drøfting.

Rett etter at hvitboka var kommet ut, diskuterte DNN-utvalget hvilke virkemidler det var aktuelt å ta i bruk i en gitt situasjon. Andersson mente det kunne vært på sin plass med aksjoner overfor eierne som støtte til statens linje. Men DNN-utvalget blei enig om å forutsette at aksjoner fra arbeidstakernes side på forhånd blei drøfta med utvalget. De beklaga seg også over at departementet ikke ville gi fra seg den informasjonen det satt på og bestemte seg for å kontakte direktør Michelet i ÅSV [31].

Foreninga hadde vedtatt å bruke streik hvis nødvendig. Det er ingen lett avgjørelse å ta. En konflikt vil omtrent alltid bli dømt ulovlig på grunn av hovedavtalens bestemmelser om fredsplikt i tariffperioden. Dessuten er sjølve produksjonsprosessen i aluminiumsindustrien en demper på streikemuligheten. Produksjonen må gå 24 timer i strekk i døgnet. Hvis ikke, går ovnene ut. Og det tar tid å starte dem opp igjen. Hver enkelt ovn må bygges opp. I tillegg til tapet ved størkna ovner og tapt produksjon, er det en enorm kostnad å kjøre opp igjen en hel fabrikk. På DNN var det dessuten besværlig for arbeiderne å starte opp alle ovnene på likt pga. gassutviklinga. Det var erfaringa fra oppstarten av hall E, den nyeste hallen på verket. Derfor var det en dristig avgjørelse å gå til full streik på DNN. Mange spurte seg om bedriften da noen sinne ville kunne starte opp igjen. Det var iallfall helt klart at en stans kunne brukes som et påskudd for aldri å starte opp igjen.

Hvorfor tok de så ikke i bruk andre middel? Det var jo fullt mulig å gå til mer begrensa aksjoner, f.eks. produksjon for lager eller eksportblokade og ikke minst politiske streiker. Nå hadde avdeling 44 i tillegg fått oppretta et faglig-kommunalt utvalg som skulle ta seg spesielt av saka. Utvalget ville også kontrollere foreninga. Var da saka i sin helhet delegert bort til utvalget? Det ser ikke slik ut. Foreninga fortsatte iallfall å avgi sine egne uttalelser i saka.

Men den militansen avdeling 44 hadde forkynt, møtte motbør også fra annet hold. Avdeling 44 hadde søkt forbundet om støtte til trykkinga av hvitboka. LO-advokaten mente oppfordringa til streik ville bli vurdert som tariffstridig: *«Selv om aksjonen riktig nok har generelle samfunnspolitiske sider, er det ingen tvil om at den framstår som et press mot arbeidsgiveren på et spørsmål som gjelder investeringer, et område som klart ligger innenfor bedriftens normale styringsrett.»* [32] LO kunne derfor bare støtte utgivelsen dersom de tre siste avsnitta gikk ut. Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund slutta seg til dette synet og beklaga at foreninga allerede hadde trykt 1500 eksemplar av heftet.

Avdeling 44 trakk seg fra alle samarbeidsorgan på bedriften da eierne ikke ville garantere for arbeidsplassene utover 1975. Da hadde forbundet først henstilt foreninga om å trekke forslaget. Det var brudd på hovedavtalens bestemmelser og inngått hovedavtale [33]. Etter henvendelse fra NAF, fant LO det nødvendig å presisere at det var en misforståelse i enkelte aviser at LO støtta aksjonen. *«Organisasjonenes tillitsmenn har ønsket å gi uttrykk for sin støtte til arbeiderne ved DNN Aluminium A/S for å sikre bedriftens fortsatte eksistens. Arbeiderne har så sterk støtte i den alminnelige opinion at det etter vår oppfatning vil være uheldig med tiltak som setter saken unødig på spissen.»* [34] LO og forbundet stilte så på et møte i Industridepartementet 31. juli. Der støtta de foreninga i at svaret fra eierne var lite tilfedsstillende. Men støtta gikk altså ikke lenger enn at avdeling 44 måtte stole på egne krefter hvis de skulle trenge å sette hardt mot hardt.

Regjeringsgaranti for arbeidsplassene i Tyssedal — med alternativ industri

Etter at industriminister Ulveseth tok over i oktober 1973, møtte DNN-utvalget opp for å orientere ham og den nye statssekretæren, Reidar Engell Olsen. De fikk vite at de juridiske sidene fremdeles var under utredning i Norges Vassdrags- og Elektrisitetsvesen (NVE). Saka var vanskelig. Engell Olsen var den som skulle styre fram mot ei løsning av Tyssedal-saka for DNA-regjeringa. Han kom fra ordførerjobben i Rjukan og ei omstilling som var forholdsvis mislykka.

Utvalgsmedlemmene blei enige om ikke å foreta seg noe som kunne vanskeliggjøre departementets arbeid i forhold til eierne. Det var blitt DNA-regjering, og de regna med at høy faglig-politisk aktivitet ville gi resultat. De gjorde seg tanker om at dersom arbeidstakerne satte hardt mot hardt, så ville det svekke mulighetene for alternativ industri. Midt i januar 1974 konkluderte DNN-utvalget: *«Et møte med departementet bør avholdes før saken evt. går til regjeringen. Det må komme frem for regjeringen at kommunen ikke ser det som eneste løsning at det blir ny aluminiumsbedrift, men at en gjerne ser at det kom-*

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

mer annen industri.» [35] Få dager etter hadde representanter for utvalget hatt møter både med departement og Storting om muligheten for alternativ industri og måten en skulle gå fram på. Engell Olsen hadde sagt at dette var interessante tanker. Det måtte dreie seg om minimum 250 arbeidsplasser (på DNN var det over 400), og de måtte få politiske garantier [36]. Andersson refererte også til nye samtaler med Hydro-folk. Hydro var interessert i krafta og hadde orientert departementet om det, men fått beskjed om å holde fingra fra fatet. De blei likevel enige om å satse videre på Hydro og møte direktør Conradi ved Alnor. Stensland, Andersson og Johannessen skulle også møte høyskolelektor Dag Tresselt som de hadde bedt om å analysere DNNs situasjon. Tresselt var økonom, medlem av DNAs industriutvalg, tidligere salgssjef i Alnor og tidligere politisk sekretær i Handelsdepartementet under Per Kleppe.

I følge protokollen var det først på et styremøte i avdeling 44 13. februar 1974 at DNN-utvalget fortalte de hadde diskutert enkelte alternativ til fortsatt aluminiumsproduksjon og ville kontakte Tresselt i Stavanger. Et så viktig strategisk spørsmål blei altså ikke tatt opp på medlemsmøte i foreninga. En kan spørre seg om utvalget da kunne vente å ha medlemmene bak seg. Holdt utvalgsrepresentantene forslaget for seg sjøl fordi de visste at det ville få motbør? Eller blei det sett som nødvendig på grunn av de fortrolige forhandlingene med kraftinteressenter? Det blei iallfall til at DNN-utvalget blei de som helt og holdent tok seg av saka på vegne av lokalsamfunnet. Dette forholdet skulle komme til å prege saka framover.

På neste møte i DNN-utvalget blei det referert at Tresselt var motstander av aluminium i Odda. Han hadde pekt på flere alternative bedrifter som hadde den fordelen at de kunne bygges mens DNN var under avvikling. Eitrheim oppsummerte situasjonen slik: *«Problemet er faktisk nå blitt hvordan en skal bli kvitt aluminiumsbedriften.»* [37] Slik så det paradoksalt nok ut for utvalget.

Kontakten med Tresselt resulterte i et midt-sideoppslag i Hardanger Folkeblad 11. mars 1974: *«DNN-Aluminium — en politisk utfordring»*. Tresselt uttalte her: *«Det Tyssedalsamfunnet trenger i en slik overgangsperiode er en statlig garanti for et visst antall arbeidsplasser, enten i et modernisert, statseid aluminiumsselskap, eller i helt andre typer selskaper.»* I tilfelle det første, kunne Norsk Hydro eller ÅSV ta driftsansvaret: *«Det andre alternativ, som det er mulig er mer samfunnsøkonomisk lønnsomt, er å disponere kraften til alminnelig forbruk eller i andre kraftslukende foretak. I så fall må staten sørge for et tilstrekkelig antall arbeidsplasser i Odda kommune. Det er rimelig at de industrielle brukere som får nytte kraften yter arbeidsplasser. Går derimot kraften til alminnelig forbruk, bør staten sørge for at de statsdominerte og statseide selskaper får i stand alternativ virksomhet i Odda.»* [38] I samme avis gikk det fram for offentligheten at også DNN-utvalget nå gikk inn for alternativ industri. Dette var første gang tankene om alternativ industri var framme i pressa. Videre het det at: *«Utvalget understreker at arbeidskrafta er i ferd med å flykte fra Tyssedal og man frykter at selve grunnlaget for ny bedrift i Tyssedal — vil forsvinne om det snart ikke foreligger en avgjørelse eller garanti fra statens side.»* Denne flukten var nok noe overdrevet — for å presse myndighetene. Arbeidsstokken var nemlig svært stabil. Det var ikke problem med rekrutteringa, bortsett fra tidvis mangel på spesialister som f.eks. høyspentelektrikere.

Forslaget om en garanti var nå reist fra statssekretær Engell Olsen, Dag Tresselt og DNN-utvalget gjennom den korridorpolitikken de hadde bedrevet. Alt 15. mars kunne avisene melde at garantien var der. Stensland forteller at han sammen med Tresselt og Reiulf Steen jobba den fram [39]. Regjeringa garanterte for arbeidsplassene og ville arbeide for alternativ industri i Tyssedal. Overskuddskraft som evt. ikke ville bli benytta i Odda, kunne bli sendt ut til annen industri. Ordføreren kommenterte vedtaket som *«ytterst gledelig»*, fagforeningsformannen var også glad, men la til at jobben ennå ikke var gjort. Kreftene måtte settes inn på den praktiske løsninga. *«Og vi er selvfølgelig sterkt interessert i å være med på disse drøftingene.»* [40]

Neste dag gikk imidlertid direktør Solheim ut og sa det ville være riktig å satse på en ny aluminiumsfabrikk [41]. Arbeidsstokken var erfaren. Alternativ industri ville kreve omskolering. Aluminiumsplanene var teknisk gjennomførbare, og muligheten for middels god lønnsomhet var til stede, minte han om, og viste til ekspertgruppa fra ÅSV og dens vurdering av utbyggingsplanen til Alcan og BACo. Bedriftsledelsen ønska fortsatt aluminiumsproduksjon i Tyssedal. Det var det de kunne.

Hva mente så arbeiderne på Nitriden og folk i Tyssedal? De fleste blei nok noe usikre og inntok ingen bastante synspunkt. De hadde en jobb å gå til. Det er mulig at foreningsmedlemmene rett og slett ikke så spørsmålet om hva de skulle produsere i framtida som et spørsmål de kunne uttale seg om. Fordi de ikke var eksperter på annet en aluminium. Det overordna målet som de brydde seg om, var å

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

få en avgjørelse og en levedyktig industri. Da var det ikke så viktig **hva** de kom til å produsere. Men hvis en bedre arbeidsplass var mulig, så gjerne det, tenkte sikkert mange. Det ser likevel ut som om de fleste arbeiderne mente det **måtte** bli en ny aluminiumsfabrikk — ut fra krafta på stedet, den erfaringa og kunnskapen de satt inn med. Tanken om alternativ industri var også helt ny for dem.

Andersson og Johannessen i styret, som også satt i DNN-utvalget, var strateger bak og ildsjeler for alternativ industri. De to var også aktive kommunepolitikere for SV. Og SVs linje var nei til kraftkrevende industri og fram for alternativ virksomhet. I dette tilfelle passa det som fot i hose for DNAs «kraftsosialister» som ville sikre seg krafta og gjøre det de så som en mer rasjonell samfunnsmessig bruk av krafta. De lokale arbeiderpartifolka i utvalget syntes også tanken om alternativ industri var besnærende. Det er forståelig at utvalget, med staten som potensiell eier, så for seg en sjanse som kunne utnyttes til å skaffe distriktet flere bein å stå på, et mer allsidig næringsgrunnlag. Kommunen holdt også på med ei kartlegging av de store miljøforurensingene i kommunen. Alternativ industri kunne hjelpe på forurensingsproblema, gi et bedre arbeidsmiljø og redusere avhengigheten av utenlandske storkonsern. En drøm kunne bli virkelighet med staten som eier!

Folkeaksjonen som blei lagt ned før den blei oppretta

For folk i Tyssedal måtte forhandlingene med eierne fortone seg uhyggelig treige. Det var jo ennå ikke klart hvem som skulle eie bedriften i framtida eller hva slags annen industri det kunne være snakk om. Utålmodigheten begynte å gjøre seg gjeldende. 1. mai 1974 hadde det største toget i Tyssedal sia 1946 med 450 folk. Parolene var: *«Tyssedøler til kamp mot nedlegging av Tyssedal»*, *«Myndighetene er ansvarlig for Tyssedals framtid»* og *«Alcan og BACo flykter fra sitt ansvar»*. Man trakk igjen fram krava fra hvitboka. Taleren, Vidar Våde fra Tysso Elektrikerforening (fagforeninga ved Tyssefaldene), krevde endringer i konsesjonsloven og mante tyssedølingene til kamp mot nedlegging av Tyssedal.

Denne massemobiliseringa førte til at DNN-utvalget sendte brev til Industridepartementet og ba om uttalelsen fra NVE om konsesjonsbetingelsene. Samtidig framheva de: *«Det er ingen grunn til å legge skjul på at det fra lokalsamfunnet, fagforening o.a. gjør seg gjeldende en sterk utålmodighet. En avklaring er derfor nødvendig, og denne bør komme snarest. En ber derfor om et omgående svar på dette brev.»* [42] Ordføreren fikk seinere telefon fra Engell Olsen som sa at brevet kunne virke provoserende ettersom departementet hadde tatt seg spesielt av saka og arbeida for å finne ei løsning. Utvalget ville bli innkalt til et møte i slutten av juni. Fra samtalen noterte ordføreren seg at *«Statssekretæren henstilte til utvalget* **ikke** *å foreta seg noe på lokalt hold før dette møtet. Et lokalt utspill nå vil vanskeliggjøre departementets arbeide, og understreket sin uttalelse under møtet i Oslo om at departementet måtte få nødvendig ro til å arbeide med denne saken, som er meget vanskelig og komplisert»* [43].

Men i Tyssedal ga utålmodigheten seg nye utslag. I juni tok ei gruppe på 13 innbyggere initiativ til å danne en folkekomite. Underskriverne samla inn underskrifter til et brev til Regjering og Storting. Den usikre framtida satte spor etter seg i samfunnet. De forlangte et klart svar fra eierne. Dersom det ikke blei gitt, skulle eierne fratas konsesjonsrettighetene. De mente man måtte sette en tidsfrist for oppfyllelsen av krava og tok til orde for å ta i bruk kraftige virkemidler dersom ingen ting skjedde. Initiativtakerne gikk inn for å danne en folkekomite som skulle mobilisere flest mulig til kamp for denne saka. Kampen for å bevare Nitriden så de som ei sak for hele befolkninga i Tyssedal fordi det hadde med hele Tyssedals framtid å gjøre. Folk var trøtte av å bli mata med datoer og se stadige utsettelser som Gudrun Jensson, ei av Nitrid-konene, sa i filmen «Hvem eier Tyssedal?» som kom året etter. Mange hadde lyst til å engasjere seg og støtte fagforeninga i ei sak som var så viktig for lokalsamfunnet.

Initiativet blei møtt med stor skepsis i lokalavisa Hardanger Folkeblad (DNA-organ). Hva var hensikten egentlig? Vidar Våde svarte: *«Hensikten med aksjonen er å samle en folkeopinion som kan støtte opp om det arbeid fagforeningen driver»* [44]. Flere av underskriverne arbeida på Nitriden, men de hadde ikke fått med seg noen fra foreningsstyret. Ellers var det Nitrid-koner, folk fra Tysso Elektrikerforening og skolen. En del av underskriverne var AKP-sympatisører. Fagforeningsformannen uttalte at avdeling 44 ikke var kontakta. Han kunne ikke riktig forstå nødvendigheten av et nytt utvalg. *«Et utvalg som etter det jeg forstår vil stille bestemte krav og tvinge fram svar på disse innen bestemte tidsfrister. DNN-utvalget har hele tiden arbeidet med DNN-saken, men det er ikke alltid det kommer fram opplysninger av en slik betydning at det har særlig hensikt å informere om det.»* [45] Han var redd det kunne få bekla-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

gelige konsekvenser for løsninga av Tyssedal-saka. Også statssekretær Engell Olsen mente: *«For det første kan en slik aksjon bare ødelegge det arbeid som er i gang og for det andre virker aksjonen helt umotivert og uforståelig på meg. Det må nemlig være klart at Odda kommune og Tyssedal har fått en helt spesiell behandling fra Regjeringens side. Såvidt jeg vet er det første gang at Regjeringen garanterer et visst antall arbeidsplasser, det vi må ha er tid og muligheter til å arbeide med saken.»* [46] Han opplyste også at departementet skulle ha *«særdeles viktige møter med seriøse industriinteressenter»*, men sa ingenting om hvilke.

Aksjonen blei da også avblåst før komitéen var oppretta. Men initiativtakerne ba først om et møte med fagforeningsstyret på Nitriden. Styret fant ingen grunn til å møte initiativtakerne. De vedtok å stille DNN-saka i bero og ha et medlemsmøte etter møtet i departementet i slutten av juni [47]. I filmen «Hvem eier Tyssedal?» forklarte John Andersson at han hadde all respekt for tiltaket, det var måten det var gjort på som styret ikke kunne akseptere: *«Noen politiske sidesleng i denne saken ville ikke bli tolerert»*. Han forklarer i dag at han så det slik at noen «ekstremister» sto bak og at AKP'erne hadde fått beskjed sentralt fra om å starte aksjonen [48]. Han mente at fagforening og kommune sammen skulle søke ei løsning og at fagforeninga måtte ha full styring med når man eventuelt skulle gå til aksjon. Initiativtakerne, derimot, mente alle i Tyssedal måtte få engasjere seg i kampen for lokalsamfunnet. Denne konfrontasjonen viste to forskjellige syn i lokalsamfunnet på hvilken strategi en skulle legge til grunn i Tyssedal-saka. Den skulle fortsette å prege saka framover.

Mye av uviljen mot aksjonen bunna nok i AKP-frykt. Men først og fremst var den en trussel mot DNN-utvalgets kontroll med situasjonen. Aksjonen ser ut til å ha vært planlagt på et dårlig tidspunkt i og med regjeringsgarantien og advarselen fra sentralt hold om ikke å foreta seg noe lokalt. Dette hadde vært tatt opp på medlemsmøte i avdeling 44. Det hadde vært enighet om å vente en måned på det avklarende møtet i departementet, men samtidig skulle de arbeide videre med saka ut fra verste utfall, aktivisere fagbevegelsen og utarbeide konkrete planer videre for å kunne kjøre hardt ut dersom situasjonen skulle tilsi det. DNN-utvalget tilla den enestående regjeringsgarantien stor betydning. De mente de kunne utnytte den i forhandlingene om ny industri og at regjeringa måtte få tid til å utarbeide alternativ. Initiativtakerne til folkekomitéen mente den ikke var verdt papiret den sto på. Derfor mente de folk i Tyssedal bare kunne stole på sin egen vilje til å kjempe for sine interesser og organisere seg til kamp. De viste til erfaringene fra nedlegginga av Knaben molybdengruver året før. Regjeringa hadde i det tilfellet satt ned et utvalg med en gang protestene kom. Folk var blitt passivisert. De lot seg lokke til Sverige, Sulis, Svalbard eller andre Sørlandsbedrifter. Resultatet var at Knaben-samfunnet blei fraflytta.

Folkekomite-initiativet kom aldri opp på medlemsmøte i avdeling 44. Tillitsmannsutvalget avviste det. Bare Alf Kindem ga det si støtte. Initiativtakerne var ikke forberedt på motstanden. Episoden kom til å gi erfaring til opprettinga av Velforeninga Leve Tyssedal seinere.

Lokalsamfunnet presses til å si fra seg ny kraftkrevende industri

9. mai 1974 hadde Haugesunds Avis et intervju med Tresselt som hevda at Hydro var interessert i videreforedling i Tyssedal. Han mente kommunen burde opprette et industriutviklingsselskap. Kommunen burde også få en konsulent som hadde dette som arbeidsfelt fordi regjeringserklæringa om sikring av arbeidsplassene hang i løse lufta. Dagen etter drøfta DNN-utvalget dette utspillet. Johannessen og Handegård mente at et industriutviklingsselskap a la Rjukan var uheldig. Andersson pekte på at Tresselts tanker gikk langt utover utvalgets mandat. Nå var det større uenighet i utvalget om arbeidet for alternativ industri enn det hadde vært fra starten. Andersson og Johannessen la nå vekt på at de ikke visste hva alternativet til aluminium var. Denne holdningsendringa hos de to kom sannsynligvis på bakgrunn av reaksjoner blant medlemmene i avdeling 44. Men de blei pressa av formannskapets valgte medlemmer, og utvalget blei enig om at det kunne jobbes parallelt for aluminium og alternativ industri.

Foreningsrepresentantene mente nå de kunne jobbe for en aluminiumsbedrift til ca. 300 arbeidsplasser og nytt arbeid til 100 arbeidstakere. Tresselt skulle engasjeres som konsulent. Et styremøte i foreninga hadde på høsten behandla en henvendelse fra Eydehavn som inviterte Tyssedal med på et samarbeid der Tyssedal skulle gå inn for en videreforedlingsbedrift og Eydehavn fortsatt satse på et aluminiumsverk. Utspillet kom nok på bakgrunn av DNN-utvalgets iver etter å få alternativ industri til

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Tyssedal. Styret hadde satt seg mot dette ut fra at Tyssedal ville tape arbeidsplasser [49]. De ville altså ikke gi slipp på muligheten for et nytt aluminiumsverk, om de helst så en annen type industri i dalen.

Utvalget møtte Tresselt 20. mai 1974. Han mente departementet nå tenkte alternativ industri og at interessenten trolig ville kreve krafta til gjengjeld — og med sin posisjon måtte han jo ha grunnlag for antakelsen. I et notat til utvalget gikk han så langt som til å si at: *«Basert på tidligere erfaringer kan man ikke gjøre regning med særlig støtte til industriutvikling dersom en ikke gir slipp på strømmen.»* [50] Han mente det også var en fordel at departementet foreløpig handla langsomt slik at kommunen kunne få tid på seg til å utforme en industripolitikk som utelukka uønska løsninger. Engell Olsen bygde på sine erfaringer fra Rjukan og var innstilt på alternativ industri. Lied, Ulveseth og Engell Olsen var tilhengere av ytterligere elektrisk kraft til særlig utvalgte kraftkrevende foretak. Tresselt så derfor for seg at ÅSV, som denne delen av DNAs industripolitikere var sterkt forplikta til å støtte, ville bli spesielt tilgodesett. Han mente derfor at det blei forberedt et opplegg der en del av DNN-krafta blei overført til ÅSV-anlegg andre steder, mens resten gikk til Odda Smelteverk og Norzink. Odda ville så få en mindre foredlingsbedrift som kompensasjon. Ei slik løsning ville være innafor regjeringsgarantien og innebære kontinuitet i DNAs kraftsosialisme, ifølge Tresselt.

På møtet i Industridepartementet sa Ulveseth at det var behov for kraft generelt [51]. I industrien var kraftbehovet på ca. 15 milliarder kWt fram mot 1990. Forhandlingsutvalget for nye industritiltak, oftest kalt Gøthe-utvalget, tok seg av forhandlingene med eierne. De lokale representantene fikk seg forklart at de burde ta standpunkt til **hvilken** industri som var ønska i Odda. Engell Olsen gjorde det klart at departementet parallelt arbeida med muligheten for alternativ industri. De lokale representantene sa de ønska å være med under disse forhandlingene.

På neste møte i DNN-utvalget hadde ordføreren ennå ikke blitt innkalt til noe forhandlingsmøte. Informasjonen fra departementet blei kritisert. Utvalget var på nytt enhetlig og så **bare** alternativ industri som ei brukbar løsning og ville henstille departementet om å forsere arbeidet med dette [52]. Industridepartementet opplyste at det hadde vært i kontakt med et par statsbedrifter om eventuell etablering og at dette arbeidet gikk gjennom Gøthe-utvalget [53]. På nytt ville departementet ha kommunen til å ta stilling til hvilken industri den ville ha. Myndighetene var sjølsagt interessert i at lokalsamfunnet på eget initiativ skulle fraskrive seg aluminium. Ulveseth lovte å innkalle ordføreren når Gøthe-utvalget tok opp saker som bandt distriktet.

Odda kommunestyre blei så stilt overfor en prinsippavgjørelse: Skulle det bygges ny moderne aluminiumsfabrikk eller skulle det satses på alternativ industri? 25. september 1974 gjorde kommunestyret vedtak om «DNN Aluminium A/S og den fremtidige industriutvikling i Odda». En uttalelse som var omtrent identisk med et forslag Tresselt hadde utarbeida for DNN-utvalget 22. september. Sju punkt oppsummerte måla:

«1) Odda kommune ønsker en vekst i industrien som gir arbeidsplasser tilpasset kommunens befolkningsvekst, befolkningskunnskaper og kjønnssammensetning.

2) Industriutvikling må skje i et stigende antall bedrifter og dekke mer enn nåværende bransjer.

3) Arbeidsplassene bør først og fremst dekke arbeidstakerønsker som ikke er ivaretatt i rimelig utstrekning av eksisterende industri.

4) Investeringene i industri bør fortrinnsvis hvile på industrigrener som på lengre sikt har vist seg å gi sikre arbeidsplasser, og som ikke er særlig arealkrevende. Med bakgrunn i den lokale miljøvernrapport av mars 1974, må Odda legge vekt på miljøvennlig industri.

5) Den elektriske kraft som eies av DNN Aluminium A/S idag, må også i fremtiden disponeres primært for lokale formål.

6) Ettersom den eksisterende industri er best tjent med en stabil befolkning bør den ta sin del av arbeidet og forpliktelsen med å skape et allsidig arbeidstilbud i Odda.

7) I tillit til Regjeringens garanti for at sysselsettingen i kommunen skal være upåvirket av omlegging eller nedlegging av nåværende produksjon i Tyssedal, vil Odda kommune rå til at Industridepartementet fortsetter arbeidet med sikte på å overta DNN Aluminium A/S sine rettigheter i Tyssedal. I samråd med kommunen og arbeidstakerne sine organisasjoner må arbeidet med å skaffe alternative arbeidsplasser forseres.»

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Kommunestyret hadde med 38 mot 3 stemmer gått inn for alternativ industri til kommunen. De satte samtidig som vilkår at krafta først og fremst skulle brukes lokalt — eller at den alternative industrien de ville ha, måtte bruke omtrent like mye strøm som den eksisterende. Kunne det da bli noe annet enn aluminium? Kommunen ville helst ikke gi slipp på krafta si. Men den åpna opp for kraftutførsel som en mulighet slik myndighetene ønska. Derfor blei vedtaket sjølmotsigende. Det måtte åpne opp for alternativ industri, men samtidig ikke legge aluminium helt på hylla fordi det skulle tilfredsstille både aluminiums- og alternativ-industri-fløyen i avdeling 44.

I avdeling 44 hadde det stått strid om behandlinga i kommunestyret, særlig om tidspunktet det kom på. Folk som Alf Kindem og Ånund Alterskjær mente fagforeninga måtte behandle spørsmålet før kommunestyret uttalte seg. Alterskjær, som også var formannskapsmedlem for DNA, fikk ikke gjennomslag. John Andersson og Kjell Johannessen mente saka først skulle behandles i kommunestyret. De så det som kommunestyrets ansvarsområde og mente det da ville være lettere for folk å skjønne hva saka dreide seg om, slik de så det, nemlig ikke om hvor mange millioner som skulle investeres, men om hvilke arbeidsplasser [54]. Utfallet kunne nok lett ha blitt noe annet om fagforeninga skulle ha uttalt seg først. Der så ikke folk på de alternative arbeidsplassene som noe sesam sesam. De visste jo ingen ting konkret om hvilke arbeidsplasser det kunne bli. Og de var ikke eksperter som kunne vurdere om et eventuelt tilbud om ny(e) bedrift(er) var av den levedyktige sorten. De visste hva de hadde og ikke hva de kunne få. Aluminium kunne de koke. Der var de eksperter. Det hadde de flere generasjoners erfaring med. Omstilling til noe helt annet ville ikke bli lett.

De som tok til motmæle i foreninga mente det viktigste var å sikre krafta for bruk på stedet, som foreninga hadde hevda i hvitboka. Resultatet av møtet i Industridepartementet i slutten av juni blei tatt opp på et medlemsmøte. Det blei kritisert at det ikke kom fram noe nytt, slik det var annonsert i pressa. Mange mente situasjonen var den samme som i mars året før. Hernes, tidligere foreningsformann, uttrykte nok den vanlige oppfatninga da han sa: *«Skal det fortsatt være over 300 arbeidsplasser, MÅ det bli aluminium. Det kan ikke bli noe annet da. Men jeg skjønner at DET er ikke klart.»* [55] Det blei reist kritikk av at medlemmene blei passivisert. Forhandlerne forsvarte seg med at de hadde valgt forhandlingslinja og måtte følge den, men at de skulle holde beredskap hvis det blei nødvendig å aksjonere. Uttalelsen som blei vedtatt ga støtte til departementets forhandlingslinje, men det blei satt en frist, ei avklaring innen utgangen av sommeren.

Og sommeren gikk. Men eierne kom med nye utspill. På høsten uttalte foreninga seg mot eiernes mini-prosjekt (se side 35). I uttalelsen kommenterte foreninga også de framtidige arbeidsplassene: Kravet fra hvitboka om at krafta skulle brukes i Tyssedal blei referert, men så gikk de inn på muligheten for å løsne på dette kravet:

«Dersom en ved en helhetsvurdering kommer fram til at en ikke kraftkrevende industri vil være best for det framtidige Tyssedal, og at denne reises med energien som byttemiddel er dette en politisk handling.

Vi er derfor av den mening at spørsmålet om alternativ industri må utredes av spesialister i samarbeid med Industridepartementet, kommunen og fagforeningen, og at lokalsamfunnet ut fra slike vurderinger tar den endelige avgjørelse om en i framtida skal satse på aluminiumsproduksjon, eller alternativ industri med de nødvendige politiske garantier. Først da er en villig til å løse på kravet om at energikvoten skal øremerkes Tyssedal.» [56]

Uttalelsen blei enstemmig vedtatt. Den kunne samle de to fløyene. Det var vel vanskelig å gå mot den. Det viktigste var kanskje likevel å få en avgjørelse og at de sjøl til slutt skulle ta endelig stilling. Dermed var også foreninga i ferd med å åpne opp for kraftutførsel og alternativ industri på betingelse av at lokalsamfunnet fikk ta den endelige avgjørelsen. Likevel reiste kritiske røster seg. Ernst Narheim mente de måtte stå fast på sitt opprinnelige krav, mens departementet evt. måtte komme med forslag til alternativ industri. Kindem så det som farlig å reise alternativ industri over hele kommunen. Skulle Tyssedal-samfunnet bevares, var det nødvendig med industri på stedet, og *«Det vi vet er at det er teknisk og økonomisk forsvarlig å bygge ny aluminiumsfabrikk.»* [57]

På et medlemsmøte 30. september sto uenigheten som før. Det kom klart til uttrykk et skille mellom representantene i DNN-utvalget og flertallet av medlemmene. Representantene begynte å forstå statens problem med å komme fram til et resultat: *«forsto at de var lite lysten på å komme fram med de konkrete planer før eierforholdet var avklart og staten hadde overtatt DNN.»*

På årsmøtet i februar 1975 blei Ånund Alterskjær valgt til ny formann i foreninga. Han var tilhenger

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

av en ny aluminiumsfabrikk. Dette kan tas som uttrykk for at flertallet av medlemmene var skeptiske til linja med alternativ industri. Men på samme tid var ei viktig endring i lønnssystemet på gang. Alterskjær og Andersson sto her på forskjellig syn. Differensen mellom topp- og bånnlønn var stor. De i porten hadde halve lønna til dagarbeiderne i ovnshuset, og de på skift lå 2-3 ganger høyere. Det nye fastlønnssystemet hadde 5 skalaer, med liten forskjell mellom hver. Det nye systemet fikk ulike konsekvenser for forskjellige grupper. For ovnsarbeiderne innebar det f.eks. en bra lønnsforhøyelse, mens verksted-arbeiderne tapte noe. Det var disse siste som mobiliserte og gikk inn for Alterskjær som formann. Verkstedarbeiderne har hele tida vært dominerende i avdeling 44. De gikk dagtid og hadde lettere for å drive fagforeningsarbeid [58].

Dagen før kommunestyret gjorde sitt vedtak om den framtidige satsinga på alternativ industri, var Engell Olsen til stede på et møte i DNN-utvalget. Han sa der at det var ei forutsetning med kraftutførsel fra kommunen. Statssekretæren sa også at de ikke kunne vente å få konkrete tilbud på bordet, men at departementet hadde 6 alternativ under arbeid og at 8-10 mann i 3 statsbedrifter jobba med mulige nyetableringer. Seinere fikk de greie på at det bl.a. dreide seg om ÅSV og Kongsberg Våpenfabrikk. Utover høsten økte misnøyen i DNN-utvalget over den mangelfulle informasjonen fra Industridepartementet. Hva slags industri kunne det være snakk om? Ved purringer fikk utvalget opplyst at departementet arbeida med 4-5 prosjekt og trengte arbeidsro.

Tredje juledag 1974 sendte utvalget brev til departementet og klagde på manglende informasjon. Trass i tilsagnet om at ordføreren skulle holdes løpende orientert om utviklinga i Tyssedal-saka, skjedde ingen ting. Kommunens arbeid med industriutviklingssaker blei vanskeliggjort, kommunen hadde bl.a. vedtatt å opprette stilling for industrikonsulent. De krevde at DNN-utvalget og departementet sammen trakk opp retningslinjene for det videre samarbeidet. I Industridepartementet 21. januar sa Engell Olsen at det var tatt 25-30 kontakter i løpet av 1974. Fra de involverte bedriftene var det ei absolutt forutsetning at kontakten var uoffisiell. Hovedgrunnen til at regjeringa hadde gitt den politiske garantien var at det måtte ta tid å arbeide fram alternative arbeidsplasser. Mer ville ikke statssekretæren si. Han fikk motbør, og ordfører *«Tveit henstilte til statsråden om å få delta i møtene i arbeidsgruppen under full diskresjon.»* [59] Statsråden lovde så at det skulle bli utarbeida retningslinjer for det videre samarbeidet.

På det neste møtet i DNN-utvalget sa DNA-folka at de ville bruke partikanaler for å presse regjeringa, og de bestemte å trekke inn Hordalandsbenken i Stortinget. På sitt årsmøte hadde også avdeling 44 kommet med en uttalelse som krevde representasjon i departementets prosjekteringsgruppe for alternativ industri i Odda. 10. mars kom det brev fra Industridepartementet om at de fikk en plass, forutsatt at taushetsplikten blei overholdt, dvs. at representanten ikke kunne orientere de øvrige medlemmene i DNN-utvalget! Ordfører Tveit blei valgt, og utvalget ba om at også fagforeningsformann Andersson fikk komme med.

Holdninger rundt hjemkjøpet av Nitriden

Like etter var første etappe av Tyssedal-saka over. Staten overtok bedriften fra Alcan og BACo. I denne tida blei det ingen streik på Nitriden. Det var oppretta et faglig/kommunalt utvalg til å ta seg spesielt av saka. Staten gikk så inn på forhandlinger med eierne om hjemkjøp. Disse forhandlingene trakk i langdrag. De utenlandske eierselskapa ville ikke gi seg uten videre. Med staten som potensiell eier, gikk lokalsamfunnet fra det viktigste kravet fagforeninga hadde reist i hvitboka, nemlig at krafta skulle brukes i Tyssedal og ikke føres ut av distriktet. Som vi så skjedde ikke dette uten protester, men de var forholdsvis spede. Kanskje fordi det blei hevda at i første omgang var det viktigste sjølve hjemkjøpet. Det ser heller ikke ut til at folk var klar over at staten forutsatte at det skulle bli slutt på aluminiumsproduksjonen slik at krafta kunne føres ut og at alternativ industri på et vis var en betingelse for hjemkjøpet.

Kravet om øremerking av krafta blei forlatt av DNN-utvalget fordi de så Tyssedal-saka som en sjanse for kommunen til å skaffe seg et mer allsidig næringsgrunnlag med staten som eier. Det var DNN-utvalget som først offentlig foreslo at Tyssedal skulle få alternativ industri i stedet for aluminiumsfabrikk. Dette greip regjeringa begjærlig. Myndighetene var interessert i krafta og så ei løsning av Tyssedal-saka som et ledd i strukturrasjonaliseringa av norsk aluminiumsindustri. De ønska å legge ned aluminiumsproduksjonen i Tyssedal fordi de så det som lite rasjonelt med en liten enhet der når det var mer

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

lønnsomt med utvidelser andre steder. På grunn av stordriftsfordelene ønska de færre og større enheter, dessuten økt grad av videreforedling. Staten hadde en spesiell forpliktelse overfor ÅSV som var i ferd med å bli helt statseid og var størst innen aluminium i Norge. I bytte mot krafta lovde regjeringa alternativ industri — som DNN-utvalget og Odda kommune hadde uttrykt ønske om. Tilsynelatende hadde staten og Odda kommune her felles interesse i alternativ industri, staten ut fra krafta og kommunen ut fra utsiktene til en mer variert næringsstruktur. Foreninga var mer avventende til spørsmålet. Men deres fremste talsmenn var varme tilhengere av alternativ industri. Arbeiderne på Nitriden ønska seg nok heller en ny aluminiumsfabrikk. Men så en avgjørelse som viktigst for å få slutt på usikkerheten. Dessuten hadde de jo arbeid å gå til. Ting var på gang.

Regjeringsgarantien var spesiell. Den ga Tyssedal et trumfkort i den videre kampen for lokalsamfunnet og blei viktig som et eksempel for andre. Det var nok første gang at en arbeidsplassgaranti blei gitt, men det skulle ikke bli siste. Seinere på 70-tallet blei det gitt garantier til bl.a. Jøtul- og Arne-arbeiderne. Men deres erfaringer skulle seinere vise at slike garantier ikke nødvendigvis er til å stole på.

Garantien kan ses som en naturlig følge av regjeringas ønske om å frigjøre kraft. Den måtte skaffe Odda noe til gjengjeld. Å skaffe alternative arbeidsplasser, ville ta tid — tid til å utarbeide prosjekt og få fram interessenter. Regjeringa kunne ikke la Odda leve i det uvisse så lenge. Derfor **måtte** den garantere for arbeidsplassene i framtida. En slik garanti var mulig å gi på dette tidspunktet, tidlig i 1974, fordi regjeringa trudde lavkonjunkturen ville bli kortvarig og at motkonjunkturpolitikken ville sikre fortsatt vekst så garantien snart kunne oppfylles.

Det er også viktig å være oppmerksom på hva slags funksjon en slik garanti vil ha eller er ment å ha. Den vil roe gemyttene og er dermed en måte å herske på. I Tyssedals tilfelle pekte da også regjeringa på hvor enestående en slik garanti var, den mente den gjorde mer for Tyssedal enn det på en måte var naturlig å forvente.

Garantien blei gitt i kjølvannet av EF-kampen. Industriminister Skjåk Bræk hadde involvert seg forholdsvis sterkt i Tyssedal-saka. Når Ulveseth tok over, måtte han minst leve opp til dette. Det var oppstått ei tillitskrise mellom DNA lokalt og sentralt rundt EF-kampen. Dette styrka den faglig-politiske opposisjonen. Odda var en DNA-bastion. Gjennom garantien var det mulig å gjenopprette tillit.

Lokalsamfunnet samla seg om målet om å sikre arbeidsplassene og samfunnet. Når det gjaldt strategien for å nå dette målet, så skjedde det en bevegelse bort fra aluminium som krav under de utenlandske eierne til et krav om alternativ industri da staten hadde begynt å engasjere seg. Men det var uenighet om denne strategien. Fagforeninga hadde til å begynne med trekt opp en strategi der de ville sikre arbeidsplasser og bosetting i Tyssedal ved å kreve øremerking av krafta til bruk i Tyssedal. En ny aluminiumsfabrikk måtte det da bli. Det var utenkelig å kreve annen produksjon. Dersom eierne ikke ville bygge ny fabrikk, krevde de statlig inngripen ettersom staten var medansvarlig for situasjonen fordi den hadde latt bedriften drive som den gjorde. Kravet blei stilt slik fordi krafta er den ressursen som finnes på stedet som hele samfunnet er bygd rundt. Derfor mente de at samfunnets fortsatte eksistens også var avhengig av at de beholdt krafta. Nå utvikla det seg sånn at DNN-utvalget gikk over til å forhandle om alternativ industri i bytte mot kraft. Kommunestyret var mer skeptisk til kraftutførsel, men ville samtidig gjerne ha en ny type industri til kommunen. Også fagforeninga bevega seg i retning kraftutførsel. De stilte alternativ industri som en åpen mulighet så lenge lokalsamfunnet fikk ta den endelige avgjørelsen. Seinere kom det til å stå strid om krafta skulle brukes i distriktet eller kunne føres ut både innad i DNN-utvalget og mellom utvalget og staten.

Det var også uenighet om hvilke virkemidler en skulle ta i bruk for å oppnå målet med å sikre arbeidsplasser og bosetting. Avdeling 44 hadde varsla streik til å begynne med, men etter hvert lagt dette på is mens forhandlingene pågikk mellom staten og eierne. Ettersom disse forhandlingene trakk i langdrag, oppsto det strid om de skulle avvente forhandlingenes gang eller sette frister og så gå til aksjoner om disse ikke blei overholdt. Skulle de engasjere lokalsamfunnet i pressgruppe eller skulle de være lojale mot departementets krav om arbeidsro og øve press gjennom å være med på forhandlinger?

Det ser ut til å ha vært kamp i fagforeninga i synet på framtida for Tyssedal. Ved hjemkjøpet så det ut som om flertallet av de ansatte var for fortsatt aluminiumsproduksjon, som bedriftsledelsen for øvrig. Men politikerne, DNN-utvalget og de fleste tillitsvalgte var mot det. Alternativ industri og nedlegging av aluminiumsproduksjonen var dessuten nærmest ei forutsetning for hjemkjøpet fra statens side. Tanken var tenkt allerede to år tidligere mens Finn Lied var industriminister, men blei holdt skjult for

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

tyssedølingene. DNN-utvalgets tilgang på informasjon hadde også vært tilfeldig. Det meste foregikk langt utafor DNN-utvalget, bak lukka dører. Derfor blei tyssedølingene holdt i uvisshet og uvitenhet. Nå var iallfall en lovd mer innsyn i hva som foregikk.

Da hjemkjøpet var vel i havn våren 1975, kunne de virkelige forhandlingene om alternativ industri ta til. Hva ville framtida bringe for Tyssedal som nå hadde levd i usikkerhet i over to år?

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

NOTER TIL KAPITTEL 3

1) Haugesunds Avis (HA) 22.3.73
2) Samme sted
3) Avd. 44 styre/tillitsmannsmøte 4.5.73
4) Brev fra Alcan/BACo til ID 25.4.73, fra ID til A/B 21.5. og 8.6., fra A/B til ID 13.6., 12.7. og 2.8., fra ID til A/B 14.8.73.
5) Industriminister Ulveseth i møte med DNN-utvalget 28.6.74
6) Bergens Arbeiderblad 1.8.74
7) Statssekretær Engell Olsen til Arbeiderbladet 17.9.74
8) Uttalelse fra styret i avd. 44 11.12.74
9) Notat fra Industriavdelingen til departementsråden, ID, 21.1.72. Her siteres notat av 29.10.56
10) Kgl. res. 6.3.64. Her siteres brev fra Industriavd.,ID til NVE
11) Notat fra Vassdragsavd. til statsråden, ID 30.6.65
12) Notat Industriavd. til dep.råden ID 21.2.72
13) Notat Industriavd. til statsråden ID 9.3.72
14) Referat fra møte 12.6.72 i ID med repr. for DNC
15) Samme sted
16) Aftenposten 28.12.66
17) Tore Grønli: Årdal Verks oksydavtale med Alcan i 1947, i Historisk Tidsskrift nr. 55, 1976
18) Tresselt, 1968
19) St.prp. nr. 17 (1974-75) om kjøp av aksjer i ÅSV
20) Samme sted
21) Akkurat når det gjelder den sida av Tyssedal-saka har jeg fått adgang til å studere den interne behandlinga i departementet. Grunnen er at disse sakene var overført til Olje- og energidepartementet som viste seg å ha en mer liberal praksis overfor søkende historikere enn Industridepartementet.
22) Brev fra ÅSV til ID 21.1.73; notat fra industriavd. til statsråden ID, 9.3.73 og 4.6.74
23) St. prp. nr. 151 (1974-75) Om kjøp av aksjer i DNN Aluminium A/S.
24) Notat fra ÅSV til ID 4.10.73
25) Referat fra møte i DNN-utvalget 3.4.73
26) Referat fra DNN-utvalgets møte med industriminister Skjåk Bræk 4.4.73
27) Referat fra møte mellom DNN-utvalget og industriministeren i Odda 2.5.73
28) Notat fra eksp.sjef Dehli til e.s. Gøthe, ID, 10.6.74
29) Møte i DNN-utvalget 8.6.73 og møte med Hydro 19.6
30) Møte i ID 19.6.73
31) DNN-utvalget 6.7.73
32) Brev fra LO til NKIF 11.7.73 og fra NKIF til avd. 44 13.7.73
33) Brev fra NKIF til avd. 44 2.8.73
34) Brev fra LO til NAF 1.8.73
35) DNN-utvalget 16.1.74
36) DNN-utvalget 8.2.74
37) DNN-utvalget 7.3.74
38) HF 11.3.74
39) Intervju med Leiv Stensland 15.10.87
40) HF 15.3.74
41) Bergens Tidende (BT) 16.3.74
42) Brev fra DNN-utvalget til ID 9.5.74
43) Notat v/Tveit fra telefonsamtale med Engell Olsen 21.5.74
44) HF 10.6.74
45) HA 10.6.74
46) Samme sted
47) Avd. 44, styremøte 11.6.74

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

48) Intervju med John Andersson 20.3.87
49) Intervju styremøte 4.10.73
50) Dag Tresselt: «Notat om arbeid for industriutvikling i Odda», 1.7.74
51) DNN-utvalgets referat fra møte ID 28.6.74
52) DNN-utvalget 30.7.74
53) DNN-utvalgets referat fra møte ID 29.8.74
54) Avd. 44, medlemsmøte 30.9.74
55) Filmen «Hvem eier...», opptak fra medlemsmøte 1.7.74
56) Medlemsmøte 15.8.74
57) Samme sted
58) Intervju med Olaf Albertsen 27.8.87 og Alf Kindem 3.10.87
59) DNN-utvalgets referat fra møte ID 21.1.75

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Tom side

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

KAPITTEL 4
ALTERNATIV INDUSTRI - EI NY FRAMTID FOR TYSSEDAL?

Virkelige forhandlinger om ny industri kunne ta til etter hjemkjøpet. Tyssedal var på en måte først ute av de ensidige industristedene med sine store problem. Det skulle bli oppretta et eget statlig utvalg for å få løst Tyssedal-saka. En god del prosjekt skulle bli lansert. Men forhandlingene skulle komme til å vare lengre enn noen kunne forestilt seg på forhånd. Og resultatet skulle bli annerledes enn forutsatt. Det skulle ikke bli vedtatt noen alternativ industri, men fortsatt aluminiumsproduksjon våren 1981 etter over 5 år med forhandlinger. Dette kapitlet tar for seg første del av forhandlingene, fra 1975-77. Hvorfor varte de så lenge? Dette vil særlig bli belyst gjennom ei behandling av det såkalte Tyssedal-utvalgets arbeid.

Litt om industripolitikken

Norge var på vei inn i «oljealderen». Den statlige industristrategien var prega av motkonjunkturpolitikken. Det blei lagt fram ei stortingsmelding «Om visse distriktsutbyggingsspørsmål på Vestlandet og i kystdistriktene i Trøndelag» (nr. 32 for 1974-75) 13. desember 1974. Her presenterte regjeringa ei liste over ensidige industrikommuner, deriblant Odda. Dette var *«kommuner der det er, eller kan forventes å bli, behov for særlige tiltak fra det offentliges side dersom en skal kunne opprettholde folketallet og skape et mer variert tilbud av arbeidsplasser.»* Regjeringa foreslo en del tiltak for å styrke næringslivet i disse områda. Investeringstilskottet skulle settes til 25% (mot tidligere maks. 15%) for en 3-årsperiode i Odda og Sauda. Arbeidsgiveravgifta skulle differensieres geografisk, og kommunene skulle nyte fordel av distriktsskatteloven. Industribanken og Distriktenes Utbyggingsfond skulle henstilles om å prioritere tiltak som ville kunne gi økt, varig og lønnsom sysselsetting i de ensidige industrikommunene.

Opprettelsen av Tyssedal-utvalget

«Forhandlinger føres i lukkede rum»
Kva vert det forhandla om?
«På nuværende tidspunkt er det for tidlig å gi beskjed»
Kor lenge skal vi høyra det?

(Refr. fra «Forhandlingslinja», Hans Rotmo 1975)

Våren 1975 visste ingen i Tyssedal hvilke alternativ departementet arbeida med. Men DNN-utvalget fikk tak i et dokument som var ment til fortrolig orientering fra Industridepartementet til industrikomitéen i Stortinget. Dokumentet nevnte ei rekke prosjekt som resultat av arbeidet i departementets prosjektgruppe for Tyssedal. I denne gruppa satt altså representanter for de tre statsselskapa ÅSV, Kongsberg Våpenfabrikk (KV) og Raufoss Ammunisjonsfabrikker. Statssekretær Engell Olsen var leder for gruppa. Prosjekta var: Et omsmelteverk for aluminium i ÅSV-regi med 50 ansatte og ei investering på 12-17 millioner, produksjon av rør og joints for oljeboring i KV-regi i samarbeid med det amerikanske selskapet Reed Tool Co. ville gi 250-300 ansatte og koste 50 millioner (100.000 kroner var alt bevilga fra Industridepartementet til et forprosjekt), Raufoss i samarbeid med Norzink ville investere 70 millioner i et kopperraffineringsverk med 80 ansatte. Ellers blei aluminiumskonstruksjoner til helikopterplattformer og underleverandørvirksomhet for utstyr, miljøvernprodukter, mekanisk industri (bildelproduksjon) og kjettingproduksjon nevnt. De tre første prosjekta, som involverte de tre aktuelle statsselskapa, hadde vært gjenstand for nærmere vurdering, fikk komitéen opplyst. De andre mer løse prosjekta var ikke ytterligere kommentert [1].

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Filmteamet som lagde filmen «Hvem eier Tyssedal?» på fagforeningskontoret sammen med formannen John Andersson, til høyre.
Foto: avdeling 44s arkiv

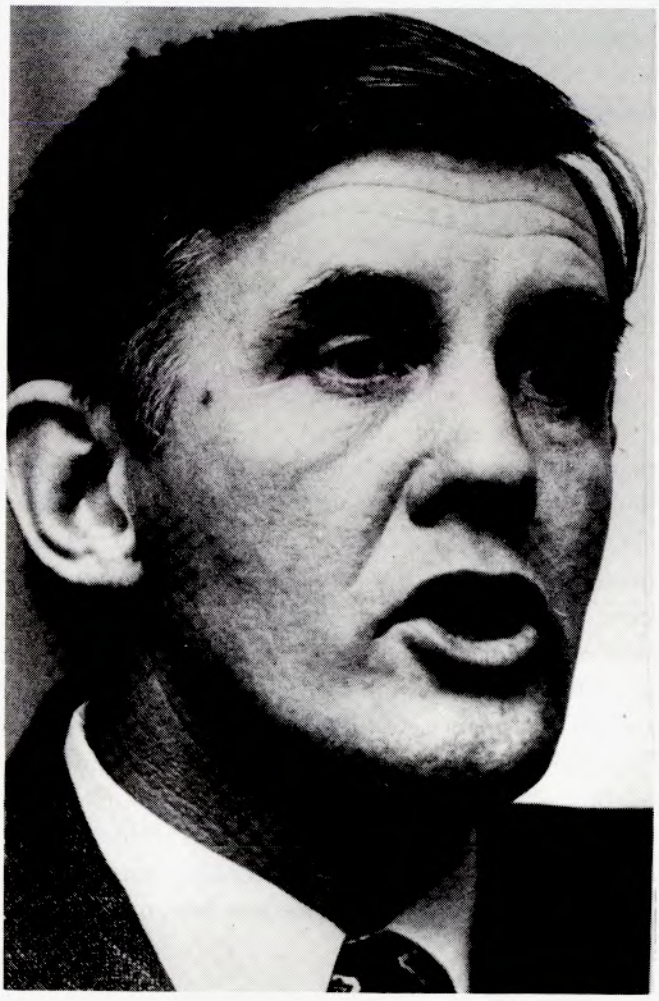

Statssekretær Reidar Engell Olsen.
Foto: Bergens Tidende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

DNN-utvalget mente det var hårreisende at de ikke var like godt orientert som industrikomitéen. Ordføreren i Odda var ennå ikke innkalt til noe møte. De bestemte seg for å kontakte departementet igjen for å purre på representasjon og ville da gå med på å behandle opplysninger konfidensielt [2]. I pressa kritiserte kommunen departementet for manglende informasjon. Dette gjorde det umulig å planlegge for Odda kommune som ikke kunne opprette den vedtatte stillinga for industrikonsulent.

Sommeren 1975 gikk fagforeningsformann Alterskjær, som nå også satt i DNN-utvalget (han hadde tatt plassen til Jondahl etter årsmøtet), ut i pressa og sa at de ansatte først og fremst var interessert i en ny aluminiumsbedrift. Men etter ferien gikk resten av styret i fagforeninga i en uttalelse mot formannens utspill. De understreka at de var klar over at aluminium ikke var aktuelt og at det skulle etableres alternativ industri. Dette var også et ønske fra kommunen. Foreninga var sterkt opptatt av å bevare bosettingsmønsteret i Tyssedal, men var klar over at også andre industriområder i Odda kunne være aktuelle for nyetablering. Styret kritiserte departementet for manglende samarbeid og informasjon om mulige nyetableringer. Dette var de blitt lovd. *«Vi er av den mening at slike planer må legges fram for dem saken i første rekke gjelder, de ansatte ved DNN Aluminium A/S og de kommunale myndigheter, slik at vi har mulighet å komme med vårt syn før avgjørelse i prosessen er et faktum. Vi venter at Industridepartementet forstår dette og at de omgående treffer tiltak som muliggjør en slik ordning.»* [3]

Sangen som er sitert i begynnelsen av kapitlet, blei lagd til dokumentarfilmen om Tyssedal-saka, «Hvem eier Tyssedal?», av Sølve Skagen og Malte Wadman. Tyssedal-saka var blitt av en sånn karakter at noen fant på å lage film om den. Filmen tok parti for folk i Tyssedal ved å skildre samfunnet fra vanlige folk sin synsvinkel. Den viste uvissheten folk levde med og den frustrasjonen og maktesløsheten de følte, men samtidig fantes det vilje til å kjempe for samfunnet. Og filmen skulle virke mobiliserende. Den var lagd i samarbeid med folk i Tyssedal og blei møtt av klappsalver på premieren i Odda 24. august 1975. I avdeling 44 var mottakelsen noe blanda. Direktør Solheim karakteriserte den som en *«helaftens spillefilm for AKP(ml)»*. Stensland mener filmen var et *«direkte misbruk»* [4].

Blesten om saka i og med at det var produsert en helaftens dokumentarfilm som tok parti for tyssedølingene, og presset fra lokalsamfunnet gjennom kommunen og fagforeninga hadde nok si virkning. Departementet organiserte høsten 1975 et nytt arbeidsopplegg i Tyssedal-saka. Arbeidet for nye arbeidsplasser i Tyssedal/Odda skulle effektiviseres. Et arbeidsutvalg med tre representanter for departementet, bl.a. forhandlingsdirektør Odd Gøthe, skulle stå for det praktiske arbeidet ved å analysere de industrielle mulighetene og ta konkret initiativ overfor privat og statlig industri. De skulle trekke inn Gøthe-utvalget i prosjektvurderingene. Dette var et tverrdepartementalt utvalg som blei oppretta i 1955 med representanter for Industri-, Kommunal- og seinere Miljøvern- og Olje- og energidepartementet. Utvalget var leda av Gøthe. Gøthe har hele tida etterpå vært statens fremste industripolitiske rådgiver og har behandla alle større industrisaker. Han betegnes som en «grå eminense» i DNA. Statssekretæren skulle så lede et nyoppretta utvalg, Tyssedal-utvalget, der DNN-utvalget skulle gå inn samt fylkesmannen i Hordaland, Lars Leiro.

Arbeidsutvalget for Tyssedal:
forhandlingsdirektør Odd Gøthe
byråsjef Olav Sitje
konsulent Kjell Grønnevet

Tyssedal-utvalget:
statssekretær Reidar Engell Olsen, leder
fylkesmann i Hordaland Lars Leiro
John Andersson, avdeling 44
Kjell Johannessen, avdeling 44
Ånund Alterskjær, avdeling 44 (døde i 1979 og blei erstatta av Albert Jondahl)
ordfører Einar Tveit, Odda kommune (DNA)
formannskapsmedlem Leiv Stensland (DNA)
formannskapsmedlem Eiliv Eitrheim (V)
formannskapsmedlem Finn Handegård (SV)
sjefsingeniør Reidar Helgesen, funksjonærutvalget v/DNN

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Dette samhandlingsorganet mellom statlige og kommunale myndigheter og fagforeninga skulle ha som oppgave å medvirke til at de politiske tilsagna som var gitt i Tyssedal-saka, blei fulgt opp i praksis. De løsningene utvalget skulle ta sikte på, skulle sikre en varig og lønnsom industriell aktivitet for dem som var berørt av Tyssedal-problemet. De lokale representantene fikk være med, men de måtte være forsiktige med å offentliggjøre prosjekt som var på gang. Arbeidet var meget hierarkisk organisert. De lokale representantene skulle bli informert via statssekretæren om arbeidsutvalgets arbeid. I DNN-utvalgets referat het det at *«Utvalget bør delta og få sin del av ansvaret for løsning av saken.»* [5] Det var nok også noe av bakgrunnen, å gjøre de lokale representantene medansvarlige for å finne ei løsning. Men samtidig var det en innrømmelse etter press om å få være med der det skjedde noe som hadde betydning for framtida for lokalsamfunnet.

Funksjonærutvalget ved DNN, som besto av 4 organisasjoner med til sammen 60 medlemmer, henvendte seg til departementet og ba om representasjon i Tyssedal-utvalget. Utvalget gikk enstemmig inn for det. Sjefsingeniør Helgesen blei deres representant. Det er noe oppsiktsvekkende at ikke bedriftsledelsen på Nitriden blei trekt inn i utvalget. Solheim hadde tidligere uttalt seg ensidig for aluminium ut fra arbeidsstokkens erfaring. Men i følge Solheim så bedriftsledelsen det slik at de på dette viset fikk sitt talerør i utvalget. For øvrig gikk funksjonærutvalget inn for en både-og-strategi, dvs. at man skulle arbeide for ny industri **i tillegg til** den eksisterende og ikke se det som et enten-eller [6]. Funksjonærene kunne aluminium og ville gjerne fortsette med det, men så samtidig behovet for en ny type arbeidsplasser i lokalsamfunnet.

Hva slags ny industri?

På møtet i departementet i september 1975 der det videre arbeidsopplegget blei presentert, gjorde myndighetene det klart at konjunktursituasjonen kunne forsinke ei løsning noe. Konjunkturforholda dempa investeringslysten. Samtidig var departementet interessert i å skaffe Odda ny industri så snart som mulig på grunn av at DNN ville bli et klart underskuddsforetak for staten i den tilstand fabrikken var. Men ei KV-etablering var fremdeles aktuell [7]. KV hadde behov for å ekspandere i forbindelse med leveranser til produksjonen av F-16-fly. Etter møte med ledelsen for KV på Kongsberg blei DNN-utvalget orientert om at det var nødvendig av politiske hensyn å orientere pressa om at KV-prosjektet **ikke** direkte hadde noe med F-16-produksjonen å gjøre. Det kunne bli snakk om 50-100 ansatte. Utvalget gikk inn for denne typen arbeidsplasser ettersom det var en verkstedbedrift. Elkem-Spigerverket var fremdeles interessert i det silisiumverket selskapet tidligere hadde lansert sammen med Alcan og BACo. De lokale representantene opplyste at de hadde tatt avstand fra prosjektet. De så det nærmest som en provokasjon å komme tilbake til det igjen. Prosjektet ville gi få arbeidsplasser, og tanken om å beholde en del av den gamle aluminiumsfabrikken som var så nedslitt, mente de var helt urealistisk. Engell Olsen aksepterte dette synet, men fant grunn til å slå fast: *«Man kan vanskelig garantere at kraften i Tyssedal skal disponeres i Tyssedal.»* [8]

DNN-utvalget holdt møte 22. desember 1975. De hadde fått telefon fra Engell Olsen som mente aviskommentarer måtte stamme fra medlemmer i Tyssedal-utvalget. Fagforeningsformann Alterskjær hadde igjen gitt uttalelser til pressa om at arbeidstakerne på Nitriden primært ønska en ny **aluminiumsfabrikk** i Tyssedal. Engell Olsen hadde nekta å kommentere utspillet fra Alterskjær i pressa. DNN-utvalget drøfta disse uttalelsene. Her sto tydeligvis Alterskjær aleine. Men han var jo blitt valgt til fagforeningsformann på årsmøtet. Han uttalte at han ikke ville være bundet av den taushetsplikta departementet hadde pålagt dem. Resten av utvalgsmedlemmene mente det var uheldig at ikke DNN-utvalget og fagforeninga kjørte samme linje. De frykta at lokalsamfunnet ikke ville få informasjon fra departementet hvis det stilte seg *«i miskreditt»* [9].

På nyåret 1976 var uenigheten i DNN-utvalget der fremdeles. I den nye Arbeiderparti-regjeringa var personer skifta ut, og de lokale representantene ønska å orientere den nye statsråden Bjartmar Gjerde personlig. Fremdeles var ikke informasjonen fra departementet i orden. Medlemmene hadde hørt at departementet hadde gitt ÅSV i oppdrag å kostnadsregne en ny aluminiumsbedrift! Var det et resultat av utspillet til Alterskjær? Alterskjær minte om at de ansatte var utålmodige. Det var spørsmål om hvor lenge den eksisterende bedriften kunne gå. Andersson opplyste at Alterskjær var i absolutt mindretall blant de tillitsvalgte på Nitriden. Ved ei prøveavstemning hadde 13 av 15 gått **mot** at foreninga **pri-**

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

mært skulle arbeide for et nytt aluminiumsverk. Hele DNN-utvalget unntatt Alterskjær så det slik at Odda nå hadde sjansen til å gjøre seg mindre avhengig av sine 3 hjørnesteinsbedrifter. De så en ny aluminiumsfabrikk som **urealistisk**. I tilfelle måtte det bli i samarbeid med andre større bedrifter. Men også det anså de for lite realistisk fordi markedet for aluminium igjen var for nedadgående på denne tida. Da DNN skulle få bevilga penger til ny aksjekapital, understreka regjeringa i proposisjonen til Stortinget i mars 1976 at aluminiumsprodusentene satt med lagre som var tre ganger så store som normalt. Kapasitetsutnyttelsen var 50-60% i Japan, 70-75% i Nord-Amerika og 80-90% i Europa [10].
Den spesielt lave kapasitetsutnyttelsen i Japan hadde sammenheng med at aluminiumsverka der var oljedrevne og ikke lenger konkurransedyktige pga. den økte energiprisen.

Strid i fagforeninga

I avdeling 44 sto striden uløst. Ingen tillitsvalgte hadde vært direkte **mot** en ny aluminiumsfabrikk. Men flertallet ville altså ikke først og fremst jobbe for det. Et medlemsmøte slutta seg til statens opplegg i saka 27. januar 1976. Men det var først etter en strid om behandlingsmåten, om aluminiumsplanene i det hele tatt skulle legges fram for medlemsmøtet. Her blei Alterskjær nedstemt. De andre ville først ha saka nærmere utreda. Bakgrunnen var, i følge sekretær Kjell Johannessen, at resultatet ville blitt et splitta medlemsmøte [11]. Flertallet i styret mente de måtte drøfte seg fram til en eventuell enighet og innstilling på forhånd. De var tydelig redde for å miste kontrollen. Foreninga kom etter det de fikk seg forelagt til at de seriøst ville vurdere alle forslag som blei lagt på bordet med unntak av silisiumprosjektet som de tidligere hadde avvist. Foreninga hadde også forståelse for de vansker konjunktursituasjonen skapte, men satte sin lit til regjeringsgarantien. Andersson begrunna uttalelsen med at det var viktig å stille aluminium på linje med annen industri. Han var redd samarbeidet med kommunen ville sprekke og at de mista kontakten med departementet om de primært gikk inn for aluminiumsproduksjon. Da mente han de ikke ville få fremma sitt syn i det hele tatt. Han mente de hadde god tid. Nesten 400 mann sto jo fremdeles i arbeid. Ettersom det ikke var noen hastesak, mente han de burde bruke tida til å få ei god løsning.

Dette var linja til strategene Andersson og Johannessen som de fleste tillitsvalgte slutta seg til. Alterskjær mente at bare aluminiumsproduksjon kunne erstatte de 380 arbeidsplassene på Nitriden. En tredje fløy med Moldøen og Narheim som talsmenn ville foreninga i stedet skulle kreve at 380 arbeidsplasser måtte erstattes innen et visst tidsrom. Ellers kunne det gå måneder og år før de fikk noen løsning. De la vekt på at ikke en watt fra DNN måtte føres ut av Tyssedal før det forelå konkrete planer for ny industri og bindende garantier for at den skulle etableres. De så antall arbeidsplasser som det sentrale, ikke typen produksjon. De tok igjen opp tanken om å mobilisere hele befolkninga og mente det var lite å hente i samarbeidet med kommunen og departementet. Denne siste fløyen sto skarpt mot linja til flertallet av de tillitsvalgte med samarbeid med statlige og kommunale myndigheter.

I avisene blei det referert fra møtet i avdeling 44 at frustrasjonen var stor og at ganske mange kunne tenke seg ei hardere linje. Men kreftene som var skeptiske til det opplegget som blei fulgt greide ikke å samle seg om et alternativ. De fleste medlemmene følte at de ikke var godt nok informert. Moldøens forslag fikk bare 3 stemmer. Men på årsmøtet i februar 1976 var det tydelig at medlemmene var delt i to i synet på formannsvervet og dermed på DNN-saka. Alterskjær fikk 59 stemmer og Andersson 62. Det blei beramma nytt årsmøte fordi Andersson følte tilliten ikke var stor nok, men på nytt var forsamlinga delt (74-72). Alterskjær mista formannsvervet, men hadde fremdeles stor tillit og fortsatte i DNN-utvalget. Også Moldøen blei valgt inn i det nye styret. I foreninga fantes nå altså 3 uttalte linjer i synet på hvordan Tyssedal-saka skulle takles.

Statens syn

Men myndighetene visste hva de ville: Legge ned aluminiumsproduksjonen i Tyssedal og føre mest mulig av krafta ut. 19. mars 1976 blei Stortingsproposisjon nr. 129 «Om DNN Aluminium A/S» lagt fram. Regjeringa foreslo bevilga 20 millioner kroner til ny aksjekapital. Det skulle tilsvare underskudd og avdrag for 1976. Tilsvarende skulle 15 millioner bevilges til aksjekapital på statsbudsjettet for 1977. Det reelle driftsunderskuddet var i 1976 14,7 millioner kroner og i 1977 6 millioner. I 1976 blei Eyde-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

havn-fabrikken avskrevet med 30 millioner kroner. Det hører også med til bildet at DNN på denne tida subsidierte Hydro. 200 millioner kWt blei solgt til Hydro til sjølkostpris fram til utgangen av 1977. Først fra 1978 inngikk DNN en avtale med NVE om salg av all overskuddskraft til 75% av statskraftpris. Etter hjemkjøpet var det inngått en samarbeidsavtale mellom DNN og ÅSV. Mot en viss godtgjørelse skulle ÅSV skaffe oksyd til DNN og bistå med salget av ferdigmetall. Man regna med at drifta ved aluminiumsverket i Tyssedal ville fortsette iallfall i to år til.

Fra statlig hold blei det nå understreka at det var en lang prosess å finne fram til sysselsettingsmuligheter for så mange arbeidstakere på et sted hvor en bedrift hadde vært enerådende i nesten 60 år. Det eneste konkrete alternativet til da var en bedrift Kongsberg Våpenfabrikk planla å etablere i Odda, men den kunne bare i mindre grad løse sysselsettingsproblemet ved ei framtidig nedlegging av DNN. Følgelig kunne myndighetene ikke ta standpunkt til når det kunne bli aktuelt å avvikle aluminiumsproduksjonen. I proposisjonen blei det hevda at KVs planer gjaldt en mekanisk verkstedbedrift i tilknytning til gassturbinproduksjon med sysselsettingsbehov på ca. 100 i 1980. Tilleggsproduksjonen til F-16-fly blei her ikke nevnt, men kom fram i proposisjonen som kom noen uker seinere om etablering av KV i Odda og Narvik (St.prp. nr. 164 (1975-76) Om A/S Kongsberg Våpenfabrikk). For øvrig lot Odda kommune oppføre et bygg på Eitrheim for utleie til KV.

Industridepartementets arbeidsutvalg for Tyssedal hadde engasjert konsulentfirmaet Asbjørn Habberstad A/S til å analysere forutsetningene for ny industri i Odda (utvalget hadde fått bevilga 3 millioner kroner til konsulentutredninger). Denne analysen konkluderte — ikke overraskende — med at ressursene i Odda lå spesielt godt til rette for kraftkrevende prosessindustri. Dessuten blei det i proposisjonen pekt på at det ville by på store vansker å skaffe ny sysselsetting for en stor del av de ansatte ved DNN med mindre det blei etablert ny prosessindustri. Rapporten fra konsulentfirmaet sa rett ut at det var en umulighet.

Det statlige arbeidsutvalget hadde drøfta mulighetene for ny prosessindustri, går det fram av proposisjonen «Om DNN Aluminium A/S» fra mars 1976. Ei ombygging av aluminiumsverket hevda de ikke ville være økonomisk rentabel pga. den begrensa størrelsen verket ville få. Et ferrolegeringsverk eller evt. et silisiumverk syntes å være gunstigere alternativ, i følge arbeidsutvalget. Det blei så i proposisjonen vist til vedtaket i Odda kommunestyre om større bredde i sysselsettingsmulighetene i kommunen. Men det statlige arbeidsutvalget ville ikke ta ansvaret for ei slik utvikling: *«Dette er en langsiktig prosess som vanskelig kan løses innenfor det tidsrom utvalget arbeider under.»* For øvrig blei ikke dette tidsrommet definert, men det var tydelig at myndighetene ønska å kvitte seg med Tyssedal-problemet om ikke altfor lang tid. Det blei i proposisjonen pekt på at det i Tyssedal-utvalget var sterke motforestillinger mot å etablere ny prosessindustri til erstatning for aluminiumsproduksjonen. Proposisjonen viser at regjeringa kunne tenkt seg etablering av ny prosessindustri i Tyssedal. Her var det tilbud inne fra Elkem-Spigerverket. Dessuten ville et ferrosilisiumverk kreve mindre kraft enn et aluminiumsverk [12]. KVs etablering i Odda som i Narvik var en reint politisk avgjørelse. Regjeringa så den som ledd i garantien til Odda.

KV pluss en mindre Elkem-bedrift så regjeringa altså som tilførsel av tilstrekkelig alternativ industri. En viktig beveggrunn for det var at en god del Tyssedal-kraft ville bli frigjort på den måten. Den ville ressursene skulle gi bedre profitt enn det den mente en liten aluminiumsfabrikk kunne gi. Videre burde kommunen sjøl jobbe langsiktig for å få større bredde i næringslivet sitt. Men myndighetene stilte ikke noe ultimatum. Det må tolkes slik at de egentlig hadde god tid. De så riktignok helst ei rask avklaring, men hovedmålet var å frigjøre kraft og strukturasjonalisere aluminiumsindustrien. Det måtte ta noe tid å få etablert nye industribedrifter, men trua var fortsatt stor på at industripolitikken ville gi resultat, også for Odda.

Lokalt nei til prosessindustri

De lokale representantene i Tyssedal-utvalget så ikke dette som noen løsning. Prosessindustri hadde de nok av, hevda Stensland. Flere av dem mente at hvis de først gikk inn for aluminium, ville det føre til at de fikk prosessindustri og dermed silisium som var det prosjektet Elkem kunne tilby mot å få Tyssedal-kraft. De ville heller få en annen type arbeidsplass mot å sende krafta ut. På spørsmål fra

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Andersson om det var et ultimatum fra regjeringa, svarte Engell Olsen at garantien sto ved lag, men at en måtte vurdere prosessindustri dersom det ikke fantes alternativ.

Departementet ville betale tur til USA for 3-4 medlemmer av utvalget for å se på silisiumverk der. Foreløpig skulle man ikke orientere pressa om silisiumprosjektet. Nå var verken Engell Olsen eller de lokale representantene særlig begeistra for konklusjonen i Habberstad-rapporten. Rapporten konkluderte med at 100-200 ansatte ikke kunne skaffes arbeid uten ny prosessindustri. En slik konklusjon kunne svekke tilliten til departementets mulighet for å oppfylle de løfta som var gitt Tyssedal og underbygge skepsisen blant de ansatte. Konklusjonen stemte også dårlig med kommunens langsiktige mål om mer variert næringsstruktur og å utnytte Tyssedal-saka til å oppfylle dette målet. Men forhandlingsdirektør Gøthe så realismen i konklusjonen ut fra erfaringene på Rjukan og i Eydehavn. Han så også behov for ei rask, evt. kortsiktig løsning, ettersom DNN akkurat da gikk med underskudd. Og Elkem-Spigerverkets silisiumanlegg kunne realiseres raskt [13]. Også industriminister Gjerde advarte i Stortinget mot å utelukke etablering av ny prosessindustri på stedet alt på utredningsstadiet. Situasjonen var ikke slik at man kunne velge og vrake. Det var godt mulig ny prosessindustri ville være det eneste realistiske sa han til motstanderne av ny prosessindustri i Stortinget i SV og Venstre i mai 1976 [14].

De lokale representantene drøfta så situasjonen. De ville gå med på en USA-tur dersom alle fikk dra. Avdeling 44 gikk i en uttalelse 3. juni 1976 sterkt ut mot departementet som lot forprosjektere et silisiumverk på tross av klar tale fra foreninga og kommunen om at et slikt prosjekt ikke var ønskelig. De ville ikke ta standpunkt til et enkelt prosjekt (silisiumverket ville bare gi **140** arbeidsplasser) før ei **helhetsløsning** blei lagt fram som kunne sikre sysselsetting og bosettingsmønster i Tyssedal. KV-etableringa ville ikke gi mer enn 100 arbeidsplasser, og det først i 1980. Det var en manko på ca. 160 arbeidsplasser. Alterskjær mente derfor fremdeles at aluminium burde være aktuelt. Hans motforslag, om at foreninga ville arbeide for et aluminiumsverk dersom det var teknisk og økonomisk mulig, falt likevel. Andersson mente fremdeles at det ville åpne for et silisiumverk ettersom de da sa ja til prosessindustri. Men foreninga forlangte å få se de teknisk/økonomiske vurderingene av aluminiumsprosjektet som ÅSV holdt på med. Moldøen mente det var uheldig å debattere aluminium kontra silisium. Han mente de kunne godta begge deler dersom de miljømessige krava var tilfredsstilt, og slutta seg til forslaget om å forlange ei helhetsløsning, men ville sette en tidsfrist. Det siste fikk ikke tilslutning.

Alterskjær hadde på sett og vis fått støtte for sitt aluminiumssyn i Habberstad-rapporten som hevda Odda var spesielt egna for kraftkrevende prosessindustri. Han fikk i stand et møte med Engell Olsen for DNAs medlemmer i utvalget. Etter dette hevda Alterskjær at Engell Olsen ikke ville se bort fra aluminium, mens ordfører Tveit mente at spørsmålet om aluminium var blitt avvist ved stortingsbehandlinga av hjemkjøpet [15]. DNA lokalt var splitta. Alterskjær og store deler av grunnplanet trudde bare på aluminium. De andre var enig i regjeringa si linje og så alternativ industri som en sjanse for kommunen. Flere begynte nå å stille seg spørsmålet om det var noen realitet bak snakket om alternativ industri, av Alterskjær kalt A/S Et Eller Annet. Tida gikk, og silisium var visst det eneste reelle. Men DNN-utvalget med unntak av Alterskjær ønska å se flere alternativ og ville ta tida til hjelp. Alterskjær hadde støtte i sitt aluminiumskrav blant mange Nitrid-arbeidere og tyssedølinger, hos direktøren og blant DNNs funksjonærer. Funksjonærene gikk inn for aluminium pluss ny industri. Alterskjær foreslo derfor ei uravstemning på Nitriden om en ny aluminiumsfabrikk. Dette fikk tilslutning fra bedriftsledelsen.

Alternative prosjekt dukka opp - og forsvant

Det blei aldri noe av USA-turen. Silisiumprosjektet forsvant fra Tyssedal-utvalgets møtekart. Det finnes ikke noe i materialet jeg har fått tak i som forklarer dette. Prosjektet hadde møtt motstand lokalt pga. det lave antallet arbeidsplasser og arbeidsmiljøet/forurensinga. Men statens representanter hadde stått forholdsvis sterkt på silisiumprosjektet i 1975 og -76. At de i oktober 1976 droppa det uten sverdslag hadde sannsynligvis sammenheng med at Elkem sjøl hadde trekt prosjektet. Dette bekrefter Karl Lorck, tidligere direktør i Elkem. Prosjektet var kjørt fram da markedet var bra. Det var ikke aktuelt lenger da markedet svikta [16]. Men selskapet lanserte et nytt. Elkem-Spigerverket kunne i stedet tilby en ankerkjettingfabrikk til produksjon for skip- og offshoremarkedet. Men markedsutsiktene var mindre lyse de nærmeste åra så produksjonen ville starte opp først i 1979/80! Derfor ville det også i dette prosjektet opprettholde noe aluminiumsproduksjon som så skulle avvikles ved utvidelse av ankerkjettingfabrik-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Ordfører Einar Tveit og sekretær for DNN-utvalget, kontorsjef Ulf Seter.
Foto: Bergens Tidende

Den nye Kongsberg Våpenfabrikk i Odda i 1978.
Foto: Bergens Tidende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

ken. Det skulle investeres 100 millioner kroner og startes opp med 100 mann. Samtidig skulle det gamle aluminiumsverket fortsette med 310 mann. I 1986(!) skulle den nye fabrikken utvides til å gi 230-40 arbeidsplasser og aluminiumen avvikles. Enden på visa ville igjen bli tap av en del arbeidsplasser. Og dessuten ville Elkem få føre ut store deler av krafta og bruke den der selskapet hadde behov for det.

Tyssedal-utvalget var i følge departementets referat positive til Elkems ankerkjettingprosjekt, men fagforeningsformannen mente prosjektet var lite realistisk da han fortalte om det i bedriftsutvalget få dager seinere. I ettertid sier Andersson at de var villig til å se på alle prosjekt som blei presentert, *«men det var tydelig at de prøvde å overkjøre oss for å få frigitt krafta»* [17]. Ettersom prosjekta seinere ikke blei konkretisert, rant de ut i sand. Det var enighet i Tyssedal-utvalget om at regjeringsgarantien forutsatte at krafta evt. **kunne** føres ut av kommunen. Flertallet av de lokale representantene så på krafta som et forhandlingskort stedet kunne bruke for å trekke til seg nye industribedrifter, slik de sjøl hadde forsøkt overfor Hydro.

Det andre nye prosjektet som nå blei presentert var en aluminiumsfabrikk med produksjon av 59.000 årstonn (310 arbeidsplasser og investering 850 mill. kr) eller alternativt en fabrikk som produserte både aluminium (40.000 årstonn) og aluminiumoksyd (69.000 årstonn) samt 60.000 årstonn råjern (290 arbeidsplasser og investering 1.075 mill. kr) [18]. Begge prosjekta var utreda av ÅSV som mente at et moderne elektrolyseanlegg kunne bygges i Tyssedal **hvis** myndighetene fant at det kunne konkurrere med andre muligheter for industriell virksomhet på stedet. Men *«Rent økonomisk kan det fortone seg vesentlig gunstigere å overføre energimengden fra Tyssedal til et annet bestående elektrolyseanlegg og gi dette anlegg mulighet til å øke kapasiteten.»* [19] ÅSV hadde planer om å utvide verket i Årdal til 195.000 årstonn. Det krevde en krafttilgang på 500 millioner kWt. På Sunndalsøra var det aktuelt å utvide til 160.000 årstonn. Det ville kreve 400 millioner kWt. Og i Høyanger var planen å utvide til 80-90.000 årstonn og bygge ut videreforedlingskapasiteten. Det ville kreve et tillegg på 700 millioner kWt. Til sammen et behov på 1600 millioner kWt. Dette gikk bl.a. fram av den omtalte Stortingsmelding 32.

Ulempa med Tyssedal var den trange plassen. Nye anlegg blei normalt planlagt med minimum 75.000 årstonn med rask utvidelse til 150.000 årstonn for å bli mer lønnsomme. Men ÅSV så likevel fordeler ved fortsatt aluminiumelektrolyse i Tyssedal pga. kraftavtalen og en erfaren organisasjon og arbeidsstokk som var kjent for å produsere prima kvalitet. Dessuten kunne en del av det eksisterende anlegget nyttes (likeretteranlegget) og en vesentlig del av infrastrukturen. ÅSV mente dette burde kunne oppveie ulempene ved den reduserte kapasiteten i forhold til andre verk. Det spesielle her er at et annet aluminiumsfirma, ÅSV, fikk i oppdrag å utrede en ny aluminiumsfabrikk i Tyssedal. DNNs ledelse som det ville vært naturlig å konsultere, blei ikke trekt inn! Det blei framheva av ÅSV at utredninga muligens hadde visse svakheter fordi DNNs tekniske stab ikke var konsultert. Hadde ikke myndighetene tillit til DNNs ledelse? Det spilte nok inn at de var varme tilhengere av aluminium og derfor kunne trekke «feil» konklusjon.

Når det gjaldt ÅSVs utredning av en ny aluminiumsfabrikk, opplyste Gøthe at det var delte meninger om videre utbygging av aluminiumsproduksjonen i Norge. Lokale representanter sa at det blant de ansatte på Nitriden var et utbredt ønske om nytt aluminiumsverk og stor interesse for nærmere utredning av dette. Engell Olsen mente det ville bli vanskelig å få samtykke fra Stortinget til noe slikt og at ei av forutsetningene for kjøpet var alternativ industri i Tyssedal. Imidlertid var det enighet om videre utredning av prosjektet. Det blei oppretta ei prosjektgruppe i regi av ÅSV der også Røed, Solheim og Helgesen fra DNN var med. DNNs ledelse blei endelig trekt inn på sitt eget felt, aluminium. Gruppa skulle legge fram 2 alternativ — produksjonskapasitet satt etter henholdsvis kraftkonsesjonen og tomtestørrelsen.

Av andre prosjekt som kunne vært aktuelle, blei et omsmelteverk for aluminium sett på som uaktuelt. Men utvalgsmedlemmene var positive til evt. industri i tilknytning til drøftingene om norsk-tysk energisamarbeid [20]. Myndighetene forsøkte å bruke oljeressursene i industripolitisk øyemed. Gjennom leveringsavtaler for olje og gass eller konsesjonsgiving skulle staten bytte til seg gunstige industriprosjekt med utenlandske selskap. Volvo-avtalen blei seinere et resultat av dette. Kanskje kunne dette også bli veien til en ny type industri for Tyssedal og Odda?

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Uravstemning for aluminium på Nitriden

Like etter dette møtet drøfta DNN-utvalget situasjonen. Andersson og Stensland så nå på fortsatt aluminiumsproduksjon som helt urealistisk. De mente departementet hadde store problem med å løse DNN-saka og trakk fram aluminium igjen bare for å holde på nøkkelpersonell ettersom saka trakk i langdrag. Fagforeningsformannen mente de burde gi seg tid fordi det ville ta tid bl.a. å få ei avklaring på energiavtalene. DNN-utvalget så bevegelsen på grunnplanet i fagforeninga som en fare for forhandlingsopplegget. Andersson uttrykte det slik: *«Vi bør vente, men en del av arbeidstakerne innen DNN Aluminium vil da kunne skape grunnlag for uro. Det er nå en uravstemning om fortsatt aluminiumsproduksjon på gang. Kan nok vente 90% oppslutning om et slikt ønske, og det blir nok stillet forventninger til kommunen om at den følger opp.»* [21] Stensland svarte Andersson at han mente det var svært uheldig å få ei pressgruppe på DNN for et bestemt prosjekt. En streik ville være katastrofal, slik han så det. Bedre informasjon også utad, ikke bare til formannskapet, var viktig. Til da var det bare avholdt interne møter. Vanlige folk følte stadig uroen over at det ikke blei noen avklaring på framtida deres. Andersson opplyste at resultatet av uravstemninga ville bli offentliggjort og sendt departementet. Derfor mente han at kommunen måtte understreke **sitt** standpunkt i saka, men at det måtte skje i formannskapet som er et lukka organ, ikke i kommunestyret. Ordføreren ville ikke gå ut med noen opplysninger til pressa fra møtet. Han tilkjennega bare sitt syn om at utålmodighet lokalt kunne ødelegge muligheten for gode framtidsløsninger og sa at de lokale representantene var fullt innforstått med at departementet måtte få den tid og arbeidsro som var nødvendig for å utarbeide aktuelle prosjekt. DNN-utvalget så opplegget sitt trua. De ville ikke ha en åpen debatt om alternative strategier. Tilliten til myndighetene var urokka. Utvalget så Tyssedal-saka som si sak og ville ikke ha for mye innblanding.

Det blei så holdt uravstemning på Nitriden om en ny aluminiumsfabrikk i regi av bedriftsutvalget 17. og 18. november 1976. Bedriftsledelsen støtta initiativet og gikk sammen med Alterskjær-fraksjonen i foreninga. Styret i avdeling 44 var lite innstilt på noe slikt. De mente det var liten tvil om utfallet. Igjen var de opptatt av å få klarlagt hvorvidt et slikt krav var realistisk. Moldøen reiste forslag på ny om å sette en tidsfrist for departementet på å få løst saka. Han så kravet om å opprettholde et visst antall arbeidsplasser som viktig, ikke spørsmålet om aluminium eller ikke. Det eneste vedtaket som blei fatta på medlemsmøtet, var at styret skulle få fullmakt til å komme med en uttalelse som skulle følge uravstemningsresultatet. Hele 82,7% av de DNN-ansatte deltok. Ei større oppslutning enn det noensinne var mulig å få til på et foreningsmøte i og med skiftordninga som hindra ettermiddags- og nattskiftet i å delta. Et overveldende flertall, 92,2% av dem som stemte, gikk inn for ny aluminiumsfabrikk. Bare 3,6% stemte nei. Dette var jo et klart signal til myndighetene.

Men det var svakheter ved avstemningsgrunnlaget. Det blei stilt bare ett spørsmål: *«Ønsker du at det skal bygges et nytt aluminiumsverk i Tyssedal?»* Det var det jo vanskelig å gå imot, for det var ikke satt opp noe alternativ. Men samtidig følte nok mange helt reelt at de ikke hadde fått presentert noe annet konkret alternativ eller at det ikke fantes noe annet realistisk alternativ. I beretninga til årsmøtet i februar 1977 oppsummerte styret at uravstemninga var satt i scene av enkeltpersoner med sterk støtte fra bedriftsledelsen. Utspillet kunne bare skape forventninger det ikke var grunnlag for så lenge det ikke forelå noe **tilbud** fra staten, i følge styret. Et forslag fra Alterskjær om aluminium falt på nytt på årsmøtet (36 for, 52 mot, 24 avholdende). Stemmeresultatet avspeilte de 3 fraksjonene i foreninga. Hadde opposisjonen mot den rådende linja samla seg, ville de fått flertall for en annen kurs. Et forslag fra Moldøen om å sette en frist for departementet til 1. juni 1977 for konkrete planer om ny virksomhet som kunne erstatte alle arbeidsplassene ved DNN, falt med 10 mot 90 stemmer.

Aluminium likevel?

Det gikk nå lang tid uten noen aktivitet i Tyssedal-utvalget. Staten trengte tid og fikk arbeide i ro. Motsetningene i avdeling 44 i synet på strategien gjorde at linja med forhandlinger og venting på neste utspill fra myndighetene fortsatte. Den rådende forhandlingsfløyen så enhet og samarbeid med myndighetene som viktigst. De ville vente på nye tilbud og ikke sette fram konkrete krav. De stolte på staten og håpa på ny reinslig industri. Opposisjonen i foreninga var delt i to: En fløy som ville ha ny aluminiumsfabrikk og en fløy som sto på ei kamplinje som ikke så typen industri som viktig, men så det som nødvendig å presse staten til å komme med ei helhetlig løsning innen en viss tidsfrist.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

I slutten av januar 1977 forelå ÅSV-rapporten om et nytt aluminiumsverk. Rapporten viste at det var fullt **mulig** å bygge et nytt aluminiumsverk i Tyssedal. Tomta kunne romme et verk på 92.600 årstonn. Med DNNs krafttilgang på 856 millioner kWt var det mulig å produsere 58.800 årstonn som ville gi arbeid til 315 ansatte. Investeringene ville komme på 811 millioner 1977-kroner, og verket kunne stå klart etter tre år. Internrenta for prosjektet ville bli 9,7% [22]. Ved tilførsel av 533 millioner kWt fra statskraftverka til statskraftpris, ville det være mulig å produsere 92.600 årstonn og skaffe 382 arbeidsplasser. Det ville gi ei internrente på 12,8%. ÅSV så DNNs krafttilgang som en skranke som gjorde at stordriftsfordeler i de enkelte prosesstrinna ikke lot seg utnytte. Derfor foreslo selskapet å bygge ut til tomtas maksimale produksjonskapasitet. Dette kunne skje trinnvis, tilpassa tilgangen på nødvendig tilleggskraft.

Så snart rapporten var klar, ba Industridepartementet ÅSV om å legge fram ei revurdering av prosjektet. Da med statskraftpriser som grunnlag! DNNs kraftpris lå på 1/3 av prisen på statskraft. Revurderinga forelå 21. februar og var stempla fortrolig. Med slike forutsetninger blei internrenta redusert til 5,1% ved en kapasitet på 58.800 årstonn og til 9,9% ved 92.600 årstonn. DNN-utvalget fikk ikke denne siste vurderinga. En kalkyle basert på statskraftpris ville måtte gi relativt lav internrente på aluminiumsalternativet. Salg av all krafta til den prisen ville vært bedriftsøkonomisk mest lønnsomt. Men samtidig ville en da stå uten realistiske sysselsettingsmuligheter, og dette ville påføre samfunnet kostnader. Derfor er ikke salg av all krafta så lønnsomt. De samfunnsmessige kostnadene ved omstilling, arbeidsløshet, flytting., etc. må trekkes inn. Det favner internrenteberegningene ikke inn.

Avdeling 44 inn for aluminium

Etter at avdeling 44 hadde fått den første rapporten, var de ikke seine om å gi si støtte til et slikt prosjekt. Vedtaket var enstemmig! De begrunna det med at det hadde vært arbeida med planer om alternativ industri **uten** at noe akseptabelt var lagt fram. Igjen pekte foreninga på at det var livsnødvendig at energikvoten for DNN blei øremerka for Tyssedal — som de hadde gjort i 1973, men gått fra i 1974. Uten denne energien ville ikke Tyssedal være attraktiv nok for industriinvesteringer. Da de var kjent med at det forelå beregninger for et nytt aluminiumsverk på 58.800 årstonn som ville utnytte den energien selskapet disponerte, slutta de seg fullt ut til et slikt prosjekt. *«Vi forventer at Industridepartementet er av samme mening, og ber om en hurtig avgjørelse - også ut fra bedriftens nåværende situasjon.»* [23]

Det at det ikke blei foretatt større miljømessige investeringer, var begynt å bli et alvorlig problem. Staten hadde sommeren 1977 ennå ikke funnet noen løsning på Tyssedal-saka, men ville foreta nye utredninger. I 1976 og -77 måtte DNN få statstilskudd på til sammen 26 millioner kroner. DNN gikk med underskudd. Bedriften blei stadig mer gammaldags og nedslitt. Produktiviteten var lav sammenligna med andre aluminiumsverk. I Tyssedal produserte hver ansatt ca. 46 tonn pr. år, mens hver ansatt ved de andre aluminiumsverka i Norge produserte rundt 100 tonn, på Lista hele 145 tonn [24]. Et nytt verk i Tyssedal ville gitt i overkant av 200 tonn pr. ansatt.

Avdeling 44 var nå samla. De som hadde stilt seg tvilende til realismen i kravet om en ny aluminiumsfabrikk, så nå at det i følge rapporten var **mulig** å bygge en slik fabrikk. Konjunkturene var iallfall ikke noe hinder, om de noensinne hadde vært det. ÅSV hadde f.eks. solide overskudd gjennom hele 70-tallet, bortsett fra i 1975. Metallprisene var heller satt litt lavt, slik at lønnsomheten i prosjektet sannsynligvis kunne bedres. Funksjonærutvalget ved DNN slutta seg til avdeling 44 sitt syn. 1. mai 1977 var parolene i Tyssedal: *«DNN-saken må løses nå»* og *«Krafta er vår - vi krever nytt al.verk nå»*. Faglig første maifront hadde for første gang eget tog i Tyssedal der parolene var: *«Arbeidere DNN - A/S T: Enhet på kravet om arbeidsplasser i Tyssedal»* og *«DNN - skaff skikkelige boliger til fremmedarbeiderne»*.

DNN-utvalget fortsatt inn for alternativ industri — som staten

Men om representantene for avdeling 44 i Tyssedal-utvalget var lei av å vente, så ville ikke kommunen gi opp muligheten til å få en mer allsidig næringsstruktur. Ordføreren mente det var politisk lite sannsynlig at Tyssedal ville få noe aluminiumsverk og hevda i pressa at dersom man klarte å etablere 150 (!) arbeidsplasser i Tyssedal, så han saka som løst. Han mente KV-etableringa på Eitrheim, som ville

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

gi 100 arbeidsplasser, var et betydelig bidrag til å løse DNN-saka. Også i motsetning til fagforeninga som ikke så det som noen løsning for arbeiderne på Nitriden. Det skulle seinere vise seg at bare 3(!) fra Nitriden hadde fått jobb på KV fram til mars 1979. Engell Olsen nekta å svare på spørsmål i pressa om en ny aluminiumsfabrikk var realistisk. Han opplyste at de skulle diskutere andre prosjekt også, men ville ikke si noe om dem heller. Men som vi har sett, ønska regjeringa å legge **ned** aluminiumsproduksjonen i Tyssedal.

DNN-utvalget tok så initiativ til et møte i Tyssedal-utvalget om ÅSVs utredning. Dette blei holdt først 3. juni 1977, nesten 8 måneder etter forrige møte og nesten 4 måneder etter at utredninga forelå. De hadde også klagd over at informasjonen fra departementets arbeidsutvalg fremdeles var dårlig og mente ordføreren burde innkalles på møta der. De fikk opplyst at 6 bedrifter var kontakta med forespørsel om alternativ sysselsetting. For Hydro syntes saka vanskelig. Smelteverket og Norzink hadde ingen planer om nye arbeidsplasser. Det kom fram at Elkems ankerkjettingprosjekt var uaktuelt etter ei fornya markedsvurdering. Hafslunds interesse i et ferrolegeringsverk blei ikke kommentert. Kanskje fordi det ikke var konkretisert, men bunna mer i et kraftbehov til andre av Hafslunds verk. Engell Olsen opplyste til ÅSVs aluminiumsprosjekt at:

«Hele den kraftkrevende industrien må ses under ett ved fremtidig tildeling av kraft. Det foreligger et betydelig kraftbehov for rasjonalisering og trygging av allerede eksisterende verk. Tildeling av kraft til et helt nytt verk vil i lys av dette være en meget vanskelig sak, særlig da utbygging til den mest lønnsomme størrelse vil kreve betydelig kraftilgang utover det DNN i dag disponerer.

Prosjektet, slik det er lønnsomhetsberegnet av ÅSV, viser dårlig lønnsomhet. Hertil kommer at disse beregningene bygger på DNN's kraftpriser.» [25]

Engell Olsen la til at internrenta i prosjektet på 58.800 årstonn ville gå ned fra 9,7% til bare 5,1% ved statskraftpris. Videre gjorde plassforholda enhver ekspansjon umulig. Maksimalstørrelsen på 92.600 årstonn var godt under det som blei regna for optimalstørrelsen på aluminiumsverk. Departementet kunne derfor **ikke** på det daværende tidspunkt gå inn for et slikt prosjekt, opplyste statssekretæren. Han snakka allerede som om Tyssedal-verket ikke eksisterte og at krafta derfra burde gå til et annet verk. Endelig var det nå sagt rett ut det som var målet for myndighetene.

Lokale medlemmer i utvalget stilte spørsmålstegn ved bruken av statskraftpris i vurderinga av prosjektet. Det var første gang de hørte om det. De pekte på at ei bedring i salgsprisen for metallet, som var satt meget forsiktig, ville bedre lønnsomheten betraktelig.

Myndighetene ville ikke høre på det øret og introduserte et nytt alternativ på arenaen: **Videreforedling** av aluminium i ÅSV-regi mot at ÅSV fikk Tyssedal-kraft til sine eksisterende primæraluminiumsanlegg. Dette framholdt statens representanter ville gi framtidsretta arbeidsplasser som kommunen jo var ute etter. Fra lokalt hold blei det understreka at et slikt kraftbytte måtte knyttes til permanente arbeidsplasser i kommunen. De pekte også på at et slikt utspill av de ansatte lett kunne bli oppfatta som ytterligere utsettelse av saka. Men de gikk med på videre utredning av videreforedling som et alternativ for Tyssedal. På ny hadde ønsket om alternativ industri slått gjennom. Tyssedal-utvalget blei enig om å innlede forhandlinger med ÅSV om prosjektet. Det skulle Gøthe-utvalget stå for. Gøthe oppsummerte like etterpå at de ansattes representanter gikk sterkt inn for et elektrolyseverk, mens kommunen var mer reservert.

På et valgkampmøte i Odda høsten 1977 gjentok Engell Olsen sitt syn på et aluminiumsverk. Med krafta som byttemiddel skulle kommunen få en breiere industriell basis. Et videreforedlingsanlegg ville innfri lokalsamfunnets ønske om å unngå ny forurensende prosessindustri og gi et par hundre arbeidsplasser. Krafta skulle overføres til et bestående elektrolyseanlegg. Nå var det også sagt offentlig det som lenge hadde vært planen. Ordfører Tveit var fornøyd med utspillet. Fagforeningsformann Andersson sa nå at bortsett fra aluminium, kunne ingen andre alternativ gi så mange arbeidsplasser i Tyssedal. Noe seinere gikk direktør Røed i DNN, som sjøl hadde vært med i aluminiumsutredningsgruppa, ut i pressa og sa: *«Bruk kraften på stedet»* [26]. Han mente det var dårlig samfunnsøkonomi å overføre kraft fra Tyssedal til Årdal eller Sunndalsøra for så å frakte størkna metall tilbake for omsmelting. Dette var et argument som også ÅSV brukte i forbindelse med si utbygging av Høyanger Verk. Å etablere videreforedling uten tilknytning til primæraluminiumsproduksjon ville svekke konkurranseevnen til verket [27]. Røeds erfaring var også at aluminiumsverka **ikke** måtte opp i 150.-200.000 årstonn for å være lønnsomme. Stordriftsfordelene er ikke så tydelige for aluminiumsverk som for mye annen kapitalintensiv

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

industri [28]. Men, som Røed føyde til på et seinere tidspunkt, ville et lite verk administrativt bli dyrere. Det forutsatte derfor tilknytning til et større konsern, slik f.eks. Høyanger verk hørte inn under ÅSV [29].

DNNs ledelse gikk nå altså åpent ut mot sin eier. Engell Olsen repliserte med at videreforedling kunne lønne seg, mens et mindre aluminiumsverk basert på statskraftpris ga dårlig lønnsomhet. Men målet med etableringa, hevda han, var å gjøre stedet mindre avhengig av prosessindustri.

Å overføre krafta til f.eks. et annet aluminiumsverk, så det fikk anledning til å utvide og modernisere, ville gi maksimal profitt. Da var det ikke tilstrekkelig med bare måtelig lønnsomhet i et verk i Tyssedal. Derfor blei stadig betingelsene som blei lagt til grunn for beregningene endra til det verre. Mens regjeringa venta på konkretiseringa av andre prosjekt for Tyssedal.

Hvorfor tok det så lang tid å finne fram til alternativ industri?

Det at DNN var et underskuddsforetak, talte for ei rask løsning. Men myndighetene forutsatte at aluminiumsverket skulle legges ned og hadde lovd alternativ industri i bytte for utførselen av krafta. Det gjorde at de måtte bruke tid på å få fram slik industri.

Det viste seg vanskelig å finne ei helhetsløsning slik at garantien kunne oppfylles ved hjelp av kraftinteressentene, om det nå var statlige, halvstatlige eller private storselskap. Sjøl om krafta i Tyssedal var et lokkemiddel, hadde konjunkturnedgangen i Vesten redusert kapitalens investeringsvilje. Men forhandlingene for å sikre krafta til bruk i annen industri skulle fortsette.

Det staten var mest interessert i, var å legge ned det verket som var i Tyssedal og dermed frigjøre kraft. Derfor var da også den ekspertisen staten benytta seg av for å skaffe ny industri samtidig kraftinteressenter. De ville få kraft de hadde bedt om å få tildelt dersom de kunne etablere en bedrift i Odda. Tankegangen var at det som var bra for det enkelte selskap og staten også ville være bra for Odda/Tyssedal og arbeiderne på Nitriden. Et nytt aluminiumsverk var aldri aktuelt fra statens side. Det var i strid med planene om ei strukturrasjonalisering av aluminiumsbransjen. Interessene til staten og aluminiumsbedriftene Elkem, ÅSV og Hydro var her identiske. Statens lokkemiddel overfor selskapa var etterlengta krafttildeling til ekspansjon. ÅSV hadde f.eks. omfattende moderniseringsplaner for sine 3 verk som ville kreve ca. 1600 millioner kWt utover den krafta selskapet disponerte [30]. På en industrikonferanse i Årdal våren 1977 uttalte industriminister Gjerde at regjeringa tok sikte på å tildele den krafta som var nødvendig for å modernisere og effektivisere aluminiumsverka [31]. Men så var det altså vanskelig for de kraftinteresserte selskapa å finne noe nytt for Tyssedal som ville gi profitt i ei vanskelig tid. Hydro innrømte det og sa med en gang at det var problematisk. Den generelle konjunkturnedgangen var langvarig og førte til sterkt svekka vekst i industrien i hele OECD-området.

Som sagt ønska myndighetene å legge ned aluminiumsproduksjonen i Tyssedal. Likevel ba de ÅSV utrede et nytt aluminiumsverk. Hvordan kan det henge sammen? Jeg trur ikke det var fordi regjeringa var i ferd med å ombestemme seg. Staten var avhengig av å få mer tid på seg til å finne ei løsning og måtte også sikre at bedriften gikk videre imens. Dessuten var det et utbredt ønske fra lokalsamfunnet å få utreda et slikt prosjekt. Blei det gjort, ville det ri av presset og kanskje de ville få det endelige argumentet for å **avvise** prosjektet ved å vise at det var ulønnsomt.

ÅSV sa da også at det ville være **mest** lønnsomt å overføre krafta fra Tyssedal og utvide (dets egne) verk andre steder. Likevel mente selskapet det var **mulig** å bygge et nytt aluminiumsverk i Tyssedal. ÅSV så kanskje at linja til myndighetene kunne spille fallitt og begynte å arbeide for det nest beste alternativet sett fra selskapets side. Derfor lagde det et dokument som ville sikre et opplegg under ÅSVs vinger, på linje med selskapets planer for Høyanger. Men Engell Olsen og andre sentrale DNA-medlemmer så annerledes på det. Jeg trur derfor snarere utredninga blei bestilt for å kunne avvise prosjektet. Mottakelsen av rapporten tyder også på det. Straks ville departementet endre forutsetningene ved å legge statskraftpriser til grunn. Da kunne prosjektet bli avvist ut fra at lønnsomheten klart blei for dårlig. ÅSV fikk iallfall straks etterpå i oppdrag å utrede videreforedling av aluminium i Tyssedal. Råaluminiumsproduksjon skulle det ikke bli. Fordelen med videreforedling sett fra statens side var at en slik produksjon bare krevde en tjuendedel av den energien som trengtes til primæraluminiumsproduksjon. Dermed kunne krafta frigjøres. Problema med å skaffe arbeidsplasser innen videreforedling blei ikke

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

nevnt. Gjerde hadde på den omtalte industrikonferansen vært inne på at nye og levedyktige prosjekt her var mangelvare og at man måtte ta tida til hjelp...

Tyssedal-utvalget blei en konfliktdemper

I DNN-utvalget var det under forhandlingene større tålmodighet enn i lokalsamfunnet. Fagforeningsrepresentantene kom i ei dobbeltrolle. De skulle presse staten og roe medlemmene og lokalsamfunnet. De ville gjerne ha ei god løsning og hadde tru på at det var mulig. Situasjonen var jo ikke prekær i den forstand at folk ikke hadde jobb. Et eget utvalg var oppretta for å ta seg av Tyssedal-saka. Som medlemmer i dette utvalget, fikk de lokale representantene ansvar. De var med der noe skjedde. Det var vel bedre med dette utvalget enn ikke noe utvalg i det hele tatt. Om de klagde på informasjonen, må de ha vurdert den informasjonen de fikk som svært viktig. Utvalgsmedlemmene forsto statens problem og blei mer opptatt av å stagge sitt eget grunnplan. Så ikke de skulle ødelegge det de så som en gylden sjanse for lokalsamfunnet. Om ikke de fikk være med å utarbeide prosjekt for lokalsamfunnet, kunne de iallfall si nei til forslag som kom på bordet. De hadde fått se ett lyspunkt for kommunen, ei avdeling av Kongsberg Våpenfabrikk var bestemt lagt til Odda. Dette var en verkstedbedrift som representerte noe nytt i det lokale næringslivet.

Avdeling 44 var splitta i 3 fraksjoner. Alterskjær-fraksjonen var som bedriftsledelsen sikre på at aluminium var best for Tyssedal. Moldøen-fraksjonen var ikke så opptatt av typen produksjon, men så opprettholding av antallet arbeidsplasser som det viktigste. De ville sette en tidsfrist for myndighetene på å oppfylle dette. Flertallsfraksjonen leda an av Andersson og Johannessen vakla en del fram og tilbake i forhold til typen produksjon, men så helst alternativ industri som løsninga. De ville derfor vente på nye tilbud fra staten. Splittelsen i opposisjonen til denne linja gjorde at staten fikk kjøre sitt løp og ta tida til hjelp.

Da aluminiumsrapporten fra ÅSV forelå, trakk likevel de fleste den klare konklusjon at aluminium var et bra prosjekt. Dessuten var det i motsetning til de andre forslaga konkret, så det burde lokalsamfunnet si ja takk til. Men i DNN-utvalget førte rapporten til splittelse. Fagforeningsrepresentantene gikk inn for prosjektet, mens kommunens representanter uforbeholdent slutta seg til statens forslag om å utrede videreforedling. Da lot også fagforeningsrepresentantene seg lokke til nye utredninger. Vi skulle få et par nye år med forhandlinger før de endelig spilte fallitt.

Hvordan kunne det være mulig å tøye forhandlingsviljen så langt? Vigdis Nilsen framhever i «Velferdsstatsmål og statlig styring», (hovedoppgave i statsvitenskap, Oslo, 1985) betydninga av Tyssedal-utvalget som konfliktdemper. Det var et samhandlingsorgan der deltakelse skapte forståelse. Eventuelle konflikter kunne spilles ut innafor samarbeidet. Dermed var oppslutninga om den statlige politikken sikra. Hun sier at vår blandingsadministrasjon karakteriseres ved behov for oppslutning om og legitimitet omkring statlige beslutninger. Ved avgjørelser som det muligens kan bli strid om, er det behov for å dele ansvaret. Tyssedal-utvalget fungerte som et slikt avpolitiserende organ. De lokale representantene blei samtidig gjort medansvarlige for utfallet. Men staten hadde bukta og begge endene, den dirigerte informasjonen og besatt ekspertisen. Dette var ikke DNN-utvalget seg bevisst. Men forholdet mellom representantene for stat og lokalsamfunn skulle skjerpes etter hvert. Det tas opp i neste kapittel.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

NOTER TIL KAPITTEL 4

1) ID til industrikomitéen i Stortinget 12.5.75
2) DNN-utvalget 17.6.75
3) Uttalelse fra styret i avd. 44 20.8.75
4) Intervju med Leiv Stensland 15.10.87
5) DNN-utvalget 11.9.75
6) Brev fra Funksjonærutvalget ved DNN til ID 31.10.75
7) ID-referat fra møte med DNN-utvalget 11.9.75
8) ID-referat fra møte i Tyssedal-utvalget (T-U) 20.11.75
9) DNN-utvalget 22.12.75
10) Stortingsprp. nr. 129 (1975/76) Om DNN Aluminium A/S
11) HF 21.1.76
12) Ca. 9000 kilowattimer pr. tonn mot DNNs ca. 21.000 og i nye aluminiumsverk ca. 14000, regna ut omtrentlig etter NOU 1979:49
13) ID-referat fra møte i T-U 26.3.76
14) BT 28.5.76
15) DNN-utvalget 24.6.76
16) Intervju med Karl Lorck 25.9.87
17) Intervju med John Andersson 20.3.87
18) Prosjektet som kombinerte aluminiums- og oksydproduksjon var lansert av ÅSV fordi: ÅSV holdt på med undersøkelser om framstilling av oksyd fra lavverdig bauxitt som ikke kunne nyttes ved vanlige prosesser. Selskapet ville trenge et lite referanseanlegg i Norge dersom undersøkelsene førte fram. Mer omfattende prosjekt kunne så foretas i land der bauxitten fantes.
19) ÅSV til ID 12.10.76
20) ID-referat fra møte i T-U 19.10.76
21) DNN-utvalget 29.10.76, de lokale representantene slutta heretter å kalle seg DNN-utvalget. Men for letthets skyld bruker jeg betegnelsen videre for å skille de lokale representantene fra resten av Tyssedal-utvalget.
22) Beregning av internrente baserer seg på nåverdiberegning. Det er en måte å sammenligne beløp på forskjellige tidspunkt ut fra et rentekrav. Er realrenta positiv, er prosjektet ansett for å være lønnsomt. Internrenta sier ikke om det er det bedriftsøkonomisk mest lønnsomme alternativet. Da må sammenligninger foretas. Internrenteberegningene tar ikke hensyn til de samfunnsmessige kostnadene.
23) Uttalelse fra avd. 44 21.2.77
24) NOU 1979: 49 Kraftintensiv industri
25) ID-referat fra møte i T-U 3.6.77
26) BT 2.11.77
27) St.prp. nr 179 1976-77
28) Kapitalkostnadene minker noe med økende størrelse på verket. Men forskjellen er ikke av betydning ved kapasiteter over om lag 100.000 årstonn. (OECD 1983 Aluminium industry. Energy aspects of structural change)
29) HF 28.4.82
30) Stort.prp. nr. 17 (1974-75) Om kjøp av aksjer i ÅSV
31) Fabrikkarbeideren nr. 5/1977

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Tom side

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

KAPITTEL 5
FORTSATT ALUMINIUMSPRODUKSJON I TYSSEDAL LIKEVEL

Forhandlingene om alternativ industri skulle gå videre. Nå om videreforedling av aluminium. Vi skal ta for oss siste del av forhandlingene i Tyssedal-utvalget om framtidig produksjon og dermed om framtida for Tyssedal-samfunnet. Hvorfor spilte den alternative industrien fallitt? Hva var bakgrunnen for at det til slutt likevel blei bestemt å bygge et nytt aluminiumsverk? Men før vi går inn på det videre saksforløpet, skal vi ta et overblikk over utviklinga i industripolitikken, i aluminiumsbransjen og i kraftprispolitikken.

Utviklinga i industripolitikken

Det blei i denne perioden tydelig at DNA-regjeringas proklamerte industripolitikk var endra. På begynnelsen av 70-tallet hadde den vært villig til å se bort fra markedslovene, iallfall i tidsbegrensa tilfelle. Det blei gitt sysselsettingsgarantier. Garantien til Tyssedal var en levning fra denne tida og sto i motstrid til den nye politikken. Ved inngangen til 80-åra var motkonjunkturpolitikken et tilbakelagt stadium. Høsten 1977 hadde bl.a. Hermod Skånland, framtredende medlem av DNAs økonomisk-politiske utvalg, reist alvorlige innvendinger mot motkonjunkturpolitikken som han mente var blitt en motstrukturpolitikk. Den offisielle omleggінga av politikken kom i 1978 med Stortingsproposisjon nr. 133 «Om visse industritiltak». Hovedprinsippet var nå at de vekstkraftige bedriftene skulle styrkes. Det het om de industripolitiske retningslinjene: *«Regjeringens hovedlinje er at myndighetenes ansvar først og fremst må ligge i å tilrettelegge de generelle rammebetingelser for industrien (...) De konkrete oppgaver på bedriftsplan må i hovedsak være bedriftens eget ansvar. (...) Et hovedprinsipp i industripolitikken må derfor være å stimulere de egenskaper som særpreger den gode bedrift uansett i hvilken bransje den befinner seg. (...) Et hovedprinsipp vil være at den type støtte som er knyttet til svakt økonomisk resultat i bedriftene, trappes ned, og at administrasjonen av slike støtteordninger tas ut av Industridepartementet. Det vil ellers bli lagt økt vekt på å bidra til å styrke enkelte viktige funksjoner i bedriftene, f.eks. forsknings- og utviklingsarbeid.»* Det var *«behov for markert innsats for å bistå industrien i de omstillinger som er nødvendige og samtidig bidra til at endringene er akseptable ut fra sosiale og miljømessige mål.»* [1] De fremste honnørorda var blitt omstilling og vekst etter at «Industrivekst-utvalget», nedsatt våren 1979 med bl.a. Finn Lied, tidligere industriminister fra DNA, Jens-Halvard Bratz, seinere industriminister fra Høyre, og LO-formann Tor Halvorsen, hadde avgitt enstemmig innstilling etter bare et halvt års arbeid. Arbeiderpartiet og Høyre var enige i å ta avstand fra motkonjunkturpolitikken, satse mer på generelle virkemidler og ellers la markedskreftene rå.

Bakgrunnen for kursendringa var den økonomiske utviklinga. Stagnasjonen i den internasjonale økonomien hadde vist seg å bli langvarig. På tross av motkonjunkturpolitikken i Norge hadde den økonomiske veksten i store deler av økonomien vært lav, svært mye lavere enn i perioden 1950-70.

Utviklinga i aluminiumsindustrien

I 1978/79 var prisoppgangen på aluminium sterk, og etterspørselen økte. Men bedringa hadde vært i emning helt fra 1976. Den langsiktige trenden i aluminiumsprisene hadde vært nedadgående fra 1966. Det var vel også naturlig å forvente i forbindelse med den teknologiske utviklinga som økte produktiviteten. I Tyssedal var det verste over da staten overtok. Underskudda der hadde sammenheng med at bedriften var forelda. Med andre aluminiumsverk var det annerledes. ÅSV, f.eks., hadde solide over-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

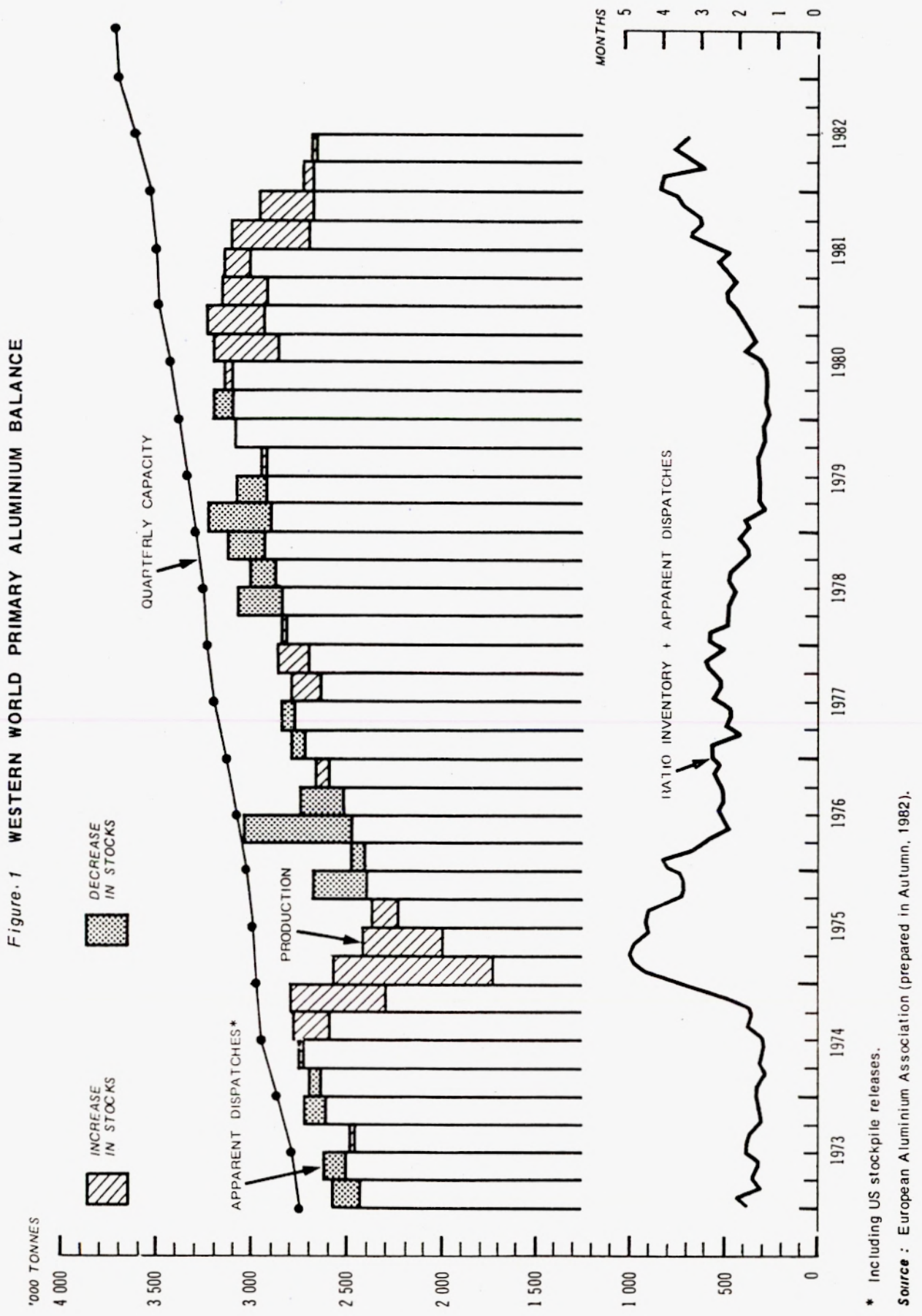

Fig. 6
Forholdet mellom aluminiumskapasitet og -produksjon i den vestlige verden. Alle tall pr. kvartal! OECD 1983.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

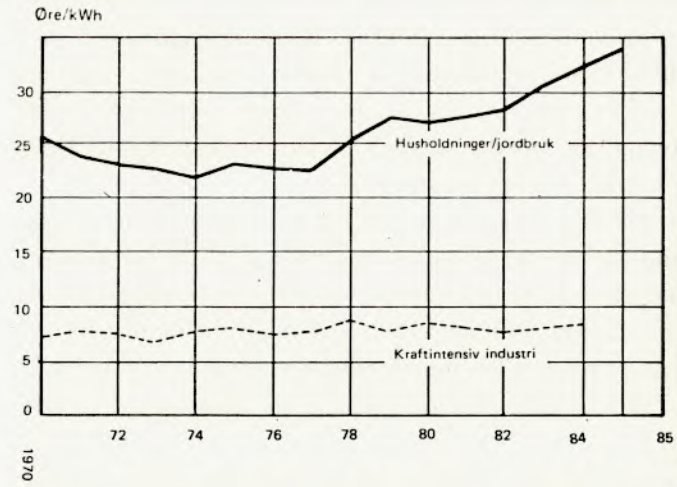

Fig. 7
Realprisutvikling for elektrisk kraft til kraftintensiv industri og husholdninger/jordbruk.
Øre/Kwh, prisnivå 1985. OED 1986

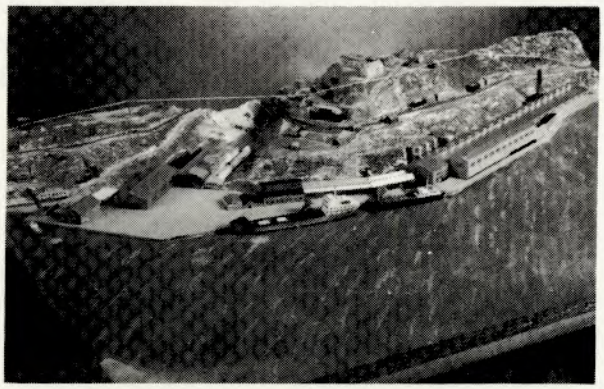

Modell av det nye aluminumsverket i Tyssedal.

Ordfører Leif Stensland og kontorsjef Ulf Seter.
Foto: Bergens Tidende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

skudd fra 1975 og fram til 1981. Og i denne perioden økte også den vestlige verdens aluminiumskapasitet og -produksjon jamt og trutt. I 1978/79 opplevde verden ei ny oljekrise. I en energisituasjon med høye priser fikk flere land vansker med å opprettholde sin produksjon av aluminium. Japan opplevde den mest markerte nedbygginga fordi deres verk var oljebaserte. Da olja blei dyrere, blei profitten for lav. Sentrale deler av Europa og deler av USA regna ikke med mulighet for videre ekspansjon. Dette var svært gunstig for norsk aluminiumsindustri som hadde billig elektrisitet.

ÅSVs og Elkems aluminiumsbedrifter planla å investere hver for minst 1,5 milliarder kroner i løpet av 80-åra. Til sammen hadde norsk aluminiumsindustri moderniseringsplaner for 4 milliarder kroner i perioden 1978-88. Den samla produksjonskapasiteten ville øke med ca. 200.000 årstonn til ca. 900.000. Dette forutsatte en økt krafttilgang på ca. 2.600 millioner kWt til aluminiumsindustrien [2]. Aluminiumsindustrien planla altså videre satsing på primæraluminiumsproduksjon. I den gunstige markedssituasjonen ville de modernisere og utvide. Staten støtta videre ekspansjon forutsatt at det blei modernisert og gjort forbedringer i arbeidsmiljøet.

Hva med myndighetenes tidligere uttalte mål om økt grad av videreforedling i bransjen? I ei offentlig utredning om «Kraftintensiv industri. Virkninger av økte kraftpriser for den kraftintensive industri og treforedling. NOU 1979:49» blei det oppsummert: *«Det har i liten utstrekning lykkes å etablere lønnsom videreforedling i Norge. Dette har flere årsaker. Det norske marked er lite, og avstandene til de store markedene er store.»* Ei lønnsom videreforedling blir vurdert å ha en konkurransefordel i et stort hjemmemarked. Det norske er for smått. Trass i relativt sterke distriktspolitiske støtteordninger hadde det vist seg vanskelig å få etablert videreforedlingsvirksomhet ved aluminiumsverka. Utredninga pekte likevel på muligheter i de kontraktene som var inngått som ledd i energidrøftingene, særlig i tilknytning til bilproduksjon. Noe seinere var det klart at bransjens videreforedlingsbehov var blitt ivaretatt på en annen måte, nemlig gjennom oppkjøp av utenlandske videreforedlingsbedrifter og innpass på det europeiske markedet. Både Elkem og Hydro gikk den veien.

Utviklinga i kraftprispolitikken

Ei ny oljekrise førte til en endra situasjon. Oljeprisen økte mellom 1978 og 1980 fra 12 amerikanske dollar til 36 (nominell pris). Regjeringa gikk da, på bakgrunn av energiens økte verdi etter de to oljekrisene på 70-tallet, inn for at prisen på all elektrisk kraft gradvis skulle tilpasses de samfunnsøkonomiske kostnadene ved å skaffe fram ny og mer kraft, det såkalte langtidsgrensekostnadsprinsippet. Dette prinsippet hadde blitt lagt til grunn for all ny kraft fra 1969-70, men prisbildet viste foreløpig svært varierende kraftpriser, fra den egenproduserte til forskjellige priser etter tidspunktet for inngåelsen av kontrakta. Det såkalte Myrvoll-utvalget foreslo det nye prissystemet i den nevnte NOU 1979:49. Utvalget delte seg i et flertall og et mindretall. Den kraftkrevende industriens motoffensiv blei for sterk. Regjeringa havna derfor på ei gradvis tillemping til langtidsgrensekostnadsprinsippet i Stortingsmelding 54 1979-80. Fremdeles er det bare den alminnelige forsyning, vanlige forbrukere, som må betale etter dette prinsippet.

Når det gjaldt den kraftintensive industrien så regjeringa det som: *«viktig å bevare og modernisere disse industrigrenene, og fremme videreforedling, stimulere til en best mulig utnytting av den elektriske energi som de nå har eller vil få tilgang på, samt forbedre det ytre og indre miljø.»* [4] Bestrebelsene skulle konsentreres om eksisterende bedrifter som om nødvendig også måtte kunne øke produksjonen noe. Den nye energipolitikken innevarsla at staten som energiprodusent ville ha profitten i energien — i stedet for å la den gå til den kraftkrevende industrien. Men det var skjær i sjøen. Over natta kunne ikke betingelsene for ei så viktig næring som den kraftkrevende endres. Det kunne få katastrofale distriktspolitiske og økonomiske konsekvenser. Den kraftkrevende industrien står i følge bransjen fremdeles for 10% av industrisysselsettinga her til lands med sine om lag 30.000 ansatte. Omkring 30 samfunn med minst 150.000 mennesker er totalt avhengig av denne industrien. Den er ei viktig eksportnæring. I 1980 sto den for 36% av det totale elektrisitetsforbruket, en nedgang fra 46% i 1970. I 1987 var andelen sunket til 30%. Debatten om hvem som skal få profitten i energien går videre fremdeles i form av elektrisitetsavgift- og gass-diskusjonen.

Etter 1973 har den gjennomsnittlige kraftprisen for aluminiumsindustrien økt over 2 ganger. Men fremdeles får bransjen kraft til 1/3 av prisen for den ikke-kraftkrevende industrien [5]. Husholdningene

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

betaler i snitt 4 ganger den prisen den kraftkrevende industrien må ut med. Det er riktignok dyrere å distribuere strømmen til husholdningene. I tillegg må de betale moms. Men prisen til alminnelig forsyning har økt relativt mer enn til den kaftkrevende industrien pr. kWt i perioden 1970-85 [6].

Kommunestyret sa ja til aluminium

I oktober 1977 var ordfører Tveit og fagforeningsformann Andersson i Industridepartementet. Statssekretær Engell Olsen kunne ikke si noe om når utredninga av videreforedlingsprosjektet ville være klar. Prosjektet hadde møtt motstand i Årdal som sto foran rasjonalisering og derfor ønska videreforedling som erstatning for tapt aluminiumsproduksjon. Det var avhengig av energiforhandlingene med Sverige og Tyskland. Industriministeren syntes likevel å ha god tro på videreforedling, i følge statssekretæren.

Men i lokalsamfunnet var skepsisen til videreforedling stor. På nyåret 1978 gjorde Odda kommunestyre et enstemmig vedtak om å *«støtte realistiske planer som viser at det er teknisk, økonomisk og miljømessig forsvarlig å bygge nytt aluminiumsverk i Tyssedal.»* [7] Saka blei fremma etter press fra de ansatte på Nitriden som var svært utålmodige. Den enstemmige begrunnelsen fagforeninga ga for at det var nødvendig å presisere kommunens syn, var at Engell Olsen så ut til bevisst å feiltolke kommunestyrets vedtak fra 1974 og brukte det til å understreke at Odda kommune gikk mot en ny aluminiumsfabrikk. Dette burde kommunen reagere på og understreke at vedtaket fra -74 trakk opp ei ideell målsetting. Dessuten burde man legge vekt på direktør Røeds uttalelser mot å etablere en videreforedlingsbedrift uten tilknytning til metallproduksjon. I foreningsvedtaket het det at departementet så ut til å ha tatt alt initiativ vekk fra det faglig/kommunale plan. RV-representanten Våde foreslo derfor for kommunestyret å kritisere regjeringa for uthalingspolitikk og kreve konkrete forslag som innfridde garantien samt å oppløse Tyssedal-utvalget og la arbeiderne på Nitriden overta den direkte ledelsen av kampen. Forslaget fikk bare RVs stemme. Ordføreren var ikke enig i at utvalget var spilt ut over sidelinja. Han fikk støtte fra kommunestyret (38 mot 3 stemmer) i et vedtak som uttrykte full tillit til det arbeid utvalget hadde gjort og ga kommunens medlemmer i utvalget i oppdrag å arbeide videre med saka.

I foreninga spurte man seg om ikke videreforedlingsutspillet bare var et nytt utsettelsesforslag. Hvis det bare var lansert for å vinne tid, var det genialt, mente foreningas representanter i DNN-utvalget, for de kunne ikke avvise det uten videre. I beretninga til årsmøtet i avdeling 44 het det at de måtte regne med at det tok tid før det kom noen løsning på saka ettersom den økonomiske krisa hadde forsterka seg. Men representantene var blitt betenkt etter at ÅSV hadde sagt fra at selskapet **ikke** var særlig interessert i videreforedling i Norge. På et kontaktmøte mellom bedrifts- og forhandlingsutvalget ved Nitriden 27. januar 1978 hadde generaldirektør Sandvold i ÅSV sagt at framtidsutsiktene for aluminium var bra og at han personlig ville sette elektrolyse i sentrum, men mulighetene syntes små fordi det var sterke politiske følelser mot å bruke mer ressurser på denne industrien. Han tvilte på at ønsket om mer videreforedling lot seg løse uten et mer intimt samarbeid mellom alle norske aluminiumsverk. Direktører i ÅSV hadde i februar uttalt til Haugesunds Avis at videreforedling var lite lønnsomt, råaluminium hadde bedre inntjeningsevne. Det var regjeringa som heller ville satse på videreforedling. Tyssedalkrafta var imidlertid interessant for ÅSV.

Strid i Tyssedal-utvalget

DNN-utvalget møttes igjen i begynnelsen av mars 1978. Utvalget hadde da ikke hatt noe møte etter besøket i departementet om høsten. Situasjonen på Nitriden var blitt ganske prekær, teknisk sett. Helgesen mente det kunne bryte sammen når som helst, mens Andersson pekte på at det kunne gå så lenge en ville betale for det. De så tre alternativ: Bare aluminiumsproduksjon, bare videreforedling, både aluminiumsproduksjon og videreforedling. De bestemte seg for å skrive til Industridepartementet for å presse fram et standpunkt. Det de igjen spurte seg, var om departementet var **mot** aluminium. De fikk i et møte til svar at energidrøftingene pågikk. Andersson og Tveit som hadde vært i Oslo, mente det var klart at en ny aluminiumsfabrikk i Tyssedal **ikke** var aktuelt. I intervju i pressa uttalte Engell Olsen til stadighet at et nytt råaluminiumsverk var urealistisk politisk sett og lite lønnsomt. Tyssedal skulle få alternativ industri med svensk-tysk hjelp (energiforhandlingene). Det hadde hele tida vært ei klar forutsetning for regjeringsgarantien at krafta blei stilt til disposisjon for utførsel fra kommunen. Og han støtta

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

seg igjen til de lokale vedtaka som uttrykte ønske om en mer variert bedriftsstruktur i Odda kommune, og ikke til det siste vedtaket som gikk inn for aluminium.

1. mai hadde Tyssedal-samfunnet klare paroler: *«DNN-saken må løses nå»* og *«Krafta er vår - vi krever nytt Al.verk nå»*. Engell Olsen repliserte i pressa at det bare blei arbeida med ei videreforedlingsløsning. Regjeringa var nødt til å ta hensyn til den realøkonomiske situasjonen. Odda hadde fått en eksklusiv garanti som regjeringa ville følge opp, men ingen kunne garantere en bedrift evig liv, sa han.

DNN-utvalget ville etter dette be departementet om et klart skriftlig svar på utsiktene til en ny aluminiumsfabrikk. Dersom det ikke var mulig å få en slik bedrift, mente utvalget at dets viktigste oppgave nå måtte være å arbeide for at **krafta** skulle være garanti for framtidige arbeidsplasser. De stilte ikke krav som 1. mai-demonstrasjonen. De ville først vite om aluminium var realistisk. På tross av at foreningsrepresentantene sjøl mente at skulle strømmen brukes til primæraluminiumsproduksjon likevel, ville det beste være å bruke den i Tyssedal. De spurte seg dessuten hvor sikkert det var å drive videreforedling uten tilknytning til primærproduksjon. Iallfall hadde utvalget nå ei klarere holdning til krafta. I brevet til Industridepartementet av 18. mai 1978 het det:

«Kommer det ikke noe ut av de pågående forhandlinger om alternativ industri, må standpunkt til ny aluminiumsfabrikk tas omgående.

Dersom det ikke kommer kraftkrevende industri til Tyssedal/Odda, vil de lokale medlemmer av Tyssedalutvalget hevde at den kraften som blir vederlaget for ny industri, skal være garanti for nye arbeidsplasser. I dette ligger at kraften skal føres tilbake til kommunen, dersom det ikke er mulig å opprettholde sysselsettingen i ny industri som avløser DNN Aluminium.»

De så det igjen slik at krafta var den eneste sikre garantien for å beholde arbeidsplassene. Snart tok DNN-utvalget kontakt med ekspertise på egen hånd for å få råd om kraftsalg. På høsten var misnøyen med informasjonen stor i utvalget. De ville overveie å trekke seg fra Tyssedal-utvalget dersom kommunen ikke fikk delta i enhver kontakt også på det forberedende plan i Tyssedal-saka. De blei enige om å stille klare betingelser for utnyttelse av krafta og at den skulle være en sikkerhet for nye arbeidsplasser.

Professor Terje Hansen ved Handelshøgskolen hadde foreslått at et nytt selskap skulle eie krafta og leie den bort til NVE. DNN-utvalget bestilte en rapport fra Hansen og Tresselt om spørsmålet. Tresselt hadde de brukt som konsulent tidligere. Hansen hadde engasjert seg i debatten om framtida for norsk aluminiumsindustri høsten 1977. Han gikk inn for dyrere kraft til industrien og mente dette ville tvinge fram en overgang til mer arbeidsintensiv industri. Det kunne ordnes ved at kraftsalget fra DNN f.eks. blei brukt til subsidiering av hver slik arbeidsplass med 140.000-230.000 kroner pr. år (etter kraftprisen). Han mente det var bedre å subsidiere videreforedlingsleddet enn råaluminiumsproduksjonen ettersom det var mer arbeidsintensiv produksjon. Det kunne jo høres greit ut. Men det forutsatte at Tyssedal ville få nyte godt av subsidier, og det kunne de ikke få noen garanti for. Ei slik varig subsidiering er vel egentlig politisk umulig. Så resultatet ville blitt gradvis nedtrapping av subsidiene. Hvis krafta fortsatt var knytta til Tyssedal derimot, ville de beholde tilknytninga til livsnerven sin.

24. oktober 1978 holdt Tyssedal-utvalget sitt første møte sia 3. juni 1977! Ennå var ikke energiforhandlingene konkretisert i prosjekt. Departementet tok imidlertid sikte på å opprettholde DNN som statsbedrift, leie ut krafta til ÅSV og gi ÅSV ansvar for sysselsetting av ca. 200 arbeidstakere i området samt ansvaret for drift av DNN inntil nye arbeidsplasser var etablert. ÅSV hadde opplyst til departementet at selskapet hadde tru på nye arbeidsplasser innen videreforedling, men først på 3-5 års sikt... Myndighetene var innstilt på at ei endelig løsning ville trekke i langdrag. Det kan ses av at DNN i januar 1979 fikk forlenga utslippsdispensasjonen fra Statens forurensingstilsyn, begrensa til en produksjon på 18.500 tonn pr.år. Begrunnelsen var at: *«Industridepartementet regner med at det vil ta relativt lang tid før Tyssedalproblemet er endelig løst og anbefaler derfor at ny dispensasjon gis for 2 år»* [8]. Myndighetene hadde fått enda bedre tid enn før etter at avtalen om kraftsalg var trådt i kraft (se s. 60). Den førte til at DNN gikk med et overskudd på 5,1 millioner i 1978 og skulle få et solid overskudd i 1979 på 18,1 millioner. I 1979 ga for øvrig også aluminumsproduksjonen driftsoverskudd fordi aluminiumskonjunkturene var blitt såpass mye bedre.

Regjeringa hadde nettopp gått inn for at Gøthe-utvalget skulle innlede drøftinger med ÅSV om overtakelse av DNN-kraft mot at selskapet forplikta seg til å reise ny industri i Tyssedal. Engell Olsen

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

presiserte at Gøthe-utvalget var et interdepartementalt utvalg som avga innstilling til industriministeren. Lokal representasjon var derfor umulig. Først 3 år etter opprettelsen av Tyssedal-utvalget blei det sagt i klartekst! I følge departementets referat slutta de lokale representantene seg til departementets opplegg på møtet forutsatt at de blei orientert om vesentlige punkt under forhandlingene. Engell Olsen gjorde det helt klart at et nytt aluminiumsverk ikke kunne komme på tale: *«Myndighetene har her den klare politikk at det ikke skal skje noen nybygging av slik kapasitet i Norge, men at kraften skal nyttes til å styrke de eksisterende enheter.»* Videre at: *«Prinsippet om at kraften skal føres ut av distriktet for å skaffe alternative arbeidsplasser ble knesatt allerede i 1975 ved statens hjemkjøp av aksjene i DNN.»* [9]

De lokale representantene bestemte seg for å reagere på referatet som de mente ikke på en tilfredsstillende måte gjenga det synet de hadde gitt uttrykk for om forhandlingsopplegget, regjeringsgarantien, krafteksporten og løsninga av saka. Reaksjonen kom i form av et brev 5. februar 1979. Når det gjaldt forhandlingsopplegget, så de seg som medlemmer av et styringsorgan som til enhver tid måtte være best mulig orientert. Derfor hevda de at: *«En avvisning av lokal representasjon i forhandlingsutvalget (dvs. Gøthe-utvalget, ER) er lite overensstemmende med den av departementets ledelse uttalte forutsetning om at DNN-saken skal løses i samarbeide med ansatte og kommunen.»* De anså seg som part i sak i forbindelse med nyetablering. *«Det føles sterkt urimelig og uforståelig at dette synspunkt ikke vinner frem i departementet. I realiteten betyr dette opplegg at en lokalt vil være i dårligere posisjon på forhandlingsstadiet enn etableringsinteresserte parter. F.eks. er det ikke uten videre klart at ÅSV og Staten har sammenfattende (skal være «sammenfallende», ER) interesser med de ansatte og kommunen.»* Mht. regjeringsgarantien oppfatta de den slik at det antall arbeidsplasser DNN Aluminium A/S hadde, skulle erstattes og sysselsettinga garanteres. De kunne ikke godta at garantien bare skulle knyttes til det tidspunkt da nye arbeidsplasser blei etablert. De mente utnyttelsen av krafta og sysselsettingsgarantien måtte knyttes til hverandre i avtaleform. Departementet omtalte antall arbeidsplasser som «ca. 200 i området». De hadde tidligere godtatt denne formuleringa som ei delløsning av DNN-saka. Ei helhetlig løsning ville kreve ytterligere 200 arbeidsplasser. KV-etableringa så de heller ikke som tilstrekkelig fordi bedriften maksimalt ville gi 110 arbeidsplasser innen 1981.

Når det gjaldt spørsmålet om krafteksport, hevda de at et slikt prinsipp aldri var blitt knesatt. Lokalt hadde de aldri godkjent ugjenkallelig krafteksport, men vært seg bevisst den verdi det hadde for samfunnet at kraft blei disponert på stedet. De viste bl.a. til kommunestyrevedtaket fra 1965 vedrørende kraftoverførsel til Eydehavn.

Endelig viste de til tidligere kommunestyrevedtak i Odda i 1974 og -78 som viste at de hadde godtatt et eventuelt nytt aluminiumsverk. I tillegg hadde de lokale medlemmene av Tyssedal-utvalget sagt seg interessert i evt. etablering av en videreforedlingsbedrift for aluminium i Tyssedal. Derfor var konklusjonen *«at en lokalt vil godta tilbud om fortsatt kraftkrevende industri i Tyssedal/Odda, det være seg nytt aluminiumsverk, videreforedlingsverk for aluminium, en kombinasjon av slike industribedrifter og/eller tilfredsstillende alternativ virksomhet.»* DNN-utvalget tok ikke noe klart standpunkt til **hva** slags løsning de ville ha. Vaklinga fortsatte. På nytt åpna de opp for alternativ industri. Men mht. krafta var de nå klare. De så klart for seg muligheten av at en kraftinteressent tok på seg å etablere en industribedrift og så la den ned etter kort tid fordi investeringa var liten i forhold til kraftverdien selskapet hadde fått. Forholdet til myndighetene hadde skjerpa seg. De fikk så lite informasjon og var ikke nærmere noen løsning nå enn 5 år tidligere da staten bestemte seg for å ta over bedriften. Lokalsamfunnet ville nå ha hånd om krafta så den blei en garanti for arbeidsplassene. Staten mente den eide krafta og ville gi den til bedrifter som kunne skaffe alternativ industri. Dermed så regjeringa garantien til lokalsamfunnet som oppfylt. Den kunne ikke garantere en slik bedrift evig liv.

En av grunnene til at DNN-utvalget venta så lenge før de sendte brevet var at de i mellomtida hadde fått den bestilte rapporten fra Hansen/Tresselt, «Plan for langsiktig sikring av sysselsettingen i Tyssedal», datert januar 1979. Rapporten blei også lagt ved til departementet. Hansen og Tresselt konkluderte med at Odda kommune var best tjent med etablering av et industriutviklingsselskap eid av Odda kommune som fikk overta kraftrettighetene og selge kraft til NVE (alternativ 1). Selskapet skulle så yte tidsbegrensa driftstilskudd ved etablering av ny næringsvirksomhet, f.eks. til videreforedling av aluminium. Som alternativ 2 satte de opp kraftkrevende industri i Tyssedal basert på DNN-krafta og som alternativ 3 salg av DNN til annen kraftkrevende industri og etablering av alternativ virksomhet i Odda. De mente Odda var best tjent med alternativ 1 fordi kommunen var ensidig basert på kraftkrevende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

industri som man på sikt måtte regne med ville få redusert sysselsetting. Derfor mente de kommunen burde begynne å arbeide med de problema etablering av alternativ næringsvirksomhet representerte. Alternativ 2 og 3 innebar fortsatt satsing på kraftkrevende industri og ville derfor bety en utsettelse av de omstillingsproblema kommunen måtte regne med på sikt. Likevel mente forfatterne at det ikke var usannsynlig at bare alternativ 2 og 3 var **reelle** som ei løsning på Tyssedals problem. Alternativ 1 forutsatte at departementet så positivt på opplegget og at Statskraftverka var villig til å inngå langsiktige kontrakter for kjøp av kraft. Hvor realistisk noe slikt var, kunne absolutt diskuteres. Derfor var det tvilsomt om det etter deres syn beste alternativet, var reelt.

Det staten aller helst ville, vurderte de altså som det verste alternativet. Det alternativet de vurderte som best, ville være umulig å få gjennom med det synet myndighetene hadde på krafta. Dermed blei alternativet med fortsatt kraftkrevende industri, eller aluminiumsproduksjon, i Tyssedal det eneste **reelle** alternativet for lokalsamfunnet — om økonomene sjøl ikke trakk den konklusjonen. DNN-utvalget trakk heller ikke den konklusjonen — ennå.

Lokalsamfunnet i bevegelse mot aluminium

Funksjonærutvalget ved DNN hadde i en uttalelse i november 1978 sagt at modernisering av aluminiumsverket burde være like aktuelt som annen virksomhet. De viste til at kommunen hadde uttalt seg for aluminium. Krafta var ikke øremerka til å føres ut av distriktet. Dessuten ville aluminiumsverket gi 400 arbeidsplasser, mens alternative tiltak bare ville gi 200. I sitt svar siterte Engell Olsen departementets referat fra siste møte i Tyssedal-utvalget. Til sin kollega Gøthe kommenterte han henvendelsen med *«Vi må sette opp et svar. Det er helt klart i R-notatet (regjeringsnotatet, ER) at kraften skulle sendes ut. Dette må de nå snart begripe.»* Dette som en illustrasjon på at forholdet til lokalsamfunnet begynte å bli tynnslitt.

I slutten av januar 1979 kom direktør Solheim inn på banen. Han var blitt administrerende direktør i DNN Aluminium etter Røed 1. august 1978. I et innlegg i Haugesunds Avis pekte han på at planene for en ny aluminiumsfabrikk var ferdig utarbeida. Kostnadsberegningene viste at den kunne gi lønnsomhet. Det var de politiske myndighetene som ønska å se på en videreforedlingsbedrift. Dette var han skeptisk til, men kjente ikke bakgrunnen for departementets klippetro. I Tyssedal ønska de seg derfor ei utredning fra departementet som sammenligna prosjektet med aluminiumsfabrikken *«som vi mener passer best inn her»*. Han viste også til konklusjonen i Habberstad-rapporten fra 1976 som konkluderte med at ny prosessindustri var best for lokalsamfunnet [10].

Fagforeningsformann Andersson gikk også noen uker seinere ut og sa at råaluminium var mer og mer interessant og at planene var klare. Nå var de utålmodige. DNN-krafta ville bli en hovedfaktor i ei framtidig løsning [11]. DNN forfalt ytterligere hele tida. Det var jo ikke foretatt noen nyinvesteringer etter at staten overtok i 1976. Arbeidsmiljøet på Nitriden var ei tøff belastning på folk. Etter at arbeidsmiljøloven kom i 1977 var bevisstheten økt om farene de utsatte seg for. Det blei på slutten sånn at boltetrekkerne og kryssheiserne, etter hard kamp, fikk friskluftsmasker å jobbe med. Maskene blei så fort tilgrisa at de stoppa etter noen få skift. Det blei en egen jobb å rense disse maskene, etter to skifts bruk, så de kunne gjøre nytte. Usikkerheten for framtida gjorde seg sterkt gjeldende i lokalsamfunnet, kanskje særlig pga. snakket om bare 200 arbeidsplasser eller ca. halvparten av det de hadde.

Men Engell Olsen sto fortsatt på videreforedling for Tyssedal og hevda i pressa at det var riktig å utvide produksjonen ved eksisterende aluminiumsverk (dvs. de andre verka utenom Tyssedal) pga. de knappe energiressursene(!) en ville ha framover [12]. I TV-programmet «Arbeidsplassen. Tyssedal — lokalsamfunn med statsgaranti» 20. februar 1979 sa Engell Olsen at det var et mål å få ikke kraftkrevende industri til Tyssedal fordi Tyssedal-krafta trengtes til annen kraftkrevende industri som sto foran utvidelser. Programleder Ording kommenterte ÅSVs behov ved bl.a. moderniseringa av Høyanger Verk. Statssekretæren forsvarte Høyanger-prosjektet med at Høyanger hadde bare en bedrift, Odda derimot hadde tre hjørnesteinsbedrifter. Men han sto fast ved at departementet skulle skaffe alternativ sysselsetting. Krafta mente han var samfunnseie og at en ikke kunne *«overdra en slik ressurs til et lokalsamfunns forgodtbefinnende når det gjelder å bruke dette som en form for lokaliseringssak.»* [13]

Avdeling 44 hadde på medlemsmøte i november 1978 hatt oppe spørsmålet om antall arbeidsplasser. Regjeringa hadde garantert for ca. 400. KV hadde gitt lite, bare 3 fra DNN hadde fått jobb der.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Boltene i anoden vris løse ved hjelp av ei stang og en traktor. Boltetrekkerne gikk for- og ettermiddagsskift. Hvert skift trakk 2-3 bolter i hver ovn.
Foto: Terje Kollbotn

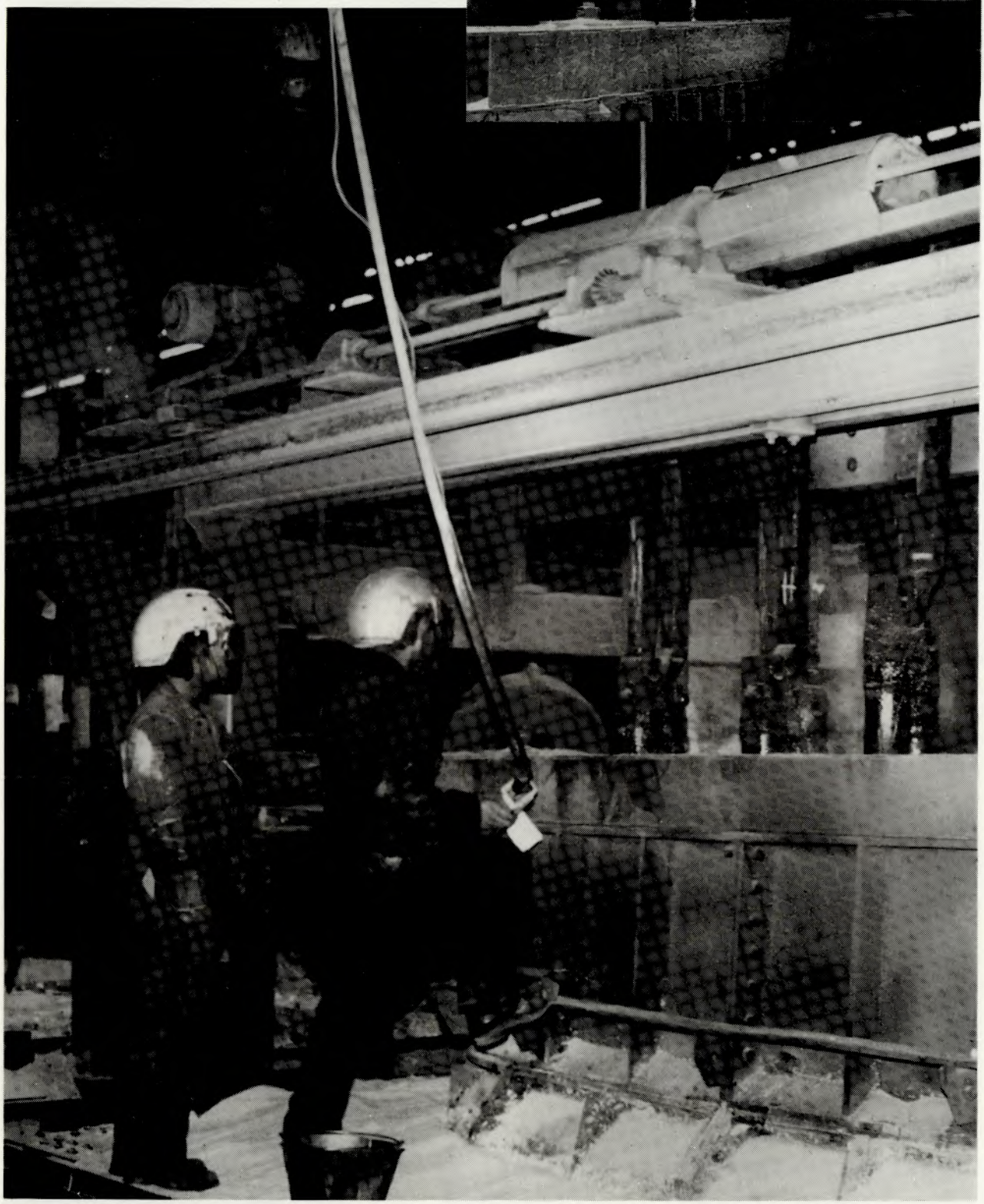

Boltene løftes opp og ut av ovnen ved hjelp av ei kran. Jobben gikk på omgang - en kjørte krana, en var oppi ovnen, en festa bolten og slokka når det blei brann.
Foto: Terje Kollbotn

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Bolten er på vei opp av ovnen. Det har skjedd ei gjennomrenning. Flytende bek som er inni anoden, har rent ned i aluminiumsbadet. Beken har tatt fyr og må slokkes med vann. Hullet må eventuelt plugges, med bek- eller stålplugger.
Foto: Terje Kollbotn

Nærbilde av plugging. Friskluftsmaska kunne være god å ha. Det skjedde en del brann- og klemskader.
Foto: Terje Kollbotn

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

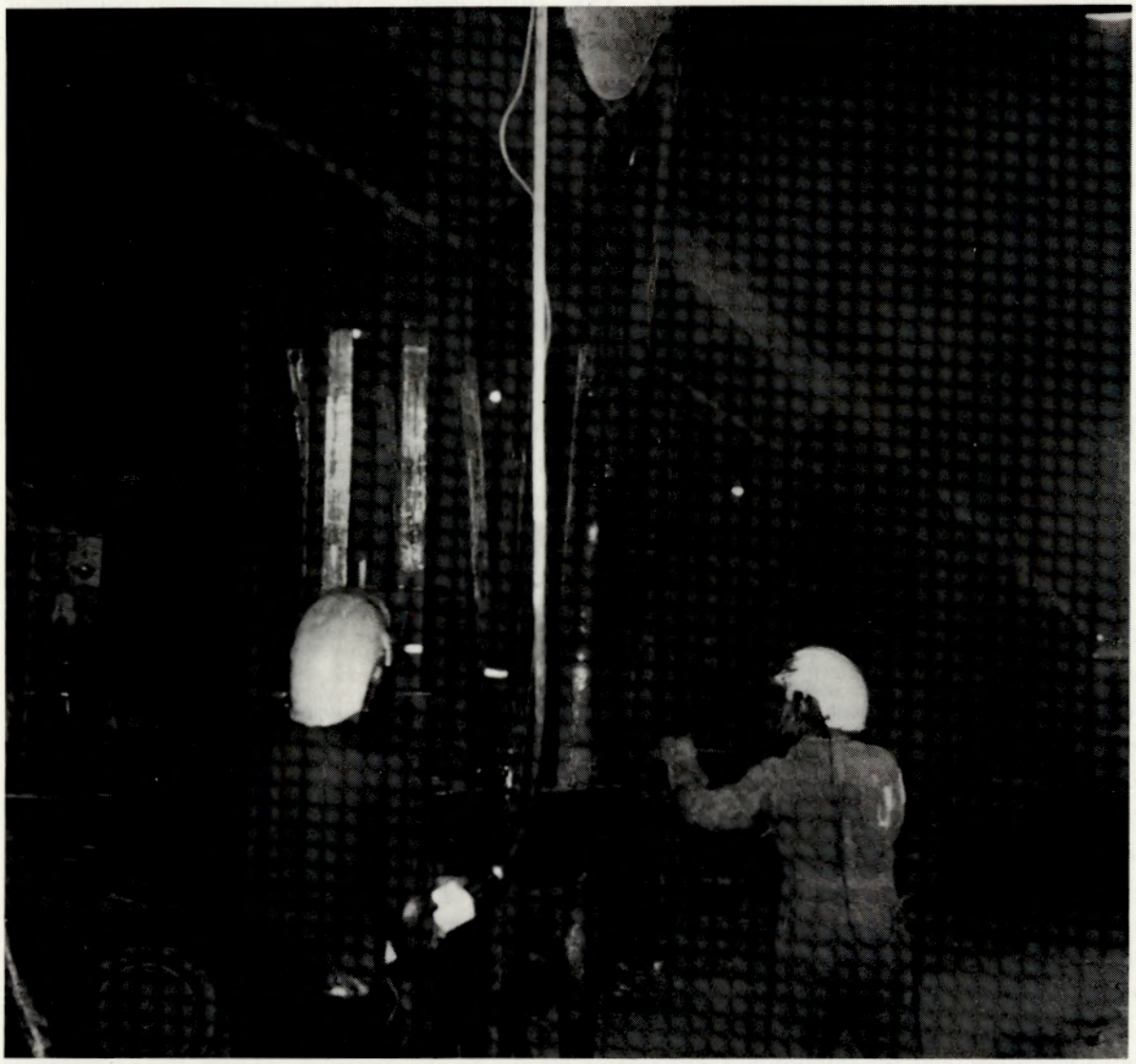

Bolten settes i et boltestativ ved hjelp av ei kran. Boltene blei så kjørt ut for rensing.
Foto: Terje Kollbotn

3 karer, Nils Erik Brunborg, Arthur Knudsen og Erling Leonhardsen, er inne for å ta seg fem-minutt. I bua hos Astrid Ellingsen (bak lampa) og Else Jensen som rensa hjelmene til boltetrekkerne.
Foto: Terje Kollbotn

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Nå var det snakk om bare 200 arbeidsplasser fra ÅSV. Diskusjonen er ikke referert, men medlemmer av Tyssedal-utvalget tok opp tankene fra Hansen og Tresselt om å ta overgangsproblema med en gang og satse på arbeidsplasser som var akseptable for framtida. Ei slik strukturendring ville skape overgangsproblem, men til enhver tid var det jo ca. 50-60 ansatte uten personlig tilknytning til Tyssedal, hevda de. Det de frykta var at ÅSV skulle få full kontroll over energien uten at de visste om ÅSV kom fram til et akseptabelt alternativ.

I foreningsstyret var det før årsmøtet i 1979 uenighet om hva de skulle gjøre. Formannen foreslo en uttalelse som gikk mot en avtale der ÅSV fikk rett til energien før en akseptabel plan for nyetablering var lagt fram. Moldøen fikk bare sin stemme for en uttalelse som gikk mot videreforedlingsplanene med 200 arbeidsplasser som løsning på Tyssedal-saka. Han gikk inn for råaluminiumsverk **pluss** videreforedling så lenge det sikra 400 arbeidsplasser og krevde nødvendig opprusting av DNN og fortsatt normal drift inntil Tyssedal-saka var løst. Til årsmøtet i avdeling 44 i februar 1979 fikk Moldøen med seg 1 og 2-skiftgruppa, der han var formann, på forslaget. Dette var den største gruppa på Nitriden. Begrunnelsen for at de bare kunne gå inn for en ny råaluminiumsfabrikk med tilhørende videreforedlingsanlegg, var at det var det eneste alternativet av de framlagte planene som tok vare på Tyssedals aktiva — arbeidskrafta og den elektriske krafta. Kravet til Industridepartementet var derfor at forhandlingene med ÅSV skulle legges om til å gjelde dette. De sa nei til ensidig satsing på videreforedling fordi det betydde en reduksjon i arbeidsstokken på 50%, store omstillingsproblem og at den elektriske krafta ville bli borte fra Tyssedal. Mange var nå irritert over at det drøyde så lenge med ei avklaring. Og rapporten fra ÅSV viste jo at det var mulig å bygge nytt aluminiumsverk i Tyssedal.

I styrets beretning til årsmøtet het det: *«Avd. 44's politikk i denne saken er fortsatt at vi vil se en utredning av alternativ industri. (...) Vi har fortsatt krafta og kan om vi kommer til det standpunkt at fortsatt aluminiumsproduksjon er det eneste riktige, ensidig gå inn på en slik linje.»* Grunnen til at de mente de ikke kunne gjøre det da var: *«Dersom det skal være aktuelt for vårt vedkommende å avvise enhver utredning om alternativ må dette være godt underbygd slik at opinionen forstår våre standpunkter. Dette er meget viktig.»* Problemet i forhold til den alternative industrien var vel snarere mangelen på utredninger etter alle åra med forhandlinger. Men et strategiskifte var nå klart i foreningsstyret. Lenger kunne ikke det sittende styret gå uten å gå inn på kravet fra 1 og 2-skiftgruppa.

Hardanger Folkeblad hadde før årsmøtet en leder som uttrykte håp om at årsmøtet ville samle og ikke rive opp samholdet. Lederen mente en nå måtte unngå en fastlåst situasjon som ikke ga rom for alternative løsninger, sjøl om aluminium måtte være å foretrekke. På årsmøtet var hele 167 medlemmer til stede. Det var mobilisert. Moldøen og Alterskjær var den nye alliansen som hadde samla den største gruppa på Nitriden i et klart krav. Opposisjonen sto sammen i foreninga, men den vant ikke fram på årsmøtet. Forslaget falt med 49 mot 116 stemmer. Flertallet i styret gikk mot forslaget og begrunna det med at de ikke så bort fra at fortsatt aluminiumsproduksjon i Tyssedal kunne være det eneste riktige. Men de ville vente til revurderinga av de eksisterende aluminiumsplanene forelå. Denne var bestilt fra ÅSV av DNNs styre(!) som hadde bevilga 50.000 kroner til formålet. Etterpå kunne de så vurdere å gå ut med krav om å realisere planene.

1. mai 1979 var hovedparola *«Nei til nedbygging av Tyssedal»*. Men det sto strid om underparolene. Flertallet i styret i avdeling 44 (mot 3 stemmer) gikk mot 1.mai-komitéens forslag om også å ha med *«Behold krafta i Tyssedal»* og vedtok i stedet *«Ny industri i Tyssedal»*. Begrunnelsen var at de ville ha en helt konkret parole. De hevda spørsmålet om energien var både kjent og politisk godtatt. Men bak lå det jo en faktisk uenighet. Dette året var det enhetstog i Tyssedal. AKP ga ut en løpeseddel til 1. mai med oppfordring til å slutte opp om toget. Samtidig gjorde de det klart at de hadde gått inn for *«Behold krafta i Tyssedal»* som ei av hovedparolene. De så det nå slik at garantien for Tyssedal lå i øremerking av krafta for bruk i Tyssedal og i tyssedølingenes vilje til å bruke den som et trumfkort. De beklaga at krefter i lokalsamfunnet i praksis, slik de så det, spilte på strengene til Engell Olsen som ville føre krafta ut av Tyssedal og ta vekk den virkelige garantien for arbeidsplassene.

Dette resulterte i at 1. mai-komitéen leste opp en kritikk av AKP fra talerstolen 1. mai: *«Det er ingenting som tyder på noen kursendring på DNN Saken i de 5 år som dette representerer. Heller ingenting som underbygger AKP sine løsaktige beskyldninger mot enkeltpersoner i Tyssedal.»* Den partipolitiske striden tok helt overhånd og blinda for realitetene. Ei kursendring hadde utvilsomt skjedd. En polemikk utvikla seg mellom AKP og SV etterpå. AKP mente SV ikke hadde noen politikk for å løse Tyssedal-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

saka og spurte hvorfor de ikke hadde gått inn for aluminium tidligere? Andersson og Johannessen svarte at bånn hadde falt ut av aluminiumsmarkedet den gang. Derfor ville de fått nei om de hadde krevd det. De mente, som kommunens representanter i DNN-utvalget, at fikk de nei, var slaget tapt en gang for alle. Først de siste 4 månedene hadde prisen på aluminium steget 25%. Derfor arbeida tida nå for aluminium.

Revidert aluminiumsrapport — konjunkturoppgang og økt lønnsomhet

Den reviderte rapporten om ei modernisering av DNN, som var bestilt av styret, forelå 22. mai. Det samla investeringsbehovet eksklusive investeringsavgift beløp seg til 1.007 millioner kroner for et elektrolyseanlegg med årsproduksjon 58.800 tonn med masse- og anodekullproduksjon og et fleksibelt støperi. Bemanninga var redusert noe fra 315 til 292. Rapporten konkluderte med at prosjektet var interessant. Det ville gi ei internrente på 16%, muligens 20,4% avhengig av oksyd/metall-bytteforholdet. Grunnen til den dramatiske forbedringa var at metallprisen hadde økt markert i de siste kvartala. DNNs styre, som jo var oppnevnt av myndighetene, så på prosjektet som et realistisk alternativ for Tyssedals-framtid. Det var derfor de hadde villet finansiere en ny revisjon av aluminiumsalternativet. Denne tredje ÅSV-rapporten virka overbevisende på lokalsamfunnet som snart skulle samle seg om aluminiumskravet.

Hvorfor var aluminium nå tilsynelatende et bedre prosjekt? De stadig tilbakevendende lønnsomhetsberegningene med varierende konklusjon var et resultat av aluminiumens konjunkturfølsomhet. Når det ikke legges en langsiktig tendens til grunn i prisutviklinga, blir en svært varierende lønnsomhet for prosjektet mulig, alt etter beregningstidspunktet. Da er det lett å bruke kortsiktige konjuktursvingninger i den retning en ønsker.

Lokal samling om aluminium

Arbeids- og tiltaksnemnda for indre Hardanger hadde i mars 1979 uttalt seg om Tyssedal-saka. De var ikke informert om hva som skulle skje med DNN og mente KV med 71 arbeidsplasser tydelig ikke var noe alternativ ettersom bare 3 personer fra DNN hadde gått over til den nye bedriften. Nemnda så videreforedling som et interessant tilbud for distriktet, *«men nemnda er av den oppfatning at kraften bør brukes til fortsatt kraftkrevende industri i Tyssedal — og ikke på noen måte føres ut av Hordaland fylke.»* [14] Sekretær i nemnda var distriktsarbeidssjef Dan Danielsen fra Odda som også var Arbeiderpartimedlem. Nå fikk Alterskjær-fløyen i partiet gjennomslag.

Representantskapet i Odda Herreds Arbeiderparti sendte 31. mai ei henstilling til industriminister Haukvik om et nytt aluminiumsverk i Tyssedal. De argumenterte med at en ny aluminiumsfabrikk ville bli lønnsom fordi aluminiumsmarkedet var vesentlig bedre enn da regjeringsgarantien blei gitt. Det var et sterkt ønske blant de ansatte om en modernisert aluminiumsfabrikk og brei enighet i befolkninga om at krafta ikke måtte føres ut av kommunen. Alternative prosjekt ville ikke bare skape vansker for de ansatte, men også usikkerhet pga. kraftutførselen. For øvrig var de betydelige miljøpróblema ved DNN ei belastning for de ansatte som krevde ei snarlig løsning.

Og 1 og 2-skiftgruppa pressa avdelingsstyret på Nitriden videre. 7. juni oversendte de en uttalelse til styret. De var nå kjent med innholdet i den siste ÅSV-rapporten som underbygde kravet deres fra årsmøtet. De gikk inn for bygging av den nye fabrikken så snart som råd og henstilte styret om å avholde medlemsmøte seinest i løpet av august for å diskutere rapporten og hvilke krav avdeling 44 skulle stille.

Like etter tok RV-representanten Vidar Våde på ny opp DNN-saka i kommunestyret. Han foreslo at kommunestyret skulle peke ut et utvalg der lederne i alle de politiske partia skulle legge fram innstilling. Denne skulle så debatteres i kommunestyret innen utgangen av august. I et forslag til uttalelse gikk RV mot Engell Olsens uttalelser om at det var ei forutsetning at krafta skulle føres ut av Tyssedal. Forslaget blei avvist mot 2 stemmer med den begrunnelsen at Tyssedal-utvalget skulle ha møte 19. juni. Vidar Våde mente det måtte være bra grunnlag for enhet. DNA i Odda hadde nå gått inn for byg-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

ging av en ny aluminiumsfabrikk, og RV hadde lenge ment at krafta burde brukes til det. I tillegg mente partiet at en videreforedlingsfabrikk ville kunne sikre alle de 400 arbeidsplassene.

Få dager etter reagerte tillitsmannsutvalget på DNN (mot 2 stemmer) på RV-utspillet som de mente var et *«forsøk på å sette fagforeningen utenfor i en sak som i første rekke angår den»* [15]. De hadde ingen tru på at kommunestyret ville være mer kompetent til å løse saka enn det faglig/politiske utvalget. Fremdeles lå det prestisje i hvem si sak dette var.

I DNN-utvalgets møte 14. juni, var også oppfatninga at *«I Tyssedal-utvalget skjer jo intet»*. I sakspapira fra Industridepartementet av 7. juni gikk det klart fram at ÅSV **ikke** ville satse på videreforedling i Tyssedal. ÅSV-direktør Sandvold som satt i DNNs styre hadde fram til årsskiftet 1978/79 framholdt at en ny aluminiumsbedrift i Tyssedal ikke var aktuelt. Etter årsskiftet hadde han hevda at noe annet enn en ny aluminiumsbedrift i Tyssedal ikke kunne komme på tale. Sia ingenting skjedde i utvalget, var stemninga blant flere av de lokale representantene nå snudd. Alterskjær og Stensland mente de måtte si nei til videre forhandlinger med ÅSV og at en annen enn Engell Olsen måtte stake opp den videre prosedyren. Tveit og Handegård mente at de ikke måtte spille seg ut over sidelinja og at et nei til ÅSVs videreforedlingsprosjekt ville være å si fra at de ville ha aluminiumsverk og intet annet.

Men staten sto på videreforedling

Arbeidsutvalget for Tyssedal i Industridepartementet var nå oppløst og funksjonene gått helt over til Gøthe-utvalget. 19. juni 1979 var det møte i Tyssedal-utvalget etter at *«diverse brev»*, som departementet omtalte det, var sendt fra de lokale representantene. Utvalget hadde ikke hatt møte sia 24. oktober 1978. Her presiserte de lokale representantene at deres forståelse av regjeringsgarantien var at krafta ikke **skulle** føres ut av distriktet, men at den **kunne** føres ut. Og at lokalsamfunnet burde være sikra enten varige arbeidsplasser eller de verdier som lå i framtidig salg av krafta ut av distriktet. Engell Olsen svarte at utvalgets aksept på forhandlinger med ÅSV nødvendigvis måtte medføre at krafta blei ført ut. Krafta var statens eiendom, og en garanti som knytta alternativ industri til verdien av krafta for all framtid kunne aldri gis.

Statens representanter gjorde det klart på møtet at ÅSV **ikke** lenger var innstilt på fortsatte forhandlinger om videreforedling i Tyssedal. Den offisielle begrunnelsen fra selskapet var krafttapet på 9-10% ved overføring til Sunndal, press fra de ansatte på eksisterende produksjonssteder om å utvikle videreforedling der, som erstatning for tapte arbeidsplasser ved rasjonalisering, samt de problema selskapet hevda erfaringsmessig lå i å bygge opp videreforedling i et område der arbeidskrafta var vant til prosessindustri. Det som ikke blei nevnt, var at det ville være mer lønnsomt for ÅSV å legge et videreforedlingsanlegg i tilknytning til et av dets primæraluminiumsanlegg hvor flytende metall fra elektrolysen kunne nyttes direkte. Transport av aluminiumsbarrer til et nytt produksjonssted og ny smelting der for videreforedling ville øke kostnadene og energiforbruket [16]. ÅSV var derfor innstilt på å bearbeide elektrolyseprosjektet. Selskapet ville nemlig heller prioritere et verk i Tyssedal enn å overføre krafta til Sunndalsøra hvis det måtte dekke overføringskostnadene dit, som direktør Sandvold hadde forklart for Gøthe-utvalget. ÅSV hadde også understreka i rapporten at stordriftsfordelene flata ut omkring 100.000 årstonn. I Tyssedal var det plass til en utvidelse til ca. 92.000 årstonn. Men da måtte det tilføres ytterligere kraft. DNNs disponible kraft ga mulighet for et verk på ca. 58.000 årstonn.

Så sto de igjen tilbake med aluminiumsprosjektet. Men Engell Olsen ba om at ÅSVs oppdaterte prosjekt **ikke** blei spredd utafor utvalget. Lønnsomheten i prosjektet var bedra. Men den var svakere enn ÅSVs Høyanger-prosjekt, understreka statens representanter i Tyssedal-utvalget. Det var imidlertid fordi prosjektet måtte bære en masse-/anodefabrikk. Ellers var det **lik** rentabilitet i de to prosjekta, i følge ÅSVs utredning. Innvendinga fra statens representanter var at krafta måtte prissettes etter mer *«realistiske»* prinsipper, dvs. statskraftpris og ikke til *«historisk avtalefesta priser»*, dvs. sjølkostpris som DNN hadde konsesjon på. Forskjellen var stor i og med at DNNs kraftpris lå på 1/3 av prisen på statskraft. Blei statskraftpriser lagt til grunn, ville prosjektet gi dårlig lønnsomhet. Dette ville være en påtakelig forskjellsbehandling av Tyssedal-bedriften sammenligna med de andre aluminiumsprodusentene. Hydro, ÅSV og Elkem-Spigerverket eide 3/4 av den egenproduserte krafta i Norge. Så hele storindustrien blei subsidiert, sånn sett. Men staten som eier ville få bedre profitt på salg av krafta til statskraftpris til annen produksjon.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Statens representanter i utvalget var pga. det de så som den svake lønnsomheten i aluminiumsprosjektet fremdeles innstilt på å undersøke muligheten for at andre bedrifter fikk disponere krafta mot å sette i gang ny industri i Tyssedal. NVE var bedt om å utrede prisvilkår for levering av kraft til nærmere spesifiserte industristeder og til alminnelig forsyning på Østlandet. De lokale representantene mente elektrolyseprosjektet burde prioriteres. De stilte seg spørrende til at staten i dette tilfelle skulle legge til grunn andre prinsipp for kraftprisfastsettelsen enn for andre selskap. De hadde motforestillinger mot å bearbeide videreforedlingsalternativa ytterligere ettersom de ikke hadde vist seg realistiske til da. Forhandlingsdirektør Gøthe hevda at videreforedling fortsatt kunne være aktuelt for andre selskap enn ÅSV, ut fra disse selskapas kraftbalanse. Her tenkte departementet særlig på Hydro og Elkem som hadde søknader inne om krafttildeling. Disse selskapa kunne kanskje presses mer av staten til å komme med motytelser for å få tildelt kraft etter ønske? På møtet beslutta derfor utvalget at elektrolyseprosjektet skulle bearbeides fortsatt. Samtidig kunne det forhandles med flere aktuelle selskap innen aluminiumssektoren, også om evt. videreforedling. Dette slutta de lokale representantene seg til ut fra uttalelser fra statssekretæren og forhandlingsdirektøren om ei **prioritering** av elektrolyseverket. Før møtet hadde de lokale medlemmene hatt direktør Solheim med på forhåndsdrøfting. Han var jo nå en alliert.

Det er tydelig at hver av partene likevel sto på sitt. For statssekretæren understreka samtidig at regjeringas opprinnelige forutsetning sto ved lag om fortsatt å vurdere alternativ industri i området mot at krafta blei ført ut. Han sendte to brev med dette innholdet til DNN-utvalget sommeren 1979. Departementet kunne ikke gi noen garanti om at Odda-samfunnet i framtida skulle være sikra verdier tilsvarende salg av Tyssedal-krafta. Det så KV-etableringa på Eitrheim som del av løsninga på garantien som var gitt. For øvrig understreka Engell Olsen at denne garantien ikke var ment som et evigvarende tilsagn. Da ville den jo kunne *«bidra til å hindre tilpasninger til de til enhver tid gjeldende markedsbetingelser for norsk industri. Det kan derfor heller ikke bli snakk om noen juridisk bindende avtale.»* [17] Bare inntil videre var departementet innstilt på å gi et aluminiumsverk prioritet.

Statens siste utspill

I Odda blei departementets møtereferat fra Tyssedal-utvalget igjen kritisert. DNN-utvalget mente konklusjonen på møtet hadde vært høyeste prioritet til et elektrolyseverk for aluminium. Dernest kom elektrolyse kombinert med videreforedling og som nummer tre bare videreforedling. Når det gjaldt krafta, mente de at de opprinnelig hadde vært innforstått med at krafta skulle ut av kommunen. Men da var de ikke helt klar over hvilke konsekvenser dette ville få.

Gøthe-utvalget hadde vært på befaring i Tyssedal i august der de tillitsvalgte hadde gjort det klart at de ikke lenger var villige til å diskutere alternativ. Etter at DNN-utvalget hadde mottatt breva fra Industridepartementet, blei de enige om å ha klar en ferdig protokolltilførsel til neste møte i Tyssedal-utvalget om sitt syn på krafta. Ut fra det som hadde skjedd på Rjukan der krafta blei ført ut av kommunen uten garanti for arbeidsplassene, ville de stille krav om krafta som en garanti inntil en fikk nyetablering i Tyssedal og at den deretter skulle være garanti for de nyetablerte arbeidsplassene.

23. oktober møttes de på nytt etter at det var klart at Engell Olsen skulle gå av som statssekretær. De hadde fått inntrykk av at Gøthe-utvalget sannsynligvis ville komme med negativ innstilling. Derfor vurderte de det som viktig å komme inn i den politiske behandlinga av saka så snart utvalgets innstilling forelå. Regjeringa Harlem Brundtland hadde satt Skytøen til industriminister og Tamburstuen til statssekretær. Stensland, som nå var valgt til ordfører i Odda, hadde fått i oppdrag av DNA lokalt å kontakte den politiske ledelsen sentralt for å få i stand et partipolitisk møte i Oslo. Direktør Solheim hadde også bedt om et møte med den nye politiske ledelsen i Industridepartementet. DNNs bedriftsforsamling og styre hadde i en uttalelse gitt støtte til arbeidet med aluminiumsprosjektet og bedt om at arbeidet med et endelig forprosjekt måtte bli satt i gang snarest råd [18].

Tveit og Andersson var i møte med den nye politiske ledelsen 25. oktober. 5 dager seinere sendte de ut ei pressemelding om møtet der de offentliggjorde at de var blitt presentert for et nytt opplegg til løsning av saka av forhandlingsdirektør Gøthe. Opplegget gikk ut på at Elkem skulle skaffe Tyssedal en videreforedlingbedrift mot å få krafta til utvidelser ved aluminiumsverka i Mosjøen og på Lista. Dette hadde de vært overraska over og forlangt lokal behandling av før endelig standpunkt kunne tas. Etter møtet mente de Gøthe hadde gått ut i media med et definitivt standpunkt i saka uten å ta hensyn til

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

hva lokalsamfunnet mente. Dette var de forbausa over. *«Vi tar avstand fra en slik behandlingsmåte og forlanger å bli hørt og tatt hensyn til.»* [19] Det var full skjæring. Kritikken blei retta mot embetsmannen Gøthe. Kanskje for å unngå konfrontasjon med DNA sentralt? Statssekretær Tamburstuen uttalte nemlig også til Bergens Tidende samme dag at videreforedling var mest realistisk i Tyssedal. Gøthe svarte dagen etter at han aldri hadde uttalt at denne saka var avgjort, men gitt uttrykk for at det var forhandlinger som skulle føres. Lekkasjen om forhandlingene hadde skjedd etter at Elkem hadde orientert om forhandlingsopplegget i bedriftsutvalget i Mosjøen.

Gøthe-utvalgets pakkeløsning innebar at Elkem skulle få 600 millioner kWt av krafta mot å gi Tyssedal en videreforedlingsbedrift med om lag 200 arbeidsplasser. Elkem skulle bruke krafta til å utvide og modernisere anlegget sitt i Mosjøen. Seinere skulle krafta gå til Lista-verket, når tilstrekkelig kraft var bygd ut nordpå. (Elkem hadde søkt om tildeling av 1.000 millioner kWt til planlagte utvidelser ved sine aluminiumsverk.) Dette løsningsforslaget hadde sin bakgrunn i politikken i forhold til den kraftkrevende industrien og den «nye» industripolitikken. I løpet av sommeren 1979 hadde derfor sekretariatet til forhandlingsdirektøren vært travelt opptatt med beregninger av verdien av Tyssedal-krafta og av lønnsomheten ved et aluminiumsverk i Tyssedal kontra utvidelse ved Elkems verk [20].

DNN-utvalget blei splitta i synet på det nye utspillet fra staten. DNA lokalt hadde gått inn for en ny aluminiumsbedrift. Fagforeningsrepresentantene var klart for aluminium. Prosjektet var ferdig utreda og knytta krafta til Tyssedal. Dessuten hadde den kjemiske fagforeninga i Mosjøen gått ut mot Elkems tilbud om en videreforedlingsbedrift i Tyssedal [21]. De mente selskapet burde satse på nye arbeidsplasser i Mosjøen og beklaga at Industridepartementet satte to industrikommuner som begge trengte arbeidsplasser opp mot hverandre. Dessuten så mange i Tyssedal prosjektet som en provokasjon fordi departementet var på vei inn i en ny avtale med representanter for utenlandsk kapital(!) etter 6 års forhandlinger uten noe konkret tilbud. Alcoa eier 45% av Elkems aluminiumsverk. I DNN-utvalget mente likevel noen, bl.a. Eitrheim at de ikke kunne si kategorisk nei til utspillet fra departementet. Men de konkluderte med at de på neste møte i Tyssedal-utvalget skulle **kreve** nytt aluminiumsverk og avvise videreforedling [22]. Et enstemmig fagforeningsstyre hadde gitt formannen bundet mandat til å fastholde kravet om nytt aluminiumsverk på dette møtet.

Og Tyssedal-utvalgets møte i Haugesund 16. november blei stormfullt. Departementet hadde med seg Olje- og energi- og Miljøverndepartementets representanter i Gøthe-utvalget til å bistå seg. På tross av forhåndsrådslagningene lot DNN-utvalget seg splitte og gikk derfor med på at Industridepartementet innen 10. desember skulle gi utvalget en skriftlig redegjørelse for planen. De lokale myndighetene skulle så vurdere dette og et nytt møte avholdes.

Gøthe la vekt på kraftbehovet til bedrifter i Høyanger, Mosjøen, Lista, Karmøy, Glomfjord og Mo i Rana. Det ville ikke finnes ny kraft til kraftkrevende industri før omkring 1990 i følge Olje- og energidepartementets beregninger. Krafta skulle brukes til å konsolidere eksisterende bedrifter, bortsett fra verket i Tyssedal da. Der var det vanskelig å reise et aluminiumsverk ut fra kraftsituasjonen totalt sett. Krafta trengtes andre plasser der den ville gi bedre profitt. Han mente derfor Elkems tilbud var den eneste realistiske løsninga for Tyssedal og var, som Elkem, skuffa over mottakelsen tilbudet hadde møtt lokalt. Det var snakk om høyverdig teknologi som Elkems partner Alcoa var nesten aleine om i verden. Gøthe trua med at Gøthe-utvalget ville se sin del av arbeidet med Tyssedal-saka som avslutta dersom lokalsamfunnet ikke ville se ei ny utredning fra Elkem. Dette gjorde inntrykk: *«Han slang papira i bordet og gikk. Men blei kalt tilbake av Tamburstuen.»* [23] De lokale representantene holdt etter dette gruppemøte. De greide ikke å samle seg slik de hadde avtalt på forhånd. Andersson, Johannessen, Alterskjær, Helgesen og Stensland mente de skulle kreve aluminium. De så ingen grunn til å utrede Elkem-prosjektet. Tveit, Eitrheim og Handegård ville gå med på ny utredning. Tamburstuen mente de spilte høyt spill dersom de avviste utredninga av videreforedlingsprosjektet. Forut for møtet i Haugesund hadde embetsmennene i Gøthe-utvalget konkludert med at det nå nøye måtte vurderes om ikke Regjeringas sysselsettingsgaranti måtte anses for oppfylt gjennom det Elkem-opplegget som blei presentert. Pressmidlet var altså at Gøthe-utvalget ikke hadde vært innstilt på å tilrå et aluminiumsverk dersom videreforedling blei avvist. Etter et nytt lokalt gruppemøte blei derfor ei ny utredning akseptert.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Lokalsamfunnet avviste Elkem-prosjektet og utførsel av krafta

Utredninga kom 10. januar 1980, en måned seinere enn lovd, i form av et brev. Det blei antyda en 5 måneders prosedyre for videre tekniske og markedsmessige undersøkelser. Det eneste nye var at det var tatt inn at kraftleieavtalen skulle opphøre dersom forpliktelsen om å opprette arbeidsplasser i Tyssedal ikke blei innfridd. Avdeling 44 hadde via Mosjøen-foreninga spora opp at prosjektet tidligere hadde vært vurdert for Mosjøen, men lagt vekk ut fra bedriftsøkonomiske kriterier. Derfor så avdeling 44 det nå sånn at dersom den planlagte bedriften ikke gikk bra, ville de stå igjen **uten** krafta, regjeringsgarantien og arbeidsplassene [24]. Avdeling 44 hadde møtt foreningene i Mosjøen og Lista i forbundet. De hadde samla seg om en uttalelse som gikk mot Industridepartementets pakkeløsning 7. november. Etter at Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund hadde holdt seg på sidelinja i flere år gjennom Tyssedal-saka, engasjerte de seg nå slik at de to foreningene som blei satt opp mot hverandre kunne enes. Da hadde foreninga på Søral også uttalt seg mot Elkems prosjekt — fordi de mente de var de nærmeste til å ta over Tyssedal-krafta! Så kamerater i fagbevegelsen var også ute etter å ta over krafta.

Høsten -79 hadde hele lokalsamfunnet i Odda, samtlige parti i kommunen og fylket ved valget, samla seg bak kravet om en ny aluminiumsfabrikk i Tyssedal. Men hele DNN-utvalget hadde altså ikke greid å stå imot presset.

Medlemmer av AKP(m-l) på Nitriden ga ut en løpeseddel etter det siste utspillet til regjeringa der de oppfordra til å reise kampen og arbeide for å samle alle krefter lokalt og drive støttearbeid for kravet om at aluminiumsfabrikken skulle bygges: *«La Tyssedal leve! Ikkje ein watt ut av Tyssedal! Bygg aluminiumsfabrikken no!»* Avdeling 44 hadde sist uttalt seg i DNN-saka på årsmøtet i februar 1979. Hele lokalsamfunnet hadde samla seg høsten 1979. På medlemsmøte 3 dager etter Haugesund-møtet beklaga formannen det som hadde skjedd. *«Det ble videre understreket at foreningen nå var kommet til veis ende på forhandlingslinjen med Ind.dep. og at en går til kamp.»* [25] De nevnte samarbeid med avdeling 43 og Samorg om å få stoppa eventuell krafteksport, men de så påvirkning av politiske parti som viktigst.

På medlemsmøte 5. februar 1980 vedtok avdeling 44 enstemmig en uttalelse i 5 punkt om Tyssedal-saka:

«1. Utviklingen innen al-produksjonen har gått i den retning at vi nå er overbevist om at det bare er fortsatt aluminiumsproduksjon som kan sikre de framtidige arbeidsplasser i Tyssedal.
2. Videreforedling av aluminium må i større grad skje i Norge, men denne industri må ha tilknytning til et primæraluminiumsverk. Modernisering av verket i Tyssedal vil gi muligheter til en slik utvikling i Oddaregionen.
3. Det er meningen at den energi DNN Aluminium har fortsatt skal gå til aluminiumsproduksjon. Men nå andre steder enn i Tyssedal.
Vi vil peke på den historiske rett vi har til denne energi, som har dannet grunnlaget for arbeidsplasser og bosetning i 60 år.
4. Vi kan ikke godta at den energi vi har skal være salderingspost i energimeldingen.
5. Vi er ikke lenger villig til å diskutere alternativer, men vil ha realisert planene om modernisering av vår bedrift nå.»

Det er interessant at de i vedtaket bruker begrepet *«historisk rett»* om lokalsamfunnets forhold til krafta. Krafta innså de nå igjen var grunnlaget for hele samfunnet. Lot de den gå ut, kutta de av sin egen livsnerve. Det var slutt på forhandlingslinja i avdeling 44. De ville gå til kamp mot myndighetenes pakkeløsning. Medlemsmøtet var enstemmig og ville jobbe for generalstreik i Odda dersom ikke Industridepartementet sa ja til modernisering innen 27. februar da Tyssedal-utvalget skulle møtes. De inviterte statssekretær Tamburstuen til å møte de DNN-ansatte mens han var i Odda.

Noen dager etter gikk et enstemmig kommunestyre inn for aluminium og mot nye utredninger om videreforedling. Begrunnelsen var at et aluminumsverk var det som best kunne sikre arbeidsplassene og Tyssedals framtid. Det blei i vedtaket forklart at de var blitt seg bevisst den betydning krafta hadde for den framtidige utviklinga av næringslivet. Og *«Idag eksporteres over 50% av den kraft som produseres innenfor kommunens grenser til andre kommuner/fylker som har forsømt eller ikke har vært villige til å bygge ut egne kraftkilder.»* [26] Av Odda kommunes elektrisitetsproduksjon på 3600 millioner kWt

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

(tilsvarende om lag 5% av Norges produksjon) gikk allerede 2300 millioner kWt ut av kommunen. Kommunestyret understreka at de hadde vært gjennom tidkrevende drøftinger om et lignende opplegg tidligere, da med ÅSV som part. ÅSV ville ikke gå inn for ei videreforedlingsløsning i 1979. Det var ikke større håp om et resultat nå. Aluminiumsprosjektet, derimot, var ferdig utarbeida og lønnsomt.

Saka måtte gå over på regjeringsplan fordi Tyssedal-utvalget ikke kom videre i sitt møte. På forhånd hadde Hordaland DNA tatt opp saka med Trygve Tamburstuen. Da Moldøen på styremøte 28. februar tok opp spørsmålet om generalstreik før saka skulle behandles av regjeringa, fikk det ingen tilslutning. Resten av styret så lobby-virksomheten som viktigere. Når de kunne komme politikerne i tale, var ikke streik på sin plass. 21. februar møtte DNN-utvalget Arbeiderparti-gruppa i Stortingets industrikomite. De møtte hele industrikomiteen 25. mars, men da var også direktør Solheim og Ringen (H) og Vethe (KrF) fra kommunestyret til stede. De samme møtte også Hordalandsbenken i Stortinget. Alle lokale instanser uttalte seg negativt om departementets forhandlingsopplegg. Det gjorde også Hordaland fylkeskommune og Norske Industrikommuners Sammenslutning.

1. mai kunne lokalsamfunnet samle seg under parola *«Kraften er vår - vi krever nytt al.verk nå»*. 25. april hadde DNN-utvalget gitt Industridepartementet melding om at de forventa ei avklaring i regjeringa snarest mulig. De ønska særskilt behandling av Tyssedal-saka og ikke fellesbehandling med 70-80 andre kraftforsyningssaker slik departementet la opp til.

Elkem meddelte Industridepartementet 18. mars at det trakk seg fra Tyssedal-planene. Alt i januar hadde selskapet gjort det klart at det ikke ville komme til Tyssedal dersom det var uønska. Men dette var nok ikke den egentlige grunnen til at selskapet trakk seg ut. Elkem erkjente at *«det kan bli tungt å opparbeide et marked for de produktene som skulle ha vært produsert i Tyssedal»* [27]. Direktør Ove Sandberg i Elkem sa i et foredrag 30. november 1981: *«En annen skanse som jeg tror myndighetene bør oppgi, er kravet om at man i tillegg til å arbeide med kraftintensiv industri, skal måtte etablere mer eller mindre ulønnsomme arbeidsplasser i f.eks. videreforedling av aluminium dersom man skal få mere energi. Erfaringene gjennom 70-årene har etter min vurdering gitt Elkem rett i det syn selskapet alltid har hevdet, at vi bør konsentrere oss om den del av metallindustrien som er lønnsom i Norge, og plassere den øvrige del f.eks. videreforedling av aluminium utenfor landets grenser i nærheten av de markeder der produktene skal brukes.»* Elkem vurderte altså ikke videreforedling som lønnsomt i Norge. Selskapet hadde derfor bare vurdert spørsmålet i forbindelse med kraftsøknader — ettersom myndighetene i slike forhandlinger pressa på for å få etablert videreforedling i Norge som en motytelse. I en samtale med forfatteren sier også daværende direktør Karl Lorck i Elkem at selskapet ikke fant det lønnsomt å legge en videreforedlingsbedrift for seg i Tyssedal. Seinere er selskapet også kommet til *«forståelse med myndighetene om at ikke alle aluminiumsprodusenter i Norge kan drive med videreforedling»* [28]. Elkem er medeier i videreforedlingsverk i Storbritannia og Nederland og leverer sin råaluminiumsproduksjon dit.

I en samtale med forfatteren våren 1987 sier tidligere generaldirektør i ÅSV, Haakon Sandvold, at ÅSV heller ikke greide å finne et prosjekt som var økonomisk lønnsomt og kunne sysselsette om lag 200 mennesker i Tyssedal. Krafta var interessant for ÅSV, men samtidig vurderte selskapet det slik at *«vi ville kjøpe oss en verkebyll»* [29]. For det prosjektet det eventuelt kom med, kunne ikke ha bare 3-4 års levetid. Det ville jo bli sittende med ansvaret for arbeidsplassene. Mens ÅSV følte det først og fremst måtte tenke på hensynet til konsernets egne arbeidsplasser og ikke gå inn for et prosjekt *«bare fordi noen statsråder hadde forlovet seg»*. Det var også grunnen til at ÅSV heller *«ikke sto på de høyeste barrikadene og kjempet for aluminium i Tyssedal»*. Det ville ikke på eget initiativ aktivt kjørt fram aluminium i Tyssedal, men utførte ei utredning på oppdrag. Det ville ikke at prosjektet skulle belaste ÅSV, men begynte etter hvert å se aluminium som det naturlige for Tyssedal. Denne lojalitetskonflikten førte til at Sandvold trakk seg som styreformann i DNN ved generalforsamlinga i 1979.

Aluminiumsvedtak

18. september 1980 beslutta regjeringa at aluminiumsverket i Tyssedal skulle moderniseres. Begrepet modernisering var tatt i bruk av DNN-utvalget av taktiske grunner. De mente de da lettere ville få gjennomslag enn om det blei kalt nybygging. Men den gamle fabrikken var så nedlitt og umoderne at den måtte rives og ny bygges. I pressemeldinga regjeringa sendte ut understreka den at det her var tatt et **prinsipielt** standpunkt. Den ville overlate til Gøthe-utvalget å drøfte størrelse, gjennomføringstempo

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

mm. Men den gjorde klart at ramma var den kraftmengden DNN sjøl disponerte. Det skulle ikke bygges et verk på den størrelsen tomta tillot. I underlagsnotatet til regjeringsmedlemmene pekte Industridepartementet på 3 mulige løsninger på Tyssedal-saka: 1) Å avvise modernisering av verket under henvisning til alle forsøk som var gjort for å realisere alternativ, da særlig motstanden fra lokalt hold om å vurdere Elkems videreforedlingsanlegg. 2) Å vise saka til behandling i samband med tildeling av ny kraft til kraftintensiv industri. 3) Å ta prinsipielt standpunkt til modernisering — uten å binde opp endelig tidsplan, størrelse [30]. Industriministeren anbefalte altså det siste. Alt 20. juni hadde Skytøen i et foredrag i Odda uttalt at han personlig ville gå inn for aluminiumsfabrikk, mens Tamburstuen gikk mot.

Hvorfor gikk Arbeiderpartiet inn for aluminium i Tyssedal i 1980? Hadde partiet endra syn på strukturrasjonaliseringa av aluminiumsindustrien? Begrunnelsen for regjeringas standpunkt var at den på dette viset ville løse et betydelig politisk problem(!), går det fram av notatet til regjeringskonferansen [31]. Stortingsbehandlinga kunne skje våren 1981 og standpunkt til størrelse, framdrift etc. tas i samband med behandlinga av tildeling av kraft til kraftkrevende industri som totalt hadde ønsker på ca. 6,5 milliarder kWt. Av dette utgjorde utvidelser og modernisering innen aluminiumsindustrien vel 3 milliarder kWt (Tyssedal holdt utafor). I notatet til regjeringskonferansen antyda departementet at en kapasitet på bare 40.000 årstonn var det myndighetene kunne tenke seg for Tyssedal. Representanten fra Kommunal- og arbeidsdepartementet i Gøthe-utvalget hadde utrusta sin statsråd med et notat der han pekte på tvilsom lønnsomhet ved en kapasitet på 40.000 tonn. Han hevda at arbeidsmarkedet i Odda fremdeles var meget stramt [32]. Mens en evt. reduksjon på 200 ansatte ved aluminiumsverket i Mosjøen ville få meget følbare konsekvenser. Han beklaga derfor ut fra arbeidsmarkeds- og distriktspolitisk synspunkt at det ikke syntes mulig å realisere Gøthe-utvalgets forslag til løsning på Tyssedal-saka.

Overfor kravet om aluminium fra et samla lokalsamfunn ser det ut til at regjeringa nærmest kapitulerte og fatta et vedtak stikk i strid med egne planer. Aluminiumskonjunkturene, som var svært gode, gjorde vedtaket mulig. De bedra lønnsomheten i prosjektet betydelig. Hadde ikke presset fra lokalsamfunnet vært der, ville det bare gitt myndighetene enda bedre tid på å løse saka eller evt. gå fra garantien hvis de ikke så noen helhetlig løsning. De kunne ta seg råd til å ta tida til hjelp ettersom DNN ikke lenger var noe *«pengesluk»*, men tvertimot ga pene overskudd. I 1979 var overskuddet 18,1 millioner kroner, i 1980 19 millioner. Det at staten fortsatt gikk mot aluminium etter at konjunkturene hadde bedra seg sånn, gjorde at lokalsamfunnet mista trua på nye utredninger. Det var ulogisk for dem når strømmen skulle føres ut for likevel å brukes til aluminiumsproduksjon andre plasser. For dem var konjunkturene enda et argument **for** aluminium i Tyssedal. Produksjonen ga jo store overskudd. Også de andre aluminiumsprodusentene hadde omfattende utvidelsesplaner. Men først og fremst: Usikkerheten hadde vart lenge nok. Hele lokalsamfunnet sto derfor samla bak kravet om aluminiumsverk i Tyssedal.

Regjeringa **kunne** simpelthen ikke lenger si nei. Prosjektet var bedriftsøkonomisk lønnsomt, om ikke så lønnsomt som å overføre krafta til et annet verk og legge ned Tyssedal-verket. Saka var etter hvert blitt såpass politisk betent og presset så stort at regjeringa måtte vise politisk vilje til å løse saka. Den lange forhistoria viste at myndighetene hadde vært inkompetente til å finne eller ikke villig til sjøl å betale for ei helhetlig løsning med alternativ industri for Tyssedal. I proposisjonen blei det forklart at ingen av de prosjekta som hadde vært beabeida for å finne alternativ sysselsetting hadde ført fram pga. *«manglende lokal tilslutning (det står virkelig slik! ER) og/eller for dårlig lønnsomhet.»*

At det var mulig å bygge et aluminiumsverk, derimot, hadde lenge vært godt dokumentert. DNNs tidligere eiere hadde lagd et forprosjekt i 1973. En del av fagforeninga hadde hele tida stått på aluminium, som bedriftsledelsen. De hadde stilt seg tvilende til om det kunne bli noe annet med krafta og produksjonskunnskapen samfunnet satt inne med. Ei uravstemning på Nitriden høsten 1976 hadde også vist at et stort flertall kunne tenke seg fortsatt aluminiumsproduksjon. ÅSVs aluminiumsutredning i januar 1977 dokumenterte at det var mulig å bygge et nytt aluminiumsverk. Denne løsninga holdt seg som det eneste konkrete tilfredsstillende alternativet i åra som fulgte.

I lys av den seinere omgjøringa av aluminiumsvedtaket kan det være interessant å gå inn på det vedtaket som blei gjort. Enkelte formuleringer i stortingsproposisjonen og under behandlinga av saka i Stortinget kan tolkes dithen at regjeringa egentlig ikke var så oppsatt på å få vedtaket satt ut i livet.

Det er iallfall iøynefallende at alle de negative sidene ved et aluminiumsverk i Tyssedal blei trekt fram i proposisjonen: Verkets størrelse på 58.800 årstonn gjorde det til et av de minste av ca. 30 plan-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

lagte nye aluminiumsverk i verden. Bare et verk i Canada på 57.000 og et i India på 50.000 årstonn var i samme skala. Det at DNN igjen begynte å utnytte den krafta selskapet hadde konsesjon på, ville dessuten føre til at statskraftverka fikk redusert sin tilgang på fastkraft med 450 millioner kWt. Det kunne gi statskraftverka en merkostnad på ca. 20 millioner kr. i 1984 og 40 millioner kr. i 1985 (i -80-kroner), het det i proposisjonen.

Innstillinga fra Gøthe-utvalget hadde lagt vekt på at lønnsomheten blei for dårlig. Bruk av Tyssedal-krafta i Mosjøen ville gi høyere avkastning. Av kapasitetsalternativa som var vurdert for Tyssedal ville 90.000 tonns-alternativet gitt best lønnsomhet. De kunne vedtatt et større mer lønnsomt verk, men da måtte noe av krafta som blei «eksportert», føres tilbake til Odda. Alternativet blei derfor sett i sammenheng med de problema dette ville skape for NVEs kraftbalanse (som departementet så på som svak og forventa at først ville bedre seg i 1986) og blei avvist. Utbygging til ca. 60.000 tonn blei tilrådd *«dersom prosjektet skal realiseres»* [33] framfor 40.000 tonn fordi det ga bedre bedriftsøkonomisk lønnsomhet og 40 flere arbeidsplasser. Statens Forurensingstilsyn ville heller ikke hatt et aluminiumsverk i Tyssedal. De oppfatta situasjonen slik at en avgjørelse om modernisering var fatta og at de skulle stille de nødvendige krav. *«Prinsipielt burde ikke Røykskaderådet/SFT tillate bygging av et nytt verk på et så ugunstig sted, selv med best mulig anvendbar teknologi. Samfunnet i Tyssedal/Odda synes ikke så avhengig av verket som tilfellet er ved flere av de norske aluminiumsverkene.»* [34]

Embetsverkets tilråding var altså nei til aluminium i Tyssedal. Bakgrunnen for betenkelighetene er gjort rede for tidligere: Krafta burde brukes der den ga mer profitt. Tyssedal-verket burde legges ned og krafta føres ut som bidrag til strukturrasjonaliseringa av aluminiumsbransjen.

Det er klart at hvis DNA-regjeringa virkelig hadde vært interessert i aluminiumsalternativet som løsning på Tyssedal-saka, så hadde den gått inn for det langt tidligere. Saka hadde versert i nesten 10 år. Mer eller mindre tvilsomme alternativ var blitt lagt fram i denne perioden. Da aluminiumsalternativet seilte opp, stunda det til valgkamp. Stortingsvedtaket blei fatta bare noen måneder før stortingsvalget. Dette kan ha spilt inn. For vedtaket var jo i motstrid til regjeringa sine planer og den nye industripolitikken som både Arbeiderpartiet og Høyre nå egentlig var enige om.

Et enstemmig Storting vedtok så at det skulle bygges nytt aluminiumsverk i Tyssedal 29. mai 1981. Proposisjonen fra regjeringa og stortingsvedtaket gikk inn for en kapasitet tilpassa DNNs kraftkonsesjon, dvs. i underkant av 60.000 årstonn og ei investering på 1.550 millioner kroner, derav 400 millioner i egenkapital. Av den blei 50 millioner kroner bevilga samtidig med moderniseringsvedtaket. Internrenta ville bli i overkant av 15%.

Stortinget gikk altså enstemmig inn for aluminiumsprosjektet. Motforestillingene som blei reist i debatten var spede. Senterpartiets Reidar Due mente rentabiliteten ikke var imponerende, men at det var den eneste realistiske måten å følge opp det løftet som var gitt om å skaffe nye arbeidsplasser. Hans Hammond Rossbach fra Venstre mente det på mange måter var beklagelig at en her ikke sto overfor flere valgmuligheter, men han fremma ikke alternative forslag fordi han følte at *«vi står i denne saken med ryggen mot veggen.»* Statsråd Finn Kristensen minte i debatten om at ingen andre planer hadde ført fram. Han mente dessuten at det hefta betydelig usikkerhet ved mange av de forutsetningene som det nye verket i Tyssedal bygde på når det gjaldt prisutvikling og investeringskostnader. Ei raskere prisutvikling innenlands ville kunne gjøre det nye verket sårbart, hevda han. Vedtaket i Stortinget fikk derfor en spesiell karakter, iallfall om en ser det i forhold til det som skjedde seinere.

Veien fram til aluminiumsstandpunktet

Ei løsning av Tyssedal-saka med alternativ industri hadde spilt fallitt. Regjeringa greide ikke å finne ei helhetlig løsning på regjeringsgarantien fra 1974. Dens siste forsøk på å slippe fra den politiske belastninga Tyssedal-saka var blitt, var på nytt å trekke utenlandsk kapital inn for å utnytte krafta. Det sa lokalsamfunnet nei til. Etter flere års tålmodighet i samarbeid med myndighetene, samla lokalsamfunnet seg i kravet om et nytt aluminiumsverk. De brøyt med forhandlingslinja og avviste Elkems prosjekt. De kunne ikke ha tiltru til et prosjekt som Elkem sjøl hadde funnet bedriftsøkonomisk for dårlig i Mosjøen og som ÅSV hadde trekt seg ut av. Videreforedling måtte knyttes til primærproduksjon, skulle det være noe å satse på. Det blei klart at samhandlinga hadde spilt fallitt den også, og de måtte innse at interessene var ulike i løsninga av saka. Samlinga i lokalsamfunnet hadde sin bakgrunn

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

i at det var gått mange år uten at saka var blitt løst. Usikkerheten for framtida begynte å tære vel mye på folk og samfunn. Odda hadde vært fraflyttingskommune de siste 10 åra og mista i overkant av 100 innbyggere hvert år i snitt. I tillegg var arbeidsmiljøet ganske helsefarlig på Nitriden.

Veien fram til ei samling av lokalsamfunnet hadde vært lang og smertefull. Kommunens representanter i DNN-utvalget hadde i det lengste håpa på å skaffe kommunen alternativ industri. Tyssedals eneste rikdom sett fra stat og interesserte bedrifter var krafta. Etter hvert økte bevisstheten i lokalsamfunnet om at samfunnets fortsatte eksistens var avhengig av å beholde krafta. Det blei tydelig at de kunne komme i den situasjonen at krafta blei solgt og at den alternative industrien de fikk i bytte skar seg. Da ville de sitte igjen uten noen fortrinn, og samfunnet ville miste sin eksistensberettigelse. Fagforeninga var seg dette bevisst i 1973 da de krevde endring i konsesjonslovene. Men de gikk fra kravet i 1974. Det kom tilbake igjen i 1977/-78 og slo gjennom i 1979.

Slik det så ut våren 1981 var saka endelig blitt løst. Et enstemmig Storting hadde vedtatt bygging av en ny aluminiumsfabrikk. Krafta skulle brukes i Tyssedal og sikre framtida. Etter åtte års usikkerhet, kunne tyssedølingene igjen våge å tro på framtida. Prosjekteringa av den nye fabrikken tok til. Mange tyssedølinger turte nå å gå i gang med å bygge egne hus og virkelig satse på at her kunne de bo og jobbe.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

NOTER TIL KAPITTEL 5

1) St.meld. 54 (1980-81) Industripolitiske retningslinjer for de nærmeste år fremover»
2) NOU 1979:49 «Kraftintensiv industri»
4) St.meld. nr. 54 (1979-80) «Norges framtidige energiforbruk og -produksjon»
5) OECD 1983
6) Energifakta 1986, Olje- og energidepartementet
7) Vedtak Odda kommunestyre 18.1.78
8) Brev fra SFT til DNN 10.1.79
9) ID-referat fra møte i T-U 24.10.78
10) HA 27.1.79
11) HA 21.2.79
12) HA 2.3.79
13) NRK TV, programmet «Arbeidsplassen», sendt 20.2.79
14) Uttalelse 13.3.79 fra Arbeids- og tiltaksnemnda i indre Hardanger
15) Styre-/tillitsmannsmøte, avd. 44 21.6.79
16) St.prp. nr. 179 (1976-77) «A/S ÅSV. Regulering av Gautingdalsvassdraget i forbindelse med utbygging av Høyanger Verk»
17) Brev fra Engell Olsen til T-U 18.7.79
18) Uttalelse fra DNNs styre og bedriftsforsamling 4.10.79
19) Pressemelding 30.10.79 undertegna av Stensland, Tveit og Andersson
20) Dersom krafta blei brukt i Tyssedal til å produsere aluminium, ville prosjektet bare ha ei internrente på 9%, i følge Gøthe-utvalget. Da var det forutsatt en aluminiumspris på 6.850 kr/t og statskraftpris etter langtidsgrensekostnadsprinsippet. Blei krafta derimot brukt ved Elkems verk i Mosjøen, ville internrenta bli på 15%, på Lista 14%. Hadde derimot DNNs kraftpriser blitt lagt til grunn for aluminiumsprosjektet i Tyssedal, ville internrenta blitt på 16,4%. Dersom metallprisen var blitt satt til 7.000 kr/t, ville internrenta blitt 21,4%.
21) Uttalelse fra Mosjøen Kjemiske Arbeiderforening 2.11.79
22) Møte i DNN-utv. 1.11.79
23) Intervjuer med Andersson og Johannessen mars 1987
24) Kjell Johannesen på møte i DNN-utv. 24.1.80
25) Medlemsmøte avd. 44 19.11.79
26) Innstilling til Odda kommunestyre 29.1.80
27) BT 25.3.80
28) Intervju med Karl Lorck 25.9.87
29) Intervju med Haakon Sandvold 15.5.87
30) Notat til regjeringskonferanse datert 9.6.80
31) Samme sted
32) Notat til kommunalministeren fra Distriktsutb.avd. 11.6.80
33) Innstilling fra Forhandlingsutvalget for nye industritiltak om modernisering/utbygging av DNN Aluminium A/S 30.3.81
34) SFT 10.3.81

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

KAPITTEL 6
HØYRE-REGJERINGAS NEI TIL ALUMINIUM

Rivinga av den gamle fabrikken og anleggsarbeidet for det nye verket hadde tatt til høsten 1981. Tyssedal-samfunnet gikk endelig mot ei trygg framtid med et nytt verk og mer reinslige arbeidsplasser. Men denne idyllen skulle ikke vare lenge. Snart kom frontalangrepet. Den nye Høyre-regjeringa og sterke næringslivsinteresser gikk i bresjen for å hindre at det blei bygd et nytt aluminiumsverk i Tyssedal. Vi skal følge regjeringas utspill og lokalsamfunnets motsvar i 3 etapper — ved behandlinga av statsbudsjettet høsten 1981, ved proposisjonen som sa nei til aluminium og presenterte ilmenitt som et alternativ i februar 1982 og ved stortingsbehandlinga i juni 1982. Men først skal vi ta et overblikk over utviklinga i aluminiumsindustrien for å forstå de rammene et Tyssedal-verk blei satt inn i.

Utviklinga i aluminiumsindustrien

På begynnelsen av 80-tallet var økonomien i Vesten inne i en lavkonjunktur. Også Norge fikk føle det. Om enn noe seinere enn de andre OECD-landa, fikk også Norge større arbeidsløshet, ei økning i antall nedlegginger, innskrenkninger og permitteringer i industrien.

Våren 1980 nådde aluminium en markedstopp, etter flere års omsetningsøkning. Det skjedde så ei utflating og en nedgang. Norges produksjon var i 1979 673.000 tonn, i 1980 662.000 tonn og i 1981 636.000 tonn. I den vestlige verden økte kapasiteten fra 1980 til -81 fra 14,1 — 14,4 millioner tonn. Samtidig blei det bare produsert henholdsvis 12,6 og 12,3 millioner tonn (se fig. 6, side 72). Svikten i etterspørselen gjorde at prisene mot slutten av 1981 begynte å synke. Det forverra seg i 1. halvdel av 1982. Aluminiumsindustrien fikk oppleve sin lengste nedgangsperiode noensinne. Prisene sank med ca. 50% fra 1. del av 1980 fram til slutten av 1982. De skulle så stige igjen med 50% fra 1. januar til 1. september 1983.

Som sagt er konjunkturfølsomhet normalt, for aluminium som for f.eks. jern, stål og ferrolegeringer. Men det skjedde noe rundt 1980 som stilte aluminium mer på linje med andre metall. Aluminiumsmarkedet hadde jo vært kontrollert av de 6 store som benytta seg av produsentprissystemet. Alcoa ga i 1979 i praksis opp rolla si som prisleder i primæraluminiumsmarkedet fordi det etter hvert var blitt så mange frittstående produsenter. De fleste i såkalte NIC-land (Newly Industrialized Countries). Antallet råaluminiumsprodusenter økte mellom 1960 og 1980 fra 26 til hele 81.

Fra 1979/80 blei prisnoteringene på aluminium på metallbørsene i London og New York retningsgivende for prisfastsettelsen. De 6 stores monopol på primærstadiet i aluminiumsindustrien var brutt, sjøl om de satt igjen med om lag 50% av den vestlige verdens primæraluminiumskapasitet. Omsetninga utafor de integrerte systema økte. Dette førte til økte prissvingninger, og det skjerpa konkurransesituasjonen [1]. Prisvariasjonene økte, og mer enn noen gang kunne det føre galt av sted å legge prisene på ett bestemt tidspunkt til grunn for framtidsvurderinger.

Nå hadde ikke de 6 store mista all makt, om den var rokka ved. De skifta strategi og la større vekt på å engasjere seg på videreforedlingssida. Den nye tendensen var at nye råaluminiumsverk blei lagt i nærheten av råvarekilden bauxitt. Produksjonskapasiteten blei bygd ut i Sør-Amerika, Midt-Østen og Australia. Når det gjaldt videreforedling var det avgjørende fremdeles nærheten til markedene og tilgangen på skrapmetall.

I og med de store prissvingningene på primærmetallet, blei det desto viktigere for produsentene å videreforedle sitt eget råstoff og unngå å utsette seg for de store svingningene i de internasjonale aluminiumsprisene. Det ville gjøre dem mindre sårbare for store prisfall. Prisene på ferdige aluminiumsprodukt er nemlig klart mer stabile. Blant de norske produsentene var Elkems verk leverandører til Alcoas videreforedlingsverk i Storbritannia og Nederland. Hydro dreiv også videreforedling av en stor del av

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

egen råaluminiumsproduksjon og eide også fabrikker i utlandet. ÅSV var giganten som så å si sto på ett bein, med liten videreforedling av produksjonen i egne fabrikker (bare 75.000 tonn av 360.000 i 1982).

Måten dette er blitt løst på er at ÅSV i 1986 er blitt fusjonert med Hydros aluminiumsdivisjon. Det skjedde etter et mislykka forsøk på å slå sammen ÅSV og Raufoss Ammunisjonsfabrikker i 1981. Det nye selskapet Hydro Aluminium har tatt med seg Hydros internasjonaliseringsfilosofi og satsa på å bygge ut markedsposisjonen på foredlingssida. Det er blitt både største råstoffprodusent og videreforedler innen aluminium i Europa. Selskapet har 16 pressverk i verdensdelen etter å ha kjøpt opp 5 av Alcans og 1 av Alcoas verk. I 1987 hadde Hydro Aluminium foredlingsbedrifter i 10 land og 12.000 ansatte i 12 land. Den norske aluminiumsindustriens videreforedlingsproblem er altså blitt løst ved internasjonalisering. Samtidig har bransjen rasjonalisert aluminiumsproduksjonen hjemme slik at den i dag produserer mer med færre ansatte.

Vi skal snart se hvordan disse utviklingstendensene blei brukt mot et aluminiumsverk i Tyssedal.

Permitteringsspøkelset

Tidlig på høsten 1981 fikk Tyssedal-samfunnet et forvarsel om at det kunne dukke opp skjær i sjøen før aluminiumsfabrikken sto klappa og klar. Permitteringsspøkelset trådte fram. Det viste seg at DNA-regjeringa hadde tenkt for lite gjennom sysselsettinga av Nitrid-arbeiderne mens anleggsarbeidet pågikk. På tross av at det i aluminiumsproposisjonen var blitt understreka at det nye verket skulle være for dagens arbeidsstokk og at den i anleggstida skulle sysselsettes ved anlegget og læres opp i nye arbeidsoppgaver. Verket skulle være driftsklart i 4. kvartal 1984. Reduksjonen fra 400 til 260 arbeidstakere skulle ordnes ved naturlig avgang og ei viss overbemanning i innkjøringsfasen.

DNN slapp ei bombe om permittering av 150-200 ansatte i styremøte 9. september og sendte brev til arbeidskraftmyndighetene om saka. Andersson var nå blitt verneleder på DNN. Olaf Albertsen som var nestformann, hadde gått inn som formann i avdeling 44. Foreningsstyret kontakta forbundet som skulle forlange møte med Industridepartementet og Kommunal- og arbeidsdepartementet om saka. I en uttalelse protesterte styret på bedriftens behandling av saka. De mente permitteringer kunne vært unngått med skikkelig planlegging og samarbeid med fagforeninga. *«Styret i avd. 44 ber derfor eierne ved Industridepartemanget om å gripe inn å garantere at ingen blir permitert i annleggsperioden.»* [2] På medlemsmøte uka etter blei styrets uttalelse enstemmig vedtatt. Medlemsmøtet slo fast at de var ført bak lyset og hadde fått en ny trussel hengende over seg etter 8 usikre år. *«Permittering av inntil 200 ansatte i 3 år vil føre til enorme problemer for våre medlemmer og deres familier, for Tyssedal samfunnet og for Odda kommune. Dette er sjølsagt uråd for oss å akseptere.*

VI STILLER DERFOR KRAV TIL EIERNE VED INDUSTRIDEPARTEMENTET OM AT DET INNEN 6. OKTOBER BLIR FREMLAGT GARANTI FOR AT INGEN BLIR PERMITTERT I ANLEGGSPERIODEN.» [3]

Tillegget om å sette en tidsfrist til 6. oktober blei også enstemmig vedtatt. Men et tilleggsforslag fra Moldøen om at avdeling 44 ville se seg tvunget til å gå til aksjoner for å understreke alvoret i kravet, dersom det ikke forelå noen gartanti 6. oktober, blei nedstemt (76 mot — 30 for). Statssekretær Tamburstuen svarte i pressa at dette først og fremst var ei sak for bedriften, Odda kommune og Kommunaldepartementet og *«at alle parter må legge godviljen til»* [4].

Det blei da også oppretta et samarbeidsorgan mellom Odda kommune og DNN, men i et brev til Kommunaldepartementet gjorde kommunen det klart at det var behov for ekstraordinære sysselsettingstiltak. Det var ikke nok kommunale oppgaver til sysselsetting av så mange så lenge. 6. oktober var det møte hos kommunalminister Harriet Andreassen der også representanter for Industri- og Samferdselsdepartementet deltok. Veiutbedring var et aktuelt sysselsettingstiltak. Men kommunalministeren mente det var vanskelig å la så mange arbeidstakere gå på sysselsettingsmidler i inntil 3 år dersom de kunne tilvises arbeid andre steder. DNN hadde til møtet redusert behovet for permitteringer til 110. På møtet blei det bestemt at avdeling 44, bedriften, kommunen og arbeidskraftmyndighetene sammen skulle arbeide for løsninger som kunne avhjelpe situasjonen.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Et enstemmig styre/tillitsmannsmøte uttalte etterpå at de ikke var fornøyd med det som kom fram i departementet. Men så hadde det vært valg med regjeringsskifte som resultat. Midt i oktober skulle den nye regjeringa tiltre. Hver 4. tyssedøl/odding hadde gitt sin stemme til Høyre ved dette valget. Det blåste Høyre-vind her som andre steder. Høyre hadde nesten fordobla antall stemmer i forhold til forrige stortingsvalg. Og avdeling 44 sendte et brev til regjeringa Willoch 13. oktober — ettersom den gamle regjeringa ikke hadde villet gi garantier for sysselsettinga i anleggsperioden. Der ba de regjeringa bevilge ekstraordinære midler for å sikre sysselsetting under moderniseringa av fabrikken. De ville sammen med forbundet be om et møte med den nye ledelsen i Industridepartementet for å få svar på brevet og drøfte situasjonen nærmere. Uttalelsen var blitt vedtatt med overveldende flertall. Møtet vedtok også enstemmig å iverksette aksjoner dersom de tiltak myndighetene satte i verk ikke førte til ønska resultat. Da ville de be om støtte fra befolkninga i Tyssedal og Odda og hele den elektrokjemiske industrien. Permittering av så mange i så lang tid ville få katastrofale følger for lokalsamfunnet, med flytting og nedbygging av samfunnet som resultat. Dessuten ville bedriften miste verdifull fagkunnskap.

De ansatte mente at inntektene av kraftsalget burde kunne nyttes til sysselsetting av de permitterte. Det var nok av oppgaver å ta fatt på, kommunale oppgaver som var forsømt i Tyssedal mens de venta på ei avklaring av framtida for samfunnet og arbeid på bedriftens hus og eiendommer. Men i et forhandlingsmøte kom det fram at disse inntektene skulle gå til aksjekapital i det nye selskapet. Forbundsledelsen gjorde ikke noe. I lokalsamfunnet lovde styret i Odda Samorg støtte til eventuelle aksjoner fra avdeling 44. Odda lærerlag kom med en enstemmig uttalelse om at det måtte være statens plikt å sikre alle arbeidsplassene ved DNN Aluminium også i anleggsperioden. Og kvinner i Tyssedal lagde sin egen aksjon. På ei underskriftsliste skreiv omtrent alle under på kravet om ingen permitteringer i anleggsperioden og en garanti for arbeidsplassene innen 6. oktober. *«Permitteringer vil ramme hele lokalsamfunnet. Vi kan ikke godta -at mange av oss blir tvunget til å flytte -at Tyssedal blir et pendlersamfunn -at skolen ikke lenger blir fulldelt - at kulturlivet faller sammen.»* Det var første gang kvinnene sa fra om noe i Tyssedal-saka. AKP(m-l) var også raskt ute med støtteuttalelser. Partiet mente at kampen mot permitteringene måtte trappes opp etter det dårlige resultatet i Oslo. RV foreslo i kommunestyret at kommunen skulle slutte seg til den fristen avdeling 44 hadde satt. Forslaget blei oversendt formannskapet og avslått. Regjeringa var da fortsatt ei Arbeiderparti-regjering.

Høyre-regjeringas angrep på Tyssedal

14. oktober 1981 trådte regjeringa Willoch i funksjon. Raskt fikk de ei enda mer alvorlig sjokkmelding å hanskes med enn permitteringene. 29. oktober kunne nemlig Dagbladet melde: *«Politiske tømmermenn truer milliardprosjekt. DNN Aluminium i Tyssedal ny industriskandale?»*

Skandalebetegnelsen blei henta fram fordi aluminiumsmarkedet i følge avisa hadde brutt fullstendig sammen. Her skulle staten likevel satse 1,5 milliarder kroner på et nytt verk *«mens verdens lagre av aluminium flyter over»*. Avisa kunne referere: *«På alle hold advares det nå sterkt mot en fullførelse av prosjektet, et prosjekt som av både politikere og folk innenfor næringen karakteriseres som en ren skandale. Ingen kan garantere at DNN Aluminium i Tyssedal noen gang vil bli en lønnsom bedrift, slik Stortinget forutsatte. 260 statsgaranterte arbeidsplasser står dermed i fare.»* At prosjektet bare 5 måneder tidligere var godkjent av et enstemmig Storting blei forklart slik: *«I ettertid synes det også tilfeldig at Stortinget i det hele tatt aksepterte de framlagte planene.»* Willoch-regjeringa hadde derfor satt i gang et omfattende arbeid for å trekke seg ut av *«et av fastlands-Norges dyreste industriprosjekt.»* Avisa kunne melde at hver av de 260 arbeiderne kunne få *«700 000 i årslønn bare av rentene»* på investeringa! Utspillet var mer spillfekteri enn virkelighetsnært. Det å gi folk penger er ingen løsning. Noen må investere kapital i produktiv virksomhet. Hvis ikke får det katastrofale følger for økonomien.

Avisa forklarte også at Høyres redningsplanke i denne saka var at det var forutsatt fusjon med ÅSV. Regjeringa ville be ÅSV om en garanti for at selskapet ville ta på seg det økonomiske og driftsmessige ansvaret for den framtidige drifta av DNN. Imidlertid regna Dagbladet ikke med at ÅSV ville kunne tilfredsstille regjeringas strenge krav, men ville forutsette at staten stilte garanti. Nå var jo ikke dette noe nytt. I Stortingsproposisjon nr. 123 sto det at ÅSV hadde *«påpekt viktigheten av at utbyggingen i Tyssedal ikke kommer til fortrengsel for ÅSV's egne oppgaver.»* ÅSV mente finansieringa i første rekke burde foregå i DNN's regi, men var *«innstilt på å bistå i arbeidet med finansieringen.»* Men departe-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

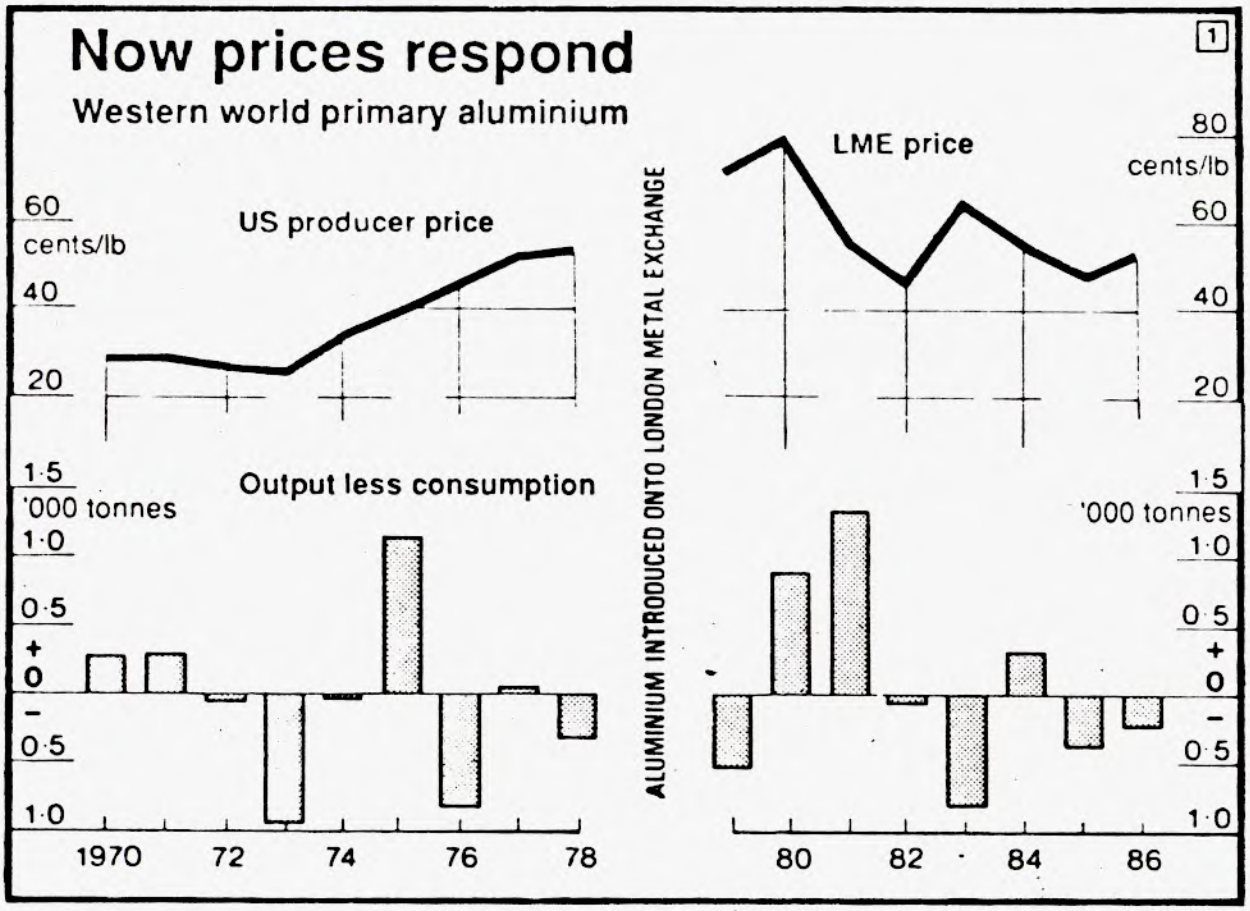

Fig. 8
Utviklinga i aluminiumsprisene. Fram til 1978 produsentpris, fra 1979 prisen på Londons metallbørs (London Metal Exchange). I amerikanske dollar. Fra The Economist, December 6, 1986.

Kvinnene i Tyssedal lagde underskriftskampanje mot permitteringer på Nitriden høsten 1981. Fra venstre Sigrun Instefjord, Solveig Kvamme og Bente Ribesen.
Foto: Hardanger Folkeblad

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Forskalingskurs for Nitrid-arbeidere. Til sammen 100 mann gikk på kurs arrangert av Furuholmen. Det var meninga de skulle jobbe for firmaet under anleggsarbeidet for aluminiumsverket.
Foto: Hardanger Folkeblad

Halve den gamle fabrikken var nedreven da angrepet fra Willoch-regjeringa kom.
Foto: Jan M. Lillebø, Bergens Tidende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

mentet så *«klare fordeler ved at man på sikt foretar en full fusjonering mellom DNN og ÅSV»* og antok *«at tidspunktet for driftsstart av det moderniserte verket bør være siste frist for gjennomføring av fusjonen.»* Men det forventa svaret ville innebære en endra situasjon, mente Dagbladet, og være det påskuddet regjeringa trengte for å kunne fremme en ny proposisjon med forslag til **andre** løsninger på Tyssedal-saka.

Samme dag sendte NRK ei «På sparket»-sending der statssekretær i Industridepartementet Arnulf Ingebrigtsen, direktør Arne Selvig ved Industriøkonomisk Institutt og tidligere finansminister Ulf Sand deltok. Selvig mente regjeringa hadde anledning til å gjøre om ei beslutning i Tyssedal-saka for å markere den næringspolitiske situasjonen. Det var ikke undersysselsetting i Odda, og bygginga av den nye fabrikken var ennå ikke begynt, sa han. Og statssekretæren kunne bekrefte at regjeringa ville vurdere Tyssedal-saka på nytt.

Nå fulgte ei massiv mediakampanje mot Tyssedal og bygginga av aluminiumsfabrikken. Første skanse var behandlinga av statsbudsjettet for 1982. Regjeringa ville stryke de 100 millionene som var satt opp til aksjekapital til DNN. Dette lyktes den ikke i. Forslaget blei sjølsagt møtt av høylydte protester fra Odda (se neste underkapittel). Mellompartia syntes det var å gå for langt så lenge regjeringa ikke hadde noe alternativ å tilby tyssedølingene. Derfor fikk Høyre bare tilslutning fra Fremskrittspartiet. Men regjeringa fikk fortsette si revurdering av prosjektet. Alle partia var enige i at det var regjeringas rett dersom den mente forutsetningene for det tidligere vedtaket var endra. Høyres formann og parlamentariske leder, Jo Benkow, understreka også i Stortinget at det ikke skulle gå noen arbeidsplasser tapt i Tyssedal. Det ville over hodet ikke komme på tale.

Hvorfor ville Høyre stanse aluminiumsprosjektet? Argumentasjonen fra Høyre-regjeringa var at tilbakeslaget for aluminiumsindustrien syntes sterkere og mer langvarig enn venta. Det fantes store usolgte lagre av aluminium i verden — 2,5 millioner tonn, eller mer enn 30 ganger mer enn den planlagte årsproduksjonen i Tyssedal. Derfor ville verket bli lite lønnsomt, hevda regjeringa, som frykta det ville bli nødvendig med store statlige tilskudd til drifta i Tyssedal. Nye aluminiumsverk gikk da med underskudd, den endra markedssituasjonen hadde ført til at produsenter verden over hadde kansellert eller utsatt ei rekke smelteverksprosjekt, kunne Aftenposten melde i november. Statsminister Willoch uttalte seg sånn i nyttårsintervjuet: *«Tyssedal-saken kan gi utgangspunkt for en ny industripolitisk kurs i vårt land»* [5]. Uansett utfall ville saka få stor betydning for andre saker framholdt han: *«Den har bidratt til å vekke forståelse for at vi ikke kan kjøre videre i det gamle, enkle sporet med enorm innsats av kapital og energi i forhold til utbytte. Denne forståelse er nødvendig hvis vi skal kunne gjenreise veksten i norsk økonomi.»*

Det hele dreide seg altså om en mer lønnsom eller profittorientert bruk av ressurser, slik egentlig alle partia på Stortinget gikk inn for. Benkow kalte Tyssedal-saka en prøvestein på om partia var i stand til å omsette i praktisk politikk den kursendringa i industripolitikken som alle sa de var enige i [6]. Saka blei gjort til Høyre-regjeringas symbol for «kursendringa» i industripolitikken. Dermed blei den et storpolitisk emne med symboleffekt der lokalsamfunnet falt helt i skyggen. Det var jo mennesker og deres framtid det dreide seg om, men debatten kom til å dreie seg om kraft og lønnsomhet. Tyssedal-saka var lett å gripe til fordi det dreide seg om ei stor investering. Dessuten var den resultat av at ei Arbeiderparti-regjering hadde mislykkes i å skaffe alternativ industri. Akkurat på dette tidspunktet var aluminiumskonjunkturene dårlige. Det kunne regjeringa utnytte.

Regjeringa satte i gang ei regelrett svertekampanje for å overbevise opinionen om at Tyssedal ikke fortjente en aluminiumsfabrikk. En arbeidmarkedsundersøkelse foretatt av Industriøkonomisk Institutt viste at Tyssedal i 1985 kunne komme til å oppleve en generell mangel(!) på arbeidskraft. Det blei, bl.a. av statssekretær Ingebrigtsen [7], framstilt slik at Odda-samfunnet ikke tok til takke med det de var blitt tilbudt, men var så bakstreverske at de ikke kunne tenke seg noe annet enn å fortsette å produsere aluminium som de alltid hadde gjort og at de derfor hadde avvist det tilbudet Elkem hadde kommet med i 1979/80! Den tidligere regjeringa fikk kritikk for at den ikke hadde lagt fram at ÅSV hadde beregna resultatutviklinga til å gi et bokført underskudd på 150 millioner kroner pr. år i den første treårsperioden. Ingebrigtsen nevnte ikke at ÅSVs revurdering av prosjektet viste at det ville gå med overskudd fra og med første fulle driftsår og at det samla underskuddet etter de fem første driftsåra ville bli bare 15 millioner kroner.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Regjeringa offentliggjorde at den ville sette ned et utvalg som skulle se på de problema ensidige industristeder kom opp i når de mista hjørnesteinsbedriften. Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund hadde tidligere på høsten reist krav om at et utvalg måtte se på tiltak for å gjøre næringsgrunnlaget mer allsidig og mindre avhengig av en bedrift på bakgrunn av de problema som hadde oppstått i Kjøpsvik.

Ved årsskiftet 1981/82 kunne avisene melde at alternativ industri kunne bli redninga for Tyssedal. Som om det var noe nytt! Både norske og utenlandske bedrifter skulle være i gang med planer. På nyåret kunne industriminister Bratz meddele at det dreide seg om tre gode alternative prosjekt og at de ville betinge mindre enn 1/3 av investeringa i et aluminiumsverk! Regjeringa fikk støtte i avisdebatten fra næringslivstopper, fra Industriforbundet og fra grønt hold. Naturvernforbundet og Natur og Ungdom så det slik at det var på høy tid å legge til rette for alternative arbeidsplasser i stedet for fortsatt å satse på å subsidiere kraftkrevende industri som førte til enormt press på energiressursene. Høyre-politikerne trykte snart naturvernforkjemperne til sitt bryst og hevda alternativ industri ville spare samfunnet for en kraftmengde som omtrent tilsvarte ei hel Alta-utbygging og dermed dempe veksten i vassdragsutbygginga.

Store deler av media fulgte velvillig opp. Ny Tid omtalte også Tyssedal-saka som en skandale i bås med Syd-Varanger og Rafnes, men mente at ingen hadde alternativ til dem [8]. Organet til SV ved Universitetet i Oslo, «Underveis», trykte en artikkel med tittelen *«Legg ned Tyssedal!»* Tankegangen var at arbeidsplasser kunne bli for dyre. Dagbladet fulgte opp og omtalte aluminiumsvedtaket som et *«monument over en feilslått industripolitikk»* og at vanetenkninga i Tyssedal hadde lagt et klamt slør over alternativa [9]. Avisa omtalte kapitalinvesteringa på 1,6 milliarder kroner som en byrde for skattebetalerne — *«i realiteten dine og mine penger som staten har fått anledning til å forvalte gjennom skattene»* [10]. Den direkte bevilgninga det var snakk om var på 400 millioner. Resten skulle lånes. At arbeidet i bedriften ville skape verdier, var heller ikke nevnt. Bladet Kapitals redaktør, Trygve Hegnar, tilbøy seg på kort tid å sysselsette 260 personer i Tyssedal for halvparten av aluminiumsinvesteringa: *«Med en slik statsstøtte tror vi nesten at vi skal klare å dyrke bananer i Tyssedal og være konkurransedyktige selv om vi betaler full pris for energien (kraften).»* [11] I Dagbladet spurte Dag Poleszynski, med to embetseksamener i økonomi: *«Er det så gøy å smelte aluminium? Jeg kan tenke meg en rekke ting som må være langt morsommere, for eksempel etterisolering av boliger, dyrking av tomater i kjempedigre drivhus (med varmepumpe og lånt varme fra en dyp fjord, subsidiert med billig elektrisitet), planting av skog, oppdrett av fisk i tomme elver og vann, oppaling av vilt og viltstell, høsting av tare og tang, plukke blåskjell og krabbe langs vår vidstrakte kyst, anlegge vei- og sykkelstier, resyklere avfall, gjøre naturen vakker igjen der vi har misbrukt den, bygge om alle adkomstveier og bygninger slik at folk med rullestol kunne komme fram, anlegg av gatetun, planting av trær i bolig- og bystrøk, bygging av små drivhus langs alle husfasader, bygge biogassanlegg og kloakkrenseanlegg, drive med geiteoppdrett, kaninavl eller kyllinger, eksperimentere med organisk jordbruk, ta vare på hogstavfall i skogene våre, installere vedovner i alle spredtbygde strøk, pusse opp kulturminner og forfalne bygninger, lage grendehus med bibliotek, trimrom, lekerom for barn og musikkavdeling — kort sagt gjøre en masse ting som ville gjøre livet bedre, som ville bevare istedenfor å rive ned, og som ville sette en bråte mennesker i arbeid uten at det ville koste oss fem øre i import.»* [12]

Så nivået på debatten kunne være heller lavt. Det var som om storsamfunnet ikke hadde registrert at det faktisk hadde pågått forhandlinger om Tyssedals framtid i nesten 9 år allerede og at den alternative industrien hadde spilt ei nøkkelrolle i disse forhandlingene. Men forsøka på å konkretisere prosjekt hadde spilt fallitt alle som ett. Grunnen var at de selskapa som hadde lansert prosjekta, ikke hadde vurdert dem som lønnsomme nok. Ideene til alternativ sysselsetting som i en sjølberga Kardemomme By var sjølsagt aldri vurdert. Tyssedal kunne ikke blitt uavhengig av pengeøkonomien i det kapitalistiske Norge.

Mens regjeringa dreiv på og revurderte aluminiumsprosjektet og skulle utrede andre løsninger, undersøkte den muligheten for å utsette det pågående anleggsarbeidet og fortsette drifta ved den siste ovnsserien som ennå sto igjen i det delvis nedrevne Nitriden. Industriministeren fikk av direktør Solheim vite at det ville medføre betydelige merkostnader og forsinkelser å stanse eller utsette moderniseringa av fabrikken. Dessuten satte arbeidsmiljøutvalget seg mot planen fordi miljøet ville blitt forferdelig. Bedriften fikk derfor beskjed om at tomteopparbeidelsen skulle fortsette, men selskapet måtte ikke starte opp bygging av et nytt elektrolyseanlegg eller inngå kontrakter om det. Aluminiumsproduksjonen

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

De to Nitrid-arbeiderne Hartvig Schaatun og Henry Larsson mottar budskapet om at Willoch-regeringa vil stoppe aluminiumsprosjektet. Schaatun med 32 år bak seg på Nitriden og Larsson hele 45 år. De blei begge førtidspensjonert i februar 1982.
Foto: Hardanger Folkeblad

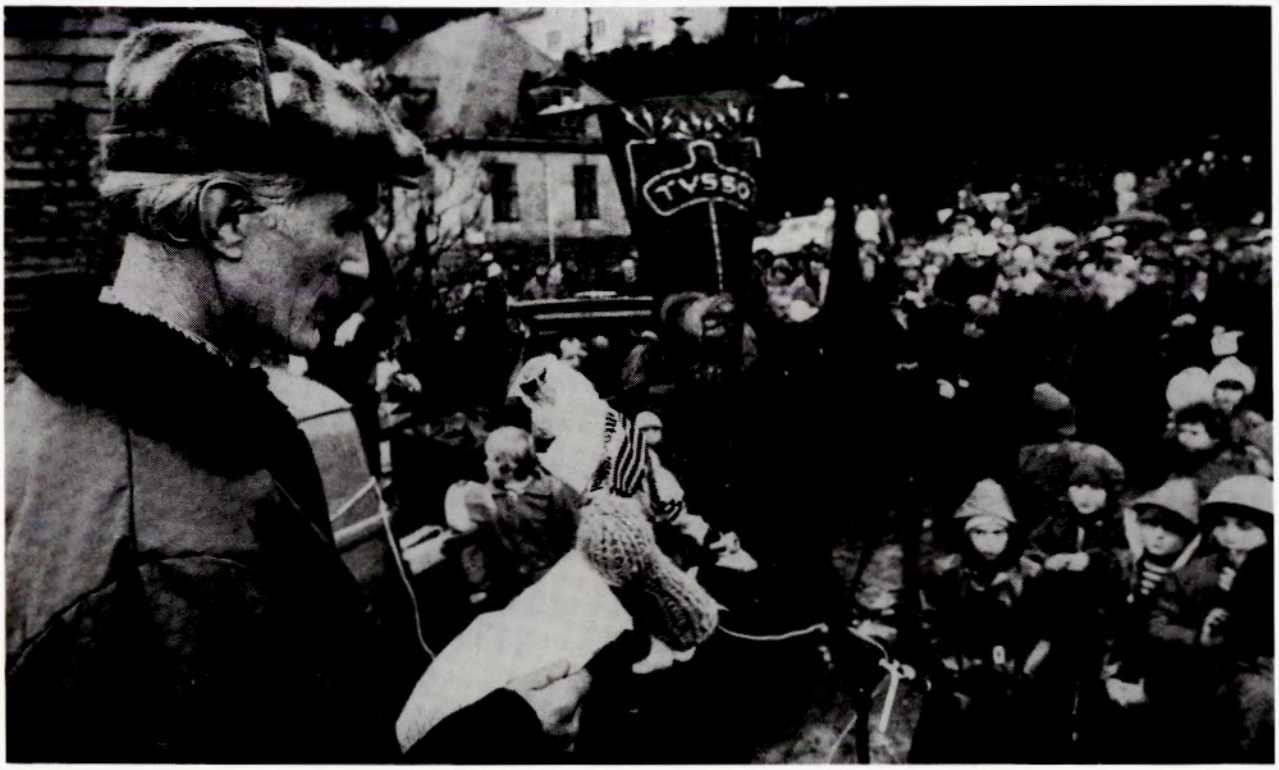

Folkemøte utafor porten til DNN under den politiske streiken 4. november 1981. Fagforeningsformann Olaf Albertsen holder appell.
Foto: Haugesunds Avis

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Fana til avdeling 44.
Foto: Leif Gabrielsen, Klassekampen

Styremedlem Nils Moldøen holder appell 4. november.
Foto: Haugesunds Avis

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

kunne avvikles når det var hensiktsmessig. Og selskapet måtte ikke foreta seg noe som kunne forhindre at moderniseringa evt. kunne gjennomføres hvis det blei Stortingets beslutning etter at regjeringas revurdering var lagt fram. Til det siste tilføyde industriministeren: *«Dette inkluderer også tiltak med hensyn til de ansatte.»* [13] Selskapet skulle ta opp tvilsspørsmål med departementet. Mens utredningene blei foretatt, prøvde lokalsamfunnet å treffe mottiltak.

Mottiltak i lokalsamfunnet

Folk i Tyssedal hadde fått seg et sjokk. *«Vi følte grunnlaget blei tatt unna beina på oss. Vårt eksistensgrunnlag blei tatt vekk. Det var voldsom frustrasjon, men samtidig opprørsstemning mot regjeringa. Mange hadde nettopp bygd hus fordi de endelig hadde vært sikre på framtida etter aluminiumsvedtaket. Nå så de at alt kunne rase i grus hvis den nye regjeringa fikk vilja si og fikk rane til seg krafta,»* sier Synnøve Meland [14].

Dagen etter at motoffensiven begynte, møttes styret i avdeling 44 og vedtok en enstemmig uttalelse der de tok *«på det sterkeste avstand fra den kampanje som er satt i gang for å stoppe moderniseringen av aluminiumsverket i Tyssedal.»* [15] De mente snakket om alternative arbeidsplasser var lettvint. Det blei oversett at *«vi i 8 år har samarbeid både med de politiske organer og industrien for å se på slike muligheter. De fantes bare ikke, og vi har ingen tro på at den nye regjering har slike arbeidsplasser i bakhånd. Vi er av den oppfatning at dersom moderniseringen stanses, er det for å legge ned Tyssedalssamfunnet. Dette kommer vi på ingen måte til å finne oss i og krever at Ind.departementet avviser slike tanker.»* Den egentlige bakgrunnen for det som skjedde, mente de måtte være at noen var interessert i krafta til sin egen industri. Ordfører Stensland uttalte dagen etter i lokalavisene: *«Vi er blitt holdt for narr.»* [16] Han så også industriinteresser bak som ville sikre seg krafta (bl.a. Elkem) og kritiserte at lokalsamfunnet fikk informasjonen gjennom media. Formannskapet hadde hatt ekstraordinært møte der de vedtok å sette ned et utvalg etter mønster av DNN-utvalget, nå kalt Tyssedal-utvalget. De sendte ut ei pressemelding om at de hadde mottatt meldinga om ei revurdering med stor uro. Det var urealistisk å vente at det i løpet av kort tid kunne finnes bedre løsninger for Tyssedal. Derfor måtte regjeringa klargjøre sitt standpunkt straks.

Samorg i Odda innkalte til krisemøte følgende søndagskveld og gjorde vedtak om politisk streik. Ordføreren var også til stede på møtet som gikk inn for politisk streik i Odda 4. november fra kl. 9 til 11 i protest mot den nye regjeringas forsøk på å gjøre om stortingsvedtaket om modernisering av DNN. Den politiske streiken var svært vellykka. Ca. 500 møtte fram ved porten til DNN i Tyssedal og om lag 1500 i Odda sentrum. For første gang var det blitt aksjonert i Tyssedal-saka. Hele lokalsamfunnet var mobilisert. Forretninger og offentlige kontor, banker og skoler i Odda var stengt. *«Selv ferjene sto»* [17]. Og det var ikke vanskelig å skaffe full oppslutning. Folk følte virkelig at nå sto det om hele lokalsamfunnets eksistens. Hardanger Folkeblad stilte opp med ekstrautgave, Bergens Tidende hadde en leder kalt *«Høyt spill om Tyssedal»* med full forståelse for de kraftige reaksjonene fra lokalsamfunnet som hadde *«ventet og kjempet i 9 år i usikkerhet. Nå går det ikke an å rive bort det grunnlag som er etablert for fremtiden i Tyssedal.»* [18] Albertsen avslutta appellen sin denne dagen med å slå fast: *«Krafta er vår, og den skal brukes i Tyssedal!»* og møtte stor jubel.

Kjell Folkvord dikta en streikesang, «Ein tidleg novemberdag» (melodi Farewell to Carlingford, Dubliners):

«Det var ein tidleg novemberdag
i nitten åtti ein.
Vi måtte ta fram faner og flagg
og stille kvar og ein.

For då stod kampen om DNN
i Odda og i Tyssedal
og vi kjem kje til å gi oss førenn
aluminiumen renn
aluminiumen renn.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Og vinden kasta orda fram
når folk på plattforma stod.
Vi merka ikkje regnet som rann
og høyrte kvart eit ord.

For då stod...

Kring talarstolen stod dalens barn
og lærte utenat
om klassestatens lange arm
og om ordet «kamerat».

For då stod...

Og her vart snakka om Willochs svik
som legg Nitriden kald
men då fauk i veret nevane slik!
Til eit LEVE TYSSEDAL!

For då stod...

Vi stod ved porten til DNN
i streik for Tyssedal.
Og dei høyrte kongens kvinner og menn
vårt krav om kapital.

For då stod...

Det var ein tidleg novemberdag
i nitten åtti ein.
Vi måtte ta fram faner og flagg
og stille kvar og ein.

For då stod kampen om DNN
i Odda og i Tyssedal
og vi kjem kje til å gi oss førenn
aluminiumen renn
aluminiumen renn!

I lokalsamfunnet mente de det ikke kunne være markedssituasjonen som var den egentlige grunnen til revurderinga. Konjunktursvingninger var jo ikke noe nytt i aluminiumsbransjen. Til og med Odda Høyre var uenig med industriministeren og ba om et møte. LO-formann Tor Halvorsen uttalte: *«Alt annet enn aluminium uakseptabelt i Tyssedal.»* DNAs Finn Kristensen lovde hard kamp mot Høyres forslag. Samtidig med den politiske markeringa, sendte lokalsamfunnet en delegasjon til Oslo for å drive korridorpolitikk i forhold til Senterpartiet og Kristelig Folkeparti som ville avgjøre utfallet av budsjettutspillet til regjeringa. De hadde med seg Støylen fra forbundet. I industrikomitéen satt også Aksel Fossen fra Odda.

Det nyorganiserte lokale Tyssedal-utvalget ba snart om et møte med statsministeren, industrikomitéen i Stortinget og Hordalandsbenken. I et brev til industriminister Bratz 9. november tilkjennega de bakgrunnen for sitt standpunkt:

«Kravet om fortsatt aluminiumsproduksjon er ikke noe tilfeldig og lettvint valg. Det er grunn til å vise til at Odda kommunestyre i 1974 - da den fremtidige, økonomiske utvikling ennå syntes betydelig mer optimistisk enn i dag - traff vedtak som gikk på målsettinger for næringsutviklingen lokalt langt mer i

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

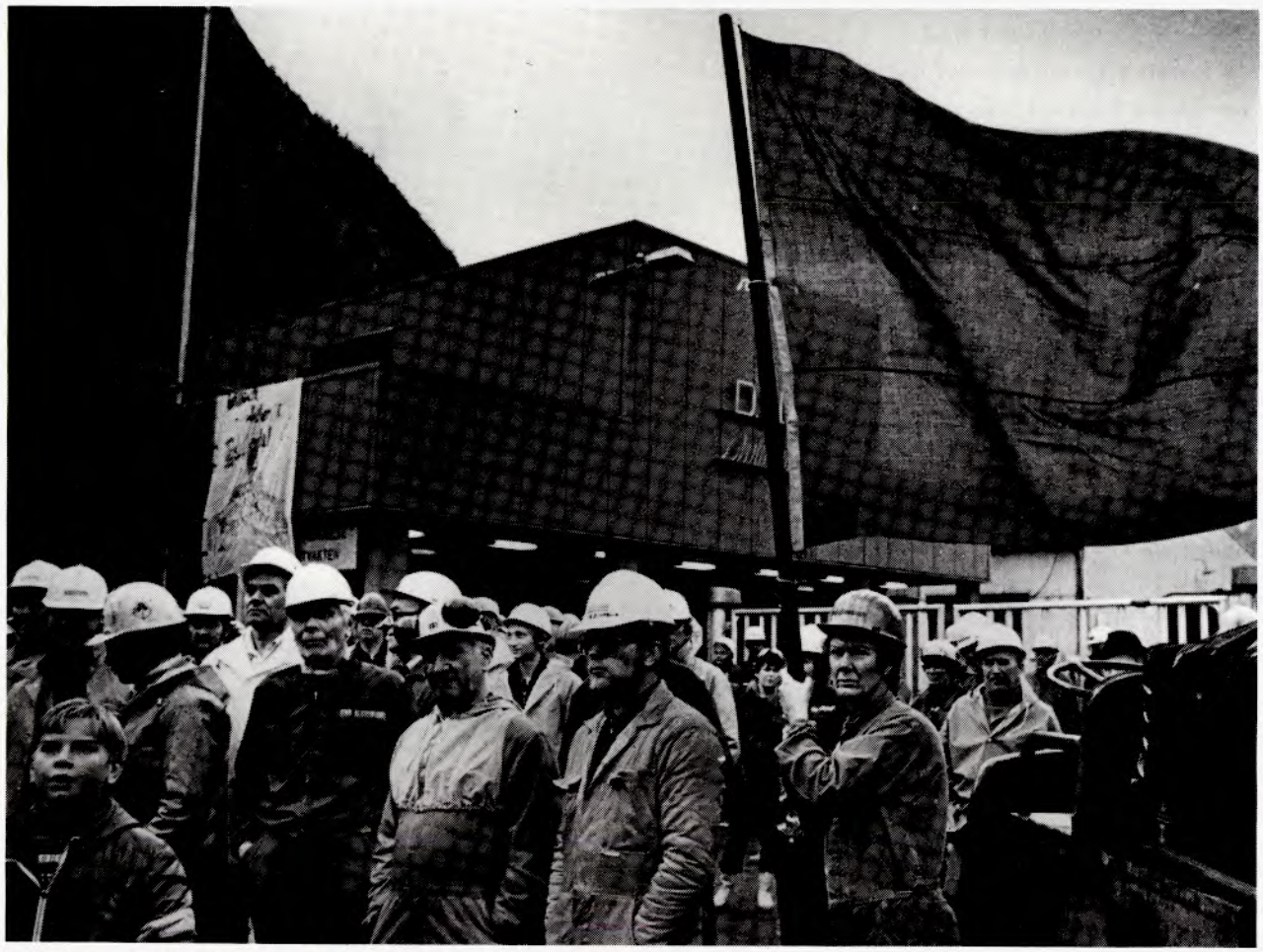

Deltakere på folkemøtet 4. november.
Foto: Jan M. Lillebø, Bergens Tidende

Vidar Våde fra Tysso Elektrikerforening holder appell 4. november.
Foto: Jan M. Lillebø, Bergens Tidende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

retning av miljøvennlige arbeidsplasser og bedrifter. (...) En var også innstilt på å drøfte alternativ til fortsatt kraftkrevende industri i Tyssedal. (...) I dag føres over 50% av den kraft som produseres innenfor kommunens grenser ut til andre kommuner og fylker. Lokalt har en ikke laget vanskeligheter for utbygging av tilgjengelige kraftkilder, og det ville bli oppfattet som meget urimelig om staten skulle medvirke til at store deler av den gjenværende kraft også føres ut av kommunen, når alt synes å peke i den retning at den er nødvendig for å opprettholde sysselsettingen lokalt.

Ny utredning av alternativ industri til Tyssedal må etter det grundige arbeidet som allerede er nedlagt i den forbindelse gjennom de 8-9 siste år være spill av tid og krefter. Odda kommune og arbeidstakerne ved DNN Aluminium A/S mener saken vil være best tjent med at Stortingsbeslutningen av 29.05.81 blir opprettholdt, og at den disponible DNN-kraft nyttes for modernisering av eksisterende aluminiumsverk i Tyssedal.

Noen annen løsning vil ikke lenger kunne ha lokalsamfunnets tillit.»

Det strømma inn støtteerklæringer til avdeling 44 og Tyssedal-samfunnet fra fagbevegelsen i hele landet (i alt fra 20 foreninger og klubber fram til årsmøtet i februar 1982), fra Aluminiumsarbeidernes Samarbeidskomite, Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund og LO, fra Norske Industrikommuners Sammenslutning og fra Fylkesutvalget i Hordaland.

Direktør Solheim var blitt bedt av industriministeren om å gi en redegjørelse for lønnsomheten i aluminiumsprosjektet. Solheim framholdt at selskapets styrende organ og ÅSV hadde sett på prosjektet som bedriftsøkonomisk tilfredsstillende med ei internrente på 16,5%. Han gjorde oppmerksom på at flere konsulentbyrå la sine aluminiumsprognoser vesentlig høyere enn DNN og ÅSV hadde gjort. Aluminiumsindustrien hadde opplevd lignende markedsforhold i 1975 med innskrenkninger og enda større lagerbeholdninger enn i 1981, men hadde så opplevd rask prisstigning i åra 1976-80. En utsettelse ville føre til betydelige merkostnader. Anlegget måtte startes opp om vinteren av miljøhensyn. En utsettelse på 4 måneder ville derfor bety en forsinkelse på 1 år. Kapitalkostnadene kunne reduseres noe ved å sløyfe masse-/anodefabrikk og administrasjonsbygg, påpekte direktøren. Han understreka at fabrikken ville få en produktivitet blant de høyeste i verden med ca. 224 årstonn pr. ansatt mot gjennomsnittlig produktivitet i norsk aluminiumsindustri på 110 årstonn pr. ansatt [19]. Til Aftenposten 11. november uttalte Solheim at det alltid hadde vært riktig å investere i nedgangstider. Fabrikken ville stå klar i 1985, og da ville sikkert markedet være godt igjen. DNNs styre *«kunne ikke finne at kostnadsstigningen, prisutviklingen av metallet og markedsutsiktene ligger utenfor den rammen som prosjektet er basert på»* [20]. Dessuten la styret vekt på at: *«En ny utsettelse av prosjektet vil påføre de ansatte urimelige miljøbelastninger, både fysisk og psykisk. Selskapet må også forvente at en del nøkkelfolk kommer til å forlate Tyssedal.»* [21]

Samtidig tilbakeviste tillitsvalgte at det ville bli mangel på arbeidskraft — ettersom 90 gikk ledige i Odda, og de to andre store bedriftene hadde rasjonaliseringsplaner.

I lokalsamfunnet følte de at de ikke greide å nå fram i media med sitt syn. Motkampanja var så massiv. I desember fikk fagforeninga ut en 4 siders informasjonsfolder om saka. Her tilbakeviste de påstandene om at de hadde vært lite samarbeidsvillige i å finne ei alternativ løsning. De gikk gjennom de forskjellige prosjekta som hadde vært framme, og forklarte hvorfor de ikke var blitt noe av. Alle hadde blitt lagt vekk som urealistiske. Når det gjaldt Elkems siste prosjekt, stilte de spørsmål om hvorfor prosjektet ennå ikke var realisert i Mosjøen dersom Elkem virkelig hadde hatt et slikt prosjekt som enkelte politikere hevda.

Men i tillegg til alle usannhetene de skulle prøve å tilbakevise, fikk de nye problem på bedriften. Til jul fikk de varsel om ytterligere permitteringer av 74 arbeidere fra 1. mars 1982. Da var den gamle bedriften ei eneste stor slagmark. Siste ovnen blei slokt en av de siste dagene i det gamle året. Dessuten hadde de stadig problem med å få bedriften til å følge ansiennitetsprinsippet i opplæringsspørsmål og i overgang til entreprenørfirma. Dette blei blankt avvist og ga seg groteske utslag. 13 av tyrkerne blei permittert utenom all ansiennitet. Begrunnelsen fra bedriften var språkproblem, i følge referata på medlemsmøte i avdeling 44. Tyrkerne var henta hit til dalen av bedriften. DNN hadde hatt nytte av dem i nesten ti år og lært dem opp til en ny jobb på Nitriden uten å ha registrert deres språkproblem og uten å ha gjort noe for å lære dem bedre norsk!

Avgjørelsen blei også godkjent i bedriftens styre der bl.a. forbundsformann Svensson satt. Avdeling 44 reiste heller ikke noen protest mot den rasistiske behandlinga av de 13 arbeidskameratene. Men de

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Deltakere på folkemøtet på vei hjem igjen.
Foto: Leif Gabrielsen, Klassekampen

En del av folkemengden i Odda sentrum under generalstreiken for Tyssedal 4. november.
Foto: Haugesunds Avis

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

krevde allmennt at ansienniteten skulle følges og protesterte på at bedriften holdt noen såkalte nøkkelpersoner (8 i alt) utafor.

Men det er klart at fagforeninga så spørsmålet om å velte hele aluminiumsprosjektet og framtida for lokalsamfunnet som viktigst. Årsmøtet i avdeling 44 i februar 1982 vedtok en uttalelse som munna ut i en appell: *«Vi vil appellera så sterkt vi kan til befolkninga i Odda og Tyssedal, politikarane, fagforeiningskamerater over heile landet: AVVIS ALL SPLITTELSE. STÅ PÅ VEDTAKET OM ALUMINIUM. SLÅ RING OM TYSSEDAL - EIN PRØVESTEIN FOR DISTRIKTS-NORGE.»* De forklarte hvorfor de sto på aluminium: *«Situasjonen for Tyssedal er den samme i 1982 som i 1916: krafta er einaste grunnen til at lokalsamfunnet består. I ei tid med store økonomiske kriser i dei fleste bransjar, er det uklokt å tru at ikkje-kraftkrevende industri vil vera levedyktig ein stad som Tyssedal. På den andre sida ville det lønna seg for eit kvart konsern å byggja opp ei bedrift til eit par hundre millionar, for så å leggja ned når ein hadde fått hand om kraftverdiane. Vi er ikkje ukloke og vi står på kravet vårt: Krafta er vår og den skal nyttast i Tyssedal.»* [22)]

Uvissheten for framtida virka inn på hvordan folk hadde det. Sosialkontoret i Odda registrerte faktisk ei økning i antall henvendelser. De gjorde derfor en undersøkelse av de helsemessige konsekvensene av usikkerheten rundt arbeidsplassen der de sammenligna de DNN-ansatte med ansatte ved Odda Smelteverk som var i en normal arbeidssituasjon. Undersøkelsen blei gjennomført i 1. halvdel av februar 1982. De fant ut at usikkerheten var en stor belastningsfaktor for de ansatte. Dette ramma dem som hadde forpliktelser overfor familie i større grad enn andre. Trusselen om tap av arbeid og flytting var altså sterke belastningsfaktorer på den psykiske helsa til folk. Dette slo særlig ut hos dem som hadde minst mulighet for omstilling og hos dem som hadde omsorg for barn, kunne undersøkelsen vise. Den viste også en forskjell på arbeidere og funksjonærer. Bare 10% av arbeiderne trudde på jobb i Tyssedal videre framover, mot 35% av funksjonærene.

Hvordan kunne de tru på noe lenger når ikke en gang enstemmige stortingsvedtak var til å lite på? Når regjeringa bestemte å revurdere prosjektet — etter at den gamle fabrikken var revet — og det ikke fantes arbeid å gå til fordi flere og flere blei permittert eller førtidspensjonert (i alt 184 fra 1.3.82, derav ca. 30 over 64 år). Og på tross av at bedriften hadde inngått forpliktelser for i alt 136 millioner kroner i anleggsvirksomheten ved årsskiftet. Derfor så de ikke noe alternativ til aluminium etter så mange år med snakk om nettopp alternativ industri. I Tyssedal hadde folk sjøl bygd opp et verdifullt samfunn som de mente hadde livets rett. Et nei til aluminium, var derfor et nei til Tyssedal. Fordi stedet måtte bruke iallfall en god del av den krafta som blei produsert der for at det skulle bli noen livskraftige arbeidsplasser i det hele tatt. I dag ville jo ingen funnet på å legge en svær fabrikk på ei bratt fjellside som i Tyssedal, ettersom krafta kan føres over lange avstander uten altfor stort krafttap. Men nå var nå en gang samfunnet bygd opp der som så mange andre små ensidige industrisamfunn rundt om i landet vårt. Skulle alle disse samfunna raderes ut dersom de ikke var profitable nok?

Stortingsproposisjon 76
«En revurdering av planene for industrireising i Tyssedal»

Den bebuda revurderinga fra regjeringa forelå 19. februar 1982. Regjeringa ba om tilslutning fra Stortinget til å innstille moderniseringa av aluminiumsverket og til å arbeide videre med alternative prosjekt. Av disse var et anlegg for ilmenittsmelting *«så avklart at det allerede nå kan besluttes iverksatt»*, het det i proposisjonen. Regjeringa ville altså se videre utredninger og ha Stortinget til å si nei til aluminium **uten** å ta stilling til alternativ — ennå.

Men dokumentet handla først og fremst om aluminiumsprosjektet. 26 sider blei brukt til å tilbakevise det, mens 3 sider var satt av til det som skulle komme isteden. Saksforløpet fram til aluminiumsproposisjonen blei beskrevet. Noen av de tidligere alternative prosjekta fikk brei omtale. *«Flere prosjekter var lagt til side på grunn av lokal motstand, men også enkelte på grunn av manglende lønnsomhet.»* I proposisjonen påsto også regjeringa at *«Hverken forløpet av saksbehandlingen eller det materiale som forelå, ble beskrevet i St.prp. nr. 123.»* Særlig Elkems siste prosjekt blei trekt fram som om det ville blitt ei god løsning, men det skulle ha blitt avvist av lokalsamfunnet som mente arbeidsplassene og Tyssedals framtid best kunne sikres ved et nytt aluminiumsverk. Elkem skulle så ha trekt prosjektet etter denne mottakelsen. Stort sett fikk altså lokalsamfunnet skylda for at det ikke var blitt noen løsning på Tysse-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

dal-saka tidligere. Som et lite a propos til slutt nevnes at Elkem for øvrig også hadde vist til usikre markedsutsikter for de produkta det tenkte å lage i Tyssedal! Det var for øvrig heller aldri blitt klart hvilke produkt det dreide seg om. Ryktet vil ha det til at det dreide seg om deksler til flymotorer, et produkt Elkem sjøl fant at det ikke var marked for å produsere i Norge.

I proposisjonen framheva regjeringa at Gøthe-utvalget hadde pekt på at en annen anvendelse av krafta enn i et aluminiumsverk i Tyssedal, f.eks. ved Mosal, syntes å gi høyere avkastning. Videre trakk den fram miljøulempene ved et aluminiumsverk i Tyssedal. Røykskaderådet hadde pekt på at det ville bli forurensingskonsentrasjoner som kunne vært unngått *«ved en bedre lokalisering»*. Kraftspørsmålet blei også i denne proposisjonen gitt brei dekning. Aluminiumsprosjektet ville forverre fastkraftbalansen for Statskraftverka. DNNs daværende leveranseavtale med NVE ville opphøre, og NVE måtte likevel fortsette å levere samme kraftmengde på 250 millioner kWt til Odda Smelteverk og Norzink. I tråd med Gøthe-utvalgets innstilling til DNA-regjeringa viste Willoch-regjeringa til at det *«ved en fri disponering av kraften»* var naturlig å legge prisen for ny kraft til grunn (ca. 12 øre/kWt i 1981). Det ville redusere lønnsomheten vesentlig til *«kun en svak positiv internrente i faste kroner.»* Departementet hadde regna ut at den samfunnsmessige nåverdien av krafta var vel 800 millioner kroner. Ved overføring til et annet selskap skulle den være verdt vel 600 millioner. Og begrunnelsen for å erverve DNN i 1975 hadde jo vært de betydelige kraftverdier selskapet disponerte.

Så var det markedssituasjonen for aluminium, som jo hadde vært ett av hovedargumenta hittil i debatten. Regjeringa viste til den negative utviklinga som hadde vært på aluminiumsmarkedet og til den generelt usikre konjunktursituasjonen. Samtidig understreka den hvor usikre anslaga var — for framtidig produksjon og forbruk av aluminium og for den internasjonale økonomiske utviklinga. Men svak vekst i økonomien ville i første rekke ramme bedrifter med marginal lønnsomhet, som verket i Tyssedal. Og en måtte unngå at staten engasjerte seg i nye prosjekt med *«betydelig risiko for fremtidige finansielle forpliktelser»*. Regjeringa trakk fram at flere andre statsbedrifter er hjørnesteinsbedrifter på ensidige industristeder som er *«atskillig verre stillet enn Odda-regionen»*. Enkelte av disse hadde behov for betydelig kapital for at ikke bedriftenes framtid skulle komme i fare.

Lavkonjunkturen hadde vist seg å bli av lenger varighet enn venta. Det kunne *«ikke utelukkes at ettervirkningene eller svak opphenting av den nåværende lavkonjunkturen kan gi svak lønnsomhet i industrien i adskillige år fremover.»* Dessuten hevda regjeringa i proposisjonen at prisene som en da oppnådde ikke ga dekning for produksjonskostnadene i marginale verk. På tross av at flere prognosemakere antok at forbruket av aluminium alt i 1982 ville være tilbake til 1979-nivået som til da var det høyeste i historia, mente regjeringa det var viktig å se på planene for utbygging og nedbygging av aluminiumskapasiteten i verden. Norge hadde ikke konkurransemessige fordeler mht. kapital- og transportkostnader, og *«De tradisjonelle norske fortrinn på energisiden er ikke lenger så utpreget som de har vært.»* Det var venta ei forskyvning av produksjonen til nye områder som Sør-Amerika, Australia, Afrika og Asia [23]. Usikkerheten hadde ført til redusert kapasitetsutnyttelse og flere utsettelser/bortfall av planlagte nye prosjekt rundt om i verden.

ÅSV var jo blitt bedt om å ajourføre økonomien i aluminumsprosjektet. Proposisjonen refererte at selskapet ikke fant prosjektets lønnsomhet nevneverdig forandra. ÅSVs styre hadde imidlertid pekt på at lønnsomheten i prosjektet ikke var tilfredsstillende: *«prosjektets lønnsomhet mangler den robusthet mot forandringer som man skulle ønske å se for en investering av den dimensjon det her er tale om.»*

Et eget kapittel i proposisjonen var kalt «Organisasjon». Det handla om ÅSVs forhold til DNN. Aluminiumsproposisjonen hadde tatt sikte på full fusjon seinest når nyanlegget kom i drift, om ca. 3 år altså. Industridepartementet ønska nå full fusjon fra tidlig i 1982. ÅSVs svar gikk, som i 1981, på at selskapet ikke kunne påta seg nye oppgaver som ville ta ressurser bort fra den virksomheten ÅSV allerede hadde. Tilbakeslaget industrien nå opplevde hadde svekka ÅSVs muligheter til å ta på seg et så stort prosjekt som det i Tyssedal.

Dersom en fusjon likevel skulle gjennomføres så tidlig, stilte selskapet en del vilkår: Å overta aktiva og passiva til bokførte verdier, 200 millioner i investeringstilskudd, 200 millioner i økt aksjekapital, forhåndstilsagn om lån på 100 millioner i tilfelle uforutsatt høy prisstigning, 100 millioner fra overskudd på kraftsalg i byggetida inn som egenkapital og en kraftpris der Tysso 2-krafta blei sett som egenprodusert, at Tysso 1-krafta fikk ei overgangsordning på 10 år til statskraftpris og muligens refusjon av elektrisitetsavgifta i en overgangsperiode. På bakgrunn av dette, slo proposisjonen fast, *«måtte departe-*

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

mentet konstatere at ÅSV ikke ønsket å overta DNN, og at en eventuell fusjon bare kunne gjennomføres dersom staten var villig til å tilby særdeles gunstige vilkår.» Departementet spurte derfor likså godt de to andre konkurrentene, Elkem og Hydro, om de var interessert i å overta utbygginga i Tyssedal! Elkem svarte nei og stilte spørsmålstegn ved lønnsomheten basert på totale produksjonskostnader. Hydro ønska ingen overtakelse *«på det nåværende tidspunkt og til de eksisterende betingelser.»* Selskapet var i ferd med å utvide sin produksjon på Karmøy med ca. 50.000 årstonn på denne tida. Det investerte i overkant av 1 milliard der og fant ikke å kunne gå inn i et nytt stort prosjekt.

Slik blei altså utbygginga avvist. Etter at konkurrentene til verket hadde sagt nei til å overta det! For dem ville det sjølsagt være langt mer lønnsomt å få kraft til å utvide på de produksjonsstedene de allerede hadde. Som Hydro gjorde, og som de andre fremdeles hadde planer om. Elkem-direktøren Ove Sandberg uttrykte det klart: *«mulighetene for ekspansjon ved tilgang av ny vannkraft er praktisk talt opphørt»*, men for å hevde seg i konkurransen burde størrelsen og teknologien ved produksjonsenhetene være optimale. Likevel fantes det en del enheter av mindre optimal størrelse. Han mente altså det var nødvendig med ei strukturrasjonalisering av industrigreina: *«I praksis vil dette si at det må åpnes muligheter i fremtiden for å overføre energi produsert ett sted til bruk på andre steder, selv om dette skulle forårsake nedleggelse av bedrifter.»* [24] Dette hadde jo lenge vært et mål også for myndighetene og var det fortsatt. Det gjensto å sette det gjennom i praksis. Proposisjonen sa det slik: *«Dersom byggingen av et aluminiumsverk i Tyssedal var begrunnet i et ønske om å utvide norsk kapasitet for primæraluminiumsproduksjon, ville det være en bedre økonomisk løsning å utvide eksisterende verk.»* Proposisjonen viste til ei sammenligning av kapitalinvesteringene pr. tonn i 1981-kroner. De var i følge proposisjonen på 19.000 kroner i Tyssedal der det skulle bygges helt nytt, mot 9.000 og 12.000 ved nærliggende investeringer i Årdal og Sunndal der eksisterende verk kunne utvides. I Høyanger, som hadde vært ÅSVs løft for et ensidig lokalsamfunn ved inngangen til 80-åra, hadde prisen vært 15.200 kroner. Det sto klart 12. oktober 1981, og de DNN-ansatte var under opplæring her.

Et eget kapittel i proposisjonen tok for seg arbeidsmarkedsspørsmål. Det var basert på en studie utført av Industriøkonomisk Institutt. Her blei det riktignok pekt på at: *«På grunn av lange reiseavstander fra Odda til andre lokale arbeidsmarkeder synes tilpasningen for den enkelte arbeidstaker å skje gjennom flytting snarere enn pendling. Dette viser seg også i relativt høye flyttetall.»* Likevel behandla proposisjonen Odda som del av arbeidsmarkedet i Sunnhordlands- og Haugesund/Karmøy-regionen! Den hevda behovet for arbeidskraft i petrokjemisk industri (Kårstø-utbygginga og en eventuell rørledningsbase), oljevirksomhet og statskraftanlegg (Ulla/Førre-utbygginga og avslutninga av Eidfjord-anlegga) ville øke betydelig fram til 1985. Dessuten ville Odda Smelteverk og Norzink i løpet av 1982 og -83 rekruttere omtrent 260 personer, *«dvs. omlag det samme antall som ville bli sysselsatt ved et eventuelt modernisert DNN.»* Konklusjonen blei derfor at et modernisert aluminiumsverk kunne få problem med å rekruttere tilstrekkelig mange fagfolk til et smelteverk! Studien understreka dessuten at nedgangen i folkemengden i Odda, som starta i 1960 og aksellererte i 70-åra, ville fortsette. Odda trengte altså egentlig ikke de 260 arbeidsplassene de ville få til erstatning for de 400 ved Nitriden... Departementet konstaterte likevel at skrinlegginga av DNN-prosjektet kunne føre til problem for *«de fristilte»*. Derfor hadde departementet på nytt sett på mulighetene for å reise alternativ industri, denne gang uten brysomme forstyrrende element som det tidligere Tyssedal-utvalget *«som i enkelte tilfeller har fungert som overprøvende organ og ikke som et kontaktorgan i vanlig forstand»*, slik departementet så det.

Ilmenittalternativet

Av de alternative prosjekta, nevnte proposisjonen ett: Et anlegg for ilmenittsmelting skulle være så avklart at det allerede kunne besluttes iverksatt. Men regjeringa innstilte ikke på det, for det trengtes ei mer detaljert prosjektering. Ilmenittsmelteverket skulle produsere 180.000 tonn titanslagg og 90.000 tonn støperiråjern. Dette ville gi arbeid til ca. 150 personer. Investeringa ville komme på ca. 440 millioner kroner. Prosjektet var billigere enn aluminiumsprosjektet, det ville frigjøre ca. 600 millioner kWt av DNN-krafta, og det ville redusere skadelige utslipp til miljøet, understreka regjeringa. Dessuten ville det utnytte et norsk råstoff og sikre avsetninga for Titania A/S i Hauge i Dalane som ville få levere 300.000 årstonn ilmenittkonsentrat (av sin årsproduksjon på 850.000 tonn) til produksjonen.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Odda-delegasjon i Oslo i begynnelsen av november 1981. Fra venstre formann i Odda Samorg, Olav Sæd, ordfører Leiv Stensland, fra avdeling 44 Albert Jondahl (bak) og John Andersson.
Foto: Knut Strand, Bergens Tidende

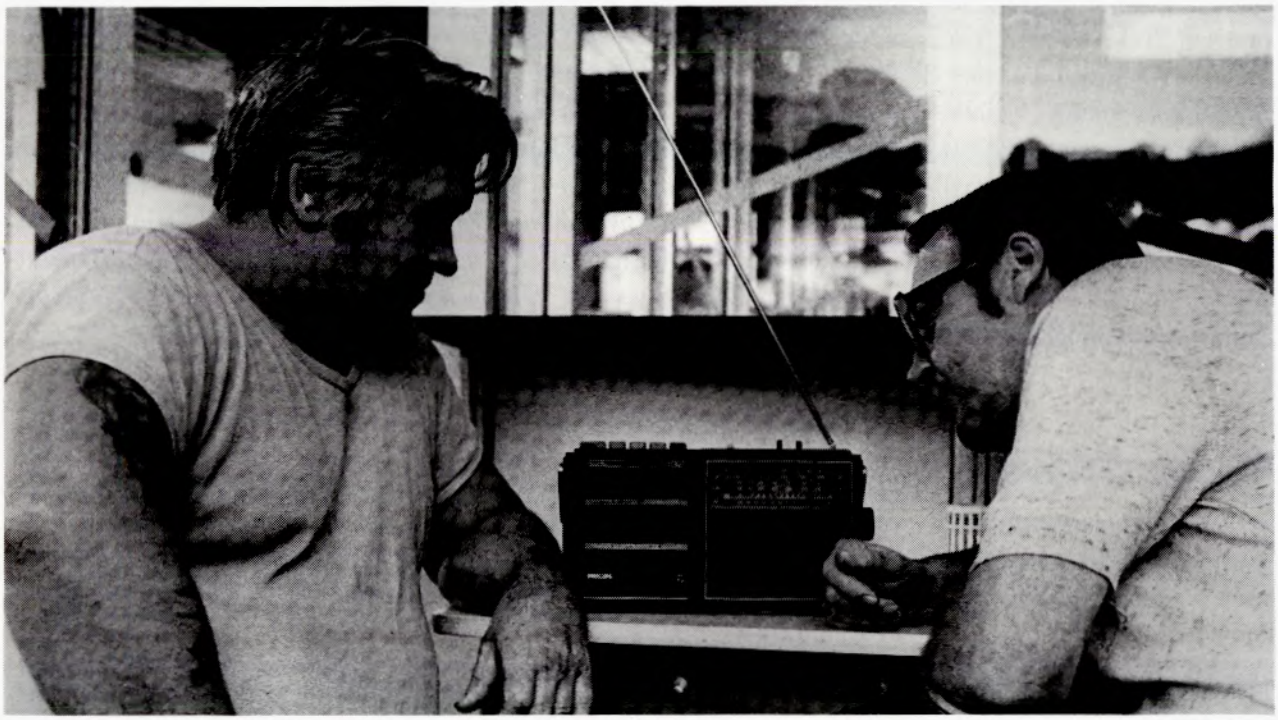

Knut Larsen og Arthur Søfteland i portvakta mottar nyheten om at regjeringa lanserer et ilmenittverk for Tyssedal med 150 arbeidsplasser. Februar 1982.
Foto: Sverre Mo, Bergens Tidende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Vi skal her gå litt nærmere inn på ilmenittindustrien og se på bakgrunnen for at dette prosjektet dukka opp. De som vil følge gangen i saka videre, kan hoppe over dette.

Ilmenitt? For folk flest var det et ukjent ord. I proposisjonen sto det at det blei brukt til produksjon av titandioksydpigment. Men det sto ikke hva dette stoffet blei brukt til igjen. Titandioksydpigment eller titanhvitt brukes i produksjon av bl.a. maling, lakk, papir, plast, gummi, kosmetikk og toalettartikler. Norge er det eneste landet i Europa som har vesentlige ilmenittressurser. Sannsynligvis utgjør disse ressursene 10-15% av verdens ressurser. Titania A/S driver bergverksdrift på ilmenittmalm i Hauge i Dalane. De påviste malmreservene på ca. 300 millioner tonn råmalm er grunnlag for drift i 70-100 år. Bedriften sysselsetter ca. 300 folk. Norge produserer nærmere 1/5 av alt ilmenittkonsentrat i verden. Australia, Kanada, Norge og Sør-Afrika er de viktigste produsentlanda. I Europa var det bare en annen råmaterialprodusent, Rautaruukki OY i Finland, men selskapet hadde bare malmressurser ut 1985.

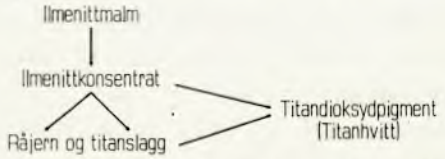

Hvor kom så denne ilmenittidéen fra? For å gripe det, skal vi ta et raskt tilbakeblikk på denne industriens historie i Norge slik Elkems tidligere direktør, Karl Lorck, har framstilt den for meg.

I Sokndal fantes en rik forekomst av titanjernstein (gammel betegnelse på ilmenitt). Den var lettdreven og lå nær sjøen. Et engelsk stålfirma var interessert i jernmalmen. Drift kom i gang i 1860-åra. Den gangen blei innholdet av titan, kopper og nikkel regna som forurensinger. Det engelske selskapet greide ikke å fjerne disse godt nok, og etter 20 år blei drifta innstilt. Sam Eyde fatta interesse for foretaket, og Elkem kjøpte det engelske selskapets rettigheter. Selskapet engasjerte kjemisk ekspertise til å fjerne titaninnholdet i malmen. Mens ekspertene holdt på med dette, oppdaga de at titanet hadde en overraskende brytningsindeks av lys. Dette er en viktig egenskap for pigment til maling. De eksperimenterte, fikk fram farger og fant ut at det hvite hadde mest for seg. I 1909 tok Elkem ut det første patentet som gikk ut på å fjerne jernet i malmen. Grunnen til denne nye satsinga var utsiktene til å satse på malingsindustrien. Forbruket av maling i hele den vestlige verden var på 600.000 tonn pr.år til en verdi av 300 millioner kroner, en enorm størrelse den gang. Fra før fantes blyhvitt og zinkhvitt. Selskapet regna nå med at titanhvitt ville fortrenge disse. Det gjorde det også. Vekstmulighetene var store, skulle det vise seg.

Det var vanskelig å få rensa ut titandioksydet. Alt den gang vurderte Elkem å smelte ut jernet og få titanet ut som slagg. Det klarte selskapet ikke og endte med å knuse malmen og løse den opp med sterk svovelsyre. Slik blei jernet utskilt som jernsulfat. Metoden blei verdenskjent etter at Elkem offentliggjorde den i 1916. Selskapet hadde drevet forsøksvirksomhet på Lysaker. Nå fikk det bygd et anlegg i Fredrikstad, og Titan Co. blei danna i 1916 (Elkem var med, det var norskeid). Så blei gruveforetaket Titania danna i 1920. En ny industri, titanhvittindustrien, var etablert. Den skulle utvikle seg til en verdensindustri.

Men Elkem deltok ikke i den videre kommersialiseringa. Selskapet måtte i 1927 overdra malmrettighetene, patentene og fabrikken i Fredrikstad til National Lead (nå NL Industries) i USA. Elkem hadde noen vanskelige år etter første verdenskrig. National Lead var i bransjen, produserte bly- og zinkhvitt og var egna for å ta på seg produksjonen. Det produserte i Norge og ga lisenser i andre land. Det norske råmaterialet dekka en stor del av Europas marked.

Seinere dukka forekomstene i Kanada og Sør-Afrika opp. Disse var enda rikere enn i Norge. En stor svakhet ved utvinningsmåten var at jernet gikk tapt. Dessuten var miljøproblema store pga. svovelsyrebruken og avfallsstoffet jernsulfat som nesten er uløselig. Dette kunne en unngå ved å bruke en smelteprosess. Etter andre verdenskrig gikk Quebec Iron and Titanium Corporation (QIT) løs på dette problemet. Elkem var så vidt borti det som konsulenter på smelteovnssida, men fikk ikke komme inn på QITs anlegg. Firmaet hadde store vansker med prosessen, men løste dem og kom fram til et bedre produkt, titanslagg. Den kanadiske Sorel-slaggen inneholder om lag 70% titandioksyd mot konsentratets (fra malm) om lag 45%. QIT hadde skaffa seg monopol på et produkt med verdensmarked. Samtidig kunne jernet selges som spesialråjern.

I Norge spurte Titan Co. seg om ikke det også kunne bruke en smelteprosess. Selskapet hadde god forbindelse med Elkem som rundt 1960 fikk i oppdrag å gjøre prøvesmeltinger. De holdt på i flere år. Metoden gikk ut på forreduksjon av ilmenittkonsentrat der jernet gjøres om fra oksyder til metallisk jern, og så smelting der jernet skilles fra titanslaggen. Sammenkoplinga av disse to prosessene er det vanskelige. Men forsøka så lovende ut. Titania fikk etter hvert sikra seg kraft fra Sira-Kvina-utbygginga. I 1962 var et ilmenittverk i Sokndal ferdig prosjektert. Men så sa eieren NL Industries nei, og Elkems forsøk blei innstilt. Prosessen var aldri prøvd ut i full skala.

85% av titanmineralindustriens produksjon går til pigmentindustrien. Tradisjonelt er ilmenitt her blitt gjort om til titandioksyd via sulfatprosessen (svovelsyre brukes som løsemiddel). Etter hvert har klorprosessen gjort sitt inntog (klorgass brukes i videreforedlinga), av økonomiske og miljømessige grunner. Overgangen til klorprosessen har vært mest uttalt i USA. I Tyssedal-proposisjonen sto det ingenting om at klorprosessen var mer miljøvennlig og på vei inn. Det sto derimot at ilmenitten fra Titania bare kunne brukes i sulfatprosessen pga. visse forurensinger i den (høyt magnesiuminnhold). Det sto likevel at en forventa at kapasiteten basert på sulfatprosessen ville få en negativ vekst, men det var venta at dette først og fremst ville gå ut over kapasitet med råvarebasis i ilmenittkonsentrat og ikke i titanslagg som det var tale om å produsere i Tyssedal. Dette var begrunna i miljøfordeler. En forventa altså en overgang fra ilmenittbasert (inneholder 40-60% titandioksyd) til slaggbasert produksjon (høyere titandioksydinnhold) i den delen av pigmentindustrien som baserte seg på sulfatprosessen [25].

Det fantes bare en leverandør av titanslagg i verden, Quebec Iron and Titanium Corporation (QIT) med fabrikker i Kanada (Sorel-slagg) og i Sør-Afrika (Richards Bay Minerals — RB-slagg). QIT eier 32% av RB og står for markedsføringa også av denne produsentens produkt. Monopolets samla kapasitet var i 1981 ca. 1.250.000 tonn slagg og 817.000 tonn jern. QIT eies av Standard Oil of Ohio.

Elkem og Titan Co./Titania hadde lenge vurdert å bygge et ilmenittverk for å produsere titanslagg i Norge. Hvorfor var det ennå ikke blitt noe av?

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

De involverte partene hadde gjort grundige undersøkelser, men eieren NL Industries hadde ikke funnet det økonomisk interessant nok å investere i et ilmenittverk i Norge. Planene var likevel ikke gitt helt opp pga. utsiktene for Titania, som ville miste markedet for sitt produkt med for lavt titandioksydinnhold, og for søsterbedriften Kronos-Titan, som dreiv videreforedling etter sulfatprosessen. Eneste sjanse for disse bedriftene og det norske råstoffet ville være å *«oppgradere»* (øke titandioksydinnholdet i) ilmenitten til titanslagg og kile seg inn på ei miljøforbedring av eksisterende pigmentkapasitet som brukte sulfatprosessen. (Råstoffet egna seg jo ikke til klorprosessen.) All ny pigmentkapasitet blei nemlig bygd etter klorprosessen. Etterspørselen etter Titanias produkt var blitt redusert pga. de miljøproblema som er forbundet med direkte bruk av ilmenittkonsentrat i pigmentproduksjonen. Produksjonen ved Titania var redusert fra 800.000 tonn i 1979 og 325 ansatte til 650.000 tonn og 300 ansatte i 1981. Kapasitetsutnyttelsen globalt i titanmineralindustrien var 75% [26]. Tilknytning til en titanslaggprodusent ville sikre avsetninga for bedriften. Og så dukka Tyssedal opp, et sted som regjeringa måtte skaffe ny industri og som attpåtil hadde billige kraftressurser og ei ledig industritomt. Kanskje det var utsikt til en statlig eierandel? I et møte i Industridepartementet forklarte medlemmer i den oppnevnte prosjektgruppa for Tyssedal at *«et anlegg på jomfruelig grunn neppe vil være lønnsomt i Norge idag.»* [27] Elkem var sjølsagt interessert i muligheten til å utvikle en ny smelteprosess og lede prosjektet teknisk. Dessuten ville prosjektet frigjøre kraft som Elkem trengte til utvidelser i sin aluminiumsdivisjon.

Titania hadde utarbeida en markedsanalyse som viste en oppadgående trend i prisen for titanslagg. *«Under forutsetning av normal markedssituasjon og teknisk/prismessig konkurransedyktighet ved produktet»*(!) regna en ikke med avsetningsproblem for produksjonen. I investeringsoverslaget var det bl.a. forutsatt at tomta var klar. Når det gjaldt Elkems lønnsomhetsberegninger, så viste de ei internrente i faste priser på 11% — eller om lag 13,5% dersom kraftprisen var den som ÅSV hadde lagt til grunn for aluminiumsprosjektet. (Aluminiumsprosjektets internrente var av ÅSV beregna til 6% i faste priser.) Det var dessuten tvilsomt om de alt nedlagte investeringene på 150 millioner i sin helhet burde belastes ilmenittprosjektet da *«Betydelige deler av disse investeringene er i overkant av hva et ilmenittanlegg ideelt sett ville kreve.»* Tross i alle usikkerhetsfaktorer mente departementet dette prosjektet økonomisk sett var å foretrekke framfor aluminiumsprosjektet og hevda at sjøl om de alt nedlagte investeringene blei belasta ilmenittprosjektet, ville det ikke gjøre økonomien i prosjektet dårligere enn ved aluminiumsalternativet. Mht. miljøet framheva departementet at *«Mulighetene for å oppnå bedre spredning av avgassene enn ved aluminiumsprosjektet er gode, fordi høyere skorsteiner kan bygges uten store tilleggskostnader.»*! Dessuten kunne vannutslipp skje på dypt vann i Sørfjorden uten forutgående rensetiltak. Så langt stakk altså miljøhensynet...

Begge Kronos-bedriftene er for øvrig kraftige forurensere som burde vente seg kraftige miljøvernpålegg. Men — som ei ny gave til Titania — ga regjeringa, rett før ilmenittproposisjonen for Tyssedal forelå, bedriften tillatelse til å deponere store mengder steinstøv, ispedd rester av kjemikalier, svovelsyre og olje, på Dyngadjupet. Dette skjedde etter at bedriften hadde fyllt opp Jøssingfjorden med utslippa sine og måtte finne en annen avfallsplass. På tross av protester fra fiskere og fra miljøvernhold. Kronos Titan er en av Norges verste vannforurensere og slipper direkte ut i Glomma overflødig svovelsyre og forskjellige metallforbindelser i form av sulfater.

Det mest oppsiktsvekkende ved forslaget var kanskje likevel at det var DNN som skulle stå for smeltevirksomheten denne gang, ikke de interesserte partene. De involverte bedriftene skulle heller ikke ha noen økonomiske forpliktelser i forhold til investeringa! Men *«Med hensyn til organiseringen av virksomheten har Titania sagt seg villig til å levere råstoff og dessuten stå for avsetning av titanslagget på forretningsmessig grunnlag. (Det står virkelig slik! ER) Kronos-gruppen (som Titania og Kronos Titan, tidligere Titan Co., nå var et datterselskap av, ER) kan være interessert i å dekke ca. 50% av sitt titanslaggbehov fra anlegget i Tyssedal. Elkem har sagt seg villig til å forestå avsetning av råjern foruten å medvirke med engineering og prosjektering.»*

At resultatet ville bli færre arbeidsplasser, bekymra ikke regjeringa stort. Skulle det bli behov for flere arbeidsplasser, *«vil en kunne nyttiggjøre seg de generelle distriktspolitiske virkemidler som står til rådighet for dette området. Det vil bl.a. kunne gis støtte til reisning av industriutleiebygg som ofte har vist seg å være et nyttig virkemiddel i arbeidet med å skaffe ny næringsvirksomhet»*, het det.

Hvorfor blei ilmenitt lansert nå? Aluminiumsvedtaket som blei gjort i 1981 ville binde opp all DNNs kraft til produksjon i Tyssedal. Dessuten var det i strid med planene om å strukturrasjonalisere alumini-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

umsindustrien. Når konjunkturene for aluminium i tillegg blei dårligere, var det lett å trekke fram igjen prosjektet og si at forutsetningene hadde endra seg. Denne sjansen kunne utnyttes til å prøve å få i stand et annet prosjekt som kunne frigjøre en god del av Tyssedal-krafta — slik myndighetene hele tida hadde strevd for å få til. Dessuten kunne det kanskje være mindre kapitalkrevende.

Ilmenittalternativet dukka kanskje opp hos Claus Feyling, stortingsrepresentant for Høyre fra Rogaland og tidligere avdelingssjef ved Titania. Han hadde vært ansatt i Titania fra 1948 til 1977 da han kom på Tinget. Han var medlem av industrikomitéen. Eller kanskje var industriminister Bratz pådriver. Han var formann i Elkems bedriftsforsamling før han blei statsråd. Ellers kan forbindelsen mellom Elkem og Industridepartementet ha vært tett. F. eks. gikk sekretariatslederen for Gøthe-utvalget, Fredrik Vogt Lorentzen, over til ei stilling i Elkem i 1982. Han visste godt hvilket behov staten hadde for erstatningsvirksomhet i Tyssedal. (Vogt Lorentzen er nå blitt ny Elkem-sjef etter Kaspar Kielland.)

Utsikten var, etter interessentenes beregninger, ei langt lavere investering som ga *«mindre risiko for den statlige kapitalinnsats»* og krevde mindre kraft slik at verdien i den overflødige krafta kunne realiseres. Den eneste svakheten sett fra Høyres side måtte være at den private kapitalen, som var involvert, ikke var villig til å satse penger. Som sagt ønska regjeringa også å markere at den tok den nye industripolitiske kursen på alvor. Da var det lett å gripe fatt i et statlig *«milliardprosjekt»* og bruke dagens dårlige aluminiumskonjunkturer mot prosjektet. Hvis regjeringa kunne greie å sparke opp et mer lønnsomt prosjekt for staten, ville den vise at den var mer dugelig enn Arbeiderparti-regjeringa hadde vært som ikke hadde greid å framskaffe noe alternativ i alle åra den satt med regjeringsmakta.

Regjeringa hadde presentert sitt alternativ for Tyssedal med 150 arbeidsplasser. Lokalsamfunnet måtte svare.

Reaksjonene

Proposisjonen blei behandla på et styre/tillitsmannsmøte i avdeling 44 22. februar. De sendte ut ei pressemelding der det het at *«proposisjonen om Ilmenitt-prosjektet er svært dårlig underbygget, og at det finnes mange usikre momenter både på miljø og den økonomiske side. Dette vil vi undersøke videre. Vi vil allerede nå gjøre det* **helt klart** *at prosjektet som bare gir 150 arbeidsplasser ikke er akseptabelt. Utgangspunktet var 400 arbeidsplasser, det vil si en reduksjon på 250. Dette er mer enn lokalsamfundet kan tåle. Vi mener fortsatt at moderniseringen av aluminiumsverket er den eneste løsning for lokalsamfundet.»* På medlemsmøte 4 dager seinere blei svakheter ved proposisjonen diskutert. Arbeidskraftundersøkelsene var ikke reelle. Ilmenittverket ville koste langt mer enn 440 millioner — av eksperter var tallet korrigert til 1176 millioner kroner. Det ville innvirke på rentabiliteten. Prosjektet ga bare 150 arbeidsplasser. Hver arbeidsplass ville komme på 7,8 millioner, mens hver aluminiumsarbeidsplass ville komme på 5,1 millioner. Teknologien var uklar ettersom den bare var utprøvd i miniatyr. Det skulle føres ut 600 millioner kWt fra Tyssedal. Dette tilsvarte Elkems kraftbehov ved aluminiumsverka i Mosjøen og på Lista. Elkem hadde også vært med på utregningene for det nye prosjektet.

Det var ingen uenighet om å gå mot ilmenittprosjektet, men det sto to linjer mot hverandre i foreninga i synet på hvordan de skulle svare på dette angrepet fra regjeringa. En fløy, representert ved Moldøen, sto på ei kamplinje og mente de nå måtte gå til aksjon. De kunne få støtte fra aluminiumsarbeiderne og kreve bidrag fra Kjemisk og LO. Den andre fløyen, som flertallet i foreningsstyret slutta seg til, sto på å fortsette forhandlingslinja og mente de skulle arbeide med å plukke proposisjonen fra hverandre og jobbe for å overbevise mellompartia i Stortinget om at det måtte bli aluminumsverk. På medlemsmøtet blei et forslag fra Albertsen vedtatt om at det ikke var det rette tidspunktet for streik, men at styre/tillitsmannsutvalget skulle få fullmakt til å vurdere situasjonen framover. Dette fikk 23 stemmer. Et forslag fra Moldøen om streik dersom de ikke fikk garantier fra stortingsgruppene som viste kvalifisert flertall i Stortinget for aluminiumsprosjektet, fikk 18 stemmer.

Albertsen skulle møte forbundet og Aluminiumsarbeidernes Samarbeidskomite og vurdere situasjonen med utgangspunkt i medlemsmøtet. I en uttalelse fra medlemsmøtet het det: *«Elektrokjemisk Arbeiderforening avd. 44 står på stortingsvedtaket fra 29 mai 1981 om moderniseringen av DNN Aluminium i Tyssedal, og krever at stortinget gjør det samme.»* Avslutningsvis het det: *«Avd. 44 har grun til å tro at DNN saken er en prøvestein på Høyres industripolitikk, en politikk som kan få konsekvenser for andre industristeder. Avd. 44 ber derfor Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund og Landsorganisasjonen aktivt*

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

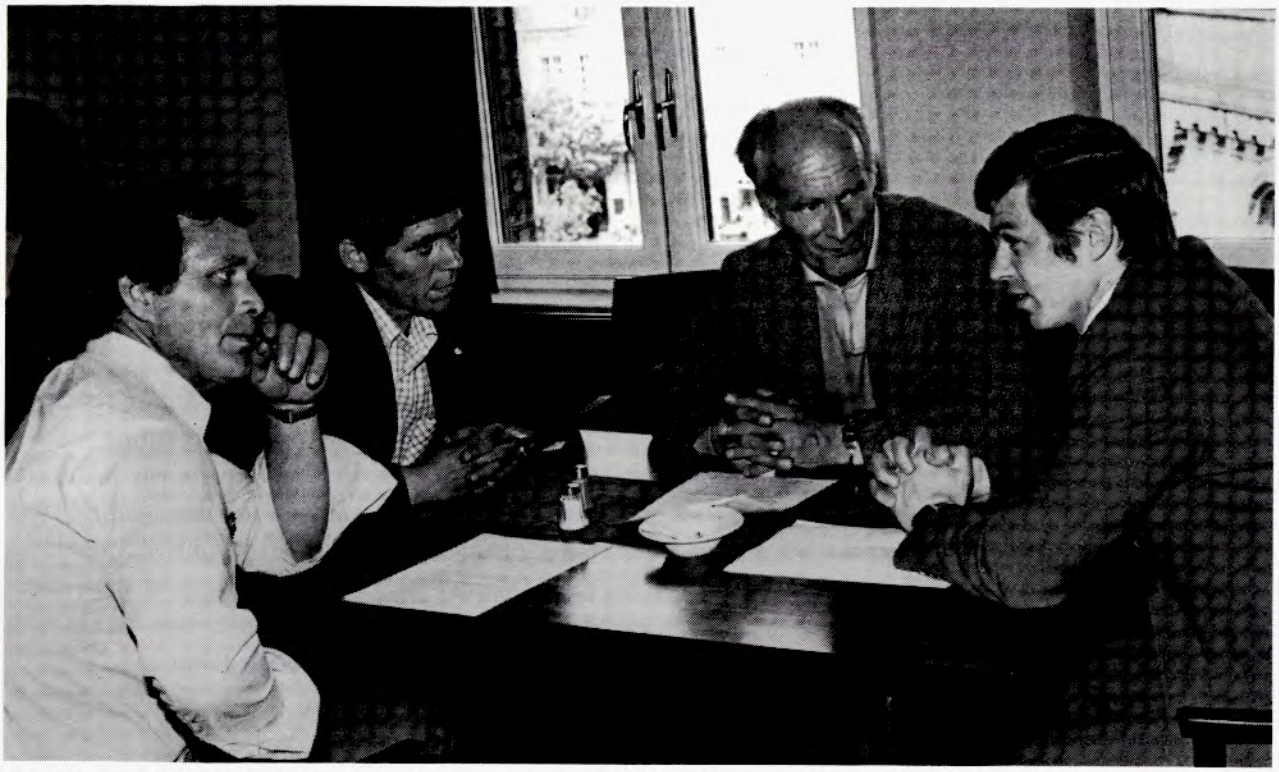

Korridorpolitikk i Stortinget. Ingeleif Iversen fra NKIF, Helge Fedje og Olaf Albertsen fra avdeling 44 prøver å overbevise Bondevik om at Tyssedal bør få sitt aluminiumsverk.
Foto: O. Buenget, Klassekampen

Raa, Bergens Tidende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

gå ut og støtte foreningens krav om modernisering av Aluminiumsverket i Tyssedal.» [28] Foreninga hadde også invitert industrikomitéen til et åpent møte om Tyssedal-saka, men dette måtte avlyses fordi komitéen sa den ikke kunne stille på slike møter. Bratz og Ingebrigtsen meldte også avbud.

På et møte i fellesstyret for de kjemiske foreningene i Odda to dager før medlemsmøtet hadde Moldøen kritisert Albertsen fordi han hadde gått ut i pressa og avvist aksjoner før dette var diskutert i foreninga. Konsekvensene av dette utspillet var at foreninga var bundet opp til det formannen hadde sagt. Albertsen hadde svart at han ikke avviste tanken på aksjoner, men de måtte komme etter at det var klart at de ikke fikk støtte i Stortinget. Resten av fellesstyret ville vente på signal fra avdeling 44 før de foretok seg noe. På et Samorg-møte i begynnelsen av mars kom det fram at en der forventa seg aksjoner fra avdeling 44. På et seinere styremøte beklaga styremedlemmene Fedje, Haugland, Laugen og Lund dette. De mente det ikke var i samsvar med avdeling 44 si linje. Igjen var foreningsstyret redd for å miste kontrollen over det de så som si sak.

Hvorfor blei det ingen streik i det øyeblikk de fikk planene lagt på bordet svart på hvitt? Det var jo enighet om at prosjektet var elendig. Og tidspunktet måtte ha egna seg hvis de skulle prøve å presse politikerne til å stå ved vedtaket sitt for Tyssedal. Flertallet av de tillitsvalgte mente likevel at det ikke var rette tidspunkt for å bruke streikevåpenet. Albertsen begrunner det i dag med at et slikt våpen ikke kan brukes så forferdelig mange ganger og at en ikke kan gjenta det. Han så det videre slik at AKP'erne på bedriften var ute etter å streike for streikens skyld [29]. Moldøen mener at fagforeningsledelsen på denne tida opptrådte mer *«ansvarlig»* enn noen gang og at de fungerte mer som reaksjon på AKP enn som ei sjølstendig kraft [30].

Deltakelsen på det avgjørende medlemsmøtet hadde vært laber sett i lys av at mye sto på spill for medlemmene. (41 til stede mens det hadde vært 106 til stede i september da permitteringene kom opp.) Hva var årsaka til det? Splittelsen i tillitsmannsutvalget kan ha hatt betydning. Iallfall viste det seg at det igjen kom flere på seinere møter da det var oppnådd enighet blant de tillitsvalgte. Striden, som førte til to harde fraksjoner, blei på et vis boikotta av de vanlige medlemmene. I tillegg spilte det sjølsagt inn at saka allerede lenge hadde vært behandla i foreninga. De hadde fått i stand en generalstreik. Men de var møtt av en massiv motstand — i regjering, Storting og presse. Det gjorde seg nok derfor gjeldende en viss apati. Mange spurte seg om det i det hele tatt var noe de kunne gjøre som ville nytte. På den andre sida ville sikkert medlemmene slutta opp om et forslag om streik fra et enstemmig tillitsmannsutvalg.

Odda kommunestyre behandla Stortingsproposisjon nr. 76 på et møte 15. mars og sendte en uttalelse til industrikomitéen. På grunn av at de lokale myndighetene var holdt utafor i arbeidet med proposisjonen mente de den bar *«preg av flere uriktige og mangel på relevante opplysninger, som med større vilje til samarbeide fra departementets side kunne vært unngått.»* Det nye alternativet mente de det knytta seg stor usikkerhet til. Opplysningene var utilfredsstillende mht. miljø, lønnsomhet og sysselsetting. Lønnsomheten syntes å være basert på generelle forutsetninger om normal markedssituasjon og teknisk/prismessig konkurransedyktighet. Proposisjonen mangla tillitvekkende prognoser. Derfor fant kommunen fortsatt ei modernisering av DNN som det sikreste alternativ. Mht. arbeidsmarkedsanalysen var de vesentligste sidene ved studien uriktige. De trakk fram en analyse nylig utarbeida av Arbeidskontoret i Indre Hardanger som viste at kommunen i de nærmeste åra kom til å stå overfor ytterligere reduksjoner som følge av rasjonaliseringstiltak ved Odda Smelteverk og Norzink med til sammen ca. 70 arbeidsplasser. *«Realiteten er at med 150 arbeidsplasser i Tyssedal, vil Odda få en betydelig fraflytting på grunn av manglende sysselsettingsmuligheter for den eksisterende arbeidskraft. I tillegg vil sysselsettingsmulighetene for ny arbeidskraft bli svekket gjennom rasjonaliseringstiltak ved de øvrige bedrifter. Det er kommunens bestemte oppfatning at eksisterende arbeidskraft må gis sysselsettingsmulighet nå. Odda ligger ikke geografisk slik til at innbyggertallet kan holdes oppe gjennom den muligheten som ligger i pendlingsvirksomhet. Det vil bli særdeles vanskelig å få tilbake arbeidskraft som flytter. Fraflyttingstendensen vil bli ytterligere forsterket, og får uheldige negative bivirkninger på de tilbud som kommunen i dag har innenfor helse- og skolevesen.»*

I sitt notat viste også Arbeidskontoret at dersom en la til grunn yrkesaktive som jobba minst 1000 timer pr. år, så hadde distriktet **mista** 566 arbeidsplasser fra 1970 til -80. I proposisjonen sto det at den totale sysselsettinga hadde økt med 320. Men dette tallet inkluderte alle som jobba 100 timer og opp til et årsverk.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Investeringsoverslaget blei i uttalelsen fra kommunestyret gjort sammenlignbart for de to prosjekta slik som tidligere nevnt. Mht. det kraftbehovet de to andre Odda-bedriftene gjorde regning med, viste de til at kommunen hadde et slikt kvantum konsesjonskraft udisponert hos RSK (Røldal-Suldal Kraft). Kommunen oppsummerte at ønsket om fortsatt aluminiumsproduksjon ikke var noe tilfeldig valg, men at DNN-saka hadde vist kommunen hvor vanskelig det var å få etablert ny industri og at de derfor var blitt seg bevisst den betydning krafta hadde for den framtidige utviklinga av næringslivet.

Etter forslag fra RV i kommunestyret, fikk formannskapet i oppdrag å utarbeide en konsekvensanalyse om de negative virkningene for Tyssedal og Odda kommune dersom 250 arbeidsplasser gikk tapt [31]. Men et RV-forslag om å be partigruppene på Stortinget så snart som mulig å uttale seg om de ta ilmenitt eller aluminium blei stemt ned med 33 mot 7 stemmer. Det gjorde også et forslag om å føye til uttalelsen: *«Krafta må brukes i Tyssedal som en garanti for arbeidsplassene.»*

Aluminiumsarbeidernes Samarbeidskomite ga i møte 10. mars støtte til arbeiderne ved Nitriden og krevde stortingsvedtaket fra mai 1981 gjennomført. De ville følge Tyssedal-saka nøye i tida framover *«og kan forsikre at aluminiumarbeiderne vil markere sitt syn dersom det viser seg at sysselsettingsgarantien overfor Tyssedalsamfunnet ikke blir oppfylt.»* Ilmenittprosjektet mente de burde realiseres i et annet utsatt lokalsamfunn. Det ville også gi departementet bedre tid til prosjektering. Forbundsstyret slutta seg til kravet. Avdeling 44 tok også kontakt med de tillitsvalgte ved Titania. De var på befaring på bedriften og fikk løfte om at Sandbekk Grubearbeiderforening ikke skulle presse på for et ilmenittverk.

Siviløkonom Torstein Dahle hadde i Klassekampen 22. januar hevda at tyssedølingene måtte stille to krav: *«1) De må ha kraftkrevende prosjekter, slik at de låser noe av kraftmerverdien til næringsvirksomhet på stedet. 2) De må ha kapitalkrevende prosjekter, slik at så mye kapital legges ned at det blir vanskelig å løpe fra det igjen. Aluminiumsprosjektet tilfredsstiller disse krava. Og det har to andre viktige fordeler: Tyssedølene har erfaring og kunnskap om aluminiumsproduksjon. Og framfor alt: Planene er ferdig utarbeidet og kan iverksettes uten masse uvisshet og venting.»* Han gjennomgikk seinere proposisjonen for avdeling 44 og konkluderte 15. mars med at det ikke var lagt fram nye avgjørende moment vedrørende det tidligere vedtatte aluminiumsprosjektet. *«Dette prosjektet framstår fortsatt som et seriøst alternativ, med rimelige muligheter til å gi en positiv rentabilitet av den innsatte kapital, også når man vurderer det uavhengig av den spesielt billige kraftilgangen. Det er beheftet med en viss usikkerhet, som likevel ikke er større en det som er vanlig ved investeringsprosjekter her i landet. Prosjektet gir noenlunde sikker sysselsetting til ca. 260 mennesker, som er en del mindre enn det som er ønskelig.»* [32] Han mente det var tøv når departementet beklaga seg over at det i første driftsår neppe ville bli mulig å utbetale utbytte på aksjene. ÅSVs resultatberegning viste at resultatet før årsoppgjørsdisposisjoner gikk fra negativt til positivt alt i 1986. Det likviditetsmessige resultatet ville være positivt alt i 1985. Og *«Selv oljeprosjektene i Nordsjøen har problemer med å klare utbetaling av utbytte i første driftsår.»*

Dahle karakteriserte ilmenitt-prosjektet som et luftslott. *«Opp mot dette (dvs. aluminiumsprosjektet, ER) stiller Regjeringen et prosjekt som ikke kan vurderes seriøst i sin nåværende stand. De mest sentrale forutsetninger mangler for å kunne ta en beslutning om prosjektet. Framfor alt tilfredsstiller det på ingen måte de strenge krav som Regjeringen selv stiller opp i sin vurdering av aluminiums-prosjektet. Det eneste som synes sikkert med prosjektet, er at det vil innebære vesentlig færre arbeidsplasser enn aluminiumsverket.»* [33]

Ytterligere permitteringer?

17. mars skulle industrikomitéen på befaring til Tyssedal. Samme dag kunne Aftenposten melde at et ilmenittsmelteverk ville gi arbeid til flere enn først antatt, nemlig til 175 folk. Det skulle nå produseres 200.000 tonn titanslagg og 108.000 tonn råjern. Avisa dro også fram, som i proposisjonen, at tomta ga mulighet for en seinere utvidelse i annen halvdel av 80-åra slik at prosjektet da kunne sysselsette 270. Etter besøket var det klart at Kristelig Folkeparti kom til å avgjøre Tyssedals skjebne i Stortinget. Representanter for avdeling 44 uttrykte etterpå at de hadde inntrykk av at mellompartia fortsatt sto på aluminium. KrFs Haugstvedt var en viktig medspiller.

Samme dag kunngjorde Solheim at halvparten av de da 220 ansatte måtte permitteres om kort tid fordi de var ferdige med det arbeidet de hadde fått beskjed om å gjøre. På spørsmål om hva som kom til å skje hvis bedriften gikk til flere permitteringer, svarte Albertsen: *«Da koker formelig Tyssedal over.*

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Raa, Bergens Tidende

Fra et medlemsmøte i avdeling 44 som vedtok aksjoner.
Foto: Hardanger Folkeblad

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Det er dem som ville ha gått til aksjoner langt tidligere. Men vi har klart å holde igjen. Det er helt klart at det skal ikke store oppfordringer fra styret i avd. 44 til før noe skjer.» [34] Albertsen varsla nå tiltak mot eventuelle ytterligere permitteringer, men ga også tydelig uttrykk for at han til da hadde sett det som si oppgave å holde igjen.

AKP(m-l) var raskt ute med en løpeseddel etter utspilla om flere permitteringer: *«Tyssedalssaken - nå eller aldri!»* [35] De så krafta som den eneste garantien de kunne oppnå for arbeidsplassene. Ettersom mesteparten av de ansatte snart kunne være permittert, mente de foreninga burde gå til aksjon. Permitteringene var en trussel mot arbeidsplassene og lokalsamfunnet fordi mange måtte flytte for kort tid eller for godt dersom de blei gjennomført. I kommunestyret fikk RV enstemmig tilslutning til et vedtak om at Odda kommune ikke aksepterte nye permitteringer og heller ikke at de først permitterte ikke blei gitt sysselsetting.

Men da Moldøen på nytt foreslo aksjoner mot permitteringene på Nitriden, blei han igjen nedstemt i styret. De andre mente fremdeles at de måtte holde tilbake det siste trumfkortet, som de kalte det. Fortsatt hadde de tru på korridorpolitikken i forhold til mellompartia. Dessuten bestemte de seg for å be forbundet vurdere muligheten for å gå til rettssak mot Industridepartementet for trenering av DNN-saka. På medlemsmøtet 29. mars var 78 medlemmer til stede. I mellomtida hadde likevel DNNs styre og bedriftsforsamling vedtatt å utsette det siste permitteringsvarslet og be Industridepartementet om drøftinger. Forbundsstyret i NKIF hadde beklaga trusselen om nye omfattende permitteringer og krevde at Odda kommune fikk sysselsettingsmidler fra staten dersom det blei permitteringer. Et forslag fra Moldøen om å gå til aksjon fikk bare 11 stemmer. Resten av styret hadde da på forhånd varsla at et slikt vedtak måtte tolkes som mistillit til styret.

Vedtaket i bedriftens styre om å utsette permitteringene var kommet i grevens tid. At permitteringene foreløpig var trekt tilbake, la sikkert en demper på folks vilje til å ta i bruk streikevåpenet. Det stille diplomatiet kunne fortsette. Ei av årsakene til denne forsiktige linja fra foreningsstyret var at flertallet hadde stor tiltru til muligheten for å påvirke stortingsrepresentantene til gunst for Tyssedal. Snart skulle de oppleve at verken følelser eller fornuft kunne appellere til flertallet av parlamentarikere. Det parlamentariske spillet levde sitt eget liv der trepartisamarbeidet og muligheten for kabinettspørsmål skulle sikre et ilmenittflertall.

Aluminiumsforkjemperne fant snart mer ammunisjon mot ilmenitt. Den titanslaggen som skulle produseres ville jo bare egne seg for sulfatprosessen — en metode som var på vei ut. Den framtidige markedssituasjonen for ilmenitt var derfor svært usikker i følge et til da ukjent notat fra en som hadde vært med på tidligere drøftinger om en norsk ilmenittproduksjon [36]. Gaudernack ved Institutt for energiteknikk mente det så ut til å være slutt med ilmenitt som råstoff. Råstoff med bedre kvalitet (rutil — et mineral som inneholder en større andel titandioksyd enn ilmenitt) og en reinere prosess ville være den eneste levedyktige løsninga. Etterspørselen etter ilmenitt hadde da også gått ned og ramma Titania. Han mente derfor diskusjonen om muligheten for å gi norsk ilmenitt høyere titandioksydinnhold burde sette fokus på mulighetene for å produsere syntetisk rutil snarere enn titanslagg. Da dette notatet blei offentlig kjent, sendte Kronos-gruppen ut en telex der den bl.a. hevda at utgangspunktet for å framstille råstoff til klorprosessen var lite gunstig og at kostnadene derfor ville bli relativt høye.

Få dager etter offentliggjorde Industridepartementet nok et prosjektalternativ. Denne gang et smelteverk for ferrokrom. Det kunne gi 180 arbeidsplasser. Interessentene var det finske statseide selskapet Outokumpu og Orkla Industrier. Orkla var det eneste privateide norske industriselskapet som vurderte en eierandel i en mulig Tyssedal-bedrift. Det finske selskapet var opptatt av tilgangen på rimelig elektrisk kraft (behov for 420 millioner kWt) og isfrie utskipingsmuligheter til utenlandsmarkedet. Nok et prosjekt som ville frigjøre Tyssedal-kraft var presentert. Ålvik Arbeiderforening svarte straks at et ferrokrom-anlegg burde bygges fortrinnsvis i Ålvik og et aluminiumsverk i Tyssedal. Ellers kunne det føre til rasering av arbeidsplassene begge steder. Bjølvefossen hadde problem på denne tida. Norges eneste ferrokromverk var nedkjørt og dreiv på dispensasjon fra Røykskaderådet fram til 1983. Utredning av et nytt verk der var på gang.

Industridepartementet bevilga også 60.000 kroner til et forprosjekt i regi av Utviklingsselskapet for næringsliv på Vestlandet som skulle gi nye småbedrifter til Odda/Tyssedal. Målet var å skape ei utvikling mot mer allsidig næringsliv som en levende prosess, ikke som et visst antall arbeidsplasser på noe bestemt tidspunkt, het det, med tydelig adresse til *«kravstore»* tyssedølinger [37].

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Motsvaret fra regjeringa var altså at det fantes flere alternativ. Men da saka skulle legges fram for Stortinget, innstilte regjeringa likevel på ilmenitt. Departementet hadde hatt kort tid på seg til å utrede prosjektet, men måtte skru opp tempoet etter press fra industrikomitéen som ville ha et konkret forslag å behandle.

Stortingsmelding nr. 95 (1981-82) «Om arbeidet med industrireising i Tyssedal» forelå 21. mai 1982. Forslaget til vedtak som var fremma i proposisjon 76 blei altså opprettholdt. Dersom Stortinget slutta seg til å innstille gjennomføringa av aluminiumsprosjektet, ville regjeringa anbefale at DNN arbeida for å realisere et ilmenittverk. Det var ennå ikke grunnlag for å fremme noen proposisjon med et bevilgningsforslag da det gjensto arbeid med å avklare finansieringsopplegget. Det ville den eventuelt komme tilbake til i forbindelse med forslaget til statbudsjett for 1983. Ei prosjektgruppe med representanter fra de tre partene DNN Aluminium A/S, Elkem A/S og Titania A/S hadde stått for detaljstudien av ilmenittprosjektet. Departementet hadde hatt en observatør i gruppa. Direktør Solheim var formann i gruppa, også DNNs styre hadde fått i oppdrag å innhente opplysninger for et ilmenittprosjekt. Slik trakk departementet ledelsen og de styrende organa i bedriften inn i de videre utredningene, i motsetning til under Arbeiderparti-regjeringa. De hadde jo egentlig ikke noe valg. Hadde de sagt nei til å samarbeide, ville de vært nødt til å gå av. Nå var det fagforeninga og kommunen som var holdt utafor. Disse retta i stedet aktiviteten sin inn mot mellompartia i Stortinget som ville avgjøre utfallet.

I meldinga var produksjonskapasiteten økt med 12% til 200.000 tonn titanslagg og 108.000 tonn jern. Investeringsoverslaget var nå endra til om lag 1 milliard kroner! Da var de 150 millionene som alt var investert i Tyssedal ikke inkludert. Dette satte regjeringa opp mot et totalt kapitalbehov på 1550 millioner kroner for aluminiumsprosjektet. Markedsanalysen var foretatt av NL Industries. Den anslo etterspørselen etter pigment (pigmentindustrien ville være avtaker av titanslagget) til å øke med 1,5% årlig i Vest-Europa. NL Industries konkluderte analysen med at markedspotensialet var tilfredsstillende for et verk med årsproduksjon på 200.000 tonn slagg. I hvert fall fram til 1990 kunne verket basere seg på leveranser til produsenter som benytta sulfatprosessen og dermed basere seg på råstoff fra Titania A/S. På forholdsvis kort sikt kunne det altså bli behov for også å bruke annet råstoff. Dette tidsperspektivet blei forlenga fram til år 2000 i et brev til Stortingets industrikomite 28. mai. Titania opplyste der at samtlige europeiske produsenter som brukte sulfatprosessen hadde uttrykt at prosessforandringer ikke ville skje før etter år 2000. I den vedlagte rapporten nevnte også prosjektgruppa at QIT kunne møte en konkurrent med en aggressiv prispolitikk. Dessuten sto denne gruppa meget sterkt teknisk/utviklingsmessig pga. si lange erfaring. Elkem vurderte markedet for spesialråjernet som godt med en årlig vekst i behovet fram til 1990 på ca. 8%.

Det var forutsatt at Elkem inngikk avtale med DNN på ordinær forretningsmessig basis om engineering, leveranse av alt produksjonsutstyr og prosjektledelse for bygging av smelteverket. Det blei opplyst at det var gjennomført flere forsøk i en rulleovn med kapasitet ca. 2 tonn pr. time i Jøssingfjord. Elkem var lykkes i å framstille 800 tonn forreduserte pellets for videre smelteforsøk ved selskapets forsøksstasjon i Kristiansand og ved Ila og Lilleby Smelteverker i Trondheim. Flere smelteforsøk var utført og *«Ifølge de involverte selskaper bekreftet disse forsøkene i halvindustriell målestokk at forreduserte pellets er velegnet for smelting i en konvensjonell ovn. Titan-slagget som ble fremstilt ved disse forsøk, ble videre behandlet til pigment i full fabrikkmålestokk ved to tyske pigmentfabrikker.»*

De nye lønnsomhetsberegningene viste **redusert** lønnsomhet. I faste priser ville internrenta nå bli 8%, mot tidligere 13,5%. I løpende priser ville internrenta bli 16,8%, mot aluminiumsprosjektets 16,3%. De alt nedlagte grunnlagsinvesteringene var da holdt utafor ilmenittprosjektet. Så kunne det jo se ut som om de to prosjekta var like lønnsomme? Forskjellen var, slik det for øvrig også blei trekt fram, at DNN med et ilmenittverk i tillegg ville få betydelige kraftinntekter av den ikke-disponerte krafta. Aller viktigst var det at denne krafta kunne føres ut av Tyssedal og brukes mer profitabelt enn til aluminiumsproduksjon der. Om lag 570 millioner kWt ville bli frigjort, *«en betydelig ressurs for samfunnet»* som altså DNN skulle få fortjenesten av og som derfor måtte tillegges stor vekt i vurderinga av ilmenittprosjektet og dets økonomi! Slik blei altså lønnsomheten i prosjektet bedra, i strid med intensjonen om et sjølbærende lønnsomt prosjekt. Dessuten blei kraftprisen satt lik den kraftprisen ÅSV hadde beregna for aluminiumsverket som myndighetene hadde klagd sånn på at var alt for lav. *«Selv om det kunne*

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

være ønskelig med en høyere lønnsomhet, har prosjektet likevel en lønnsomhet — spesielt sett sammen med DNN's øvrige inntekter ved dette alternativ som forsvarer gjennomføring av det. De kraftinntekter selskapet vil få, gjør dessuten at dette prosjektet medfører en mindre statsfinansiell belastning enn aluminiumsprosjektet.»

Det var foreløpig ikke aktuelt å ta stilling til ei eventuell dobling av kapasiteten. Det ville være mulig å oppnå tilfredsstillende miljøforhold. Det ville oppstå deponeringsbehov for ca. 20.000 tonn avfall (aske og kullstøv) årlig. I forhold til et aluminiumsverk var det ei vesentlig miljømessig forbedring, blei det hevda. Den totale byggetida var anslått til 3 år.

Fremdeles skulle DNN stå for smeltevirksomheten og være eneeier av smelteverket. Titania skulle levere råstoff og stå for avsetning av titanslagget på ordinært forretningsmessig grunnlag. Elkem skulle på samme måte ta seg av råjernet. Avtaleforholda var ikke avklart, og drøftingene ville ta noen tid. Utforminga av avtalene ville ha betydning for den økonomiske risikoen som lå i prosjektet.

Som et supplement til ilmenittprosjektet hadde regjeringa tatt initiativ til et prosjekt for mer variert næringsutvikling i Odda-området, med vekt på mindre enheter med vekstmuligheter. Nyetablering skulle skje med offentlig medvirkning innafor det eksisterende virkemiddelapparatet. Det var håp om å få fram ny virksomhet, men ikke på noen måte mulig å anslå antall arbeidsplasser. Dette var mer i tråd med den proklamerte nye industripolitikken til regjeringa.

Ferrokrom-alternativet som hadde vært bearbeida var i følge meldinga avvist fordi en ikke var kommet til enighet om kraftprisen på den tida som sto til rådighet. Outokumpu og Orkla hadde dessuten ønska statlige garantier og annen finansiell medvirkning.

Når det gjaldt den siste utviklinga på aluminiumsmarkedet, mente departementet den bare bekrefta den vurderinga som alt var gjort i proposisjonen. I Aftenposten blei det messa videre på de enorme tapa et aluminiumsverk ville gi. Aluminiumsindustrien skulle tape 1000 kroner for hvert tonn den produserte. Slik konjunkturene så ut til å utvikle seg, ville Tyssedal få et underskudd på 350.000 kroner pr. år pr. ansatt, mot Jernverkets 70.000 og Syd-Varangers 120.000, i følge beregninger Industridepartementet hadde foretatt [38]. Disse beregningene var likevel ikke tatt inn i meldinga...

Var det slik at utsiktene på aluminiumsmarkedet var drastisk forverra? Dette er omtalt i begynnelsen av kapitlet. Bransjen hadde iallfall tru på framtida. Prognosene var forholdsvis gode på sikt. De tre store aluminiumsselskapa i Norge hadde utvidelses- og moderniseringsplaner. Hvorfor gikk så ikke ÅSV, som hadde utreda aluminiumsprosjektet i Tyssedal, aktivt ut og forsvarte det? Nå var jo dette et oppdrag selskapet var pålagt å utføre. ÅSV ville ikke vært drivkraft i et slikt prosjekt på egen hånd. Generaldirektør Sandvold ga uttrykk for generell tru på ei framtid for aluminium. Men tilbakegangen gjorde at *«vi forsøker å bite oss fast der vi alt er etablert og hvor vi allerede har et ansvar. Vår evne til å gå inn i nye prosjekter er svekket som en følge av markedssituasjonen»*, sa han [39]. Og når det gjaldt Tyssedal: *«Dette prosjektet lar seg ikke vurdere løsrevet fra sin forhistorie. Det er under alle omstendigheter politiske oppfatninger og et sterkt statlig engasjement som vil avgjøre spørsmålet om aluminiumsproduksjon. Men utelukkende kommersielt vurdert, er det klart at det vil være umulig å drive lønnsomt slik situasjonen har utviklet seg.»* [40] I et brev til industrikomitéen sa han likevel: *«Det er mitt inntrykk at de forutsetninger om prisutvikling som ÅSV la inn i sin prosjektstudie for DNN fortsatt er representativ for den prisutvikling som industrien finner sannsynlig.»* [41] Nå i ettertid sier også Sandvold at det som ÅSV la inn i pris-/markedsvurderingene den gang blei vurdert som veldig nøkternt og at *«det viste seg at det ikke var så hakkende gale»* [42].

1982 var dessuten det hardeste året noensinne for ÅSV. Selskapet hadde inngått en meget langsiktig oksydavtale med sin tidligere eier Alcan som satte selskapet i en svært vanskelig situasjon. Det betalte langt over markedspris for oksyden og gikk med et dundrende underskudd på 432 millioner kroner i 1982. Alle åpne reserver forsvant, og det vesentligste av aksjekapitalen gikk tapt slik at Stortinget i desember måtte bevilge 650 millioner kroner i ny aksjekapital til selskapet [43]. Konsernet hadde det vanskelig nok om ikke det også skulle engasjere seg i Tyssedal-debatten. Sandvold ville heller ikke gå offentlig ut mot ilmenittprosjektet. ÅSV følte ikke noe spesielt overfor det, men ledelsen var enig i at Norge trengte et breiere spekter i industristrukturen og syntes ilmenitt var en ny ide som passa. Aluminiumsindustri var det mye av i Norge som det var. Men samtidig *«kunne vi ha levd med det aluminiumsvedtaket»*.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Det var ikke noe nytt at ÅSV først og fremst var opptatt av å sikre egen virksomhet. ÅSV ville naturligvis helst ha krafta og utvide egen produksjonskapasitet. Selskapet hadde behov for å modernisere i Årdal og på Sunndalsøra og hadde nettopp fullført moderniseringa i Høyanger. Det hadde sett at forsøka på å skaffe alternativ industri til ensidige industristeder til da hadde hatt liten effekt. Egentlig var ÅSVs utvidelse og modernisering av primæraluminiumsproduksjon og videreforedling i Høyanger (ca. 200 arbeidsplasser) det mest vellykte sammen med videreforedling ved Vik Verk i Sogn (ca. 100 arbeidsplasser). Og videreforedlinga var et tungt løft som ga mangeårige underskudd. Selskapet var under press fra egne ansatte som sto overfor rasjonalisering og færre arbeidsplasser. Høsten 1982 blei 800 delvis permittert i ÅSV. To år seinere hadde selskapet 1000 færre ansatte. Dette ga seg utslag som at Årdal Kjemiske Fagforening ikke streika i sympati med Tyssedal da forbundet tok initiativ til det. De var redd et aluminiumsverk i Tyssedal ville svekke deres arbeidsplasser på sikt.

Svaret: Aluminium eller ingenting!

1. mai hadde tyssedølingene gått under parolene: *«Opprettholdt lovlig fattet stortingsvedtak! Bygg ny aluminiumsfabrikk nå!» «Krafta er vår!» «Ingen flere permitteringer!» «Ingen flere utsettelser i DNN-saken!» «Kamp mot regjeringens industripolitikk!»* I slutten av april var det også blitt klart at prisene på aluminium var økende. Chase Econometrics hadde levert meget optimistiske prognoser for utviklinga på aluminiumsmarkedet på lengre sikt. En ny Odda-delegasjon hadde møtt industrikomitéen.

11. mai kunne Arbeiderbladet avsløre en rapport fra ilmenittprosjektgruppa sitt besøk hos monopolkonsernet QIT i Kanada og konkluderte *«Departementets vurdering er fullstendig feilaktig.»* Rapporten pekte på usikre moment ved et ilmenittverk i Tyssedal som at prosessen var lite utprøvd, at det ville være overskudd på råstoff til titanpigmentproduksjon i overskuelig framtid (kapasitetsutnyttelsen globalt lå på bare 75%, det var derfor vesentlig lettere å selge råjern enn titanslagg), at klorprosessen kom til å bli dominerende i framtida og at lagerplass- og silokapasitet i Tyssedal burde vurderes på nytt, men at det var tvilsomt om det var plass til ei dobling av kapasiteten på tomta [44]. Nå kom sjølsagt disse innvendingene fra en konkurrent, men også representanten for NL Industries, eieren av Kronos-gruppen, hadde hatt innvendinger. Mht. smelteprosessen mente både QIT og NL Industries at en i hvert fall måtte bruke 2-3 år på utviklingsarbeid før et såvidt stort anlegg kunne kjøres opp i full industriell skala!

Etter at stortingsmeldinga var lagt fram, ba styret i avdeling 44 siviløkonom Torstein Dahle også vurdere denne. De bestemte å innkalle til ekstraordinært medlemsmøte og invitere forbundet og formennene i avdelingene på Norzink, Smelteverket og Tyssefaldene. Moldøen mente det nå var aktuelt å bruke krafta som kampmiddel. På medlemsmøtet 25. mai var hele 100 medlemmer til stede. Pressa hadde adgang. En uttalelse blei enstemmig vedtatt: *«Avd. 44 av NKIF ser med mistillit på politikere som kan gjøre Stortingsvedtak om arbeidsplasser, og deretter løpe fra vedtaket kort tid etter. Avd. 44 av NKIF er av den oppfatning at Ilmenittprosjektet er så dårlig underbygget at vi stiller oss tvilende til om det overhode kan realiseres - både miljømessig og teknisk.»* Foreninga anbefalte videre utredning av prosjektet — for å fjerne usikkerheten ved det slik at det kunne realiseres i et annet ensidig industrisamfunn som fikk problem i framtida. *«Avd. 44 av NKIF kan ikke godta at Regjeringens behandling av DNN-saka skal ødelegge et helt lokalsamfunn. Avd. 44 av NKIF kan heller ikke godta at krafta som har vært grunnlaget for all industri og bosetting i Odda og Tyssedal forsvinner. Krafta skal også for ettertida brukes i Tyssedal, for å sikre arbeidsplasser og lokalsamfunn! Avd. 44 av NKIF vil bruke alle nødvendige midler for å sikre at det enstemmige Stortingsvedtaket fra 29. mai 1981 om moderniseringen av Aluminiumsverket blir opprettholdt. Vi vet at vi har full støtte i NKIF og LO, og vil derfor be om at NKIF og LO fullt ut støtter de tiltak avd. 44 vil sette i verk.»* Moldøen hadde foreslått, etter at han nærmest hadde gitt opp den muligheten, at LO og forbundet skulle stille seg i spissen for en 2 timers politisk streik så fort som mulig. Det hadde fått full oppslutning på styremøtet. På medlemsmøtet blei det enstemmig vedtatt (de hovedtillitsvalgte unnlot å stemme) å gå til full streik fra 28. mai dersom ikke et flertall i Stortinget hadde signalisert at de gikk inn for aluminium innen 27. mai. Streiken skulle vare til og med 7. juni da Stortinget skulle fatte sitt vedtak. En streikekomite på 12 blei valgt. Moldøen blei streikekomitéens leder. De andre foreningsformennene som var til stede på møtet lovde full støtte til streiken. Styret i

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Demonstrasjonstoget under den to timer lange generalstreiken i Odda 2. juni 1982. Toget samla 5000! Samtlige fagforeninger i Odda deltok med fanene sine. I forgrunnen Bjørn Seim, formann i Tysso Elektrikerforening, Nils Moldøen, leder av streikekomiteen og Olaf Albertsen, formann i avdeling 44.
Foto: Bergens Tidende

Demonstrasjonstoget i Odda 2. juni.
Foto: Bergens Tidende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Demonstrasjonstoget i Odda 2. juni.
Foto: Arjo, Klassekampen

Albertsen på talerstolen 2. juni.
Foto: Hardanger Folkeblad

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Tysso Elektrikerforening hadde på forhånd sagt fra at de kunne bidra med å slå av strømmen, stanse levering til samkjøringa.

Alt annet håp var ute, og avdeling 44 måtte ta i bruk streikevåpenet. All møtevirksomheten med komitéer og fraksjoner i Stortinget hadde ikke ført fram. Ei mulig medvirkende årsak var også det svaret de hadde fått fra LOs juridiske kontor om muligheten for å gå til sak mot staten for avtalebrudd. Nandrup Dahl hevda at statsrettslig kunne regjeringa til enhver tid fremme forslag til endringer i en plan som tidligere hadde vært vedtatt av Stortinget. Det lå heller ingen rettslig bindende kontrakt verken i regjeringsgarantien fra 1974 eller i de proposisjonene, komiteinnstillingene eller stortingsvedtaka som var gjort. Et eventuelt erstatningskrav kunne bare reises hvis det ikke blei noen industrireising og de kunne vise til derav følgende økonomisk tap for den enkelte etter 29. mai 1981. Dersom det blei færre arbeidsplasser enn 260, kunne et slikt krav være aktuelt for de overtallige [45].

31. mai leverte Torstein Dahle si vurdering av ilmenittplanene. Han mente prosjektet var *«ytterst risikabelt og lite egnet for realisering i sin nåværende form.»* Innvendingene gikk på det lave antallet arbeidsplasser, tvil om arealet var tilstrekkelig, det risikable i at hovedproduktet bare kunne brukes i en prosess som var på vei ut [46]. Dessuten var produksjonsprosessen ikke utprøvd i industriell skala. Følgelig var risikoen for den statlige kapitalinnsatsen vesentlig større enn i aluminumsprosjektet. *«Man vil satse mer enn 1 milliard kroner på et produkt som i hovedsak har framtiden bak seg.»* Miljømessig var det ikke dokumentert at ilmenittverket ville være vesentlig bedre enn et aluminiumsverk. Lønnsomhetsmessig mente han ilmenittverket framtrådte klart dårligere. Et eventuelt 2. byggetrinn var enda mer urealistisk pga. markedsvurderinger og plassforhold. Dessuten ville det undergrave argumentet om at betydelige kraftmengder blei frigjort. Det var betydelig overkapasitet i titandioksydindustrien i verden (75% kapasitetsutnyttelse). QIT som i realiteten hadde et monopol på produksjon og markedsføring av titanslagg kunne lett dunke ut en fabrikk som ville inn på 1/3 av slaggmarkedet i Europa. Ilmenittverket ville følgelig være en tidsbegrensa og dårlig garanti for at Titanias ilmenitt kunne selges.

Når det gjaldt utredning av prosjekt som først kunne tenkes å stå ferdig om flere år, understreka han at dette ikke var reelle løsninger på lokalsamfunnets problem av i dag. Nemlig om folk skulle satse på å bo i Tyssedal fortsatt eller skulle satse på å flytte andre plasser.

Dahle justerte lønnsomhetsberegningene for de to prosjekta ved å regne med de alt investerte 150 millionene i begge alternativa. Da gikk ilmenittprosjektets internrente ned til **14%**, mot aluminiumsprosjektets 16,3%. Dessuten ville rentabiliteten i aluminiumsprosjektet bedres til noe over **18%** dersom masse-/anodefabrikken på Sunndalsøra blei holdt utafor. Aluminiumsalternativet var altså *«vesentlig gunstigere»*. Dahle understreka at det var det reine nonsens å vurdere begge prosjekta ut fra dagens markedssituasjon når driftsperioden ville være fra 1985. Prisene på aluminum gikk opp og ned som for andre metall. Å legge avgjørende vekt på prisnivået på ett bestemt tidspunkt, måtte derfor nødvendigvis føre galt av sted. Siste prognose fra Chase gikk vesentlig høyere enn den kalkylen som var lagt til grunn i aluminiumsprosjektet.

Det var all grunn til å frykte at et nei til aluminium ville bli et nei til Tyssedal. Fordi det var **all grunn til å frykte at et ilmenittverk aldri ville bli realisert**. Det var det saka gjaldt, ikke bare at ilmenitt ville gi for få arbeidsplasser og at de ansatte måtte gå ledige mens verket blei planlagt, hevda streikekomitéens konsulent.

Streiken

28. mai gikk avdeling 44 til streik. Dagen før var det blitt klart at 8 i Kristelig Folkepartis stortingsgruppe støtta regjeringa, mens 6 gikk inn for aluminium. Tyssedølingene mangla 2 stemmer i Stortinget for et aluminiumsverk. De lagde en opptrappingsplan for aksjonen. 2. juni skulle hele Odda ut i 2 timers generalstreik og Tysso Elektrikerforening ut i full streik sammen med avdeling 44. Under stortingsdebatten 7. juni skulle hele Odda ut i full streik. Kjemisk/LO skulle ta initiativ til politisk streik på landsbasis. I kommunestyret foreslo RV at representantene skulle trekke seg fra verva sine i protest mot utviklinga i Tyssedal-saka. Dette blei avvist av formannskapet [47]. Ordfører Stensland mente det ville bety at de satte seg sjøl ut av spill og at det var spill av tid og krefter å innkalle til ekstraordinært kommunestyremøte. En delegasjon skulle reise til Oslo for å påvirke stortingsrepresentantene før den endelige avgjørelsen i Stortinget.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

En del av deltakerne på streikemøtet i Odda sentrum 2. juni.
Foto: Arjo, Klassekampen

Hektisk aktivitet på streikekontoret.
Foto: Hardanger Folkeblad

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Så snart streikekomitéen hadde gått inn for opptrappingsplanen, fikk de tilslutning fra de andre fagforeningene i Odda. Tysso Elektrikerforening slutta seg enstemmig til streiken fra 2. juni, og de to foreningene danna en felles streikekomite. Det gikk fra da av ikke en kilowattime ut av Odda under streiken. Streikemøta blei etter hvert åpne for alle i Tyssedal. Svært mange var aktive i organiseringa. Folk fikk utfolde seg og var glad for samholdet og at det var bruk for kreftene deres. Streikelederen karakteriserer det som en «kollektiv forelskelse». Kulturen blomstra opp. Folk dikta og lagde streikekor. Folk var forbanna og fikk gi uttrykk for forbannelsen sin. Det som blei lagt mest merke til utover landet, var at flere busslaster med tyssedølinger dro til Oslo for å demonstrere foran Stortinget. Så fikk hele Norge vite hva som skjedde og representantene føle på kroppen at det var framtida for et helt samfunn de satt og bestemte over.

ALUMINIUMSPROBLEMET (mel.: Jungmann Janson)

Ja, det måtte en gang komme
fullt av løfter som ble tomme
men det nye som skal komme
vil det bli Ilminittverk?
Kanskje skjer det alt til uka
for de vil ha det etter ruta
men vi håper alle på et lønnsomt Aluminiumsverk.

Det har vært en sorgens vandring
men vi tipper på forandring
for: fornuften må vel seire
selv om Willocen må gå
men, partiene som vakler
ja, de går jo rundt og kakkler
for de tenker på en handel
som kan gå i doms favør.

Men nå har vi åpnet kampen
ja, det er nå bort i hampen
for de folkene vi stolte på
har sviktet oss totalt
Både Helland ifra S.P. og
han Espelid fra Venstre, vil
nok ofre oss til fordel
for at Willock skall bestå.

De skal huske alle sammen
Både venstrefolk og bønder
ja, for ikke å snakke om alle
de som stemte Bondevik,
Det fra Høyre hadde vi ventet
det er rett fra boken hentet
men at mellomfolket sviktet
vi glemmer aldri dette svik.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Nå går Bratzen rundt og smiler
mens de andre går og tviler
Industriforbundet gleder seg
Til «krafta» skal bli fri,
Men nå sitter vi på baken
vi skal kjempe gjennom saken
EN TING SKAL VI PRODUSERE
DET ER ALUMINIUM

Tekst: A. Søfteland

Til avd. 44 «STREIKEN 1982» den 2. juni
(mel.: Hvor er hammaren...)

Kom til Tyssedal Kåre ta hammeren med,
nå når døra skal spikres igjen.
For i utkant av Norge kan ingen folk bo.
må vi reise fra «Dalen» vår no?

Hvor er vedtaket Kåre du gav oss i fjor?
Var det oppspinn og løgn hvert et ord?
Den garantien du gav er det så som så med,
du har sannelig sørget for det.

Du har byttet og kjøpslått og satt oss i pant,
du tar fra oss vårt daglige brød.
Vi vil bo her i «Dalen» det må du forstå,
du må gi oss aluminium nå.

Hvor er det blitt av moralen i Bondeviks parti,
vi trodde dere hadde noe å gi.
Dere solgte oss også for å være med,
måtte Gud gi Kjell nåde for det.

Og til Senterpartiet med distriktspolitikk,
hva var det som hos der slo klikk.
Var det Due som kom og til dere sa bøø!!
Derfor lar dere Tyssedal dø.

Og den kampen vi fører den gir vi ei opp,
for vi stoler på samholdet nå.
Ja, vi tror vi skal lykkes og vinne til slutt
Vi skal stå på til siste minutt.

Tekst: Synnøve Meland/Gudveig Albertsen

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Oppslagstavla på bua i Tyssedal sentrum under streiken sommeren 1982.
Foto: Hardanger Folkeblad

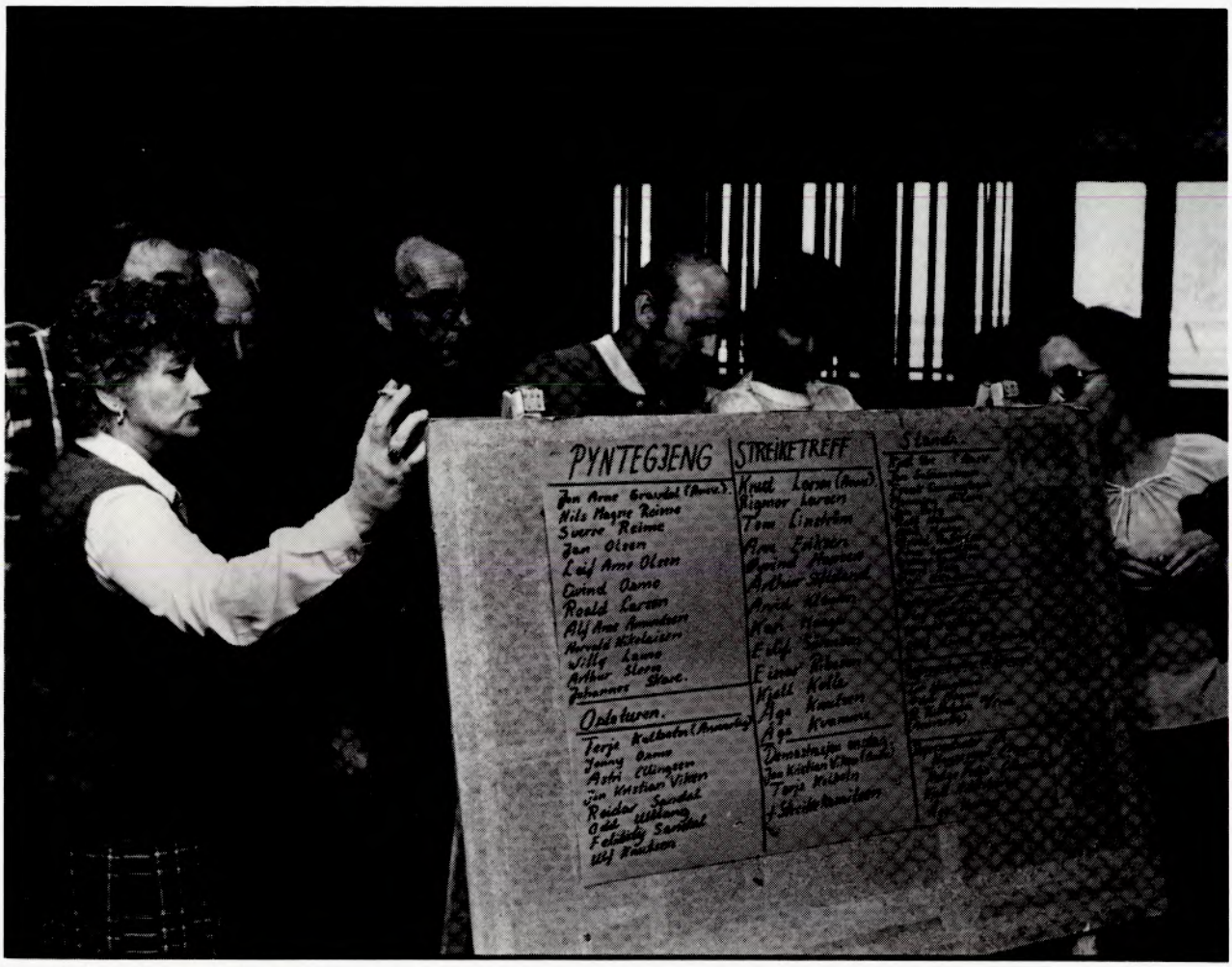

Streikekomitéen fordelte oppgaver under mottoet «streik - ingen ferie».
Foto: Arjo, Klassekampen

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Sogneprest Nils Bjelkemyr, Agnes Lervik (seinere nestleder i Leve Tyssedal), ordfører Stensland og fagforeningsformann Albertsen samla for lokalsamfunnet.
Foto: Tormod E. Eitrheim

Avgang for bussturen til Oslo 6. juni. 5 busser og flere privatbiler dro i samla flokk. John Gravdal og Kolbjørn Laugen i forgrunnen.
Foto: Hardanger Folkeblad

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Konflikten var «ulovlig», men fikk brei oppslutning. Også fra LO-toppen og flere forbund! Kjemisk bevilga 25.000 kroner til Oslo-turen, Norsk Kommuneforbund 15.000 og Norsk Elektriker- og kraftstasjonsforbund 5.000. NKIF oppfordra til landsomfattende politisk streik under stortingsbehandlinga 7. juni. Lokalsamfunnet sto samla bak kravet om aluminiumsverk. Også Fylkesutvalget i Hordaland ga støtte til kravet, bl.a. ut fra at arbeidsløsheten i Indre Hardanger hadde økt med over 100% de siste månedene. Odda Høyre som åpent hadde gått mot regjeringa i starten, hadde nå ingen ting mot ilmenitt-alternativet, men ba innstendig om at 262 arbeidsplasser blei opprettholdt hvis Stortinget sa ja til et slikt anlegg [48]. Også pressa ga et forholdsvis greit bilde av den kampen som blei ført.

DNNs bedriftsforsamling gjorde 1. juni enstemmig vedtak om å stå på aluminiumskravet. DNNs styre delte seg i to. Styreformannen, høyesterettsadvokat Helliesen, og direktør Solheim fant å kunne opprettholde aluminiumsbeslutninga, men hadde *«også full forståelse for de hensyn som taler for innstillingen av denne utbygging og for i stedet å reise et ilmenittsmelteverk»* (...) Administrerende direktør Gravdahl (Raufoss Ammunisjonsfabrikker) støtta denne uttalelsen, mens administrerende direktør Onarheim (ÅSV) la til at prisprognosene for aluminium ikke var vesentlig endra etter at prosjektet var lagt fram. Styret kunne derfor opprettholde aluminiumsbeslutninga, men ilmenitt syntes å være et interessant alternativ sjøl om flere spørsmål måtte avklares. De ansattes representant, John Andersson, foreslo en uttalelse om at aluminium var det beste alternativet og at styret ikke hadde fått anledning til å studere det alternative forslaget, men at det ikke tilfredsstilte antall arbeidsplasser. Dette slutta den andre representanten for de ansatte, Einar Bøen, seg til. Mens Arthur Svensson, forbundsformann i NKIF, primært støtta dette forslaget, men subsidiært støtta tilleggsbemerkningene fra Onarheim.

2. juni deltok hele 5.000 i protestmarsjen i Odda. Aftenposten karakteriserte det som den største folkevandringa i Odda etter frigjøringa. Streikekomitéen hadde lagd løpeseddel med tittelen «STØTT OSS — DU OGSÅ». De forklarte at kampen sto om et aluminiumsverk eller avfolking av Tyssedal og forklarte:

«HVORFOR?
Fordi den hemmelige rapporten viser:
- *at eksperter regner med at det vil ta 2-3 år å utvikle teknologi for produksjonen.*
- *at Titania har hatt kraft til rådelighet for et ilmenittverk, men ikke brukt den.*
- *at produksjonsmetoden inneholder uhyre mange uavklarte saker og problemer det ikke er tatt stilling til.*
- *at produksjonsmetoden vil være umoderne etter 5 år.*

Vår konklusjon er blitt at det i dag ikke finnes grunnlag for et ilmenittverk i Tyssedal.

HVILKE KONSEKVENSER?
- *250 familier må flytte fra Tyssedal for godt.*
- *Odda kommune mister minst 1000 innbyggere.*
- *Tyssedal vil bli rasert og kommunen vil være bankerott.*
- *Krafta vil bli ført ut av kommunen.»*

I appellen sin 2. juni sa streikeleder Nils Moldøen bl.a.: *«Ilmenittverket er eit påskot for å føra krafta ut av Tyssedal - eit påskot for å leggja ned Tyssedal - ei oppfinning for å føre det norske folket bak lyset og dermed redde sine politiske skinn etter 7. juni 1982. (...) Det er ei katastrofemelding for Tyssedal. I løpet av sommaren vil folk bli oppsagte. Dei fleste av oss blir tvinga til å søke jobbar andre stader. Nokre vil bli tvinga til å gå ifrå nye hus. Familiar vil bli oppsplitta, butikkar vil måtte stenga - og skulen blir innskrenka - barnehagen kan bli stengt. Det er dette som er saka. Kampen står ikkje om 177 arbeidsplassar ved eit ilmenittverk eller 262 på aluminiumsverket. Vi streiker og demonstrerar i dag for å hindre at Tyssedal forsvinn som eit levande og godt sted å leve. (...) Folket i Tyssedal er blitt brikker i eit skittent spel som skal sikre maksimal profitt ut av krafta. Forlengst er det beslutta at Elkem skal få krafta. Men ingen har vurdert kor* **vi** *skal gjere av oss. Sist veke baud Kristeleg Folkeparti Tyssedal fram på billegsal. For 100 millionar til minstepensjonistane, blei Tyssedal seld til Høgre-regjeringa sitt nedleggingsforslag. Før det hadde Willoch svingt kabinett-pisken over Kr.F. og SP. Og då flaksa Due forskremt vekk frå alle sine flotte løfter til Tyssedal. Og Bondevik la sin bibel til sides for draumen om*

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

På Egertorget etter framkomsten til Oslo. Streikeleder Nils Moldøen leder an i en kampsang. Unger fra Tyssedal med talende plakater rundt ham.
Foto: Leif Gabrielsen, Klassekampen

Flere fagforeninger møtte opp med fanene sine foran Stortinget 7. juni 1982 i solidaritet med Tyssedal.
Foto: Bernt Eide, Klassekampen

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

ein minister-taburett i Kyrkjedepartementet. Slik skjedde det at Tyssedal fekk fleirtalet på Stortinget mot seg 27. mai 1982 - eit år etter at Tinget gjorde einstemmig og lovleg vedtak om å bygge aluminiumsverk her. (...) Vi har brukt alle saklege argument. (...) Vi hadde ikkje noko val(...) Vi måtte streike, vi måtte demonstrere. Og dei skal få sjå oss både framfor og inni Stortinget søndag og måndag. Dei skal få sjå at det bur levande menneske i Tyssedal og ikkje berre daue kilowattimar. Dei skal få sjå oss i kjeledressane. Dei skal få sjå borna våre. Dei skal få sjå ektefellene våre. Vi gjev oss ikkje no - vi har ein dal å tape - eit aluminumsverk å vinne. Takk for at de kom hit og hjalp oss i denne kampen.»

Oslo-turen var høydepunktet under streiken. Like mange deltok her som i 1. mai-demonstrasjonen i Tyssedal. 300 tyssedølinger og oddinger dro i busser til Oslo, unge som gamle, Nitrid-arbeidere og pensjonister, ektefeller og unger, fagforeningskamerater, sognepresten og vanlige innbyggere i arbeidsklær og hjelmer med transparenter, plakater og faner. På veien sang de kampsanger. Stemninga var på topp for å kjempe for aluminium. Søndagskvelden ved ankomsten holdt de pressekonferanse. Etterpå gikk de i et stille tog rundt Stortinget. Så var det samling på Egertorget med appeller og kulturinnslag der bl.a. Tyssedal skolekorps spilte. Arve Eriksen forteller: *«Det gikk gysaleg fint for seg. Det var totalt alkoholforbud.»* [49]

Streikesangen Folkvord hadde lagd hadde fått et nytt vers:

«No er det ein tidleg junidag
i nittenåttito.
På nytt har vi tatt fram faner og flagg
Vi gir oss ikkje no

- For NO står kampen om DNN
i Odda og i Tyssedal.
Og vi kjem kje til å gi oss førenn
aluminiummen renn
aluminiummen renn»

De opplevde solidaritet fra alle kanter. Støtteerklæringer strømma inn fra foreninger, klubber, forbund og parti. På vei til Oslo hadde Notodden Samorg servert middag til busslastene på vei til Oslo. Mandagen, da slaget skulle stå, serverte Heismontørenes fagforening frokost på Løvebakken. I Oslo overnatta de på feriehjemmet til avdeling 6 i Kjemisk, Solstua på Ski.

På mandagen stilte 18 andre fagforeninger opp med fanene sine på Løvebakken (6 fra Odda, 1 fra Ålvik, 1 fra Notodden og resten fra Oslo). Etter hvert blei det nesten 30 faner. Tyssedølingene satte sitt preg på Oslo sentrum. Ved Wergelandsstatuen var det møte med appeller ved bl.a. nestformannen i Kjemisk, Olav Støylen, og forfatteren Asbjørn Elden. Det var streikesang, diskusjon med forbipasserende og et tog som nesten rakk helt rundt Stortinget. Her stilte tyssedølingene stortingsrepresentantene til veggs. Stortingsdebatten kom til å vare formiddag og ettermiddag og til langt på kveld under et fullsatt galleri. Før avstemning reiste hele galleriet seg i protest og blei stående til det var avgjort.

Det blei etter en feil ved første avstemning klart at 79 støtta regjeringa sitt forslag om videre utredning av ilmenitt-alternativet. 76 gikk inn for aluminium. Tyssedølingene som fulgte debatten fra galleriet syntes forestillinga var en skandale. Bergens Tidende skildra reaksjonen slik: *«Det oppsto gripende scener foran Stortingets hovedinngang i den lumre sommernatten. Flere tyssedøler kastet seg om halsen på hverandre i skuffelsen og noen klarte ikke å holde tårene tilbake. Andre knyttet nevene opp mot Stortingets bastante vegger og ropene «Tyssedal skal leve» gjallet ut over Karl Johan.»* [50]

Arbeiderpartiets saksordfører Inger Lise Gjørv refsa i debatten regjeringa for «sjusket» saksbehandling og et elendig alternativ. Særlig partifellen Aksel Fossen fra Odda, KrFs Asbjørn Haugstvedt fra Hordaland og SVs Hanna Kvanmo og Kjellbjørg Lunde fulgte opp. Et tilleggsforslag fra Høyres og Senterpartiets medlemmer i industrikomitéen blei også vedtatt som et plaster på såret. Grensa for investeringstilskudd i Odda kommune blei økt til 35% og grensa for samla lån og investeringstilskudd økt til 50%. Disse rammene skulle gjelde for en 5-årsperiode.

Men folk som fulgte debatten var forferda. *«Det var reine torturen å høre på,»* sier Arve Eriksen [51]. Synnøve Meland forklarer: *«Her nere sto de og avgjorde vår framtid over hovet på oss. Tyssedal var en*

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Stortingsrepresentant Aksel Fossen fra Odda, nestformann i NKIF, Olav Støylen, Fedje og Albertsen foran Stortinget 7. juni 1982
Foto: Leif Gabrielsen, Klassekampen

Demonstrerende tyssedølinger foran Stortinget 7. juni
Foto: Leif Gabrielsen, Klassekampen

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

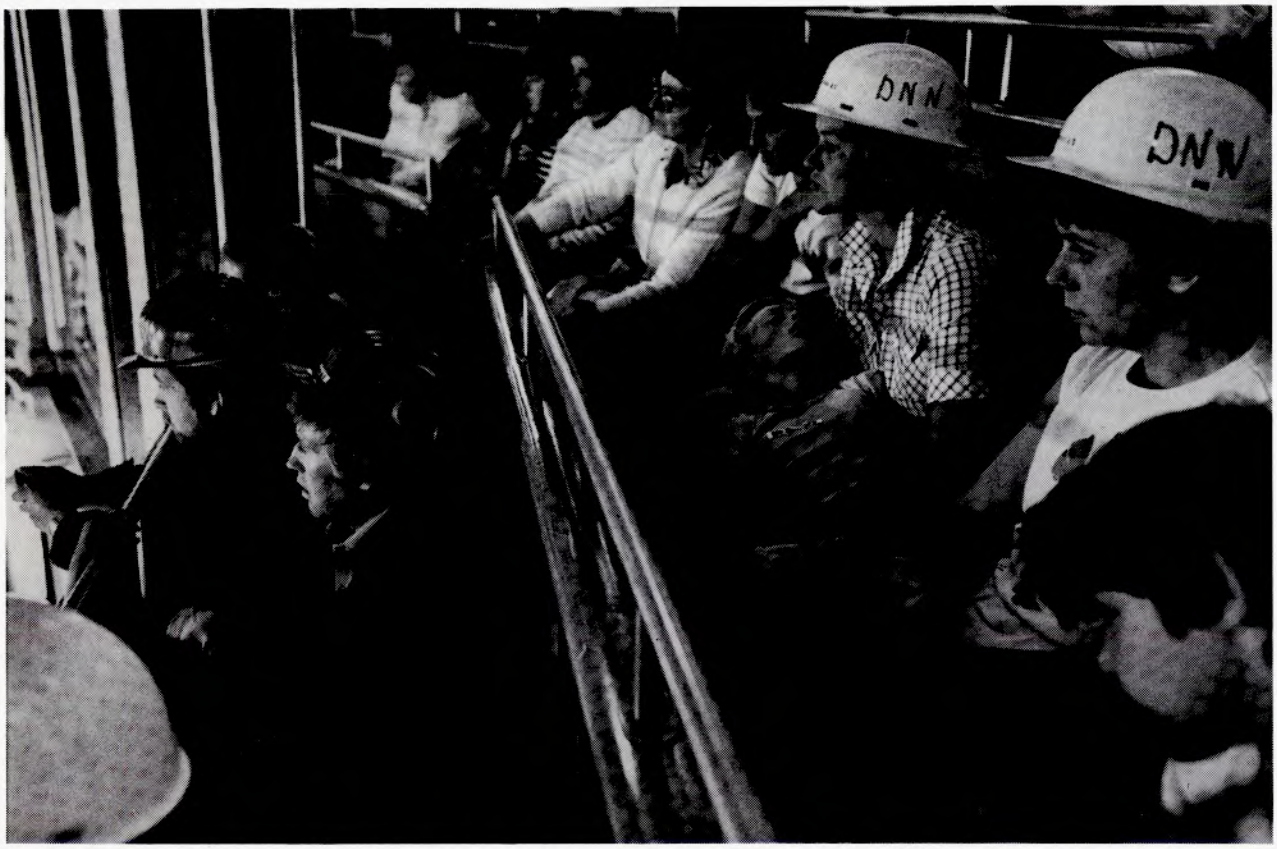

Tyssedølinger på galleriet under stortingsdebatten
Foto: Leif Gabrielsen, Klassekampen

En oppgitt Tyssedal-familie foran Stortinget. Torleif, Harald og Synnøve Meland.
Foto: Bergens Tidende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Under stortingsdebatten var det samtidig generalstreik i Odda.
Foto: Hardanger Folkeblad

Også butikkene stengte.
Foto: Bergens Tidende

Hele Odda stansa og lytta til radiooverføringa av stortingsdebatten
Foto: Bergens Tidende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

plass langt uti periferien - ei steinrøys. Det var spesielt Høyre-representantene - AP gjorde en god jobb - de hadde ikke peiling på hvor det lå hen en gang! Mange av de som snakka sa folk kunne pendle! De kunne ikke vite hva slags veier vi har...» [52]

Rett etter avstemninga sa Harald Meland til Bergens Tidende: *«Er det virkelig oss de snakker om? (...) Vi ble liksom glemt oppi alle argumentene om prognoser og tallrekker.»* Dessuten var det jo få som satt i salen under debatten. Tiltrua til de folkevalgte hadde fått en knekk: *«Alle disse løftene det snakkes om, har vi ingen tro på. Når vi ikke kan stole på et enstemmig stortingsvedtak, hvorfor skal vi da plutselig lite på at de folkevalgte skal holde de nye løftene sine når det gjelder Odda? De kaster bare blår i øynene på oss.»* [53] Synnøve Meland la til: *«Vi har satset fremtiden vår på Tyssedal, og det er bittert å erkjenne at vi nå kastes ut i usikkerheten... Vi har en gjeld på 400.000 kroner på huset vårt og tre barn å tenke på. Slike ting var lite fremme i debatten. At det går på nervene løs i mange Tyssedal-familier, ser ikke toppolitikerne ut til å bry seg med. Jeg kan ikke fri meg for å være enig med dem som har sagt: Kilowattene ser ut til å være viktigere enn menneskene.»* [54]

Det var enorm mobilisering rundt behandlinga av Tyssedal-saka i Stortinget. Hele Kjemisk streika en time denne dagen til støtte for Tyssedal. Hjemme i Odda var det generalstreik. Hele Odda stansa og fulgte debatten som de hadde sørga for å få direkte overført i radioens program 2. Vidar Våde i streikekomitéen sa i appellen sin: *«Under Alta-saken fikk vi høre at det var viktig at et stortingsvedtak ikke ble endret, for det kunne true demokratiet. Men når Tyssedal-vedtaket endres, er det ingen som har omsorg for demokratiet. Dette kaller vi ikke demokrati, men skinn-demokrati. Dette er demokrati for de store og sterke og diktatur for de små og svake. Mange har sagt at solidariteten i fagbevegelsen er borte, og de håper det er sant. Men denne saken har vist at solidariteten lever. (...) Vi vil ikke akseptere at det skal være lovlig å rasere en bygd og ulovlig å kjempe imot. Derfor fortsetter kampen for at Tyssedal skal leve»* [55].

Også streikelederen tok til orde for at kampen ikke var over med nederlaget i Stortinget. *«Uansett hvordan utfallet blir i dag, anser vi ikke slaget som tapt (...) Et nei til Tyssedal i dag vil få politiske konsekvenser. Det er helt på det rene. Det skal bli vanskelig for myndighetene å nyttiggjøre seg Tyssedalskraften. Kraften er vår, og den skal brukes i Tyssedal.»* [56]

Men fagforeningsformannen, Albertsen, inntok stikk motsatt holdning: *«Etter det som har skjedd, må man realistisk se i øynene at videreføring av aksjoner neppe vil endre vedtaket. Fagforeningen må selvfølgelig drøfte ilmenitt-planene, men er samtidig forberedt på at vår innflytelse i tiden fremover kan bli sterkt redusert. Med den avfolking som truer Tyssedal, kan foreningen lett bli nærmest en papirorganisasjon.»* [57]

Men dette skulle et allmøte ta stilling til et par dager seinere. Foreløpig skulle streiken avblåses som planlagt klokka 22.00 7. juni.

Holdninger rundt stortingsbehandlinga våren 1982

Ilmenitt var blitt lansert for å stoppe aluminiumsprosjektet. Etter at Arbeiderparti-regjeringa hadde kapitulert og gått inn for aluminium i 1980/81, gjorde den nye Høyre-regjeringa det klart at aluminium skulle den iallfall ikke ha i Tyssedal. Den så det som et marginalverk. Verket var lite i forhold til de nye aluminumsverka som var under prosjektering rundt om i verden på denne tida. Aller viktigst var det at det var ei mindre lønnsom investering enn å føre krafta ut av Tyssedal for å utvide produksjonen og rasjonalisere og modernisere ved et av ÅSVs, Elkems eller Hydros bestående verk. Høyre-regjeringa kunne utnytte ei kortsiktig markedssvingning i sitt korstog mot prosjektet. Formelt skøyv den ansvaret over på ÅSV.

Ilmenittforslaget kom fra næringslivet og ville tjene norske og utenlandske kapitalinteresser (Elkem og NL Industries via Titania og Kronos Titan). Samtidig skulle prosjektet bli mindre risikofylt for staten. Nå blei ikke prosjektet så forlokkende som man skulle forvente etter at regjeringa hadde stilt så strenge krav til aluminiumsprosjektet. Regjeringa fikk da også kritikk i deler av pressa for at det nye prosjektet var for dårlig. I Kapital tordna Hegnar mot en ny *«Tyssedal-fiasko»* og mente den nye ledelsen i Industridepartementet var akkurat like lite oppfinnsom som den forrige fordi den igjen satsa store beløp på en ensidig næringsstruktur. *«Skal man først satse milliardbeløp på en enkelt bedrift, ville vi for vår del ha satset på aluminium»* [58], var bladets kommentar. Hegnar støtta Fremskrittspartiets forslag

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

om å gi Odda 300 millioner kroner å disponere i 10 år og la lokalsamfunnet få et par øre pr. kWt av kraftressursene som blei solgt.

Foruten å bidra til å *«frigjøre»* kraft og strukturrasjonalisere aluminiumsindustrien, kunne saka også utnyttes politisk til å markere et skille i industripolitikken, lage et oppgjør med *«statlige pengesluk» og «hellige kyr»*. Regjeringa kunne likevel ikke løpe helt fra løfta som var gitt tyssedølingene i så mange år, også fra en borgerlig industriminister helt i starten. Den fikk vist omstillingspolitikken ved å tilby færre erstatningsarbeidsplasser og ellers markere behovet for *«nytenkning»* i det såkalte utviklingsprosjektet som skulle prøve å skaffe Odda et mer allsidig næringsliv.

Arbeiderpartiet fikk hard kritikk fra Høyre for sin inkonsekvente industripolitikk. Partiet var enig med Høyre i teorien, men hadde altså likevel gått inn for aluminiumsprosjektet. Arbeiderpartiet gjorde seg på Stortinget til talsmenn for aluminium. Partiet mente regjeringa sitt alternative forslag ikke var godt nok. Det kritiserte departementet for *«historieforvanskning»* gjennom komiteinnstillinga og for at opplysninger som var negative for ilmenittprosjektet blei holdt tilbake (det gjaldt bl.a. rapporten fra QIT-besøket). I den politiske debatten scora Arbeiderpartiet politisk på at det sto på aluminiumsalternativet som lokalsamfunnet gikk inn for. Arbeiderpartiet gikk i bresjen for aluminium etter at det i regjeringsposisjon hadde brukt 8 år på å bestemme seg for nettopp det. Samtidig argumenterte Høyre og mellompartia for nettopp den kursendringa som Arbeiderpartiet hadde lagt fram i posisjon. Det var også røster i Arbeiderpartiet som åpent støtta Høyre. LO-økonom og DNA-politiker Rune Gerhardsen uttalte til Aftenposten: *«Jeg synes det er greit at Regjeringen vurderer alternativer i Tyssedal. Arbeide for alle og opprettholdelse av bosettingsmønsteret må ikke oppfattes dithen at alle skal få drive med det de bestandig har gjort. Omstilling kan være nødvendig.»* [59]

Lokalsamfunnet tok i denne fasen av Tyssedal-saka i bruk nye aksjonsformer: Hele lokalsamfunnet blei mobilisert til generalstreik, streik, støtteaksjon og Oslo-demonstrasjon. Men det sto til det siste strid om de skulle gå ut i kamp. Og hele tida dreiv de videre lobby-virksomheten i Stortinget. Det var slutt på samhandling og informasjon fra Industridepartementet. Derfor retta de aktiviteten inn på Stortinget og særlig mellompartia, som ville bli tunga på vektskåla.

Omgjøringa av aluminiumsvedtaket førte til at de to fløyene i avdeling 44 fant sammen i en kort periode. Årsaka til det var forbannelsen folk følte etter løftebruddet. De sto igjen med en nedreven fabrikk og ei usikker framtid — etter at de endelig etter flere års usikkerhet hadde kunnet satse på ei sikker framtid med en ny aluminiumsfabrikk. Det var sjølsagt lettere å forene politiske motstandere nå og ta streikevåpenet i bruk mot ei Høyre-regjering. Det som skjedde blei sett som resultat av Høyres industripolitikk. De som sto på forhandlingslinja hadde kjørt løpet fullt ut med alle tenkelige lovlige metoder for å påvirke utfallet. Det førte ikke fram. Da sto bare ett middel igjen: Streik. Men de holdningene fagforeningsformannen og streikelederen ga uttrykk for etter nederlaget i Stortinget, viste at skillelinjene var der fremdeles. Albertsen mente aluminiumsverket nå var tapt og at de måtte tilbake og arbeide for å få et ilmenittverk. Moldøen inntok stikk motsatt holdning og sa at nå måtte de **fortsette** å stå på, skulle de ha noen sjanse til å vinne fram. Disse synspunkta skulle brynes mot hverandre i tida framover.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

NOTER TIL KAPITTEL 6

1) Generell bakgrunnslitteratur: Norsk industris strategiske utgangspunkt for å møte fremtidens konkurranseutfordringer, IØI, rapport nr. 75, del 1 (red. Bjørn Svendsen); OECD 1983: Aluminium industry. Energy aspects of structural change; Norges Industri 10/1986 Videreforedling av aluminium i Norge; Aftenpostens klipparkiv om aluiminiumsindustrien 1965-87
2) Avd. 44, styremøte 15.9.81
3) Avd. 44, medlemsmøte 22.9.81
4) Stavanger Aftenblad 17.9.81
5) Aftenposten 29.12.81
6) Aftenposten 5.2.81
7) I foredrag i Bergen sosialøkonomiske forening 7.12.81
8) Ny Tid 25.11.81
9) Dagbladet 2.12.81
10) Dagbladet 25.1.82
11) Kapital 5.12.81
12) Dagbladet 25.1.82
13) Brev fra ID til DNN 23.11.81
14) Intervju med Synnøve Meland 17.11.87
15) Avd. 44, styremøte 30.10.81
16) HA 31.10.81
17) HA 5.11.81
18) BT 4.11.81
19) Brev fra DNN til ID 5.11.81
20) Styremøte DNN 2.11.81
21) Styremøte DNN 3.11.81
22) Avd. 44, årsmøte 2.2.82
23) Industriøkonomisk Institutt beregna i 1980 de totale produksjonskostnadene pr. tonn primæraluminium ved potensielle nybygde verk i forskjellige regioner (sammenlikninga skulle illustrere en mulig framtidig kostnadssituasjon):

Norge	6.510 kr/tonn
Nord-Amerika	6.575 kr/tonn
Vest-Europa utenom Norge	6.575 kr/tonn
Australia	6.040 kr/tonn
Sør-Amerika	5.860 kr/tonn
Midt-Østen	5.670 kr/tonn

(En analyse av norsk primæraluminiumindustri, IØI, rapport nr. 16 1980)
24) Dette uttalte han i et foredrag på en konferanse om kraftintensiv industri og lokalsamfunnet på Notodden 19.1.82
25) Tilleggsopplysningene er henta fra notatet Some Comments on the Possibilities of Upgrading Norwegian Ilmenite Consentrate, B. Gaudernack, Institutt for energiteknikk (IFE), 5.2.82
26) Arbeiderbladet 11.5.82
27) Møte i ID med prosjektgruppa for et ilmenittsmelteverk 26.2.82
28) Avd. 44, medlemsmøte 26.2.82
29) Intervju med Olaf Albertsen 27.8.87
30) Intervju med Nils Moldøen 25.8.87
31) Odda kommunestyre 15.3.82
32) En vurdering av St.prp. nr. 76 (1981-81), Torstein Dahle 15.3.82
33) Samme sted
34) HF 19.3.82
35) Løpeseddel fra AKP(m-l) i Odda og Tyssedal 21.3.82
36) Aftenposten 19.3.82 (notatet er nevnt foran)

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

37) Aftenposten 19.4.82
38) Aftenposten 21.4.82
39) Norges Handels- og Sjøfartstidende 24.5.82
40) Samme sted
41) ÅSV til Industrikomitéen 21.5.82
42) Intertvju med Haakon Sandvold 15.5.87
43) Farmand nr 35, 3.9.83
44) Referat fra QIT-besøk Canada 1. og 2. april 1982, rapport fra administrerende direktør Solheim til ID 16.4.82
45) «Regjeringens og Stortingets behandling av Tyssedal-saken — spørsmål om erstatningsansvar dersom Stortingets vedtak av 29. mai 1981 ikke blir gjennomført.» Fra Nandrup Dahl, LOs juridiske kontor 5.5.82
46) Det var fare for at produktet ville ha utspilt si rolle etter 5 års drift. Forsikringene fra 8 vest-europeiske pigmentfabrikker, om at prosessforandringer ikke ville skje før etter år 2000, karakteriserte han som fullstendig verdiløse. Poenget var at utsiktene til omlegging av produksjonen gjorde at prosjektet blei vesentlig mer risikabelt enn det ellers ville vært.
47) Odda formannskap 28.5.82
48) Brev fra Odda Høyre til regjeringa 25.5.82
49) Intervju med Arve Eriksen 13.11.87
50) BT 8.6.82
51) Intervju med Arve Eriksen 13.11.87
52) Intervju med Synnøve Meland 17.11.87
53) BT 8.6.82
54) Samme sted
55) Samme sted
56) BT 7.6.82
57) BT 8.6.82
58) Kapital 12.6.82
59) Aftenposten 30.4.82

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Tom side

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

KAPITTEL 7
OMSTILLING TIL ILMENITT ELLER INGENTING?
- LEVE TYSSEDAL!

Stortinget hadde sagt nei til aluminium i Tyssedal sommeren 1982. Tyssedølingene sto foran ny usikkerhet. En ny organisasjon oppsto i denne fasen — en folkeaksjon — som skulle bli en aktiv pådriver i Tyssedal-kampen. Motsetningene om hvem som hadde rett til å engasjere seg slo ut i full blomst. Samtidig bestrebde lokalsamfunnet seg på å virke enhetlig utad. Etter stortingsvedtaket skulle sysselsettingsspørsmålet bli enda mer prekært. Bedriften gikk snart til ytterligere permitteringer og oppsigelser. Som om ikke det skulle være nok av problem for et lite lokalsamfunn, reiste snart regjeringa tvil til sitt eget ilmenittprosjekt. Det endte med ei ny utsettelsesmelding fordi prosjektet måtte vurderes av internasjonal ekspertise. Høsten 1983 lanserte regjeringa sogar nye alternativ før Stortinget endelig gjorde sitt ilmenittvedtak i desember.

Videre organisering av kampen for Tyssedal

Etter at busslastene med protesterende tyssedølinger hadde vendt hjem, gikk de til det siste streikemøtet. Samfunnssalen var fullsatt 8. juni 1982. Tanken om å videreføre organiseringa av tyssedalsfolket i en slags folkekomité sto sterkt. Det var nødvendig å holde folk sammen i ei vanskelig tid og drive informasjonsarbeid. Forbannelsen var stor. Folk var i følge lokalavisa *«rasende, såret og har mistet alle illusjoner om det norske Storting»*. Svært mange var villige til å kjempe til siste slutt for lokalsamfunnet sitt.

Men igjen kom splittelsen fram. Medlemmer av styret i avdeling 44 ønska at fagforeninga og kommunale utvalg på nytt skulle ta hånd om saka aleine. Folk på møtet var fortvila over splittelsen etter den flotte aksjonen i Oslo, enheten, solidariteten. Mange gråt åpenlyst. Albertsen støtta da et forslag fra Sigrun Instefjord om å velge en foreløpig ledelse for en komité. Dette var enstemmig. Entusiasmen kom igjen fram. Allikevel kunne Hardanger Folkeblad etterpå melde at DNA-tillitsmenn ikke så med blide øyne på opprettelsen av en egen komité. Formann i Odda Herreds Arbeiderparti, Kenneth Nesse, og styremedlem i Hordaland DNA, Dan Danielsen, hevda her at kampen om aluminium var tapt, at DNA og LO måtte gå i spissen for å realisere et ilmenittverk og sikre sysselsettinga og at ei militant holdning var skadelig. Albertsen mente stemninga på dette tidspunktet var slik at hva som helst kunne ha skjedd: *«Stemningen var så amper at en kunne nesten ha mobilisert en krig»* [1]. Avdeling 44 kunne ikke slutte seg til en folkekomité som skulle arbeide videre med saka fordi møtet var et folkemøte, ikke et foreningsmøte, forklarte han overfor avisa som *«erfarte»* at avdeling 44 kom til å sette seg mot en slik framgangsmåte som det tillyste folkemøtet ville gå inn for. Argumenta skulle være at fagforeninga hadde alle kontakter og at det var den som kunne legge tyngde bak. Albertsen forklarer i dag at de prøvde å holde igjen til etter medlemsmøtet i avdeling 44, men at det ikke blei gjort [2].

9. juni vedtok Odda kommunestyre enstemmig: *«1. Inntekten frå DNN's kraftsal skal nyttast til å halda DNN-tilsette i arbeid. 2. DNN-krafta skal ikkje bindast gjennom langtidskontrakter, men kunne førast tilbake til kommunen på kort varsel. 3. Staten må bevilge nødvendige midlar til sysselsettingstiltak som sikrar 262 arbeidsplassar.»* Forslaget var reist av RV.

Dagen etter holdt representantskapet i Odda Samorg møte. De slutta seg til vedtaket fra det avsluttende streikemøtet om å organisere innbyggerne i Tyssedal til fortsatt kamp for dalen og arbeidsplassene. Albertsen gikk mot formuleringa: *«Odda og Omland faglige Samorganisasjon gir sin tilslutning til vedtaket om å organisere innbyggerne i Tyssedal for å føre kampen videre med bredde og styrke.»* Men blei nedstemt. 27 mot 11 stemte for Vidar Vådes forslag. I Folkebladet forklarte Albertsen at han tolka det-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

te som mistillit til avdeling 44. Signaturen sym i Folkebladet forklarte betenkelighetene slik: *«Vedtaket som fikk 27 ja-stemmer og 11 mot gir dermed et klart positivt signal til de som ønsker å føre en videre kamp utenfor fagforeningene i distriktet. Kampen om Tyssedal kan utvikle seg til å bli «folkets klassekamp» i stedet for faglig-politisk arbeid med full sysselsetting som mål.»* [3]

På tross av DNAs motvilje blei det holdt folkemøte 14. juni. Velforeninga «Leve Tyssedal» blei stifta. Men spørsmålet om eiendomsretten til saka skulle fortsette å ri lokalsamfunnet som ei mare framover. På møtet gikk Leif Stana, lederen for det lokale DNA, Tyssedal Arbeiderlag, hardt ut mot en folkekomité og mot AKP. Ikke minst AKP hadde gått i spissen for å organisere hele befolkninga og ikke la bare arbeiderne ved DNN ta seg av Tyssedal-saka. Det var for øvrig allerede gjort under streiken. De mente det videre framover også var nødvendig å organisere alle dem som var ramma av at samfunnets eksistens var trua.

Om lag 200 folk var til stede på møtet. De ville følge opp samholdet og være med og kjempe for lokalsamfunnet sitt. Synnøve Meland ordlegger seg slik: *«Det er en menneskerett å kjempe for sitt eget lille lokalsamfunn.»* De hadde en ting å gjøre — det var å kjempe videre. Leve Tyssedal skulle være tverrpolitisk. Hun forklarer hun hadde en del kamp med sine egne i Arbeiderpartiet som mente aksjonen var RV-dominert. Men hun følte hun skulle stå der. Fagforeningene var med fra starten. De skulle være med og bestemme, og det blei gjort og [4]. Agnes Lervik forklarer også at det var fordi Moldøen og Kollbotn gikk i spissen at det blei splittelse. Hun syntes det var dumt og synd at politisk strid skulle få dominere når det gjaldt ei felles sak for alle, nemlig å organisere seg for å få arbeidsplasser nok i dalen. *«Det var ikke politikk de snakka om, men arbeidsplasser!»* Og hun er glad i dalen og ønska det skulle bli en arbeidsplass. *«Da måtte det jo være kjekt å ha folk med seg!»* [5] Folk var fortvila over splittelsen. AKP'erne fikk også godord for innsatsen i streiken og Oslo-turen. Folkemøtet valgte et bredt sammensatt styre på 19 innbyggere. Nils Moldøen som hadde vært streikeleder og vist han dugde, blei valgt til leder.

Leve Tyssedal skulle jobbe for:

«- å være med å redde Tyssedal som livskraftig lokalsamfunn og gjøre Tyssedal til et godt og trygt sted å leve. Nå og i fremtiden

- å styrke samholdet og det kulturelle liv i Tyssedal

- å støtte det arbeid som avd. 44 og 43 gjør for å redde arbeidsplassene og hindre fraflytting.»

Det prinsipielle grunnlaget for Leve Tyssedal var at saka berørte hele samfunnet, ikke bare arbeidsplassene ved en enkelt bedrift. Den berørte familier, ikke bare arbeidere. Den berørte ikke bare arbeidsplassene ved Nitriden, men også alle de arbeidsplassene som direkte og indirekte var avhengig av disse. Foreninga skulle stå for et stort St. Hans-arrangement og forberede en revy på høstparten. Den skulle spre opplysning om og utvikle solidariteten med Tyssedal. Det skulle innkalles til folkemøte for informasjon og diskusjon når det var behov for det. Økonomiarbeidet skulle foregå gjennom salg av støttekort, gensere, bil- og jakkemerker påtrykt LEVE TYSSEDAL.

Folkemøtet så det ellers som svært naturlig og ønskelig at fagforeningsformennene i avdeling 44 og 43 hadde fast plass i styret. På medlemsmøte i avdeling 44 17. juni beklaga Albertsen at folkemøtet ikke var blitt utsatt til etter at avdeling 44 hadde behandla saka. Etter forslag fra Terje Kollbotn, vedtok de likevel enstemmig at *«Medlemsmøte ser positivt på opprettelsen av Velforeningen Leve Tyssedal etter de retningslinjer som er vedtatt.»* Men etter forslag fra John Andersson tok et flertall på møtet avstand fra den behandlinga representantskapet i Samorg hadde gitt Tyssedal-saka: *«Det er uhørt at avd. 44's tillitsmenn ikke ble hørt i denne sak.»*

I en uttalelse gikk medlemsmøtet også ut med støtte til kravet fra kommunestyret og Samorg om krafta og midler til sysselsetting for at 262 arbeidsplasser kunne sikres. Dette så de som et ufravikelig krav som var slått fast under stortingsbehandlinga fra Høyre og mellompartia. Avdeling 44 ba om støtte fra NKIF og LO for sitt krav slik at garantiene som var gitt under stortingsbehandlinga kunne oppfylles. Videre takka de for støtta de hadde fått fra fagforeninger, klubber og forbund over hele landet under streiken.

Hele lokalsamfunnet var nå organisert for å kjempe for lokalsamfunnet i tida framover. Navnet på organisasjonen, Leve Tyssedal, viste også at kampen gjaldt mer enn arbeidsplasser, den gjaldt eksistensgrunnlaget for bygda. Men fødselen for denne organisasjonen hadde vært trang. Den var oppstått

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

trass i stor splittelse. Tillitsmenn i avdeling 44 var redde for å miste kontrollen over saka. Derfor kritiserte de måten organisasjonen blei oppretta på. Samtidig kunne de ikke gå direkte mot opprettelsen etter at organisasjonen var et faktum.

Dessuten var det alt i praksis skjedd ei ny organisering i og med streiken. Streikemøta hadde vært åpne for alle. Folk var engasjert og ville gjøre noe. Det var større behov for det nå enn i 1974 da en folkekomité første gang blei forsøkt oppretta. Det var gått så mange år uten noen avklaring. Det er jo ei erfaring fra mange streiker at når familiene og omgivelsene til de streikende trekkes med, så gir det en helt annen styrke i kampen. Om avdeling 44 ikke sto i en streik, sto de midt oppe i en eksistenskamp for arbeidsplasser og lokalsamfunn der de ville ha nytte av at alle gode krefter var organisert.

Nye permitteringer

På et møte i Kommunal- og arbeidsdepartementet 14. juni gjorde ledelsen ved DNN det klart at det ville bli vansker med sysselsettinga. Bedriften var interessert i å holde en arbeidsstyrke på ca. 180 personer i anleggsperioden, omtrent det antallet som ville trengs i et ilmenittverk. Om lag 150 ansatte ville dermed stå uten arbeid. Departementet ønska å nedsette et sysselsettingsutvalg med representanter for DNN, Tyssefaldene, Odda kommune, avdeling 44 og de lokale arbeidskraftmyndighetene som skulle se på sysselsettinga på kort og lang sikt. Utvalget konstituerte seg 9. juli.

I august gjorde bedriften det klart at den ville permittere alle de ansatte annenhver uke fra 19. august. Unntatt var avdelingssjefer og nøkkelpersonell, i alt ca. 30. Avdeling 44s forhandlingsutvalg hadde funnet det vanskelig å nekte fordi det ikke var bevilga midler til sysselsetting, og situasjonen var vanskelig. De fant det mest rettferdig at reduksjonen blei fordelt på alle ansatte. På anmodning fra Albertsen vedtok bedriftsutvalget ei henstilling til DNNs styre og bedriftsforsamling om at permitteringene måtte bli av kortest mulig varighet og at det skulle arbeides for at midler blei stilt til rådighet for nødvendige sysselsettingstiltak slik at de ansatte kunne sikres arbeid i anleggsperioden [6].

På medlemsmøte 10. august var reaksjonene sterke på permitteringene. I en uttalelse krevde avdeling 44 at myndighetene snarest la fram en plan for full sysselsetting av 262 arbeidstakere fram til like mange permanente arbeidsplasser var etablert. Dette var fullt mulig dersom myndighetene stilte nødvendige midler til disposisjon, og det var nødvendig for at lokalsamfunnet skulle overleve. Arbeidsoppgaver mangla ikke, og staten tjente årlig 40 millioner kroner på kraftsalg fra DNN. Hele lokalsamfunnet hadde krevd at disse midla måtte brukes for å sikre sysselsettinga. De viste også til at et flertall på Stortinget hadde forplikta seg til å sikre 262 arbeidsplasser og at dette flertallet derfor var forplikta til å gripe inn overfor regjeringa og sikre de midla som trengtes for å opprettholde Tyssedal-samfunnet. De bestemte å prøve å få politikere til et folkemøte i Tyssedal om saka. De sendte også et brev til Industridepartementet, med krav om at kraftmidler måtte frigjøres til sysselsetting, og til NKIF som de ba om å se på saka.

Vernesjef Andersson, tidligere fagforeningsformann, opplyste på møtet at de måtte passe nøye på bedriftsledelsen som hadde tendenser til å kvitte seg med enkelte ansatte. I juli hadde bedriften fått inn i en forhandlingsprotokoll at *«De av DNN ansatte med permisjon som arbeider for entreprenører kan ikke bedriften ta inn igjen uten videre.»* Dette kom det reaksjoner på i fagforeningsstyret som ville ha klare garantier for at bedriften og myndighetene hadde ansvar for 262. Det dreide seg om 25 ansatte som ett år tidligere hadde fått permisjon for å være med på anleggsarbeidet for aluminiumsfabrikken. Dette arbeidet var nå under avvikling, og de 25 fikk oppsigelser fra anleggsfirmaene. En av disse var den tidligere streikelederen, nå leder for Leve Tyssedal, Nils Moldøen — en brysom mann for bedriftsledelsen. I første omgang var det faktisk bare han som fikk oppsigelsen. Ville de nå stenge ute 25 ansatte for å kvitte seg med ham?

Ettersom folk blei sagt opp på anlegget, nekta bedriften iallfall å ta dem inn igjen. Samtidig hadde Kommunal- og arbeidsdepartementet avvist å bevilge midler til veisysselsetting. Styret i avdeling 44 overveide derfor å bryte samarbeidet med bedriften. De ville gå til forliksklage gjennom LOs juridiske kontor. De ba dessuten om et møte i Kommunaldepartementet om situasjonen der politikere fra mellompartia også skulle være til stede [7].

Omstendighetene rundt permitteringene var uklare fordi en ikke visste hva som kom til å bli resultatet for Tyssedal. Og de kom overraskende på folk. Enkelte medlemmer av avdeling 44 mente fagforenin-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

ga ikke skulle godtatt permitteringene, men svart med å fortsette å møte opp og vise at de var der. Det kom fram på det første folkemøtet som blei arrangert. Det hadde jo også vært en mulighet å fortsette å lønne arbeidsfolka via DNN som nå hadde store kraftinntekter. Det var tross alt slik at DNN skulle beholde folka til en ny bedrift sto klar. Det er i denne sammenheng verdt å minnes pålegget fra industriministeren til bedriftsledelsen høsten 1981 om ikke å sette i verk tiltak overfor de ansatte som kunne forhindre at en ny aluminiumsfabrikk eventuelt kunne bygges.

Bedriften brukte permitteringene for å fjerne den delen av arbeidsstokken som ville være overflødig i et ilmenittverk. Det gjorde den før det var tatt noen avgjørelse om Tyssedals framtid. Det var en måte å splitte arbeidsstokken på.

DNNs styre fikk i august ei orientering fra direktør Solheim om beskjeftigelsessituasjonen [8]. De beslutta å opprette ny stilling for økonomidirektør. Helgesen fikk ny tittel som driftsdirektør, og Vatle blei utnevnt til personalsjef. I ei tid med innskrenkninger for de øvrige ansatte må ei slik utviding av direktørstaben ha virka ganske provoserende. 31. august kom bedriftsforsamlinga med en krassere enstemmig uttalelse: *«På bakgrunn av den meget alvorlige sysselsettingssituasjon for de ansatte ved DNN Aluminium A/S vil Bedriftsforsamlingen inntrengende henstille til Industridepartementet at det - ut fra eierens naturlige ansvar for de ansatte - blir truffet øyeblikkelige tiltak. Det henvises i denne forbindelse til at situasjonen er blitt vesentlig forverret ved at aluminiumprosjektet er oppgitt.»* På møtet holdt ordfører Stensland et innlegg der han viste til *«de radikale krefter i kommunen og alvoret i den situasjon kommunen befinner seg og hvor lett man kan miste kontrollen hvis ikke noe gjøres. Det ble også pekt på den sterke reaksjon som var kommet fra selv sindige ansatte ved å måtte gå på innskrenket arbeidstid.»* For ledelsen i det lokale DNA var det viktig å stagge bevegelsen på grunnplanet i kommunen. De mente det nå ikke var noe annet å gjøre enn å arbeide videre på det politiske plan, særlig i forhold til mellompartia. Disse synspunkta til ordføreren blei brukt som pressmiddel av styreformannen i DNN i et møte i Industridepartementet 3. september der han sammen med administrerende direktør redegjorde for framdriften i ilmenittprosjektet [9]. Industriministeren lovde på møtet å ta saka opp med Kommunaldepartementet, men pekte også på at selskapet måtte følge vanlige spilleregler mht. beskjeftigelsessituasjonen.

Så gikk nesten hele september uten at noe skjedde i avdeling 44. Tysso Elektrikerforening kom 1. september med ei oppfordring til fagorganiserte i Odda og Tyssedal om å kreve alle de 25 tatt inn igjen på DNN. 15. september var hovedorganisasjonene til stede på et forhandlingsmøte. Arbeidstakerne henstilte bedriften om å ta inn igjen de som ikke blei tilbudt passende arbeid, ut fra lang ansiennitet for flere og ut fra de endra forutsetningene i og med at aluminiumsverkets framdriftsplan ikke lenger skulle følges. Arbeidsgiver sa seg så villig til å vurdere situasjonen for den enkelte arbeidstaker med lang ansiennitet. Det var i grunnen ingen retrett. Bedriften ville kjøre hardt og benytte høvet til å kvitte seg med folk. Avdeling 44 kjørte da saka opp på nivået over bedriftsnivå ved å trekke inn forbundet — som viste seg å godta svært mye.

LO vurderte det også slik at det ikke var utsikt til å nå fram med ei eventuell arbeidsrettssak på erstatning for tapt arbeidsfortjeneste fordi aluminiumsprosjektet var blitt stoppa. Når det gjaldt gjeninntakelse av dem som hadde tatt permisjon i anleggstida foreslo Moldøen at de i stedet skulle gå til privat søksmål, men resten av styret vedtok å be LOs juridiske kontor også vurdere den saka. Denne vurderinga kom i november. LO-juristen vurderte mulighetene som negative og viste bl.a. til dommen ved Arne Fabrikker der staten nylig var frikjent i erstatningssøksmål.

På møtet fagforeninga hadde fått i stand i Kommunaldepartementet kom Bratz, Rettedal, Bondevik, Aksel Fossen og Alsåker Spilde med positive uttalelser om å opprette et anleggskontor for ekstraordinær sysselsetting. Bare Bondevik og Fossen viste seg villig til å stille på det åpne møtet som avdeling 44 hadde tatt initiativ til.

Så kom oppsigelsene

Men meget snart skulle det bli enda hardere tak. 30. september blei det klart at bedriften ville gå til oppsigelser av 105 personer fra 1. november! I hovedsak alle som var ansatt etter 31.12. 1974 ville bedriften si opp. Styret diskuterte oppsigelsene 1. oktober og mente ansiennitetsprinsippet var ufravikelig. De mente de nå måtte diskutere bruk av krafta med Tysso Elektrikerforening. Det var gått for langt.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

På medlemsmøte 5. oktober var 58 av medlemmene i avdeling 44 til stede. Førtidspensjonering var tilbudt alle over 60 år, i alt 25, **uten** at foreninga hadde vært inne i bildet. Medlemsmøtet vedtok å protestere på det skarpeste mot nye reduksjoner i arbeidsstyrken på DNN. Oppsigelser og førtidspensjonering så de på som brudd på stortingsvedtaket 7. juni. De krevde nå oppsigelsestrusselen trekt tilbake og midler til å sysselsette 262 arbeidstakere inntil 262 permanente arbeidsplasser var etablert. Og de varsla enstemmig at de nå ville drøfte å ta i bruk det siste kampmidlet de hadde — krafta [10]. På nytt henvendte de seg også til LO.

På forhandlingsmøte 8. oktober varsla bedriften at 10 som var holdt utafor oppsigelsene også skulle sies opp ettersom avdeling 44 sto på ansiennitetsprinsippet. I alt 115 skulle altså sies opp. Solheim advarte samme dag i lokalavisa mot *«overilte aksjoner om å stoppe krafta»*. Seinere i måneden ville bedriften permittere ytterligere 35 ansatte. Men fagfolk og funksjonærer var holdt utafor. Det ville avdeling 44 ikke godta. Men de vant ikke fram på dette punktet — etter at hovedorganisasjonene på nytt var trekt inn.

Albertsen og Haugland fra styret i avdeling 44 hevda etterpå i lokalavisa at **tidspunktet** for oppsigelsene var uheldig fordi det ikke forelå noen avklaring, men de håpa på å berge ilmenittarbeidsplassene og da visste de at de måtte ned i 180 [11]. Slik bedriften kjørte permitteringene og oppsigelsene førte det altså reint objektivt til splittelse blant folka. Den beholdt funksjonærene, fagarbeiderne — mens de andre, som hadde minst muligheter på arbeidsmarkedet, blei ramma. Grunnlaget for solidariteten i arbeidsstokken var i ferd med å briste i og med at de hadde begynt å godta tankegangen om at da fikk de iallfall stå på det antall arbeidsplasser et ilmenittverk ville gi og dermed slutte å kjempe for de «overflødige». Ei gradvis nedlegging hadde starta. Dette var jo også en trussel mot fagforeninga. Den var i ferd med å underminere sitt eget grunnlag. En alternativ strategi ville vært å stått på rullerende permitteringer som et minstemål.

På medlemsmøte 2. november kom det fram misnøye med forhandlingsutvalget for håndteringa av oppsigelsene av de 115 og kritikk for manglende oppfølging av forrige medlemsmøtevedtak. Stadig flere blei jo oppsagt. Hele 92 medlemmer var til stede på møtet. Nå begynte en vanskelig diskusjon om bruk av virkemidler.

Strid om virkemidler

Etter at permitteringene var satt i verk, hadde Leve Tyssedal holdt folkemøte 23. august. Møtet hadde vedtatt å sette i gang ei underskriftskampanje *«med krav om at 262 personar skal sysselsettast fram til 262 permanente arbeidsplassar er etablert. Dette kan skje ved å nytta inntektene frå kraftsalet eller ved direkte løyvingar frå styresmaktene. Om ikkje dette skjer — seinast innan handsaminga av statsbudsjettet vil vi gje vår støtte til at straumleveransen ut av kommunen blir stoppa.»* Leve Tyssedal reiste først kravet om å bruke krafta i kampen for arbeidsplasser og samfunn.

Noen uker seinere, etter at oppsigelsene kom, vedtok også styret i avdeling 44, som vi så, å vurdere å bruke krafta som virkemiddel. Tysso Elektrikerforening var de som måtte sette en kraftaksjon ut i livet. De vedtok at de på forhånd måtte diskutere saka med de fagorganiserte i distriktet for å forvisse seg om støtte. De satte 4 betingelser: *«1. Godkjenning av en stopp i kraftleveransene ut av kommunen. 2. Garantier for økonomisk støtte til aksjonen. 3. Eventuelle økonomiske erstatningsansvar fordeles på de fagorganiserte i distriktet. 4. Represalier mot medlemmer av avd. 43 skal møtes med full streik i distriktet.»* Det elektrikerforeninga var ute etter, var at belastningene som ville bli lagt på dem ved en kraftstans, skulle deles av hele samfunnet — fordi det var samfunnet som krevde at de kutta strømmen. Foreningsformannen Bjørn Seim forklarer hvorfor foreninga var villig til å ta i bruk så drastiske virkemidler til støtte for avdeling 44: *«Det var en del av vårt ansvar å slåss der. Det kunne ikke gå lenger uten en avgjørelse. Vi måtte engasjere hele samfunnet og ta den kampen som var nødvendig. Det handla om at Tyssedal skulle bestå i framtida!»* [12]

Fellesstyret for de 3 kjemiske fagforeningene i Odda diskuterte saka 18. oktober. De slutta fullt opp om kravet fra avdeling 44 om at 262 måtte sikres sysselsetting fram til 262 permanente arbeidsplasser var etablert og at oppsigelsene blei trekt tilbake. De vedtok: *«Fellesstyret ber Odda og Omland Faglige Samorganisasjon om å innkalle til representantskapsmøte snarest, slik at fagbevegelsen i distriktet samlet*

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

St. Hans-toget på vei til idrettsplassen
i Tyssedal i 1982
- det første arrangementet Leve Tyssedal sto for.
Foto: Terje Kollbotn

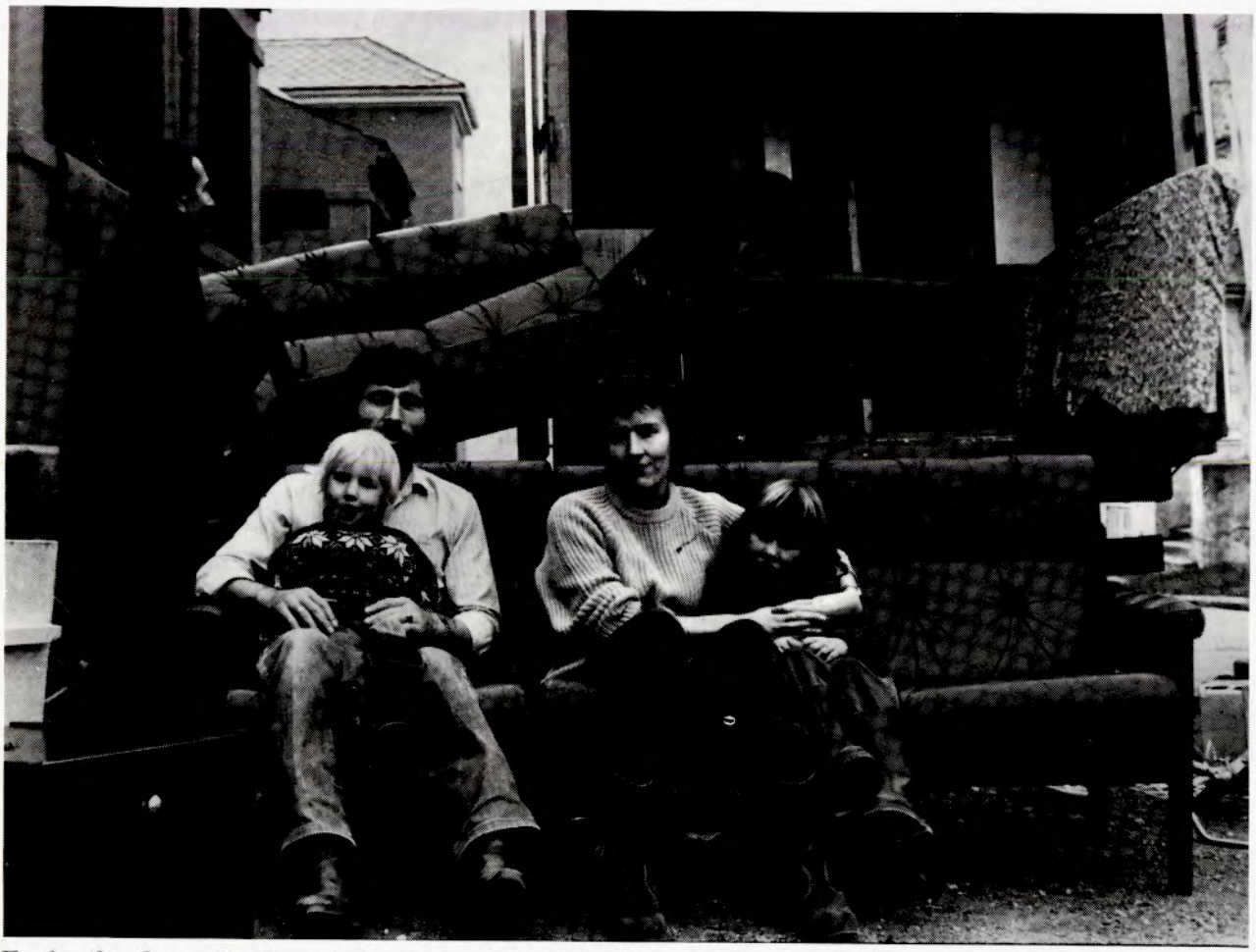

En familie flytter fra Tyssedal i oktober 1982. Ferzi Bayar og Susan Clark med Denise og Timur dro til Høyanger der opplæringa til moderne aluminiumsproduksjon hadde foregått.
Foto: Odd Iglebæk, Klassekampen

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

kan ta ansvaret for å få dette kravet innfridd. Tyssedal. Tyssedalskrafta vil etter vår mening stå sentralt i denne sammenheng.»

På denne tida hadde Leve Tyssedal greid å samle 2000 underskrifter (av kommunens knappe 9000 innbyggere) for støtte til en kraftaksjon! 25. oktober holdt velforeninga igjen folkemøte. En fullsatt samfunnssal (140 var til stede) vedtok enstemmig: *«- trekk oppseiingane attende - midlar til sysselsetting av 262 personar inntil 262 permanente arbeidsplassar er etablert. Diverre er det lite som tyder på at styresmaktene har til hensikt å innfri krava våre. Eit samla folkemøte ser seg difor nøydde til å gi sin fulle støtte til at kraftleveransane ut av kommunen blir stoppa inntil krava våre er innfridde.»* De tok også sterk avstand fra oppsigelsene fra bedriftens leiligheter. De oppsagte hadde nemlig også fått beskjed om å komme seg ut av boligene i løpet av 1983.

Dagen etter hadde representantskapet i Samorg møte. Etter forslag fra Nils Moldøen vedtok de enstemmig, etter en lang diskusjon (møtet varte i 3 timer) og en del endringer, å henstille fagforeningene om å støtte krava fra Tyssedal og diskutere kraftstopp inntil krava var innfridd. De ba om en diskusjon av betingelsene fra Tysso Elektrikerforening.

Men enigheten om bruken av krafta kan ikke ha vært så stor som det så ut til. Iallfall gikk Albertsen dagen etter Samorg-møtet ut i Hardanger Folkeblad og sa at ettersom regjeringa nå hadde bevilga 40 millioner kroner til veiarbeid for ledige DNN-arbeidere, var han fornøyd. *«I første omgang er våre krav innfridd når det gjelder sysselsetting av 262 arbeidsplasser.»* [13] Avisa kunne opplyse at den nå *«erfarte»* at det var delte meninger blant de fagorganiserte om å gå til det skrittet å stanse krafta i og med bevilgninga på 40 millioner til sysselsettingstiltak. Og det første kravet avdeling 44 hadde stilt var oppfylt. Et beløp tilsvarende DNNs kraftinntekter var blitt stilt til disposisjon. Men seinere var jo oppsigelsene kommet. Og de var ikke trekt tilbake som de hadde krevd. Fagforeningsformannen gikk også ut i avisa og oppfordra medlemmene til å komme på medlemsmøte 2. november som han så på som svært viktig fordi bruk av krafta sto på dagsorden. Han var nå tydeligvis mot å bruke dette virkemidlet fordi han mente de da sto i fare for å miste også de gjenværende arbeidsplassene: *«Det kan dreie seg om utslåing av kraft, det kan dreie seg om de arbeidsplasser vi har igjen her. Det kan og dreie seg om at vi står uten arbeid alle sammen.»*

Direktør Solheim varsla så at et ilmenittverk kunne stå ferdig i 1985 [14]. Direktør Hysing ved Tyssefaldene sa i avisa at en kraftstans ville være en kriminell handling og at de ville pådra seg et enormt erstatningsansvar ved å gå til et slikt skritt. DNN ville bli påført et inntektstap på 196.000 kroner i døgnet [15]. Solheim uttalte, samme dag som medlemsmøtet blei holdt, til Bergens Tidende at planene for bygginga av et ilmenittverk ville være klare i desember. Han kunne også opplyse at spørsmålet om flere permitteringer ville bli vurdert etter hvert, men det ville ikke bli nye oppsigelser.

Motkampanja var massiv rett før medlemsmøtet i avdeling 44 som skulle ta stilling til hva de nå skulle gjøre. Tilsagnet fra myndighetene om bevilgninger til ekstraordinær sysselsetting var kommet i grevens tid. Og det virka. På medlemsmøtet var skremmeskuddet med erstatningsansvar utvida til kroner 276.000 pr. døgn. Albertsen gikk mot å ta i bruk krafta som kampmiddel. Det ville stanse lønnsutbetalingene, og det kunne stoppe prosjekteringa av ilmenittsmelteverket. Det kunne derfor bety *«en lokal nedbygging av Tyssedal»*. Han hadde etter resultatet i Stortinget innstilt seg på at de hadde tapt og hadde tru på en ny ilmenittbedrift. Han mente, som bedriftsledelsen, at det var det de nå måtte arbeide for. 6 av 10 tillitsvalgte støtta han. Medlemsmøtet varte i 3 timer. Med 80 mot 12 stemmer uttalte de: *«Medlemsmøte i avd. 44 kan ikke støtte et eventuelt vedtak om å stoppe kraftleveransene ut av kommunen på nuværende tidspunkt. Avd. 44 ser alikevel ikke bort fra, at bruk av krafta som et kampmiddel må være like aktuelt, dersom Regjeringen ikke sørger for de bevilgninger som må til, for bygging og sikker drift av et Ilmenittsmelteverk i Tyssedal. Kravet om 262 permanente arbeidsplasser er fremdeles et minstekrav. Avd. 44 vil ikke med dette vedtak frata andre foreninger muligheten av og uttale seg i saken.»* Men fagforeningsformannen uttalte til lokalavisa etter medlemsmøtet at det var ingen tegn på at ilmenittverket ikke ville bli bygd [16].

Det var altså øremerka midler til ekstraordinær veisysselsetting. Men trusselen om oppsigelse av en stor del av arbeidsstokken var ikke trekt tilbake. Samtidig var det klart at Industridepartementet **ikke** hadde til hensikt å fremme noen tilleggsproposisjon til statsbudsjettet med forslag til bevilgning til anleggsarbeidet for et ilmenittverk i Tyssedal.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Folkemøte i Tyssedal i oktober 1982. Åsta Hansen i fokus.
Foto: Odd Iglebæk, Klassekampen

1. mai-toget i Tyssedal i 1983.
Foto: Bergens Tidende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Styret i avdeling 61 ved Norzink reagerte straks etter på vedtaket i avdeling 44 og ba Samorg innkalle til representantskapsmøte så de kunne klarlegge situasjonen. De mente stoppen i kraftleveransene skulle vært satt ut i livet og begrunna det slik: *«Arbeiderklassen i Norge er utsatt for harde angrep for tida. Nedleggelser, oppsigelser og permiteringer hører til dagens orden. Alt tyder på at dette vil forverres. Odda er en del av dette bildet. For å slå tilbake de verste angrepene trengs en kampvillig og sterk fagbevegelse. Det er handling som er avgjørende, ord aleine hjelper ikke. I en slik situasjon har vi som fagorganiserte et stort ansvar. Utfallet av DNN saken vil få stor innvirkning både i Odda og utover landet. Gir DNN arbeiderne opp, kan konklusjonen bli at det nytter ikke å kjempe. Og hvis det skjer vil kapitalen kunne rasere fritt, også i Odda. I den senere tida har vi sett at representanter for bedriftene har gått ut med skremselspropaganda mot å stoppe krafta ut av kommunen og trua med store erstatningsbeløp. Vår holdning til dette er at en samla fagbevegelse i Odda/Tyssedal med letthet vil slå slike trusler tilbake.»* [17]

16. desember kom saka opp i Samorgs representantskap. Avdeling 44 fikk kritikk for sin framgangsmåte i saka. Representantskapet vedtok enstemmig at Samorg også i framtida ville vurdere bruk av krafta som et kampmiddel for å sikre arbeidsplassene i Odda-regionen. Da styret i Leve Tyssedal inviterte til fellesmøte med fagforeningene i dalen for å diskutere situasjonen, avslo styret i avdeling 44 med den begrunnelse at *«ledelsen i Velforeningen gang på gang direkte har motarbeidet avd. 44 og i flere tilfeller undergravd vedtak som er fattet i avd. 44.»* Hilsenen var spesielt retta mot Nils Moldøen som var leder for Leve Tyssedal og også styremedlem i avd. 44. Splittelsen i synet på hvilke virkemidler en skulle ta i bruk og de politiske motsetningene slo ut i full blomst. Flertallet i styret i avdeling 44 markerte igjen at de helst så at fagforeninga aleine tok seg av Tyssedal-saka.

Motsetningene hadde sjølsagt vært der hele tida. Albertsen hadde i september gitt uttrykk for at det ville bli vanskelig å få gehør i opinionen hvis en gikk til aksjoner. Over hele landet blei folk permittert. Og de hadde tross alt oppnådd å få politikerne til å innrømme at Tyssedal var i en spesiell situasjon [18]. Tillitsmenn fra avdeling 44 var hele tida de som var mest opptatt av å undersøke konsekvensene av eventuelt å stoppe krafta og som tvilte på at de fagorganiserte i Odda ville klare å slå tilbake. Rett før de avslo å samarbeide med Leve Tyssedal, hadde Albertsen og Fedje i styret vært i Oslo og blitt orientert om industrikomitéen sitt arbeid med Tyssedal-saka av Aksel Fossen. Komitéen hadde nettopp henstilt regjeringa om å følge opp stortingsvedtaket om ilmenittverk i Tyssedal og sørge for tiltak som sikra sysselsetting av oppsagte og permitterte slik det var lovd under stortingsbehandlinga. Til Fabrikkarbeideren uttalte Albertsen på tampen av året: *«Det har ikke skjedd noe som skulle tilsi at myndighetene kunne tenkes å gå tilbake på sitt løfte om å bygge dette verket (ilmenittverk, ER) i Tyssedal»*. Antydningene om ny usikkerhet mente han var løs spekulasjon. Dessuten hadde de aller fleste som var blitt ledige fått nytt arbeid, i og med at 80 ville få jobb på veianlegg, uttalte foreningsformannen [19].

I ettertid forklarer Albertsen at han og styreflertallet i avdeling 44 så helt tydelige tendenser til at her kunne det skje gale ting og at avdeling 44 sin måte var den eneste riktige. Han følte: *«Her var mange foreninger som skulle fortelle oss hva vi skulle gjøre. Men vi satt med all informasjon. Vi hadde ikke lyst til å sleppe laus en streik som kunne ødelegge hele saka.»* [20]. Krafta så de som et trumfkort som ikke kunne brukes før de var helt pressa opp mot veggen. Det ville være en alvorlig aksjon å sette i verk som *«måtte hatt en atskillig kraftigere oppbacking enn fra oss her inne.»* Leve Tyssedal og andre foreninger i Odda mente tida var inne for å bruke krafta. Moldøen sier at de fikk pressa avdeling 44 til vedtak, men at avdeling 44 snudde igjen seinere pga. konfrontasjonen med bedriftsledelsen og signala fra industrikomitéen. De andre foreningene vurderte det da slik at det ikke lenger var grunnlag for å bruke krafta som kampmiddel fordi det måtte være brei enighet om å gå til dette skrittet, skulle en ha sjanse til å vinne fram [21].

Organisatorisk splittelse

Splittelsen ga seg også uttrykk i at styret i avdeling 44 etter stortingsbehandlinga i juni 1982 mente aluminiumsverket var tapt og hadde gått inn for et ilmenittverk. De så seg nødt til å jobbe for det, men krevde fremdeles 262 arbeidsplasser. Gikk de mot, var de redd for å miste alt. Leve Tyssedal mente de nå måtte stå på videre, organisere en støttebevegelse og fortsette arbeidet for aluminium. Dette så

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

de som eneste mulighet for å innfri kravet om 262 arbeidsplasser. Ilmenittverket mente de aldri var tenkt realisert.

Organisatorisk blei det også lagt opp til splittelse ved at mange av de permitterte og alle de oppsagte mista medlemskapet sitt i avdeling 44. Alle de som var på veitiltak, blei overført til Arbeidsmannsforbundet. Under diskusjoner i styret om kontakten med de permitterte og oppsagte stilte de fleste seg tvilende til et forslag fra Moldøen om å organisere dem som var på veiarbeid i en klubb under avdeling 44. Saka blei oversendt LOs distriktskontor i Bergen som sendte den over til Arbeidsmannsforbundet. Arbeidsmannsforbundet krevde så disse medlemmene overført til seg fra 1. januar 1983. Det eneste man kom fram til var at formannen i avdeling 44 skulle være å treffe på kontoret en time i uka om ettermiddagen så de permitterte og oppsagte kunne holde kontakt med foreninga. Striden kulminerte på årsmøtet i avdeling 44 8. februar 1983 der Albertsen gjorde det klart at de av de permitterte og oppsagte som tilhørte andre foreninger **ikke** hadde forslags- og stemmerett. Det endte med at Moldøen forlot møtet. Han var ikke orientert om dette på forhånd. 42 stemmeberettiga var til stede på årsmøtet som bestemte å holde orienteringsmøter for dem som var overført til andre foreninger om saker av betydning for sysselsettinga og framdriften av anlegget. Flere i foreningsstyret blei gjenvalgt, mens Moldøen som var blant de oppsagte, nå var ute.

Denne holdninga til organisasjonsspørsmålet for de permitterte og oppsagte er forunderlig. Det mest logiske ville jo vært å fortsette i avdeling 44 ettersom flest mulig skulle tilbake på den nye arbeidsplassen. Det måtte nettopp være viktig å holde sammen og være organisert i samme forening — vise sin styrke i den kampen de sto midt oppi. Det var nå 145 personer igjen på DNN som under aluminiumsproduksjonen hadde sysselsatt om lag 400. Av de 145 var hele 60 funksjonærer, 50 fagarbeidere og bare 35 ufaglærte. Pr. 31.12.80 hadde avdeling 44 hatt 345 medlemmer, pr. 1.1.83 271. På det minste var medlemstallet helt nede i 120. Det er jo også noe underlig at bare de veisysselsatte blei nekta medlemskap i avdeling 44. F. eks. sto de som var i jobb ved A/S Tyssefaldene fremdeles i avdeling 44. Tysso Elektrikerforening krevde dem ikke overført til seg, men så det som naturlig at de beholdt medlemskapet sitt i avdeling 44 ettersom de skulle tilbake dit.

På årsmøtet blei det også reist kritikk mot styret for behandlinga av oppsigelsene ut fra at ansiennitetsprinsippet ikke fullt ut var fulgt. Styret mente de hadde holdt på ansiennitet og at de oppsagte sjøl eventuelt skulle ha anka. Dette blei vedtatt tatt opp med forbundet som anbefalte foreninga å ikke forfølge saka. Styret oppsummerte 25. februar at dersom de forfulgte saka, ville to av de kvinnelige ansatte bli pressa til å slutte ved bedriften, og de ville tape ytterligere to arbeidsplasser. De to ville mest sannsynlig ikke få utbetalt ledighetstrygd, het det. Bedriften ville ikke ha noe erstatningsansvar etter Arbeidsmiljøloven overfor de to. Et eventuelt erstatningskrav ville i så fall bli pådømt avdeling 44, var den noe oppsiktsvekkende vurderinga.

På en måte var nå avdeling 44 blitt foreninga for dem som var sikra jobb på den nye bedriften, mens Leve Tyssedal var blitt foreninga for de permitterte og oppsagte og alle som ville engasjere seg. Synnøve Meland forklarer: *«Vi ville kjempe til siste nikk»*. Det var mulig fagforeninga så at et ilmenittverk ville komme før Leve Tyssedal, men så var det også slik at *«Vi hadde verre for å godta det. (...) Leve Tyssedal prøvde å jobbe for hele folkets interesser, å få hele folket med på en folkeaksjon. (...) Uten Leve Tyssedal ville vi ikke fått folket så fullt med — Leve Tyssedal var egentlig hele folket.»* [22)]

Det blei en tøff vinter for tyssedølingene. Først gikk de permitterte og oppsagte ledige i et par måneder, så fikk flesteparten midlertidig jobb på veianlegg. Etter presset fra lokalsamfunnet, var det blitt stilt midler til slik ekstraordinær sysselsetting. Noen gikk på arbeidsmarkedskurs i perioder. På tross av splittelsen, arbeidsløsheten og usikkerheten for framtida makta Leve Tyssedal å gjennomføre planene om å lage revy. Det hjalp på humøret oppi alle problema. Folk fikk bevist for seg sjøl at vi vil, vi kan, vi skal kjempe for dalen vår. Det lå gjemt mangt et diktertalent blant folk. Her noen eksempler:

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

REVY-SANGEN

Kjære venner la oss se
litt på Tyssedal.
Den kan synes trist og grå
kanskje også smal.
Men vi samles likevel
til en kraftig, frisk appell.
Slutt opp om dalen vår
i mange, mange år!

Ref: Vi har rett til å protestere
Vi vil kjempe for hjemmet vårt.
Kjærlighet og energi
det kan Tyssedal oss gi
så vær med og slipp kreftene fri

Opp gjennom mange år
har vi jobba trutt
Ingen hadde noen gang
trodd at det tok slutt
Men vi gir oss ikke nå
hverken store eller små
Slutt opp om dalen vår
i mange, mange år!

Ref. Ja, vi spør oss likevel
hvordan skal det gå?
Skal det bli et trist farvel
til kjære dalen vår?
Skal vi være her og slåss
alle vanskene til tross.
Slutt opp om dalen vår
i mange, mange år!

Ref.

Tekst: Marta Nikolaisen

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

REGJERINGSPRESANGEN

De rev det gamle verket da vi ga dem klarsignal.
Nå skal det bygges nytt og vi vil skaffe kapital.
Og 140 karer kan få gå av med pensjon,
vi rasjonaliserer for å øke produksjon.

Det vil de sikkert ha,
aluminium er så bra,
da vil 260 tyssedølinger bli gla'.

Men aluminium er det kanskje ikke lurt å satse på.
Det blir for dyrt å bygge og det sluker GWH.
Vi flytter heller noen og permitterer litt,
så bygger vi et verk som produserer ilmenitt.

Det vil de sikkert ha,
for ilmenitt er så bra,
og da vil 170 tyssedølinger bli gla'.

Men kanskje er det ingen som vil kjøpe ilmenitt,
og kanskje blir det støy og bråk og meget støv og skitt.
Vi selger heller kraften, den blir god for ÅSV,
så bygger vi et sykkelverksted, alle trenger det.

Det vil de sikkert ha,
for sykler er så bra,
og da vil 64 tyssedølinger bli gla'.

Men skal det drives lønnsomt nu i denne hårde tid,
da trenges det maskiner og det krever energi.
Nei, da vil vi heller satse på et digert gartneri,
så bygger vi et drivhus til å dyrke blomster i.

Det vil de sikkert ha,
for blomster er så bra,
og da vil 28 tyssedølinger bli gla'.

Men det blir ingen billig sak å dyrke blomst og bær,
så må det varmes opp om det skal tåle vintervær.
Men nå har vi funnet løsningen og gjett hva de skal få?
En pølsebod med primus til å varme pølser på.

Det vil de sikkert ha,
for pølser er så bra,
og vi har gjort vår plikt og gjort en tyssedøling gla'.

Tekst: Gudrun Lægreid

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Tvil til ilmenittprosjektet

21. januar kunne Aftenposten melde at ilmenittverket ville bli 130 millioner kroner dyrere enn sist antatt. I faste 1983-priser ville det komme på 900 millioner, i løpende priser på 1,2 milliarder kroner. Lønnsomheten ville bli rimelig god. Ei internrente på 20% var bra, uttalte statssekretær Ingebrigtsen. Verket ville gi 200 arbeidsplasser. En proposisjon ville foreligge tidlig i vårsesjonen slik at behandling og bevilgning til prosjektet kunne skje før sommerferien. DNNs styre og bedriftsforsamling hadde nettopp enstemmig anbefalt et ilmenittverk reist.

Men 19. mars slapp Dagbladet ei bombe: *«Tommelen ned for regjeringens flaggsak. Gøthe-utvalget går mot Tyssedal-planene.»* Industridepartementet var ikke villig til å kommentere lekkasjen. Innstillinga fra Gøthe-utvalget var fortrolig. Utvalget reiste tvil om markeds- og miljøforhold i ilmenittprosjektet. De hadde vurdert økonomien i sjølve ilmenittprosjektet isolert, uten å legge til grunn betydninga av DNNs kraftinntekter. Den oppnevnte prosjektgruppa hadde anslått internrenta til 19,3% iberegna kraftsalget, mens den var 12% i sjølve ilmenittprosjektet. I beste fall ville internrenta bli 20,6% og i verste fall bare 8,6% (dersom produkta bare fikk 5% prisøkning). Det var derfor klart at en *«forsvarlig»* økonomi i prosjektet var avhengig av kraftinntektene og at det lå et betydelig risikomoment i markedssituasjonen og prisutviklinga på produkta, mente Gøthe-utvalget. Prisforutsetningene for slagg og råjern betrakta de som optimistiske og ikke sannsynliggjort. Etter utvalgets beregning ville følgelig internrenta komme helt ned i 2% målt i løpende kroner og i -5,6% i faste kroner! De konkluderte derfor med at *«Lønnsomheten i prosjektet er så svak at prosjektet vurdert som et industriprosjekt ikke burde realiseres.»* [23)]

Gøthe-utvalget ville, som for aluminumsprosjektet, legge til grunn en annen beregningsmåte for kraftinntektene som ville redusere disse vesentlig i forhold til prosjektstudien. (Rett til inntekt fra 167 millioner kwt egenkraft og ikke 359 pga. hjemfall av deler av krafta i 1984. Selskapet kunne ikke regne med lempninger i prisen på hjemfallskrafta.) Dette ville utgjøre 25 millioner kroner pr. år i tapte kraftinntekter og ville svekke DNNs egenfinansieringsevne.

Diskusjonen om grunnlaget for strømprisen i både aluminiums- og ilmenittprosjektet viste viktige motsetninger. Staten var som sagt på mange måter interessert i å tjene mest mulig penger på krafta. Reint bedriftsøkonomisk ville det gi mest profitt å selge all Tyssedal-krafta til statskraftpris. Det var imidlertid politisk umulig. Da sto en jo uten realistiske sysselsettingsmuligheter for folk i Tyssedal og måtte trekke inn de samfunnsmessige kostnadene ved flytting, arbeidsløshet, etc. Men den slags favner ikke internrenteberegninger inn. Ilmenittalternativet ville gi en relativt lavere profitt, men salg av en stor del av krafta gjorde likevel prosjektet mer profitabelt enn aluminiumsprosjektet som ville binde all krafta til Tyssedal. Men var det godt nok? Embetsverket mente altså nei.

En fraksjon av kapitaleierne ville også at privilegiene til en annen fraksjon (store deler av den kraftkrevende industrien) skulle fjernes. Det blei anledning til å slåss om dette ettersom mer og mer av strømmen kom på norske hender (jmf. hjemkjøpet av ÅSV og DNN). Priseksplosjonen på energi tilspissa motsetningene enda mer. Tilbakeslaget i økonomien skjerpa dessuten konkurransen og økte fordelene for dem som hadde «subsidiert» kraft. Billig kraft er og har vært en viktig lokaliseringsfaktor for industri i Norge. I et skjerpa økonomisk klima er kraftprisen også av betydning for å opprettholde mange ensidige industristeder i landet vårt. Derfor velger mange lokalsamfunn som er ramma av denne trusselen — og det blir de nødt til — å støtte den delen av kapitaleierne som vil ha lave kraftpriser. Støtter de dem som vil ha en høyere pris, vil det føre til enda færre arbeidsplasser, iallfall i utkantstrøk. Men for staten kan denne prispolitikken være et nyttig virkemiddel i omstillingspolitikken. Dyrere kraft vil gjøre det lettere å legge ned «ulønnsomme» bedrifter og lokalsamfunn og påskynde omstillinga av det norske næringslivet. I Tyssedals tilfelle var også begge kapitalfraksjoner ute etter å føre krafta ut av Tyssedal.

I tillegg pekte Gøthe-utvalget på at miljøvernmyndighetene var usikre på om de skisserte utslippa fra et ilmenittverk ville kunne foregå med akseptable miljøkonsekvenser. Anslaga over utslipp i den tidligere proposisjonen og meldinga hadde vært altfor små. Det var nå snakk om utslipp av 55 kg støv og 30 kg svoveldioksyd (redusert fra 130 kg uten tiltak) til lufta pr. time. Avfallsmengden var angitt til ca. 45.000 tonn pr. år. Dette avfallet ville inneholde element av tungmetall. Det var uvisst om det var miljømessig forsvarlig å deponere dette i sjøen. Det var derfor uheldig å ta standpunkt til prosjektet før alle

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

sider ved utslippssøknaden var behandla. Men det var altså tyst om detaljene i disse vurderingene for offentligheten.

29. april uttalte så industriminister Bratz til Aftenposten at regjeringa ville utsette ilmenittprosjektet. Internasjonal ekspertise skulle vurdere lønnsomheten ettersom vurderingene fra prosjektgruppa og Gøthe-utvalget sprikte så. Regjeringa ville unngå en ny industriskandale.

På nytt samla lokal kamp for aluminium

Styret i avdeling 44 hadde reagert på nyheten i Dagbladet med å uttale: *«Vi krever at dersom Stortinget ikke vil gi ilmenittprosjektet de nødvendige betingelser til at det kan realiseres, skal moderniseringen av aluminiumverket gjennomføres.»* [24]

Avdelingsstyret svarte i ei pressemelding samme dag som utsettelsen var annonsert at de tolka dette utspillet slik at ilmenittprosjektet ikke ville bli realisert. Det ville bety nedlegging av Tyssedal. De krevde derfor aluminiumsplanene opp igjen i Storting og regjering og realisert i Tyssedal. De krevde at Kristelig Folkeparti og Senterpartiet sto på løfta som var gitt under stortingsdebatten året før. Styret bestemte også å sende Helge Fedje og John Andersson til Oslo for å kontakte forbundet, industrikomitéen og mellompartia på Stortinget. Også bedriftsledelsen reagerte på utspillet fra regjeringa som de så på som mistillit [25]. 30. april bestemte så foreningsstyret enstemmig å gå til politisk streik i to timer 6. mai, den dagen meldinga om en utsettelse av beslutninga for Tyssedal skulle legges fram for Stortinget. I ei ny pressemelding gjorde de klart at det var en protest mot regjeringas behandling og trenering av Tyssedal-saka og ba om støtte fra andre fagforeninger og forbund. Dessuten regna de med oppfølging av støtta fra LO og NKIF.

Nok en gang var lokalsamfunnet rysta i grunnvollene. Regjeringa stilte sjøl spørsmål ved ilmenitt, men den ville likevel ikke gi dem aluminium. Folk sto med trusselen om arbeidsløshet og nedlegging av samfunnet hengende over hodet. Hvor lenge skulle de holdes i ånde med midlertidige sysselsettingstiltak og arbeidsmarkedskurs? Skulle de seigpines med utsettelser og utredninger til det ikke var noe igjen av Tyssedal?

1. mai blei hele programmet lagt om i Tyssedal ut fra den nye vendinga i Tyssedal-saka. Hovedparola blei *«Regjeringen sviker Tyssedal — bygg aluminiumsverk nå»*. Underparoler var: *«Støtt de oppsagte ved DNN - innfri løftene om 262 arbeidsplasser»*, *«DNN trekk tilbake oppsigelsene fra leilighetene»*, *«Slemmestad, Sydvaranger og Tyssedal samme sak: Kamp mot kapitalismen»* og *«Ungdom kjemp for Tyssedals fremtid»*. Talerne var Olaf Albertsen, Bjørn Seim og Nils Moldøen, formennene i avdeling 44, Tysso Elektrikerforening og Leve Tyssedal, alle foreningene som jobba med Tyssedal-saka i dalen. Om lag 300 gikk i toget (nesten 1/3 av dalens innbyggere), og langt flere hørte talene. I Odda gikk ca. 1000 under samme hovedparole. Olaf Albertsen kalte det siste utspillet fra regjeringa *«svik med beregning»* og gjorde det klart at målet og krava nå var de samme som ett år tidligere: Vedtak om et aluminumsverk før sommerferien og kraftinntektene til sysselsetting så 262 kunne holdes i arbeid. Nils Moldøen minte om at de hadde en dal å tape og et aluminiumsverk å vinne og oppfordra folk til å stå på for full kraft fordi bare den kampen folk sjøl satte i gang kunne redde lokalsamfunnet. Bjørn Seim understreka at de ikke måtte la politikerne sette andre trua industristeder opp mot Tyssedal og at bare en enhetlig og kraftig kamp kunne redde de ensidige industristedene. Han minte også om at det var på tide at LO-ledelsen støtta i handling, ikke bare i ord. Talerne pekte på at Tyssedal var lansert som prøvestein for den nye industripolitikken til regjeringa. Samtidig var Tyssedal-kampen blitt et symbol for andre utsatte industrisamfunn som ikke kunne gi maksimalprofitt, som Sulitjelma, Kirkenes og Slemmestad.

På nytt samla folk seg mot trusselen mot lokalsamfunnet sitt. De kunne igjen enes i kravet om et nytt aluminiumsverk. Og de solidariserte seg med andre utsatte samfunn. Presten i Tyssedal gikk i 1. mai-toget. Han uttalte at det 8. budet også gjaldt for politikere og mente lokalsamfunnet ikke kunne tåle flere utsettelser fordi de menneskelige belastningene alt var store etter 10 års venting. Han forberedte en solidaritetsgudstjeneste i Tyssedal der budskapet var at det var Guds vilje at menneskene i Tyssedal skulle ha et arbeid.

Styret i Odda og Omland faglige Samorganisasjon oppfordra hele befolkninga i Odda og Tyssedal til å slutte opp om den politiske streiken 6. mai. De ba også LO om å gi si støtte og andre fagorganiserte

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Under den politiske streiken i Odda 6. mai 1983, da regjeringa la fram den nye utsettelsesmeldinga for Tyssedal. Arthur Søfteland, Arve Eriksen, Nils Moldøen, Frank Søfteland og Øystein Fedje var forsangere.
Foto: Kjell Folkvord, Klassekampen

Terje Kollbotn, tillitsvalgt for de veisysselsatte Nitrid-arbeiderne i Odda Vegarbeidarblubb, på talerstolen 6. mai. Han lanserte tanken om en ny Oslo-tur.
Foto: Johan Brun, Dagbladet

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

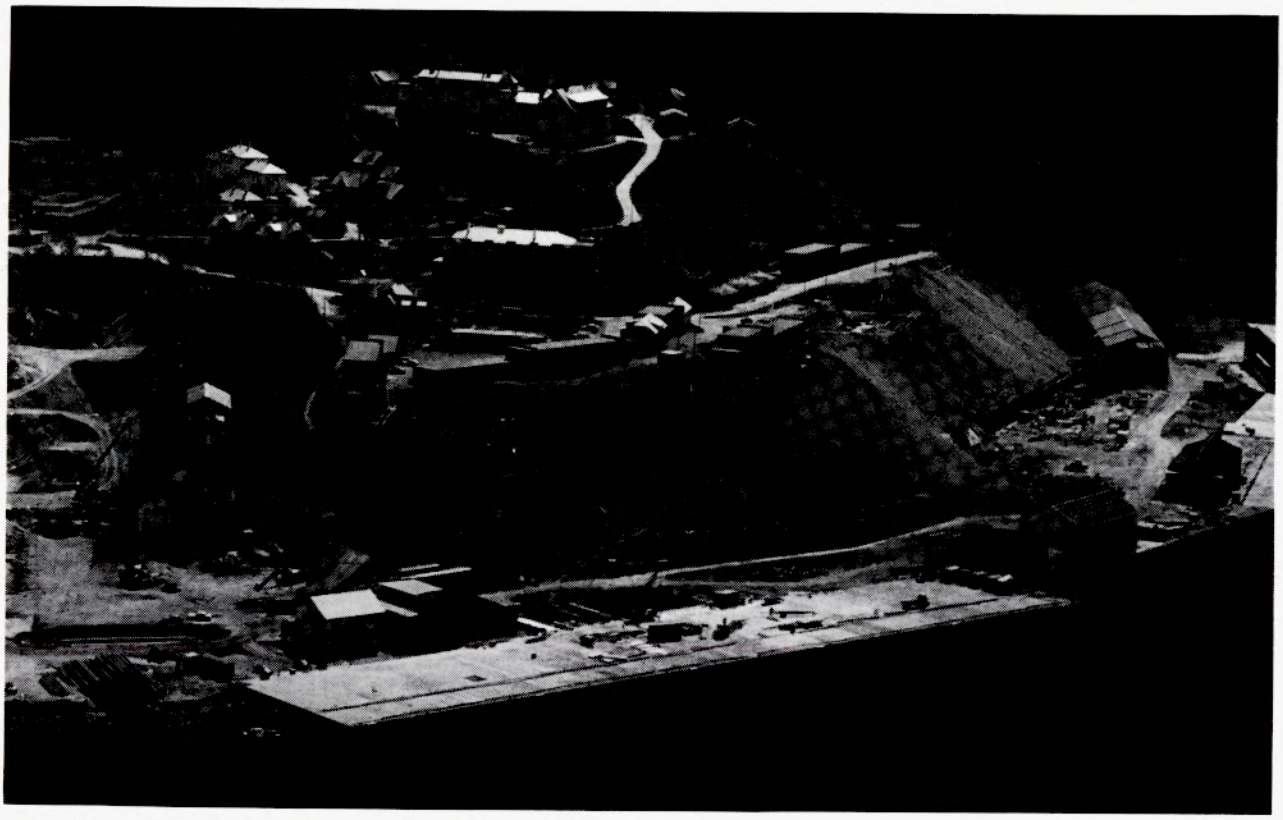

Industriområdet til Nitriden i Tyssedal i mai 1983.
Med den ferdige dypvannskaia til aluminiumsfabrikken til om lag 160 millioner kroner.
Foto: Knut Strand, Bergens Tidende

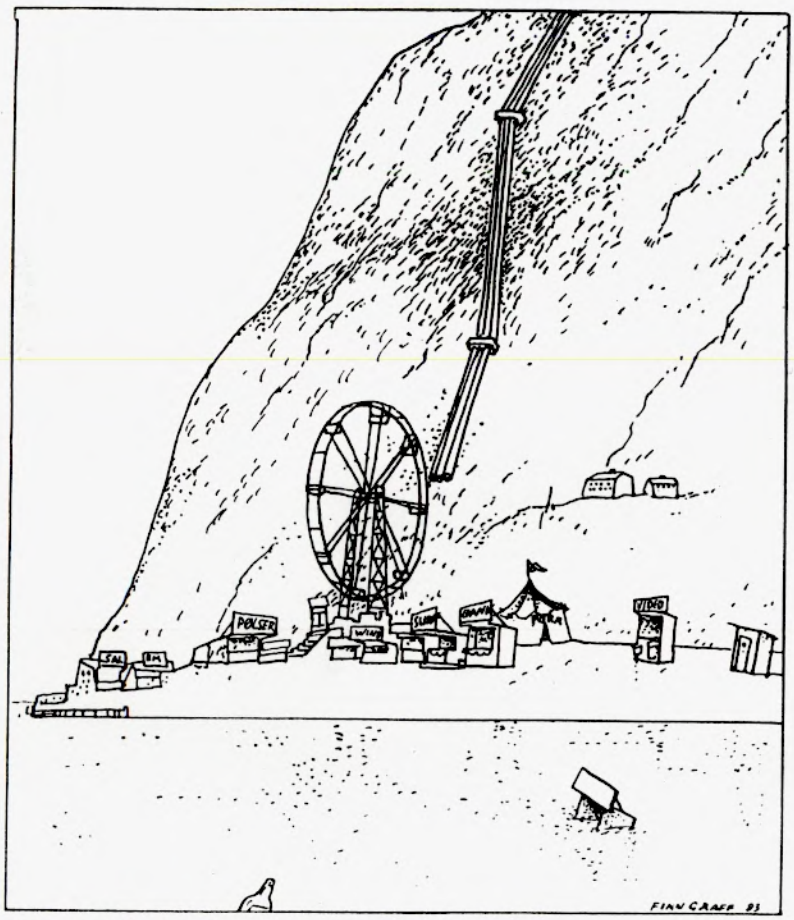

Finn Graff, Arbeiderbladet

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

om å slutte opp [26]. Funksjonærutvalget ved DNN uttalte at de så med stor mistillit på Industridepartementets behandling av saka dersom prosjektet blei ytterligere utsatt eller forkasta. I så fall ville det eneste alternativet være å ta fram aluminumsprosjektet igjen, mente også de.

Ei enstemmig bedriftsforsamling uttalte 4. mai: *«Ilmenittprosjektet må fremmes for Stortinget til endelig vedtak i vårsesjonen 1983. Dersom dette ikke skjer, vil Bedriftsforsamlingen kreve at planene om et aluminiumsverk, jfr. Stortingets enstemmige vedtak av 29.5.1981, snarest blir realisert. Bedriftsforsamlingen har alltid ment — og mener fremdeles — at aluminiumsprosjektet vil være det beste.»*

Også formannskapet i Odda kommune møttes denne dagen og uttalte at de var sjokkert over industriministerens utspill. *«Den vending saken nå har tatt, går på den politiske troverdighet løs. (...) Odda kommunestyre vil ikke unnlate å peke på at den menneskelige belastning, for de som denne saken berører, nå har nådd grensen for hva man kan tolerere.»* De krevde ei realitetsbehandling av aluminiumsplanene og vedtak i Stortinget i vårsesjonen. *«Alt annet vil være politisk umoralsk og fullstendig ødeleggende for lokalsamfunnet Tyssedal.»* Det blei igjen vedtatt å opprette DNN-utvalget til å ta seg av saka, samt å opprette et lite politisk utvalg med Stensland (DNA), Andersson (SV) og Vethe (KrF) som medlemmer. Ordføreren dro straks etter til Oslo for å undersøke muligheten for på nytt å få opp aluminiumsprosjektet. Kommunestyret slutta seg til formannskapets uttalelse. Bare Høyre i Odda gikk inn for ilmenitt. Et tilleggsforslag fra RV om sivil ulydighet (nedlegging av kommunale verv og skattestreik) dersom aluminiumsverket ikke blei vedtatt i vårsesjonen, fikk 9 av 41 stemmer. Hele Odda var i harnisk, observerte Aftenposten.

Leve Tyssedal sendte telegram og inviterte representanter fra mellompartia til et folkemøte i Tyssedal. Avdeling 44 og kommunen sendte en delegasjon til Oslo for å gjøre et framstøt overfor Kristelig Folkepartis leder, Kjell Magne Bondevik. Alt 30. april hadde nemlig Bratz trekt inn problema med ei eventuell samarbeidsregjering dersom mellompartia skulle gå inn for å felle regjeringa på Tyssedal-saka. Og det skulle ende slik at i den nærmeste tida fram til stortingsbehandlinga var det regjeringsspørsmålet som blei stående i fokus i media på riksplan.

4. mai gjorde medlemsmøtet i avdeling 44 enstemmig vedtak med krav om realitetsbehandling av aluminiumsplanene i vårsesjonen. De så regjeringas siste utspill som rein trenering og et bestillingsverk. *«Det vil ikke bli forstått om mellompartiene går inn i en politisk hestehandel med regjeringen. Vi krever nå at Kristelig Folkeparti og Senterpartiet står på sine løfter som ble gitt under stortingsdebatten 7/6-82.»*

Regjeringas nye motangrep: Ny utsettelse og usikkerhet for Tyssedal

Regjeringa la fram den nye utsettelsesmeldinga for Tyssedal 6. mai [27]. Departementet var *«kommet til at ilmenittprosjektet nå har en svakere lønnsomhet, og at det er oppstått usikkerhet om de beregninger som ble lagt til grunn i St.meld. nr. 95. Det er i tillegg reist såpass sterk tvil om hvilke forutsetninger som bør legges til grunn på områder som er sentrale for økonomien i prosjektet, at det bør foretas nærmere analyser før det kan treffes vedtak om prosjektet bør gjennomføres. Det foreslås at de fremlagte prosjektplaner for et ilmenittverk bør gjennomgås av en internasjonal konsulent.»* Departementet håpa denne vurderinga kunne gjennomføres innen utgangen av september så Stortinget kunne behandle saka i høstsesjonen. Imens skulle DNN videreføre planlegginga, men ikke inngå kontrakter før endelig avgjørelse i Stortinget.

Mellom DNN og Titania var det tenkt inngått en samarbeidsavtale om salg og markedsføring av titanslagg. Elkem skulle være salgsagent for spesialråjernet. Det var ikke lagt opp til et mer forpliktende samarbeid mht. risikodeling. Gøthe-utvalget hadde understreka at en mer forpliktende avtale ville ha styrka prosjektets finansieringsmuligheter. Markedsvurderinga for titanslagg var ikke revurdert etter 30. april 1982. Det går fram av proposisjonen at NL Industries, eierne av Titania, hadde henvendt seg til departementet 4. mai og støtta avgjørelsen om å la en internasjonal konsulent gjennomgå prosjektet. Dersom denne var positiv, ville NL Industries vurdere en eierdeltakelse på 20%. Av tidsskriftet Industrial Minerals for mai 1983 går det fram at kapasitetsutnyttelsen i industrien var lav på denne tida fordi titandioksyd-markedet sto overfor stort tilbud og lave priser. Men tidsskriftet forventa at etterspørselen ville overstige tilbudet mot utgangen av året.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Gøthe-utvalget hadde pekt på at i et marked med få tilbydere og kjøpere var det krevende å oppnå markedsandeler. Både prisprognosene for slagg og råjern blei vurdert som for optimistiske. Det var klart at planene for et ilmenittverk i Norge blei fulgt med argusblikk av QIT som hadde et markedsmonopol som nå ville brytes. En nordmann i QIT-ledelsen fulgte debatten i aviser og ved besøk i landet. Når det gjaldt innvendinga om at produktet ikke ville egne seg for klorprosessen, som mer og mer tok over for sulfatprosessen, opplyste meldinga at SINTEF hadde skissert et forskningsprosjekt for oppgradering av norsk ilmenitt så den ville egne seg også for klorprosessen (ved videreforedling til såkalt rutil).

Det var nå reist mye tvil om ilmenittprosjektet. Hvorfor trakk så ikke regjeringa fram igjen aluminiumsprosjektet? Den hevda i stedet at konklusjonene den hadde lagt fram i Stortingsproposisjon 76 fortsatt var gjeldende. At det i den siste tida var skjedd ei positiv prisutvikling for aluminium, *«gir ikke grunnlag for en revurdering av de langsiktige vurderinger som ble lagt til grunn i St.prp. nr. 76.»*

Aluminiumsprisene hadde nemlig steget mellom 40 og 50% i løpet av de fire første månedene i 1983. Departementet hadde foretatt ei revidert lønnsomhetsberegning av aluminiumsprosjektet. Den viste at de totale investeringene ville komme på 1,7 milliarder i løpende kroner, mot ilmenittverkets 1,260 (men da var grunnlagsinvesteringer på 150 millioner holdt utafor her). Aluminumsprisen var satt til 8.500 kroner pr. tonn. Internrenta ville da bli på om lag 11%. Da det nå ikke var aktuelt lenger å bygge en masse-/anodefabrikk, ville investeringene gå ned med 150 millioner kroner og driftskostnadene øke. Dette skulle i følge departementets beregninger redusere internrenta til 8%.

ÅSVs vurdering av det oppdaterte aluminiumsprosjektet var ikke like negativ. Men det sto det ingenting om i meldinga. Det var industrikomitéen som seinere trakk fram dette. ÅSV la til grunn en aluminiumspris på 10.500 kroner pr. tonn. Investeringa var beregna til 1,570 milliarder kroner og internrenta til 17,6%! Men ettersom det alt var investert 137 millioner i Tyssedal, ville det relevante sammenligningsgrunnlaget være ei internrente på 19,9%. For øvrig sa ÅSV seg fremdeles interessert i ei realisering av prosjektet.

I likhet med ilmenittprosjektet var også aluminiumsprosjektet meget følsomt for prisendringer, understreka denne meldinga. Og et verk med marginal lønnsomhet ville være spesielt hardt utsatt i lavkonjunkturperioder. Videre trakk meldinga fram at *«Det utgjør en vesentlig forskjell mellom aluminiumprosjektet og ilmenittprosjektet at ilmenittprosjektet vil legge beslag på langt mindre kraft.»* Det regjeringa var mest opptatt av å få til, var å frigjøre kraft. Ilmenittprosjektet fristilte 520 millioner kWt i året, *«en betydelig styrkelse for den nasjonale kraftforsyning»* som var verdt vel 1 milliard kroner (kostnad ved utbygging av tilsvarende ny kraft)! Mens hele kraftressursen til DNN, 850 millioner kWt, var verd 1,7 milliarder...

Og det regjeringa helst så var at disse ressursene **ikke** blei brukt i Tyssedal. Den trakk på nytt fram ei alternativ løsning for Tyssedal, det mystiske udefinerte som hadde vært utreda i årevis: *«Hvis man får en industriell og sysselsettingsmessig løsning for Tyssedal og Odda kommune som ikke binder opp disse store kraftmengdene, men i stedet frigjør ressursene for annen bruk, vil de i så fall også representere økonomiske inntekter, som på sin side kan settes inn i skapningen av nye arbeidsplasser i lokalsamfunnet.»*

Tyssedal og Buvik-utvalgets innstilling

Hele denne vurderinga var i samsvar med innstillinga fra det såkalte Buvik-utvalget om «Ensidige industristeder, NOU 1983:10», som var lagt fram 9. mars 1983 (se side 99). 104 plasser i Norge var kalt ensidige industristeder. Til sammen bodde det 220.000 mennesker i disse samfunna. Utredninga tok til orde for lønnsomhet og nødvendigheten av omstilling slik at behovet for støtte til hjørnesteinsbedrifter kunne reduseres. Staten hadde bevilga 2,3 milliarder kroner til statsselskapa i 1982. 86% av dette var gått til selskap på ensidige industristeder. Utvalget hadde understreka at det var vanskelig å gjennomføre den ønska omstillinga uten en reduksjon i sysselsettinga og økt fraflytting fra disse plassene. Den store omleggingа i norsk industripolitikk kom i 1977/78 da motkonjunkturpolitikken blei forlatt. Den økonomiske nedgangsperioden hadde vist seg å bli langvarig. De statlige tilskudda til enkelte kriseramma bedrifter sikra ikke høyest mulig profitt på sikt — som forutsatt. Derfor gikk staten over til en annen økonomisk politikk der de sterkestes rett skulle gjelde. I 1983 — med Buvik-utvalgets instilling — nåd-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

de denne omlegginga et kvalitativt mer offensivt nivå. Det dreide seg nå om en samla plan for rasering av ensidige industristeder som ikke ga maksimal profitt.

Krava som skulle stilles til bedrifter som søkte støtte til omstilling var:

1) *«En plan for nedtrapping/omstilling til virksomhet som vil gi lønnsom drift legges frem for godkjenning av det sentrale organ som administrerer bevilgningen.*
2) *Bedriften legger fram en plan som viser hvordan ledelse og ansatte skal medvirke til å lette omstillingen. En slik plan må inneholde en avtale mellom bedrift og alle grupper ansatte om styring av lønnsutviklingen, styrking av produktiviteten, kapitaluttak m.v.»*

Men bedriftene sjøl skulle ha hovedansvaret for omlegging til lønnsom drift. Statlig støtte skulle i større utstrekning brukes til å fremme omstilling av produksjonen ved hjørnesteinsbedriften til virksomhet som ville gi lønnsom drift på sikt og til å stimulere til nyetableringer og tiltaksarbeid på industristedet i kommunen. Buvik-utvalget hevda at det hittil hadde vært et *«ugunstig foretakerklima»* på de ensidige industristedene, nå skulle det satses på å skape et *«positivt foretakerklima»*. Men hva skulle det omstilles til? Det var et uløst problem som kunne ende med nedlegging: *«På særlig isolerte industristeder vil det i spesielle situasjoner kunne være aktuelt å nedbygge hele lokalsamfunnet. Slike situasjoner kan i første rekke tenkes å oppstå på steder hvor hele ressursgrunnlaget for den stedbundne virksomheten faller bort og det ikke er mulig å skaffe ny virksomhet. I slike situasjoner mener utvalget at staten må kunne tilby innbyggerne på stedet en rimelig kompensasjon ved flytting fra stedet.»* [28]

Disse dystre signala for utkant-Norge kom fra et bredt sammensatt utvalg der LO, NAF, DNA, Høyre og statlige embetsmenn var med. Snart var utredninga også offisiell politikk for regjeringa. I Tyssedal-meldinga hevda regjeringa i tråd med disse vurderingene: *«Regjeringen må imidlertid understreke at sysselsettingstilbudet til dette ene lokalsamfunnet ikke kan løses til en hvilken som helst pris i form av ressursinnsats og risiko for nye belastninger i framtiden. Selv om sentrale myndigheter er innstilt på å yte en spesiell innsats for Tyssedal og Odda kommune, må den ikke få en karakter som virker urimelig i forhold til det man makter å gjøre for andre ensidige og isolerte samfunn, som i den nåværende vanskelige situasjon for industrien kan være enda sterkere utsatt.»* Tyssedal blei satt opp mot andre lokalsamfunn. Regjeringa ønska seg vekk fra sysselsettingsgarantien.

Regjeringa hadde funnet det naturlig å se situasjonen ved DNN i sammenheng med *«den generelle situasjonen på statsselskapssektoren»* og minte i meldinga om Tofte/Emden-skandalene som hadde gitt staten et samla tap på 1,5 milliarder kroner. En gjennomgang av langtidsplanlegginga i ÅSV og Raufoss Ammunisjonsfabrikker (RA) hadde bl.a. vist at A/S Fjellstrand Aluminium Yachts, der ÅSV eide 45% av aksjene, kunne tenkes å legge en del av sin produksjon til Tyssedal og eventuelt beskjeftige ca. 40 personer fra høsten 1984. Det skulle også være mulig med et samarbeid mellom ÅSV, RA og DNN om videreforedling, f.eks. produksjon av bildeler. Regjeringa ville også drøfte med Kongsberg Våpenfabrikk om det fantes muligheter for ny produksjon ved Odda-bedriften. Samla skulle disse alternativa gi det samme antall arbeidsplasser som et ilmenittverk ville gitt, ca. 200 altså.

Av andre statsselskap hadde Norsk Jernverk uttrykt interesse for å vurdere et ilmenittverk i Mo, hvis det ikke blei noe av disse planene i Tyssedal. Investeringsmessig syntes et ilmenittverk i Mo å komme gunstigere ut enn i Tyssedal, slik departementet nå vurderte det. Visstnok skal ilmenittsmelting ha kommet opp som en mulighet for Norsk Jernverk da alternativ supplerende virksomhet blei diskutert rundt 1979-80. Jernverket hadde stor ovnskapasitet og kraft, men den gang hadde et slikt alternativ vært fjernt for bedriften. I 1983 hadde selskapet altså endra syn.

I meldinga sa også regjeringa klart fra at den mente ÅSVs egne ombyggings- og utvidelsesplaner sto i veien for et aluminiumsverk i Tyssedal. Den nye kapasiteten ved ÅSV ville bli på 90.000 årstonn og behovet for ny kraft på 940 millioner kWt. Investeringene pr. årstonn her skulle ligge i området 11.000 - 18.000 kroner mot Tyssedals ca. 22.000 kroner. Dessuten ville ÅSVs planer kreve ubetydelig tilleggsbemanning. Risikoen for den statlige kapitalinnsatsen ville også bli mindre. Det var opplagt at fortjenesten ville bli høyere ved utvidelser ved de eksisterende verka. ÅSVs beregninger viste også ei internrente i egne prosjekt på hele 30,1%, dersom ÅSV fikk DNN-krafta til samme pris som DNN, og ei internrente på 23,4% dersom ÅSV måtte betale prisen for ny kraft (også det i overkant av den bedriftsøkonomiske avkastninga på ei aluminiumsinvestering i Tyssedal).

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Regjeringa ga i meldinga uttrykk for at den ville avhjelpe de problema en utsettelse kunne føre til for Tyssedal med sysselsettingstiltak og sette i gang et prosjekt for å sikre og utvikle mer variert industri i Odda. Kostnadsramma for prosjektet skulle være 4-5 millioner over en 3-årsperiode. Et forprosjekt, utført av Utviklingsselskapet for næringsliv på Vestlandet høsten 1982, hadde vist *«at det i Odda er betydelige muligheter for utvikling av et mer allsidig næringsliv»*. Siviløkonom Smedal hadde konkludert med at bare ved 5 mulige nyetableringer han var i kontakt med, kunne det være utsikt til 30-40 nye arbeidsplasser etter et par år [29].

Lokalsamfunnets svar

En utsettelse føltes som nok et slag mot lokalsamfunnet. Mer usikkerhet for framtida, litt «nødsarbeid», litt arbeidsløshet. Snakket om muligheten for 20 arbeidsplasser her og 30 der monna så lite. De hadde vært i overkant av 400 på Nitriden før fabrikken blei jevna med jorda. Nå var 145 igjen. I Indre Hardanger som i resten av landet økte arbeidsløsheten til ny etterkrigsrekord. I Odda kommune var ledigheten på 6% høsten 1983 (222 personer). Da var de som var på midlertidige sysselsettingstiltak ikke regna inn (120 personer) [30]. Samtidig gikk folketallet nedover. Tyssedal hadde hatt ei befolkning på 1.351 i 1970. I 1980 var den redusert til 1.076 og pr. 1. januar 1983 til 989 innbyggere. Også i Odda kommune økte fraflyttinga. Innbyggertallet var nå kommet under 9.000, en reduksjon på over 1.000 fra 1970.

Under behandlinga av Tyssedal-saka i statsråd 6. mai streika hele Odda og Tyssedal i to timer. Det var folkemøte i Odda der kravet var *«bygg aluminiumsverket nå»*. Det blei også appellert til solidaritet med Sulitjelma som nettopp hadde fått nedleggingsdommen fra regjeringa. I Sulitjelma var det sympatistreik med Tyssedal. Ei rekke foreninger vedtok støtteuttalelser. I Sokndal gikk de Titania-ansatte til en times streik for et ilmenittverk i Tyssedal.

Enheten om aluminiumskravet var igjen stor i Tyssedal og Odda, ettersom regjeringa ikke lenger hadde tru på sitt eget ilmenittprosjekt. Men det var splittelse i fagbevegelsen. De Titania-ansatte gikk altså inn for ilmenitt fordi det ville sikre deres arbeidsplasser. NKIF holdt samme dag pressekonferanse i Oslo og gjorde det klart at også de var innstilt på ilmenitt. Sjøl om forbundsformann Svensson sa at de heller ikke hadde mista trua på aluminium. Kjemisk satte sin lit til mellompartia i Stortinget for å hindre en ny utsettelse for Tyssedal. *«Det er bare på det plan påvirkningsprosessen kan føre fram»* [31]. Forbundet gikk altså inn for fortsatt korridorpolitikk. De gikk mot å oppfordre til en landsomfattende politisk streik med begrunnelsen: *«Vi har ikke bare et slikt industriproblem å slite med her i landet. Skulle vi oppfordre til politisk streik ved hver av de vanskelige sakene som er knyttet til de ensidige industrisamfunnene, ville vi ikke få gjort stort annet enn å streike.»* I stedet for å følge oppfordringa fra Tyssedal om å gjøre Tyssedal til flaggsak for alle de ensidige industrisamfunna og få hele fagbevegelsen til å reise solidariteten med dem, valgte også forbundet å sette de forskjellige samfunna opp mot hverandre og delta i det parlamentariske spillet som var på gang.

På initiativ fra Grubearbeiderforeningen Nordens Klippe blei det tidlig i juni arrangert en konferanse i Sulitjelma for noen av de statseide hjørnesteinsbedriftene. De avviste Buvik-utvalgets løsning for de ensidige industrisamfunna som et reint bestillingsverk fra Høyre-regjeringa og borgerskapet som ville omstille til arbeidsløshet og avfolking. *«Vi mener at staten har et spesielt ansvar for å sikre industriarbeidsplassene i distriktene, og krever at ingen industribedrifter nedlegges før eventuelle nye er etablert. Om nødvendig må staten også i framtida gi direkte støtte til hjørnesteinsbedrifter som er i krise.»* [32] De kritiserte skarpt LO-ledelsen og krevde at LO skulle gå til aksjoner for å stoppe rasering av de to levedyktige lokalsamfunna Tyssedal og Sulitjelma og arbeide for å forsvare arbeidsplasser og bosetting. Dessuten måtte LO avvise utspillet om avtaler om omstillings- og utviklingsfond pga. de fagforeningsfiendtlige betingelsene.

9. mai møttes også de kjemiske fagforeningene i Odda, Sauda og Ålvik. De ga si støtte til Sulitjelma-konferansen og uttalte om Buvik-utvalgets innstilling at det var et *«rent bestillingsverk fra Høyreregjeringen og borgerskapet»*, et opplegg for rasering av distrikts-Norge som var direkte fagforeningsfiendtlig. De krevde videre at LO skulle ta initiativ til en landsomfattende konferanse og utvikle en strategi mot denne politikken.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Figur 1: Råaluminiumomsetning i verden totalt, og fordelt på Øst-blokken og Vest-blokken.

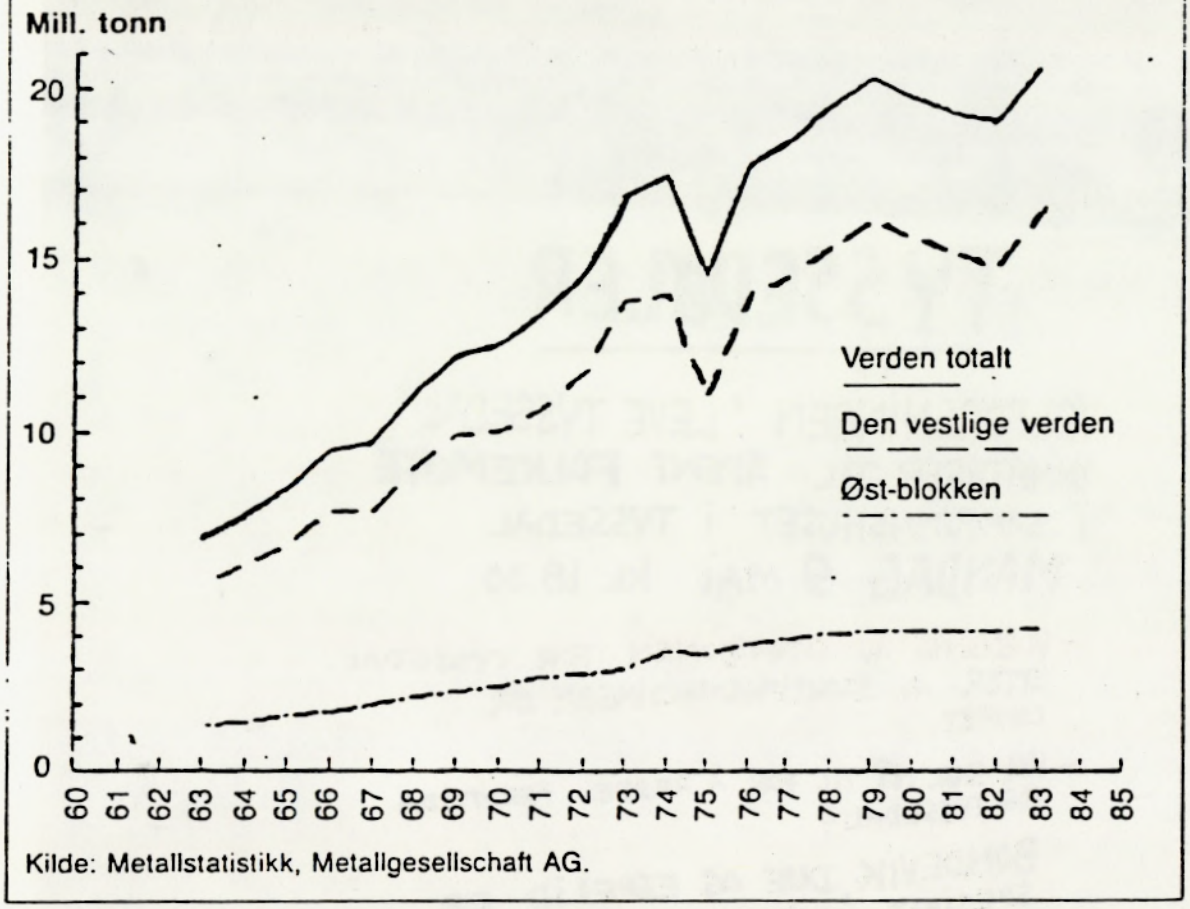

Kilde: Metallstatistikk, Metallgesellschaft AG.

Figur 2: Produsentprisutvikling og frimarkedsprisutvikling på råaluminium.

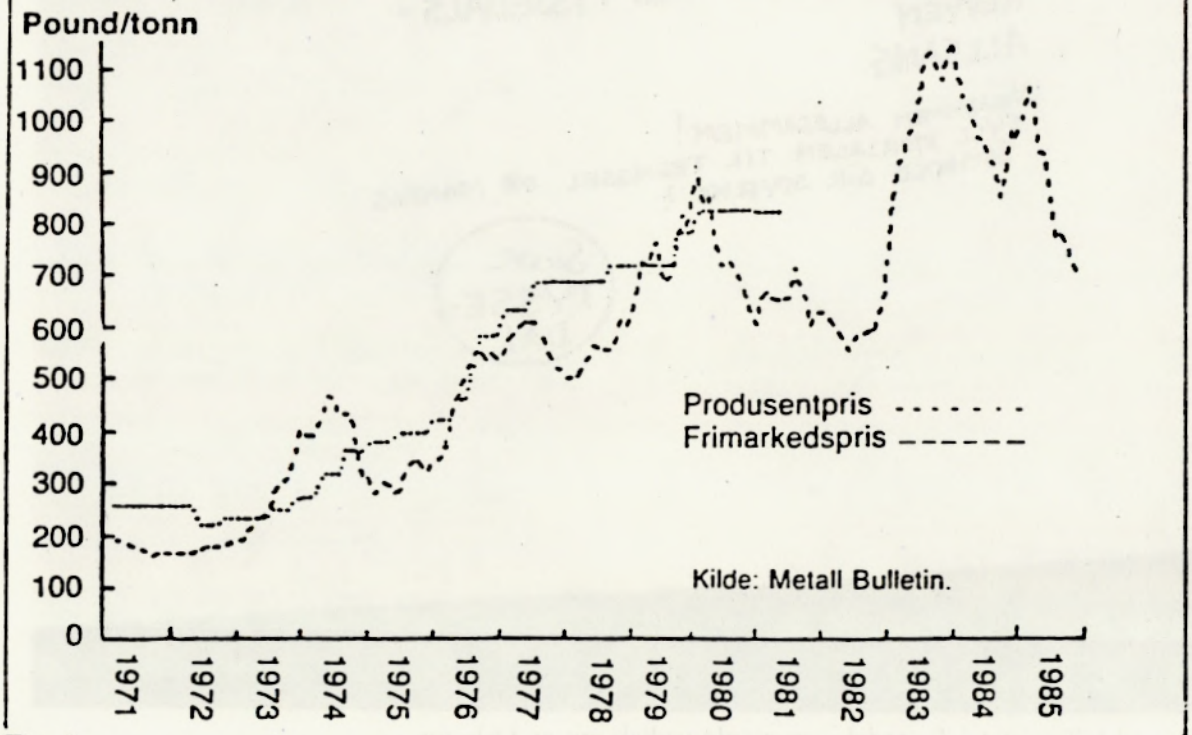

Fig. 9

Omsetninga av råaluminium 1963-83 og prisutviklinga på metallet fra 1971-85.

Fra Norges Industri 10/86

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

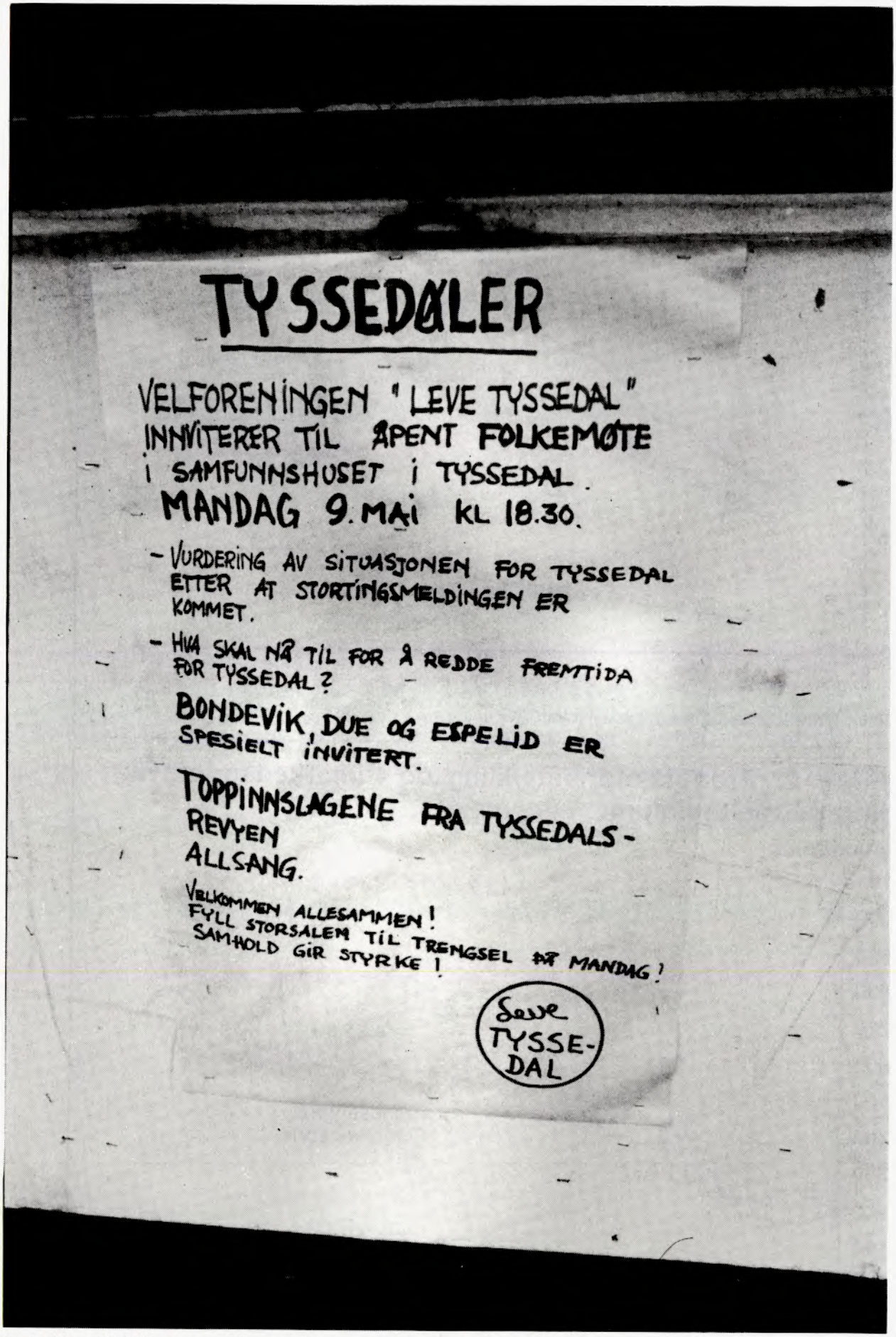

Innkalling til folkemøtet i Tyssedal som gjorde vedtak om ny Oslo-tur.
Foto: Lars M. Hjorthol, Klassekampen

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Herb, Jern- og Metallarbeideren

Tyssedølingene på vei til Oslo igjen i 1983.
Foto: Klassekampen

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Stopp ved Rallaren på Notodden. Busskoret synger visa «Tyssedal skal leve».
Foto: Klassekampen

Solidaritetsarrangementet for Tyssedal i Folkets Hus i Oslo 8. juni. Busskoret på scenen.
Foto: NTB

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Hvilke virkemidler skulle nå lokalsamfunnet i Tyssedal og Odda ta i bruk? Enkelte tillitsvalgte hadde tidlig i mai vært frampå i fagforeningsstyret med at de igjen måtte vurdere å ta i bruk krafta som kampmiddel. (Albertsen, Fedje, Leivestad). Men så var signala fra Svensson kommet. Forbundet hadde ordna møter med mellompartia og industrikomitéen. På styremøte 9. mai mente Albertsen *«en måtte være litt forsiktig med aksjoner før en hadde hatt kontakt med mellompartiene.»* Etter en Oslo-tur der ingen av mellompartia hadde bundet seg opp, mente han fremdeles at de ikke måtte gå til noen *«drastiske demonstrasjoner før saken var mere belyst»* [33], men arbeidsutvalget fikk fullmakt til å vurdere situasjonen videre framover.

Leve Tyssedal holdt folkemøte 9. mai. 300 var til stede og vedtok enstemmig å organisere en ny Oslo-demonstrasjon ved stortingsbehandlinga i juni. De ville minne politikerne og massemedia om at det viktigste var Tyssedals skjebne, ikke regjeringstaburettene. De ba Tysso Elektrikerforening å vurdere å bruke krafta som kampmiddel, de andre fagforeningene i Odda vurdere utskipingsblokade og Odda kommune skattestreik. Det skulle utarbeides ei motmelding til Stortingsmelding 87. 115 skreiv også under på et åpent brev til NRK og Dagsrevyen som kritiserte dekninga av Tyssedal-saka. Aktivistene i Leve Tyssedal økte hele tida. Mot slutten var de en 30-40 stykker, de fleste kvinner.

Dagen etter vedtok et enstemmig Samorgrepresentantskap å støtte Oslo-turen. De krevde også at LO skulle erklære 1 times generalstreik for aluminumskravet 1. juni ut fra at Tyssedal var prøvesteinen for de ensidige industristedene. De oppfordra fagforeningene i Odda til å vurdere utskipingsblokade som kampmiddel og ba om timelønnsaksjoner til støtte for Oslo-turen. Kommunestyret blei oppfordra til å vurdere skattestreik og nedlegging av kommunale verv. Samorg vedtok også støtte til den kampen Sulitjelma, Kirkenes og Mo førte for sine lokalsamfunn.

Strid om Oslo-turen

Men på tross av disse vedtaka oppsto det nå en strid om Oslo-turen. Bruken av streik eller kraftstans ser ikke ut til å ha vært debattert. Pga. flom på Østlandet ville en stopp i leveransene til Samkjøringa ikke ha noen effekt.

Ordføreren svarte på Samorgs utspill i forhold til kommunestyret at han ikke trudde det ville *«gagne arbeidet for å få til en rask og positiv løsning i saken.»* [34] Han ville satse på flere Odda-delegasjoner til Oslo.

Avdeling 44 arrangerte for første gang i Tyssedal-saka et åpent møte 24. mai. 114 var til stede. Det var ulike syn på hvilke virkemidler en skulle ta i bruk. Fagforeningsstyret, bedriftsledelsen ved DNN og Tyssefaldene og ordføreren la *«stor vekt på å bevare roen, og ikke sette i verk overilte tiltak som kan true med å ødelegge den velvilje som det mangeårige arbeidet for en positiv Tyssedal-løsning har skapt.»* [35] Nye Odda-delegasjoner til Stortinget skulle stille politikerne til ansvar for løfta som var gitt. Men medlemmer i Leve Tyssedal tok til orde for å arrangere Oslo-turen og oppfordra avdeling 44 til å støtte den. Direktør Solheim gikk da så langt som til å si at avdeling 44 måtte ha styring med denne saka. Han hadde tru på både aluminium og ilmenitt, men mente ilmenitt hadde størst sjanse for å bli vedtatt.

Avdeling 44 hadde nå arrangert et åpent møte på egen hånd. Styret i avdeling 44 holdt seg borte fra Leve Tyssedals møter. Albertsen begrunner det med at de var avhengig av å ha vedtak i fagforeninga i ryggen. Fra Tysso Elektrikerforening, derimot, deltok formannen hele tida aktivt i Leve Tyssedal fordi også denne fagforeninga så på Tyssedal-saka som den viktigste foreningssaka i en lang periode. Folk i styret for Leve Tyssedal peker på at de inviterte formannen i avdeling 44 til Leve Tyssedals møter flere ganger, men han kom ikke [36].

Dagen etter hadde de kjemiske foreningene i Odda, Tysso Elektrikerforening, Odda Kommunale Forening og Odda Jern- og Metallarbeiderforening felles styremøte. Her blei avdeling 44 pressa til igjen å støtte Oslo-turen. Foreningene gikk ut med støtte til demonstrasjonsturen til Oslo og oppfordra hele lokalsamfunnet til å støtte opp. Samtidig henvendte de seg til samorganisasjoner og fagforeninger over hele landet og ba om solidaritet med Tyssedal og deltakelse med fagforeningsfana foran Stortinget 9. juni og på et arrangement i Folkets Hus om kvelden. Det blei også vedtatt å oppfordre til å trekke valglistene ved kommunevalget om høsten for de partia som ga regjeringa flertall for utsettelsesforslaget. En eksportblokade var *«lite aktuelt»*. Men i styret i avdeling 44 må skepsisen til aksjonen ha vært større enn disse vedtaka skulle tyde på.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Dagen deretter, 26. mai, arrangerte bedriftsutvalget og arbeidsmiljøutvalget ved DNN fellesmøte. Direktør Solheim advarte mot overilte tiltak som kunne ødelegge mer enn gagne. Personalsjef Vatle ville vite hvem som hadde kontroll med de innsamla midla til Oslo-arrangementet! Protokollen konkluderte med: *«Det var enighet om at det bør reise inn folk for å være tilstede når saken behandles i Stortinget, men en må unngå demonstrasjoner, dersom saken kommer opp i vårsesjonen.»* 27. mai uttalte Albertsen til Hardanger Folkeblad at *«Det er viktig at fagforeningen har styringen slik at vi ikke får noen ukontrollerte utspill.»* Ordføreren håpa *«inderlig at ikke unødige demonstrasjoner skal komme til å prege lokalsamfunnet i tiden framover.»* [37] Han var temmelig sikker på at slikt ikke ville bli forstått. Et styremøte i avdeling 44 30. mai vedtok så at arrangementet i Oslo måtte gå etter avdeling 44, Samorg i Odda og Samorg i Oslo sitt opplegg. Og hvis Kristelig Folkeparti gikk inn for aluminium eller ilmenitt nå, skulle det ikke bli noen demonstrasjon i Oslo! Hardanger Folkeblad meldte stadig at Oslo-turen ikke blei noe av. Samtidig sto turen annonsert på annonseplass og i leserinlegg fra Leve Tyssedal. Avisa omtalte den heller ikke etterpå.

Albertsen forteller at han sammen med formannen i Odda Samorg, Alf Ellingsen, hadde vært i Oslo for å legge opp turen. I ei NTB-melding 31. mai uttalte så Ellingsen at det var et åpent spørsmål om Samorg kom til å støtte den planlagte demonstrasjonsturen til Oslo. LO-formann Tor Halvorsen hadde gjort det klart at LO ikke var innstilt på å støtte *«initiativ av den type Velforeningen her har tatt»*. De kunne bare stille seg bak initiativ fra egne lokale organisasjonsledd [38]. LO-formannen gjorde det også klart at de ikke kunne *«særbehandle DNN-saken, og at en generalstreik må ha et videre siktemål for å få støtte fra faglig hold.»* [39]

Samorg i Odda svarte straks. 2. juni gjorde styret i et åpent brev til LO det klart at de ikke kunne akseptere LO-ledelsens avslag på kravet om en generalstreik for Tyssedal. *«Vi krev ingen særhandsaming av Tyssedal på bekostning av dei andre einsidige industristadane. Tvert om: Vi har sagt at Tyssedal er prøvesteinen for Høgre sin industripolitikk. Å ta kampen opp mot denne, vil seia* **i første omgang** *å settja alt inn på å vinna eit aluminiumsverk for Tyssedal.»* De presiserte at Samorg, Tysso Elektrikerforening, avdeling 44 og Leve Tyssedal sammen arrangerte demonstrasjonen rundt Stortinget 9. juni og oppfordra igjen fagbevegelsen om å støtte dem. Allikevel uttalte formannen i Samorg neste dag i lokalavisa at han var *«i meget tvil om det var taktisk klokt å arrangere en stordemonstrasjon i Oslo 8. og 9.6. For hver gang vi tar slike virkemidler i bruk svekkes effekten.»* [40]

1. juni krevde også kommunestyret i Odda en avgjørelse i vårsesjonen. Et stort flertall så aluminium som det beste alternativet. Bare Høyre så ilmenitt som best.

I dagene forut var det blitt mer og mer klart at saka ville ende i ei treparti-regjering. Omtrent all mediaomtale gikk på regjeringsspørsmålet. 3. juni var kabalen klar. Kristelig Folkeparti fikk 4 statsråder, Senterpartiet 3. Leve Tyssedal sendte representanter inn til Oslo som markerte hva de mente om grunnlaget for regjeringsutvidelsen. De noe ubehagelige minnebildene fra regjeringsutnevnelsen kom i alle landets aviser. Leve Tyssedals pressesjef Jan Salomonsen var blikkfang med plakaten *«Vi gir oss ikke! Tyssedal skal leve»* og et fast håndtrykk til Willoch og Kristiansen.

Sjølsagt var det igjen også en del hets mot det *«kravstore lokalsamfunnet»* som ikke fortjente *«særbehandling»*. Ett eksempel er Dagbladet som kalte situasjonen som var oppstått en *«nasjonal hodepine»* med begrunnelsen: *«Situasjonen er farlig fordi et lokalsamfunn er blitt en så sterk brekkstang på det politiske miljøet at alle de andre arbeidsplassfattige lokalsamfunnene drukner i ropene fra Tyssedal. En særbehandling av Tyssedal kan bli en bumerang for politikerne dersom investeringene pr. arbeidsplass blir så enorme at det ikke blir noe igjen til de andre.»* [41] Den berømmelige begrensa samfunnskaka var framme her som i andre sammenhenger. Dagbladet ville foretrekt stillhet fra Tyssedal, så politikerne kunne tatt sin avgjørelse i fred og ro. Avisa støtta en tenkepause for politikerne.

Også i avisa Ny Tid kom det hets. Dag Poleszynski hadde en økonomi-kommentar der han stilte spørsmål om en skulle skaffe arbeidsplasser for enhver pris. Han hevda: *«Det er heller ikke primært økonomiske motiver som ligger bak kravet om nytt smelteverk i Tyssedal - det er politisk prestisje, gammel vanetenkning og gruppeegoisme fra en håndfull arbeidere som mener å ha hevd på å gjøre det bestefar og far gjorde før dem.»* [42] Han mente de burde nøye seg med ei garantert inntekt fram til nye arbeidsplasser dukka opp. Disse arbeidsplassene skulle være meningsfylte, økologisk forsvarlige og nyttige. Poleszynski fikk svar fra SVs faglige sekretær Einar Nyheim, som gjennom mange år hadde vært arbeider og tillitsvalgt i jern- og metallindustrien. Sist hadde han jobba på Jøtuls jernstøperi i Oslo

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

som var blitt lagt ned sommeren 1982. Han kalte Poleszynski en sofaradikaler og støtta Tyssedals krav fullt ut.

Klassekampen var den eneste avisa som konsekvent støtta Leve Tyssedal si linje og deltok aktivt i støttebevegelsen.

Partikivinga om eiendomsretten til saka og kontrollen med virkemiddelbruken slo igjen ut rett før den avgjørende behandlinga i Stortinget. Samorgformannen, Alf Ellingsen, mente at «Klassekampen og AKP forvirrer Tyssedølene» [43]. Han mente enkelte misbrukte Leve Tyssedal som skulle være en kulturell organisasjon. Fra nestleder i Leve Tyssedal, Agnes Lervik, fikk han til svar at «Vi er en tverrpolitisk forening som har som felles mål å la Tyssedal leve. Vi har lojalt arbeidet utifra programmet og enstemmige vedtak på folkemøter i Tyssedal.» [44]

Forskjellen i holdning til berettigelsen av Leve Tyssedal lar jeg komme fram ved noen sitat fra intervju jeg har hatt med tilhengere og motstandere:

Bjørn Seim sier: *«De folka jeg har snakka med hadde et positivt forhold til Leve Tyssedal hele veien. Bare enkelte i styret i avdeling 44 var skeptiske. Leve Tyssedal oppfylte behovet for et fellesskap - det var ikke bare DNN, men Tyssedal og Odda som reiste seg. Funksjonen til Leve Tyssedal var å dekke et behov hos folk for et forum til å komme sammen og diskutere dette. Man hadde jo bare fagforeninga og kommunestyret. Samtidig var Leve Tyssedal en samlende faktor - samla folk og de engasjerte seg i disse tingene, ga ut informasjon, la opp turen... Leve Tyssedal var drivkraft bak støttearbeidet, ga ut alle løpesedler. Deres misjon var å spre sannheten om denne saken på alle plasser. De hadde større tyngde enn ei fagforening aleine - var et helt samfunn, ikke bare ei forening.»* [45].

Harald Meland sier: *«Det var ikkje gjort noen ting som var utstikkande frå avdeling 44. Eg forstår ikkje korfor de var redd. Kan enda ikkje forstå korfor. At det var vanskelig å få til eit samarbeid med fagforeningen, hadde med toppleder̲ne i Leve Tyssedal å gjera. Sia de var RV, ville ikkje fagforeningen samarbeida. Ka dei ødela kan ikkje eg forstå. Leve Tyssedal var ein folkeorganisasjon. Då var me einige adle i hop at det var bra å ha dette her som fekk med adle, ikkje berre einspora avdeling 44. Var heile befolkninga det galdt! Det var jækli mye positivt som kom opp. Fagforeningen hadde lite å fara med, sett frå eit nøytralt synspunkt. Hvis oppslutninga ikkje hadde vore så stor, ville det ikkje blitt noe!»* [46]

Synnøve Meland legger til: *«Hadde ikke et samla folk stått på som de gjorde, hadde vi ikke vunnet fram. Alle var engasjerte, fra alle familier, trur jeg.»* Hun mener splittelsen hadde med maktkamp og prestisje å gjøre. *«Allikevel var samholdet der,»* og Leve Tyssedal **var** tverrpolitisk som det skulle være. *«Det som gikk ut var ikke mer enn rett og riktig i den tida.»* [47]

«Det var Leve Tyssedal som gjorde jobben - fikk til turen til Oslo, ordna penger,» sier Agnes Lervik som mener det ikke ville blitt noe ilmenittverk uten aksjonene. Hun syntes Moldøen og Kollbotn var flinke: *«at de fikk det til - alle de fanene!»* og legger til: *«Det går ikke an å hate folk fordi de er RV'ere.»* [48]

Men den rådende oppfatninga i fagforeningsstyret var at saka var avdeling 44 sin kamp. De så ikke nødvendigheten av å engasjere folk. De ville ikke at Leve Tyssedal skulle tråkke i deres bed — fordi de så det slik at fagforeninga i samarbeid med kommunen hadde sine kontakter og at den også kunne legge tyngde bak sine krav. Enkelte påstår også at Leve Tyssedal ødela mer for saka enn de gagna den.

Olaf Albertsen forklarer hvorfor han ikke var stemt for ei velforening slik: *«Vi kunne risikere uheldige utspill. Vi ville ha kontroll.»* På Leve Tyssedals møter var det *«unger, kvinnfolk og alt som fantes... De var ikke fullt underretta»* [49].

«Endelig fikk ekstremistene komme på arenaen, etter at alle vedtak var gjort,» hevder John Andersson som mente spørsmålet i denne fasen gjaldt aluminium eller ilmenitt, ikke om det skulle bygges noe — det mente han var garantert [50].

«Vi hadde mer spetakkel med disse karane her - i avdeling 44 - enn med departementet!» slik Kjell Johannessen ser det [51].

Samling om Oslo-tur under stortingsbehandlinga i juni 1983

Folk blei forvirra over alle de forskjellige utspilla og visste ikke om det blei noen Oslo-tur. Derfor tok Leve Tyssedal initiativ til et fellesmøte med de to fagforeningene i Tyssedal. Og de greide å enes i tolvte time. Tross alt hadde de jo ei felles sak å kjempe for. Rett etter regjeringsavklaringa, blei det klart

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Statsminister Willoch på vei til Stortinget for å legge fram regjeringserklæringa. Han stoppes av pressesjef Jan Salomonsen fra Tyssedal som gir ham en ubehagelig påminnelse.
Foto: Jens O. Kvale, NPS

M, Klassekampen

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

M, Klassekampen

Frokostservering for demonstrerende tyssedølinger før debatten 9. juni.
Foto: Klassekampen

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Arthur Søfteland og Gunnar Leivestad prøver å overtale stortingsrepresentant Odd With fra KrF til å stemme fornuftig.
Foto: NTB

Demonstrasjonstoget rundt Stortinget.
Foto: Leif Gabrielsen, Klassekampen

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

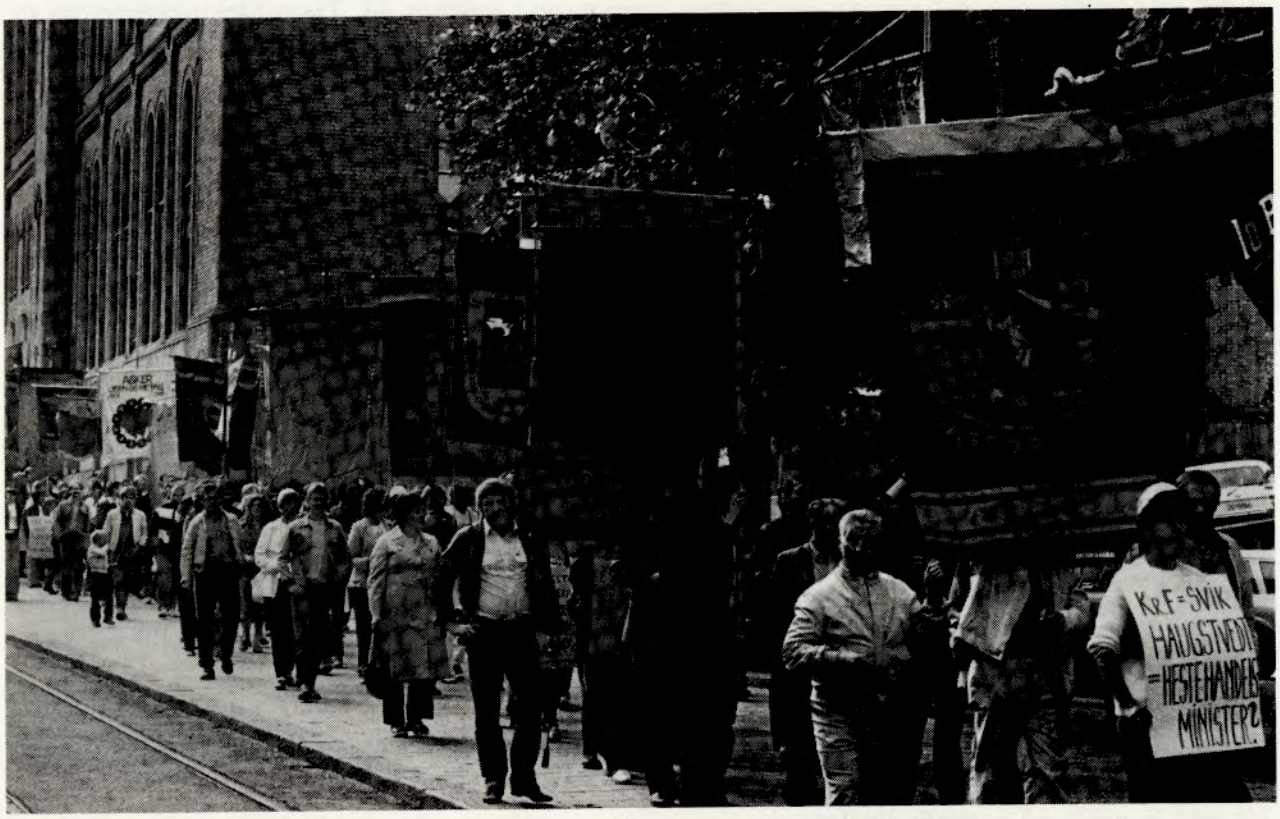

En del av de om lag 70 fagforeningsfanene som stilte opp for Tyssedal 9. juni.
Foto: Bernt Eide, Klassekampen

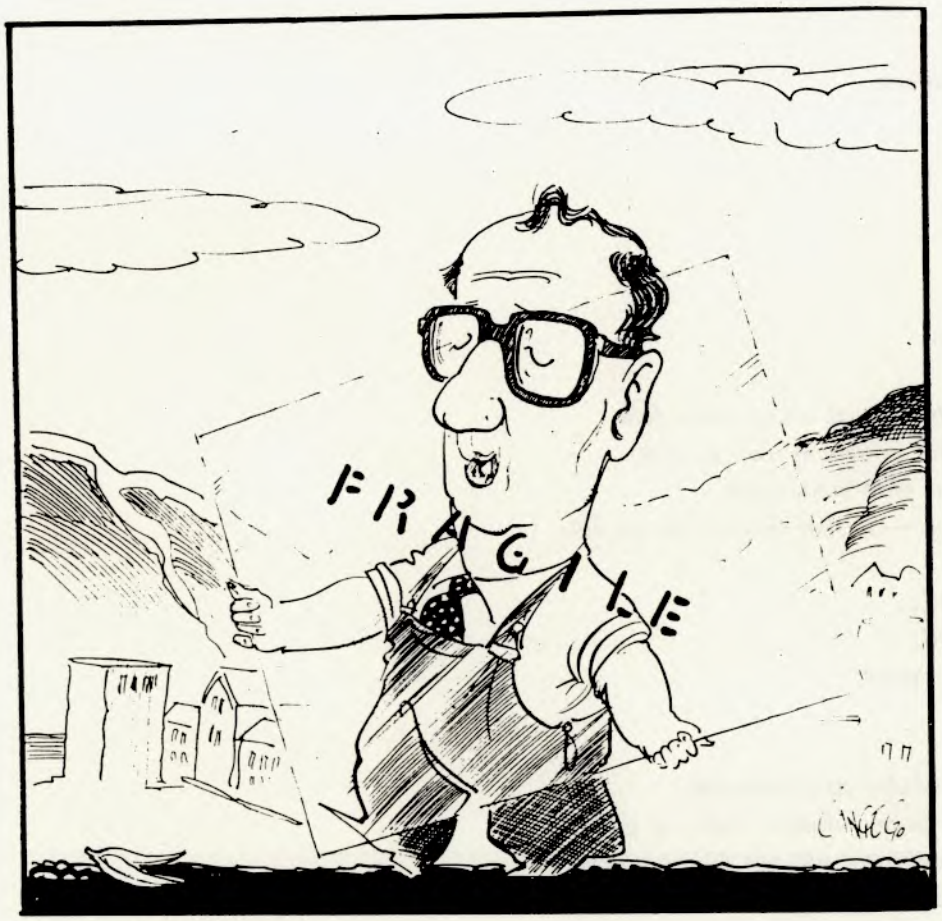

Inge Grødem, Nationen

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

at det virkelig blei noe av turen. 6. juni møttes formennene i avdeling 44, Tysso Elektrikerforening og Leve Tyssedal og gikk sammen ut og oppfordra folk til å slutte opp om den. Styret i avdeling 44 hadde samme dag fått tilslutning fra medlemsmøtet til å støtte Oslo-turen og å gå inn for politisk streik 9. juni og be om støtte fra andre foreninger. Dessuten ville de gå til 1 times politisk streik for Sulitjelma 7. juni. Likevel førte nok alle avlysningene til at oppslutninga om Oslo-turen denne gangen blei lavere enn året før. Kontingenten fra Tyssedal var på om lag 200.

Denne uka tidlig i juni minte flere av de ensidige industristedene regjering, Storting og LO om problema sine. En landsomfattende bevegelse var i emning. En delegasjon fra Tyssedal, Sulitjelma og Syd-Varanger dro til LO-formannen og ba om en landsomfattende konferanse om Buvik-utvalgets innstilling. Sulitjelma-folk demonstrerte foran Stortinget under behandlinga av nedlegginga av smeltehytta for kopper 7. juni. Dagen etter dro tyssedølingene østover. Igjen var det arrangement for dem på Notodden. Ved Stortinget slutta hele 70! fagforeningsfaner seg til demonstrasjonen. 31 var fra Oslo, der Oslo Samorg støtta arrangementet, resten fra hele landet. Særlig fagforeninger på andre ensidige industristeder stilte opp — som Kirkenes, Sulitjelma, Bremanger, Ålvik, Sauda, Rjukan, Notodden og Slemmestad. Flere Oslo-foreninger viste sin solidaritet ved å stille feriehjem til disposisjon og servere frokost for tyssedølingene. På solidaritetsmøtet i Folkets Hus om kvelden var ca. 500 til stede. Det var appeller ved lederen for Leve Tyssedal og en tillitsvalgt fra Sulitjelma. Busskoret fra Tyssedal åpna med Tyssedalsangen, det var innslag fra Tyssedal-revyen og kulturinnslag der visesangere og skuespillere deltok. Folk syntes det var rørende.

Det var dikta en ny sang til turen og den gamle «Kampen om DNN» hadde fått enda et vers:

Eit nytt år gjekk, på nytt står eit slag
i nittenåttitre.
Endå må vi slåst mot svik og bedrag
HER SKAL KJE LEGGAST NED!
For kampen står om DNN
og framtida for Tyssedal.
Og vi kjem kje til å gi oss førenn
aluminiumen renn
aluminiumen renn!

Tekst: Kjell Folkvord

TYSSEDAL SKAL LEVE!
(Mel. : Dei internerte menn)

Bak dei høge fjella ligg ei bygd med nesten tusen folk.
Sidan først på hundreåret har vi temma watt og volt.
I tre heile gen'rasjoner har vi våre krefter gitt.
Men nå har dei fjerna verket — vi skal fjernast litt om litt.

Ref.: Aldri skal dei få det til,
vi må stoppe det dei vil.
Heimen vår skal ikkje tynast.
Tyssedal skal leve!

Bek, bauxitt i sot og gass vi kokte til aluminium.
Vi har støypt for milliardar kroner, dollar, franc og pund.
Lønna vår var aldri raus, men stort sett nok til mat på bord.
Men profitten av vårt arbeid alltid ut or landet for.

Ref.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Sommar'n nittenfemogsytti vart vi kjøpt til statsbedrift.
Endeleg, no såg vi sjansen for ei ny, moderne drift.
Vi forstod kje godt nok den gong statens plan for DNN,
sidan har vi gong på gong blitt minna om kvar dei vil hen.

Ref.

Mange fagre løfter fekk vi av dei mektige som rår,
men det var ein slu manøver for å stele krafta vår.
Simpelt svik vert her i landet kalla for «demokrati»

Ref.

Tyssedal, ein prøvestein for statens nye politikk.
Etter oss vil mange andre få om halsen same strikk.
Derfor: Syd-Varanger, Sulis, Slemmestad, Bremanger, Mo
ta fram fanene og kom. Bli med i kampen her og no!

Ref.: Aldri skal dei få det til,
vi skal stoppe det dei vil.
Heimane skal ikkje tynast.
Tyssedal skal leve!

Tekst: Kjell Folkvord

Til turen hadde Leve Tyssedal trykt opp løpesedler:
«ALUMINIUMVERKET - EN LØNNSOM BEDRIFT SOM TYSSEDAL TRENGER **NÅ.**»

«Når statsminister Willoch omtaler aluminiumsverket som «milliardsluk», snakker han mot bedre vitende. **Alle** *kalkyler tyder på at aluminiumsprosjektet vil være et lønnsomt prosjekt — uten 5 øre i subsidier.*

Beregningene fra Årdal og Sunndal Verk viser 20% avkastning på all den kapital som skal skytes inn i prosjektet. Regjeringens egne beregninger viser 8% avkastning (og bygger på forutsetninger som er usedvanlig pessimistiske, og delvis feilaktige).

Prosjektet innebærer ingen milde gaver til Tyssedal. Staten skal skyte inn aksjekapital som den skal få utbytte på. Verket skal betale kraftpriser i samsvar med Stortingets vedtak om prisvilkår for kraftkrevende industri i Norge.»

Leve Tyssedal oppsummerte at det var tydelig at hovedmotivet til regjeringa var: *«Å ta kraften fra Tyssedal, fordi den mener å kunne tjene enda mer på den andre steder.»* Det blei lista opp hvorfor ilmenittprosjektet var et dårligere alternativ enn aluminium:

- *«Færre arbeidsplasser (200 i stedet for 262).*
- *Det gjenstår fortsatt utredningsarbeid før prosjektet kan settes i gang. Bl.a. er alle problemer omkring produksjonsprosessen ennå ikke løst.*
- *Anleggsarbeidet kan ikke få en slik framdrift at det sikrer beskjeftigelse i de første årene.*
- *Hovedproduktet, titanslagg, blir av en slik beskaffenhet at det bare kan brukes i en videreforedlingsprosess som er på vei ut. Produktet har altså framtiden bak seg — til forskjell fra aluminium.*
- *Markedet for titanslagg er nå et monopolmarked, der det kanadiske konsernet QIT har full kontroll. Faren er stor for at et ilmenittverk i Tyssedal straks vil bli kastet ut i en ødeleggende priskrig.*
- *Den større usikkerheten ved et ilmenittverk avspeiles også i de framlagte kalkylene, som spenner fra en avkastning på 28% i den mest optimistiske beregningen, til en avkastning på 2% etter de mest pessimistiske anslag.*
- *Til slutt et argument som er avgjørende for Tyssedals framtid: Et ilmenittverk vil medføre at Tyssedal blir fratatt 2/3 av de kraftressursene som nå er disponible. Det gir vesentlig dårligere framtidsutsikter for bygda.»*

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Inge Grødem, Nationen

Raa, Bergens Tidende

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Nå det gjaldt det såkalte *«tredje alternativ»*, sa Leve Tyssedal:

«Det er bra å begynne å tenke på mulighetene for å utvikle et mer allsidig næringsgrunnlag for landets ensidige industristeder. Men det er en utvikling som må gå over en viss tid, slik at nye bedrifter kan vokse til på en noenlunde harmonisk måte. En sjokk-etablering av 3-4 bedrifter basert på en intens leting etter et hvilket som helst prosjekt som kan stoppe kjeften på tyssedølene, er ikke måten å gjøre det på. En mer langsiktig utvikling av et allsidig næringsliv må ta utgangspunkt i de sterke sidene ved vedkommende lokalsamfunn. Det er vanskelig å forstå at man da skulle komme utenom kraften i et samfunn av Tyssedals type.»

Siviløkonom Torstein Dahle hadde vært konsulent for Leve Tyssedal. Alle stortingsrepresentantene fikk løpeseddelen. På en pressekonferanse i Oslo sa Dahle at aluminiumsprosjektet ville være lønnsomt. Residerende kapellan i Odda, Helge Unneland, sa at behandlinga av saka gikk på politikernes ærlighet og troverdighet løs: *«Det er en hard belastning å være kirkens tjener i Tyssedal, og samtidig se at det partiet som har kristelig i navnet trenerer denne saken»* [52]. Talsmenn og -kvinner fra Tyssedal kritiserte også LO-ledelsen for ikke å ha fulgt opp kravet om generalstreik. Mange av plakatene deres kritiserte også LO skarpt.

Under stortingsbehandlinga stemte et flertall av representantene for utsettelsesforslaget til regjeringa (76 mot 54). De bestemte i tillegg å opprette et fond på 100 millioner kroner til å fremme sysselsettinga i Odda. Disse midla skulle også kunne brukes til storindustritiltak hvis dette blei bestemt reist seinere. DNA-mindretallet i industrikomitéen fremma forslag om bygging av aluminiumsverket. Forslaget fikk bare SVs støtte.

I komitéinnstillinga hevda mindretallet at aluminiumsalternativet var ytterligere styrka med den utviklinga som hadde vært etter vedtaket i 1981. De forutsetningene som departementet hadde lagt til grunn var pessimistiske. Komitéen hadde møtt både ÅSV og Elkem og fått ei helt annen vurdering av framtida for norsk aluminiumsindustri: *«Den alminnelige oppfatning hos fagfolk er at nedleggingen av aluminiumsverk basert på dyr varmekraft vil fortsette, og at inntil 1/4 av verdens aluminiumsproduksjon kan bli nedlagt i de neste 8-10 år. Dette vil gi meget gode muligheter for norsk aluminiumsindustri som baserer seg på billig vannkraft.»* Direktør Dag Flaa i Norsk Hydro hadde sagt det samme i et foredrag i Metallurgisk Selskap 18. april. Han mente Norge hadde mulighet til å befeste sin posisjon som den viktigste og største aluminiumsleverandør til det europeiske markedet pga. sitt energifortrinn. Også Hydro ville satse på betydelige utvidelser ved sine verk, bl.a. skulle selskapet investere nesten en milliard på Karmøy og utvide produksjonen med ca. 50.000 årstonn til en kapasitet på 160.000. Spådommen til Flaa er slått til. I dag diskuteres bruk av gasskraft ivrig. Den kraftkrevende industrien er interessert i å utnytte billig gasskraft til f.eks. å overta en enda større andel av Europas aluminiumsproduksjon. Vest-Tyskland har nemlig annonsert at store deler av landets aluminiumsindustri (80%) planlegges lagt ned innen 1995. Samme utvikling ventes i flere andre land i Vest-Europa [53].

Uvisshet og «nødsarbeid»

For tredje gang hadde Tyssedal-saka vært behandla i Stortinget. På nytt var det vedtatt utsettelse og nye utredninger. Tyssedølingene gikk mot fortsatt uvisshet for framtida. De stolte ikke mye lenger på stortingsrepresentantenes forsikringer om at arbeidsplassgarantien likevel sto fast.

Etter turen til Oslo og Stortingets utsettelse, innkalte Leve Tyssedal igjen til folkemøte. De vedtok å sette en frist på 6 måneder for ny stortingsbehandling, hvis ikke ville de gå til nødvendige aksjoner. De hadde nå hele distrikts-Norge i ryggen. Krava de reiste var: At sysselsettingsgarantien på 262 arbeidsplasser skulle stå fast, aluminumsfabrikken bygges, midler til midlertidig sysselsetting av de 262 til garantien var innfridd og endelig avgjørelse i saka i Stortinget i høstsesjonen.

Avdeling 44 jobba nå igjen fullt og helt for ilmenittverket, men krevde midlertidige sysselsettingstiltak fram til 262 permanente arbeidsplasser var etablert. Medlemsmøtet slutta seg til dette 24. oktober (25 til stede). Styret avviste fortsatt å delta på fellesmøter med Leve Tyssedal. Det er mulig kommunevalgkampen spilte inn her. AKP hadde utgitt ei hvitbok om Tyssedal-saka med harde angrep på den strategien tillitsvalgte i avdeling 44 hadde hatt. DNA og SV gikk til motangrep. Partikampen fortsatte på årsmøtet i avdeling 44 i februar 1984 (der bare 29 var til stede). Møtet uttalte: *«at enkelte politiske*

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

fraksjoner har forsøkt å slå sprekker i det faglig/politiske arbeide for å oppnå politisk gevinst. Slik virksomhet har vert mer til skade enn til gavn og har også blitt avvist fra foreningens side.» [54]

Myndighetene hadde i 1983 bevilga 40 millioner til veisysselsetting. I 1984 blei det bevilga 37 millioner kroner til 70 årsverk. Høsten 1983 gikk om lag 120 på dette arbeidet. Sammen med erfarne veiarbeidere gjorde de nyttig og nødvendig arbeid i Indre Hardanger for å bøte på den dårlige veistandarden. Ved å utbedre krappe svinger og smale strekninger, forsterke bruer, opprette veiforbindelse til gårder og grender. Men det var et uvant arbeid for fabrikkarbeidere, ute i all slags vær. Og det var sikkert bare for noen måneder. Ingen fikk kontrakt på mer enn 3 måneder av gangen. Mange lengta etter den vante jobben, sjøl om det var i en varm og støvete fabrikk. De var nå organisert i Odda Vegarbeidarklubb, under Hordaland Arbeidsmandsforening.

Stadig nye alternativ

I september blei idéen om et glassverk til Tyssedal lansert. I november kom et silisiumkarbidverk på tale. Begge deler møtte motstand både blant ledelse og ansatte og i Leve Tyssedal. Alle tok etter hvert til takke med et ilmenittverk, bare arbeidsplassgarantien sto ved lag. At også Leve Tyssedal skifta syn, kom av at ilmenittprosjektet etter hvert tok form som et konkret prosjekt. Aluminiumskravet ville bare være aktuelt dersom regjeringa og Stortinget ikke gikk inn for ilmenittprosjektet.

Glassprosjektet var lansert av det amerikanske selskapet AFG Industries. Investeringene var anslått til 550 millioner kroner og kraftforbruket 96 millioner kWt. Det skulle sysselsette om lag 160 personer. Silisiumkarbidverket var lansert av Norton A/S. Her var investeringene anslått til i overkant av 300 millioner kroner og kraftforbruket beregna til 180 millioner kWt. Det ville sysselsette om lag 150 personer. På dette prosjektet protesterte de 3 eksisterende produsentene av silisiumkarbid i Norge fordi de mente det ville medføre alvorlig konkurransevridning og sette aktiviteten ved deres verk i fare. Fagbevegelsen protesterte også, bl.a. Eydehavn Arbeiderforening ved Arendal Smelteverk. På den gamle tomta til DNN Aluminium i Eydehavn som tilhørte Arendal Smelteverk, var det på dette tidspunktet ingen industriarbeidsplasser igjen...

Silisiumkarbidprosjektet var sannsynligvis indirekte lansert av QIT. Det hadde klar interesse av å stoppe ilmenittplanene i Norge som trua med å sprenge selskapets markedsmonopol på titanslagg. Elkem-sjefen Karl Lorck, som også var styreformann ved Arendal Smelteverk, gikk ut og sa at det ikke fantes marked for silisiumkarbid på denne tida [55]. I et intervju jeg hadde med ham høsten 1987 antyda han også at han hadde hatt kontakt med QIT og bedt dem *«holde fingra fra fatet»*.

Ilmenittvurderinga

De utenlandske konsulentenes vurdering av ilmenittprosjektet blei sett på som positiv av den referansegruppa som var oppnevnt (med 3 representanter fra Industridepartementet og 2 fra DNN). I løpet av de siste dagene i september og begynnelsen av oktober hadde alle styrende organ ved DNN gått inn for ilmenittprosjektet. De ba om at prosjektet blei fremma raskest mulig. Konsulentene hadde anslått de samla investeringene i løpende priser til 1,2 milliarder kroner. Internrenta ville ligge på ca. 14%. Byggetida var anslått til 3 år med innkjøring 2. halvår 1986. Markedsutsiktene for titanslaggen var ansett som gode. Råjernsmarkedet vurderte konsulentene som vanskeligere og mer usikkert. Dersom jernet måtte selges som skrapjern, ville internrenta reduseres med 3%. Elkem vurderte utsiktene mer optimistisk.

Men det foregikk noe bak kulissene som sett fra regjeringa si side var langt viktigere, nemlig forhandlinger med de interesserte partene om eierdeltakelse i ilmenittsmelteverket. Det er klart at det i regjeringa var motsetninger til siste slutt om ilmenittprosjektet. Willoch mente prosjektet var for dyrt og for usikkert, mens Syse og Haugstvedt var varme tilhengere av prosjektet. Å få til privat eierdeltakelse i det minste, ville ha betydning for Høyre. Partiet ville kunne vise til at privat kapital var villig til å investere i prosjektet fordi den hadde tru på det og at staten slapp å ta hele risikoen. Det foregikk muligens en kamp i forhold til representantene for NL Industries (eierne av Kronos-gruppen) som helst ønska seg et større ilmenittverk i Norge [56].

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

I forbindelse med det siste utsettelsesforslaget, silisiumkarbidverket, hadde Samorg i Odda erklært 2-timers politisk streik hvis ikke regjeringa innen 25. november gikk inn for et ilmenittverk. I motsatt fall krevde de aluminiumsverk for å få innfridd sysselsettingsgarantien. Fristen blei seinere utvida til 5. desember da de hadde fått signal om at det var spørsmålet om finanisering og selskapsform det sto på. I den siste fasen gikk avdeling 44 også inn i et samarbeid med Sandbekk Grubearbeiderforening, fagforeninga ved Titania. De respektive forbunda pressa også på for ilmenitt. Etter et folkemøte sendte også Leve Tyssedal en delegasjon til Storting og departement.

Ilmenittvedtaket

Siste november var det klart at regjeringa gikk inn for ilmenitt og at Titania og Kronos Titan gikk inn som medeiere i verket sammen med staten og skipsreder Atle Jebsen, som skulle frakte malmen fra Sokndal til Tyssedal. Bare Elkem holdt seg utafor. Selskapet hevda det var prinsipielle grunner som sto i veien for eierdeltakelse [57]. Det tenkte da på at det skulle levere ekspertise og utstyr til bedriften og ikke burde drive forretning med seg sjøl. Elkem hadde jo teknologimonopol og fikk kontrakt på leveranse av teknologi og produksjonsutstyr til ilmenittverket for 425 millioner kroner, selskapets største enkeltkontrakt noensinne og særlig kjærkommen fordi engineeringdivisjonen i Elkem gikk dårlig. Ettersom det var et pilotprosjekt som aldri var prøvd ut i full skala, kan en jo også se det slik at Elkem her fikk ei enestående kontrakt uten å måtte ta noen eierbelastning i prosjektet samt muligheten til å uteksperimentere en teknologi som det kunne selge videre hvis prosjektet i Tyssedal blei vellykka.

Vilkåret Kronos-gruppen hadde satt for å gå inn i prosjektet med kapital var at selskapet blei organisert som et kommanditselskap. Av en ansvarskapital på 780 millioner, skulle de private eierne sammen skyte inn 130 millioner kroner (1/6), Kronos-gruppen 117 og Jebsen 13 millioner. Det var naturligvis skattemessige årsaker til kravet om et kommanditselskap. Hver deltaker skattlegges for seg. Det gir økte avskrivningsmuligheter. Dessuten gir et kommanditselskap mulighet for større utbytte enn et aksjeselskap (det er ingen begrensninger). Interne selskapsforhold er lite lovregulert, f.eks. er det ikke nødvendig å ha bedriftsforsamling. Prisen var ikke høy tatt i betraktning hva de to selskapa sikra seg på kjøpet: Titania fikk ei sikker avsetning av råstoffet sitt, samt provisjon av salg av produktet og Jebsen et betydelig fraktoppdrag. Dessuten fikk de nye eierne et begrensa ansvar i forhold til staten i det nye selskapet.

Stortingsproposisjonen forelå 2. desember. 17 dager seinere gikk Stortinget så å si enstemmig inn for ilmenittverket. Tyssedals framtid var behandla i Stortinget for 4. gang. Høyre hadde brukt 2 år på å vedta sitt Tyssedal-alternativ. Begrunnelsen for å gå inn for ilmenitt var at kraftinntektene gjorde økonomien i prosjektet forsvarlig. *«Vurdert som et rent industriprosjekt ville det vært ønskelig med en høyere forrentning.»* Kraftinntektene ville imidlertid forbedre internrenta fra 14% til om lag 25%. Dessuten ville prosjektet få positive sysselsettingsvirkninger både i Odda og Hauge i Dalane. I tillegg fikk en utnytta en betydelig nasjonal ressurs i industriell sammenheng, og det på et nytt område innen kraftkrevende industri — en industri der Norge hadde betydelige konkurransefortrinn pga. den billige elektriske krafta. Regjeringa hadde måttet resignere og satse på Tyssedals naturlige fortrinn, den elektriske krafta og smelteverksmiljøet. At garantien var der og stadig var gjentatt etter press fra lokalsamfunnet, kunne den ikke komme bort fra. Den måtte bite i det sure eplet og innrømme at det ikke var mulig å innfri Tyssedal-garantien med småindustri. Og hvis det var mulig, ville det ta tid. Et konsulentfirma, Indevo, skulle gjennomføre et forprosjekt for næringsutvikling i Odda fra desember 1983. Staten og kommunen skulle dele ansvaret og seinere ta stilling til et hovedprosjekt.

Aluminiumsprosjektet kunne se ut til å være DNAs prestisjeprosjekt i en lang periode ettersom ei Arbeiderparti-regjering hadde fremma prosjektet og lokalsamfunnet gikk så sterkt inn for det. Men i møte med DNAs fraksjon i industrikomitéen i slutten av mai fikk avdeling 44s tillitsvalgte opplyst at partiet var *«delvis usikker på om det var taktisk riktig å fremme forslag om aluminium nå i vårsesjonen, dvs. hvorvidt det ville skade saken»* [58]. I et intervju med Arbeiderbladet 27. mai sa Inger Lise Gjørv at det var et åpent spørsmål hvorvidt DNA ville gå inn for ilmenittverket og at det ikke var noen prestisje for partiet. Først da industrikomitéen la fram innstillinga si 6. mai, var det klart at partiet ville fremme forslag om aluminiumsverk — etter at KrF hadde gått med på utsettelse mot å få plass i ei ny treparti-regjering. Enkelte vil derfor hevde at DNA før stortingsbehandlinga sommeren 1983, med regje-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

ringskrisa på lur, venta med å ta standpunkt for aluminium til den parlamentariske situasjonen var avklart. Det viktigste for partiet var å se hvordan regjeringskonstellasjonen blei.

En ledende DNA'er og LO-økonom, Rune Gerhardsen, hadde en økonomisk kommentar kalt *«Industridebatten som ble ødelagt»* i Jern- og Metallarbeideren rett før stortingsbehandlinga sommeren 1983. Han argumenterte for at samfunnet hadde en forpliktelse til å sikre sysselsetting og bosetting. Men la til: *«Da bør vi ikke tøye forpliktelsen ytterligere ved i utgangspunktet også stille krav til hva slags næring, bransje eller produksjon vi skal satse på.»* [59] Nå ville han ikke *«mene noen verdens ting»* om Tyssedal-saka. Han mente likevel diskusjonen om alternative måter å sikre sysselsettingen på var helt sentral, men at Tyssedal-saka i noen grad hadde ødelagt denne diskusjonen. Han mente som Trygve Hegnar at det for den ressursinnsatsen det her var snakk om, ikke var vanskelig å finne alternative sysselsettingsmuligheter... Så ønsket om et alternativ til aluminium sto nok ganske sterkt også i DNA-ledelsen, som det hadde gjort gjennom hele 70-tallet. Men høsten 1983 gikk partiet inn for ilmenitt. Å gå mot det da, ville vært å gi Tyssedal ingen ting. Det kunne ikke partiet gjøre.

Hvorfor blei det så ilmenitt?

Ilmenitt var først og fremst blitt lansert for å stoppe aluminiumsprosjektet. Det tegna til å bli et billigere og mindre kraftkrevende alternativ. I Aftenposten viste rektor Jørgen Randers hvordan ilmenittverket var blitt foreslått mens prisene på titanslagg var på vei oppover. Aluminiumsprisene var samtidig på vei nedover [60]. Disse kortsiktige pristendensene blei utnytta til å sette det ene prosjektet opp mot det andre.

Ilmenittforslaget var et prosjekt som Kronos-gruppen og Elkem var interessert i. Kronos-gruppen hadde i lang tid vurdert å bygge et ilmenittverk i Norge fordi den på det viset kunne få utnytta råstoffet fra Titania-gruvene bedre. Den ville få framstilt titanslagg med et høyere titandioksydinnhold enn ilmenitt og kunne selge jernet, som nå blei avfall i form av et nesten uløselig jernsulfat. QIT var det eneste selskapet som brukte en sånn prosess. Det hadde markedsmonopol på titanslagg. Elkem var selskapet som kunne utfordre QIT på teknologisida. Eieren av Kronos-gruppen, NL Industries, hadde til da ikke sett prosjektet som interessant nok økonomisk. Dette forandra seg da sjansen bøy seg til å få staten til å dra lasset i prosjektet og utnytte billig Tyssedal-kraft. NL Industries fikk muligheten til å komme inn på et nytt marked, et marked der også flere av selskapets datterbedrifter, f.eks. Kronos Titan er kjøpere. Elkem fikk anledning til å prøve ut denne teknologien. Hvis det går bra, kan selskapet selge den videre til andre.

Da ilmenittprosjektet blei lansert av næringslivet, greip Høyre idéen begjærlig. Om det viste seg å ikke bli så billig som først antatt, ville det gi mulighet til å frigjøre mye av Tyssedal-krafta. Det ville dessuten bidra til å strukturrasjonalisere aluminiumsindustrien. For myndighetene var det også av betydning at prosjektet ville utnytte et norsk råstoff og gi ringvirkninger også for et annet ensidig industrisamfunn.

Regjeringa blei i denne saka tvunget av Tyssedal-samfunnet til å finne ei løsning med en større kraftkrevende industribedrift. Slik sett blei kampen en delseier for arbeidsfolk, deres familier og hele lokalsamfunnet. I stedet for nedlegging av 400 arbeidsplasser og av et helt lokalsamfunn, hadde de fått om lag 200 nye arbeidsplasser i tillegg til de 100 som var blitt oppretta ved ei ny avdeling av Kongsberg Våpenfabrikk i Odda. Imidlertid fikk de ikke den lovde aluminiumsbedriften. Det ville ha bundet hele DNNs kraftkvote til Tyssedal og gitt flere arbeidsplasser. Dessuten ville prosjektet vært mindre sjansebetont fordi teknologien var utprøvd og arbeidsfolka erfarne i faget.

Den løsninga regjeringa fant var også en delseier for Syse og Høyre som fant et alternativ til Arbeiderpartiets aluminiumsprosjekt. Ei løsning for Tyssedal måtte jo bli på premissene til systemet og tjene visse næringslivsinteresser. Foruten NL Industries (via Titania og Kronos Titan), Elkem og Jebsen, ville jo også den norske aluminiumsindustrien og hele den kraftkrevende industrien ha fordel av at det ikke blei reist et aluminiumsverk i Tyssedal. Et ilmenittverk her betydde mer kraft til fordeling på deres prosjekt, f.eks. til utvidelser hos de store aluminiumsprodusentene.

Omgjøringa av aluminiumsvedtaket hadde sommeren 1982 ført til gjennomslag for streik i lokalsamfunnet. Men snart var uenigheten der igjen om hvilke virkemidler de skulle ta i bruk. Organisatorisk ga dette seg uttrykk i danninga av Velforeninga Leve Tyssedal. Her fikk hele lokalsamfunnet være med

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

og kjempe for samfunn og arbeidsplasser. Folket slapp til og blei ei kraft. I avdeling 44 var det fremdeles synet at dette var deres sak, og trua var sterk på at de kunne nå fram bare ved å drive korridorpolitikk — denne gang spesielt overfor mellompartia. Fagforeningsstyret var engstelige for å bruke for drastiske virkemidler i tilfelle stortingsflertallet ville snu seg mot dem av den grunn og var mot å organisere hele befolkninga i Tyssedal-kampen.

Leve Tyssedal, stort sett med tilslutning fra de andre fagforeningene og Samorg i Odda, var mye mer villig til å ta i bruk kampvirkemidler som kraftstans, eksportblokade, streiker og demonstrasjoner. I forhold til mange av disse initiativa satt styret i avdeling 44 på gjerdet, eller de motarbeida dem direkte. Men de blei pressa mot en mer militant profil sjøl også og måtte motstrebende støtte opp om f.eks. bussturen til Oslo.

Hele lokalsamfunnet gjorde sitt til å få gjennom ei god løsning for Tyssedal. Avdeling 44 sine tillitsvalgte sammen med representanter for kommunestyret gjorde en viktig del av jobben ved å prøve å få tilslutning fra et flertall av stortingsrepresentantene. Leve Tyssedal dreiv et aktivt opinionsarbeid. Velforeninga var organisasjonen for alle tyssedølinger der de engasjerte seg og var aktive i å organisere en støttebevegelse. Mens avdeling 44 medlemsmessig gikk gradvis i oppløsning fordi de veisysselsatte permitterte og oppsagte mista medlemskapet sitt i fagforeninga.

På tross av splittelse og uenighet, holdt lokalsamfunnet seg stort sett samla utad. I et politisk klima der Buvik-utvalgets konklusjoner var retningsgivende, blei tyssedølingene kalt kravstore. Uten den politiske mobiliseringa av lokalsamfunnet, holdninga til krafta som en lokal ressurs, bevisstheten om å utnytte regjeringsgarantien og viljen til å kjempe for lokalsamfunnet, er det lite sannsynlig at Tyssedal ville fått sitt ilmenittverk.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

NOTER TIL KAPITTEL 7

1) HF 11.6.82
2) Intervju med Olaf Albertsen 27.8.87
3) HF 14.6.82
4) Intervju med Synnøve Meland 17.11.87
5) Intervju med Agnes Lervik 9.11.87
6) Bedriftsutvalgsmøte DNN 6.2.82
7) Styremøte avd. 44 30.8.82
8) Styremøte DNN 20.8.82
9) DNN-referat fra møte i ID 13.9.82
10) Medlemsmøte avd. 44 5.10.81
11) HF 15.10.82
12) Intervju med Bjørn Seim 19.11.87
13) HF 27.10.82
14) HF 29.10.82
15) HF 1.11.82
16) HF 5.11.82
17) Uttalelse fra styret i avd. 61, fagforeninga ved Norzink, 4.11.82
18) Styremøte avd. 44 29.9.82
19) Fabrikkarbeideren nr. 11/12-82
20) Intervju med Olaf Albertsen 27.8.87
21) Intervju med Nils Moldøen 25.8.87
22) Intervju med Synnøve Meland 17.11.87
23) DNN-saken. Vurdering av ilmenittprosjektet. Innstilling fra Forhandlingsutvalget for nye industritiltak, 11. mars 1983
24) Styremøte avd. 44 24.3.83
25) BT 2.5.83
26) Styremøte i Odda Samorg 2.5.82
27) St.meld. nr. 87 (1982-83) Om planene for industrireising i Tyssedal
28) NOU 1983:10 Ensidige industristeder
29) BT 19.9.82
30) Tall pr. 30.9.83 fra møte i sysselsettingsutvalget i Odda
31) BT 7.5.83
32) Pressemelding 5.6.83
33) Styremøte avd. 44 20.5.83
34) BT 13.5.83
35) BT 25.5.83
36) Intervjuer med B. Seim, A. Lervik og S. Meland
37) HA 27.5.83
38) Brev fra LO til Samorg i Odda og avd. 44 31.5.83
39) BT 1.6.83
40) HF 3.6.83
41) Dagbladet 19.5.83
42) Ny Tid 15.6.83
43) Bergens Arbeiderblad 3.6.83
44) HF 6.6.83
45) Intervju med Bjørn Seim 19.11.87
46) Intervju med Harald Meland 17.11.87
47) Intervju med Synnøve Meland 17.11.87
48) Intervju med Agnes Lervik 9.11.87
49) Intervju med Olaf Albertsen 27.8.87

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

50) Intervju med John Andersson 20.3.87
51) Intervju med Kjell Johannessen 26.3.87
52) BT 9.6.83
53) BT 4.9.87
54) Årsmøte avd. 44 8.2.84
55) Klassekampen 12.11.83
56) Iflg. Rolf Romstad fra Odda som var til stede på møte med representanter for regjeringa og de interesserte partene, opplyst av Knut Kvile 19.5.87
57) St.prp. nr. 1, tillegg nr. 13 (1983-84)
58) Felles styremøte mellom avd. 5, 43, 44, 61, Odda kommunale forening og Odda Jern og Metallarbeiderforening 25.5.83
59) Jern- og Metallarbeideren nr. 5 1983
60) Aftenposten 8.9.83

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Tom side

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

KAPITTEL 8
ILMENITTVERKET NY HJØRNESTEINSBEDRIFT

Endelig var det bestemt hva som skulle bli framtida for Tyssedal-samfunnet. Dette kapitlet handler om resultatet av kampen for Tyssedal- og Odda-samfunnet [1].

Den nye situasjonen i Tyssedal og Odda

Om lag 120 folk var sysselsatt på bedriften da anleggsarbeidet tok til. Bedriften hadde ansatt 144 timelønte og 55 funksjonærer. Disse deltok i anleggsarbeidet, gikk kurs og blei etter hvert lært opp til de nye jobbene. Resten av den opprinnelige arbeidsstokken var på midlertidig sysselsetting i veivesenet, i kommunen og ved Tyssefaldene, en del fikk nye jobber, og en del gikk arbeidsløse. Nedtrappinga ved Nitriden ga Odda kommune ekstra stor arbeidsløshet fra januar 1982 til sommeren 1985. Den nådde en topp vinteren 1983/84. Samtidig nådde også antallet på arbeidsmarkedstiltak en topp [2].

Sysselsettingsspørsmålet var derfor sentralt. 1. mai 1984 og 1985 var kravet 262 arbeidsplasser i Tyssedal. Bedriften ville ikke ta inn de permitterte. De veisysselsatte visste oftest ikke om de fortsatt hadde jobb da 3-månedersperioden var over. Sysselsettingsutvalget måtte hele tida stå på for å få midler til å fortsette veiarbeidet, og søke på nytt hvert kvartal. Odda Vegarbeidarklubb var aktive i å kreve løfta om ekstraordinær sysselsetting oppfylt så lenge det var nødvendig, og de krevde at de oppsagte skulle komme i første rekke ved nyinntak på ilmenittverket. På slutten av 1984 søkte sysselsettingsutvalget om midler til veiarbeid for 38 personer i 1985. De tok opp med KSI spørsmålet om å ta inn igjen de permitterte. Dersom de ikke fikk sysselsettingsmidler, ville de jo være nødt til å gå på trygd. Det var i strid med intensjonene i stortingsbehandlinga av saka. Men bedriften ville først ta dem inn fra 1. januar 1986. Siste halvår av 1985 blei det bare bevilga midler til 19 permitterte. Kommunaldepartementet ga beskjed om at de oppsagte skulle formidles til nye jobber. På den tida var arbeidsløshetstalla gått ned i Indre Hardanger som i resten av landet.

I kommunen så en etter ilmenittvedtaket lyst på framtida. Kongsberg Våpenfabrikk hadde fått godkjent ei ny storkontrakt med Pratt & Whitney. En del små bedrifter var etablert: Elplex Systems, Odda Plast, en del nye handels- og servicebedrifter. Konsulentfirmaet Indevo sto for et næringsutviklingsprosjekt og hadde en rådgiver plassert i Odda i en 2-årsperiode. Odda hadde sør-norsk rekord i investeringstilskudd. Likevel var det slik at folketallet stadig var på vei nedover. I perioden 1980 til 1987 gikk befolkninga ned fra 9.074 til 8.475. Tyssedal hadde mista 200 industriarbeidsplasser. Norzink og Odda Smelteverk gjennomførte rasjonaliseringer slik at antallet heltids industriarbeidsplasser var gått kraftig ned. Fra 1980 til 1985 mista Odda kommune 518 arbeidsplasser [3]. Seinere kom krise og usikkerhet for Kongsberg Våpenfabrikk, og Elplex gikk konkurs. Smelteverket og Norzink står foran ytterligere rasjonalisering. KV, som nå har 90 ansatte, har nettopp fått nye eiere, Steinsvik Maskinindustri.

Resultatet av Indevos virksomhet var beskjedent. Konsulentvirksomheten og utforminga av en plan for næringsutvikling hadde kosta 4,5 millioner kroner over en 3 årsperiode. I sin sluttrapport hevder Indevo at selskapets virksomhet pr. 1986 har gitt som resultat 122 arbeidsplasser (90 årsverk). Men hva dette krevde av investeringer er ikke oppgitt. Nå viser det seg at Indevos optimistiske tall er det samla antallet nye arbeidsplasser som blei skapt i perioden. Om lag 45 av disse kan føres direkte tilbake til Indevos prosjekt, i følge lederen for Hardanger Vekst som overtar arbeidet med næringsutvikling. Odda kommune eier her 40% av aksjene. Selskapet skal bidra til framvekst og utvikling av en balansert næringsstruktur i regionen ved konsulenttjenester, prosjektadministrasjon, formidling av kapital og forretningsideer og ved å fremme kontakt mellom forskning og næringsliv.

I tilknytning til ilmenittverket kom det snart på tale at Bergen Jernstøperi kunne tenke seg å etablere et støperi i tilknytning til anlegget. Å bruke den gamle kraftstasjonen til akvakulturanlegg for produk-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Nitrid-arbeidere på veisysselsetting i februar 1985. Necip Arici foran.
Foto: Dag Bjørndal, Klassekampen

Ilmenittsmelteverket.
Foto: E. Røsjø

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Noen av dem som ikke har fått jobb på det nye verket møtte Solheim i forliksrådet i Odda i februar 1987. De går nå til sak mot bedriften.
Foto: Hardanger Folkeblad

1. mai-toget i Odda i 1987 med støtte til de utestengte.
Foto: Hardanger Folkeblad

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

sjon av laksesmolt, var også framme. Men ikke noe av dette har latt seg realisere. Imidlertid er det blitt flere arbeidsplasser ved ilmenittverket enn planlagt. Nå sysselsetter verket om lag 280 personer, men det er planer om å redusere arbeidsstokken noe når drifta er kommet skikkelig i gang.

Hva med framtida? Tyssedal har fått et nytt bein å stå på. Slik sett er samfunnets framtid sikra, iallfall mht. et visst antall arbeidsplasser. Men nå skal de produsere noe nytt som de ikke har lokal erfaring med. På et vis lever Tyssedal-samfunnet fremdeles på ei bombe. Samfunnet er fortsatt avhengig av **en** bedrift for å overleve. Går det galt med ilmenittverket, går det galt med Tyssedal. Likevel er tyssedølingene blant de heldigste med det resultatet de har fått av sin kamp for lokalsamfunnet. Det er blitt gjort ei stor investering som binder en god del av krafta til dalen, om ikke så mye som ønskelig og mulig med et aluminiumsverk. Det er også usikkert om de har fått et tilstrekkelig antall arbeidsplasser til at de kan få beholde et levende samfunn som kan stå på egne bein. Mange unge har måttet flytte. Det kan f.eks. merkes i skolen og organisasjonslivet. På skolen er det blitt færre elever så full klassedeling ikke kan opprettholdes. Skolekorpset har måttet åpne opp for voksne folk for å overleve. Men dette vil kanskje rette seg i neste omgang når de eldre går av med pensjon. Men hvis det blir snakk om ytterligere nedskjæring av arbeidsstokken på KSI, kan det skje ei forgubbing av samfunnet.

Andre utsatte samfunn har likevel fått føle mer av den nye industripolitikken her til lands. I Kirkenes er Sydvaranger vedtatt stansa i 1997, men regjeringa har undersøkt muligheten for en stans alt i 1994. Til nå har 320 mista jobben, mens det nyoppretta skipsverkstedet KIMEK bare har oppretta 40 arbeidsplasser. I Mo i Rana har Jernverket mista 820 arbeidsplasser sia 1981/82 og er høsten 1987 foreslått slanka med ytterligere 1600 ansatte, halve arbeidsstokken! Rana Gruber har sagt opp 170. I Sulitjelma blir det full stopp i 1989. Arbeidet med alternative arbeidsplasser er i gang. Det kan bli etablert 150-200 arbeidsplasser innen 1990, men industriministeren innrømmer dette er et vanskelig arbeid. På Notodden er Tinfos Jernverk lagt ned. 400 mista jobben. På Rjukan skal Hydro legge ned ammoniakkproduksjonen i løpet av 1988 og så gjødselproduksjonen etter 3-4 år. Selskapet vil overføre krafta til andre av sine fabrikker. Antall ansatte vil gå ned fra 530 til 275. Tinn kommune jobber nå for å presse Hydro til å skaffe erstatning for en stor del av arbeidsplassene. Opprinnelig hadde Hydro 1800 ansatte på Rjukan. Nedbygginga av dette samfunnet starta da Hydro fikk konsesjon på utførsel av deler av krafta til industrireising på Herøya.

Etterdønninger av Tyssedal-saka

Ei spesiell sak har kasta mørke skygger over Tyssedal-saka på tampen. I februar 1986 lyste KSI ut 37 stillinger. 25 tidligere ansatte søkte, men bare 11 av dem blei ansatt. Mange av de 14 som blei avvist hadde til og med lengre ansiennitet enn dem som fikk jobb. De 14 som blei stengt ute var alle tyrkerne, noen kvinner og to av dem som var mest aktive under Tyssedal-kampen.

Disse 14 blei stengt ute fra KSI enda det opp gjennom hele Tyssedal-saka var arbeida for å sikre Tyssedal-samfunnet nye arbeidsplasser. Bare slik kunne de ansatte på Nitriden sikres ny jobb og Tyssedal opprettholdes som lokalsamfunn.

I Stortingsproposisjon nr. 1. Tillegg nr. 13 (1983-84) «Om industriutbygging i Tyssedal» står det at *«DNNs ansatte forutsettes å få ansettelse i det nye komandittselskap.»* Det har vært underforstått under hver behandling i Stortinget om framtida for Nitriden fra 1975 til 1983 at arbeidsplassene skulle være for dem som var ansatt der. Hadde det ikke vært for det, ville det ikke kommet på tale å reise noe verk i det hele tatt. Da aluminiumsvedtaket blei gjort i 1981, forutsatte proposisjonen til og med at ingen skulle sies opp. Reduksjonen ned til 262 arbeidsplasser skulle skje ved naturlig avgang.

På sitt årsmøte 4. februar 1986 tok avdeling 44 opp saka og påla styret å ta opp forhandlinger med bedriften med tanke på en avtale som kunne gi de oppsagte førsterett ved nyinntak på bedriften. Svaret fra bedriftsledelsen var at de i følge styringsretten sto fritt ved nyansettelser.

Seinere har Samorg danna en støttekomité for de utestengte. Ei lang rekke fagforeninger lokalt og utover landet har uttalt støtte. Kommunestyret har oppfordra bedriftsledelsen til å ta inn de utestengte. Med 3/4-dels flertall vedtok de: *«Odda kommunestyre beklager at KS Ilmenittsmelteverket har avvist 14 av de tidligere DNN-ansatte. Vi håper at ledelsen ved KSI legger forholdene til rette for at disse også kan få jobb. En slik løsning ville bidra til at Tyssedal-saken får en avslutning som alle kan være tilfreds med. Og det ville styrke Odda's omdømme i positiv retning.»*

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Støttekomitéen blei oppretta etter at et enstemmig årsmøte i Samorg 23. april 1986 krevde *«at bedriftsledelsen straks endrer sin ansettelsespolitikk og ansetter de 14 tidligere DNN-arbeiderne etter ansiennitet ved DNN i de første ledige jobbene ved KSI.»* De vedtok som ei hovedparole til 1. mai: «GI DE DNN-OPPSAGTE JOBB VED KSI — NEI TIL POLITISK SILING OG RASISME». Samtidig vedtok de å opprette en støttekomité for å drive informasjons- og støttearbeid i saka. Det har vært arrangert et stort møte i Tyssedal. Etterpå krevde avdeling 44 at NKIF skulle gå til sak. LO er kommet fram til at saka ikke er ei arbeidsrettssak, men at det kan reises privat søksmål. Det har 6 av de utestengte gått inn for. Saka skal reises gjennom LOs juridiske kontor. Støttekomitéen har videre møtt industriministeren og stortingspolitikere og gitt ut ei hvitbok. Saka har vært tatt opp av SV i Stortingets spørretime og fått en del presseomtale. Industriministeren har svart at han ser dette som ei sak mellom bedriftsledelsen og fagforeninga. Bedriftsledelsen har hevda at *«Dette er en helt ny bedrift som fritt må få velge ut sine medarbeidere.»* [4]

De utestengte, støttekomitéen og LOs juridiske kontor mente det her var gjort stortingsvedtak som ga bedriften en forpliktelse overfor de tidligere DNN-ansatte. De aller fleste av de 14 var også fremdeles arbeidsløse eller i usikkert midlertidig arbeid. De mente at Nils Moldøen og Terje Kollbotn var utestengt på politisk grunnlag. Moldøen var streikeleder i 1982 og leder for Leve Tyssedal. Kollbotn var kasserer i Leve Tyssedal, hovedansvarlig for de to Oslo-turene og tillitsvalgt for de veisysselsatte DNN-arbeiderne. Direktør Solheim har begrunna utestenginga av de to med at de ikke var kvalifisert. Men samtidig spør han: *«Skal det vera slik her i Norge at dei som lagar leven skal vera garantert arbeid kvar dei kjem?»* [5] For øvrig er det klart at ingen på forhånd var kvalifisert til den nye type jobber som blei oppretta ved ilmenittsmelteverket. I stillingsannonsen sto det da også at full opplæring ville bli gitt. Arbeidskameratene karakteriserer de to som flinke arbeidsfolk. Det er et tankekors at Kollbotn også tidligere er prøvd stengt ute fra DNN. Da han søkte jobb i 1977, blei han nekta ansettelse fordi han var aktiv under Zinken-streiken i 1976. LOs juridiske kontor tok da ut forliksklage, men den gang måtte bedriften gå til forlik og ga ham til slutt jobb.

De kvinnene som er stengt ute er ikke helt unge lenger. Bedriftsledelsen nekter for at de driver kvinnediskriminering ettersom DNN var den første mannsarbeidsplassen i Odda som tok inn kvinner i produksjonen. Det var i 1971 da Nitriden så seg nødt til å ta inn kvinner fordi bedriften hadde problem med å skaffe mannlig arbeidskraft. Omtrent samtidig blei tyrkerne henta til Tyssedal (1970).

Behandlinga av tyrkerne er egentlig et kapittel for seg i Tyssedal-saka. Det er lite ærefullt. Da de kom, blei de plassert i de dårligste leilighetene, i en slags ghetto. De blei lært opp i jobber som de mestra bra, men noen organisert språkopplæring fikk de ikke av bedriften. Kanskje fordi det ikke var nødvendig for at de skulle greie seg. Men mange av tyrkerne slo seg til, fikk familien med seg etter hvert, lærte ganske godt norsk. Og alle skjønte iallfall norsk. Flere av dem var også sendt til Høyanger og hadde gått gjennom et opplæringsprogram mens anleggsarbeidet for aluminiumsfabrikken var i gang.

Da bedriften sa opp 115 arbeidere i 1982, sa den opp tyrkerne kollektivt, utenom all ansiennitet. Fagbevegelsen protesterte heller ikke på dette. Folk var i stor grad vant til å se på tyrkerne som ei gruppe, og snart brukte de alle kreftene på å kjempe for aluminiumsvedtaket som Høyre-regjeringa ville gjøre om. I yrkesforbuds-saka har bedriftsledelsen kommet med nedsettende uttalelser om tyrkerne. Direktør Solheim har uttalt: *«Det arbeidet desse tyrkarane hadde var å slå ned ei skorpe og setje ein staur i for å slå ned blussa. Men så enkelt arbeid har vi ikkje i dag.»* [6] Personalsjef Vatle sa i samme intervjuet: *«Det er ikkje berre å tenkje på dei som vi diverre ikkje kan gi jobb her. Dette skal jo gå. Og det ville vi ikkje klart med 10-15 tyrkarar, i denne omgang.»*

Direktør Solheim har også hevda at *«De behersker ikke norsk. Noen av dem vil ikke engang lære norsk.»* [7] Etter at det blei klart at de utestengte ville gå til rettssak, har bedriften tydeligvis revurdert denne oppfatninga. 4 av tyrkerne er nå tilbudt jobb. Det skjedde samme dag som de skreiv under på at de ville gå til rettssak mot bedriften.

Stevninga fra LOs advokat går da også på diskriminering pga. nasjonal opprinnelse, nekting av arbeid pga. politisk holdning og politisk engasjement på venstresida og diskriminering pga. kjønn. Saka vil bli ei prinsippsak for fagbevegelsen og for arbeidsgiverforeninga. Direktør Solheim er leder for NAFs Vestlands-avdeling og har sittet i NAFs arbeidsutvalg. På tross av at staten gjennom DNN Industrier eier 5/6 av aksjene i KSI og at Stortinget har forutsatt fortrinnsrett for de tidligere Nitrid-arbeiderne ved ansettelse ved den nye bedriften, ser ikke myndighetene det som noe de vil legge seg opp i. Men det

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

er klart at industriministeren, som utgjør generalforsamlinga i DNN Industrier, kunne legge et sterkt press på KSI-styret hvis han ville.

Dette er et av mange eksempel i dagens Norge på forfølging av politisk aktive på venstresida, rasisme og kvinneundertrykking.

Forurensing fra ilmenittverket

Kampen om forurensende utslipp fra ilmenittverket viser også at samfunnet langt på vei er tilbake i normal gjenge igjen. Da Stortinget vedtok etablering av et ilmenittverk, ga forurensingsmyndighetene tillatelse til å deponere i Sørfjorden den delen av avfallet som det ikke ville være mulig å resirkulere. Tillatelsen var midlertidig og skulle tas opp til revurdering etter 3 år. Miljøverndepartementet så det nemlig som betenkelig at en ved etablering av nye industribedrifter løste avfallsproblema ved utslipp til sjø. I 3-årsperioden skulle det derfor legges fram nærmere opplysninger om avfallets mengde og sammensetning og utredninger om mulighetene for alternativ deponering av alt eller deler av avfallet [8]. Miljøverndepartementet pekte *«spesielt på mulighetene for å frakte avfallet til områder som egner seg for land-deponering og om det er mulig å se denne saken i sammenheng med framtidige løsninger på avfallsproblemene for sinkverket i Odda.»* [9] Norzink var nemlig blitt pålagt å stanse sitt utslipp til fjorden innen 1. januar 1986. Industrikomitéen i Stortinget viste til at departementet hadde hevda at utslippstillatelsen for ilmenittverket ville vært ei annen og vanskeligere vurdering om ikke Sørfjorden allerede hadde vært så belasta... [10]

Utslippstillatelsen til KSI blei også anka av Natur og Ungdom og Naturvernforbundet. Bedriften henvendte seg til myndighetene og mente utslippa var bagatellmessige og at rensetiltak ville fordyre og forsinke prosjektet. I Odda var Aksjon Rein Fjord danna. Lokalbefolkning og fagbevegelse hadde gått klart mot at Norzink skulle få utslippstillatelse. Kravet var at avfallet måtte i fjellhaller. Myndighetene hadde da også gått inn for et opprenskingsprogram for Sørfjorden som er en av de verst forurensa fjordene i Norge. Den økende miljøbevisstheten førte til at store deler av lokalsamfunnet mente at også statsbedriften KSI måtte bli pålagt å legge avfallet i fjellhaller. Dette synspunktet vant fram i Samorganisasjonen. Men bedriftsledelsen ved KSI var framme i pressa og kalte aktiviteten for hets. Avfallet deres ville ikke ha skadevirkninger. Fagforeninga mente også en prøveperiode på 3 år ville være forsvarlig fordi det ikke ville bli store mengder løselige tungmetall. Bedriftsledelsen brukte dessuten en argumentasjon der de satte arbeidsplasser opp mot miljø, ytterligere miljøtiltak ville sprenge Stortingets investeringsforutsetning og sette prosjektet i fare, hevda de.

SFT kom i april 1985 fram til at bortsett fra nedslammingseffekten, syntes faren for skadevirkninger fra produksjonsavfallet fra KSI å være meget liten. Tungmetalla i prosessavfallet forelå vesentlig i oksydform og var lite løselige i vann. Slaggen fra jernproduksjonen anså de også for å være uten forurensingsmessige betenkeligheter. Bedriften fikk stadfesta sin midlertidige utslippskonsesjon ved kongelig resolusjon 24. januar 1986. I begrunnelsen forklarte departementet at det ikke fantes egna steder for åpen landdeponering. Plassering i fjellhaller var et reelt alternativ, men ville koste vesentlig mer enn sjødeponering (21,4 millioner i en 3-års-periode). Det blei understreka at tillatelsen var midlertidig og ville bli vurdert på nytt på fritt grunnlag etter prøveperiodens utløp. Behovet for oppryddingstiltak i Sørfjorden sto ved lag, hevda departementet som også understreka: *«Det er også lagt vekt på at utslippstillatelsen, gitt av SFT i november 1983, ble lagt til grunn da Stortinget behandlet industriutbyggingen i Tyssedal. En endring av utslippstillatelsen nå vil få økonomiske konsekvenser som ikke var forutsatt da saken ble behandlet i Stortinget.»* Det var tydelig at de bedriftsøkonomiske rammene fikk overordna betydning i forhold til de miljømessige konsekvensene.

Men tillatelsen forutsatte at bedriften seinest to år etter driftsstart skal ha utreda muligheten for alternativ avfallsdeponering. Bedriften skal samtidig ha utreda måter å avbinde avfallet på, f.eks. i sement før deponering. Bedriften skal også i prøveperioden nøye gjennomføre et overvåkingsprogram over virkningene av utslippet i fjorden. Utslippstillatelsen skal straks tas opp til ny vurdering dersom det skulle oppstå uforutsette skadevirkninger.

I fagbevegelsen i Odda oppsto det en splittelse på synet på utslipp fra KSI da bedriftsledelsen satte arbeidsplassene opp mot miljøet. Avdeling 44 gikk mot et forslag til vedtak i Samorg om å kreve avfallet i fjellhaller. Etter dette blei Samorg i Odda splitta, og et flertall gikk inn for å godta utslippet fra

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

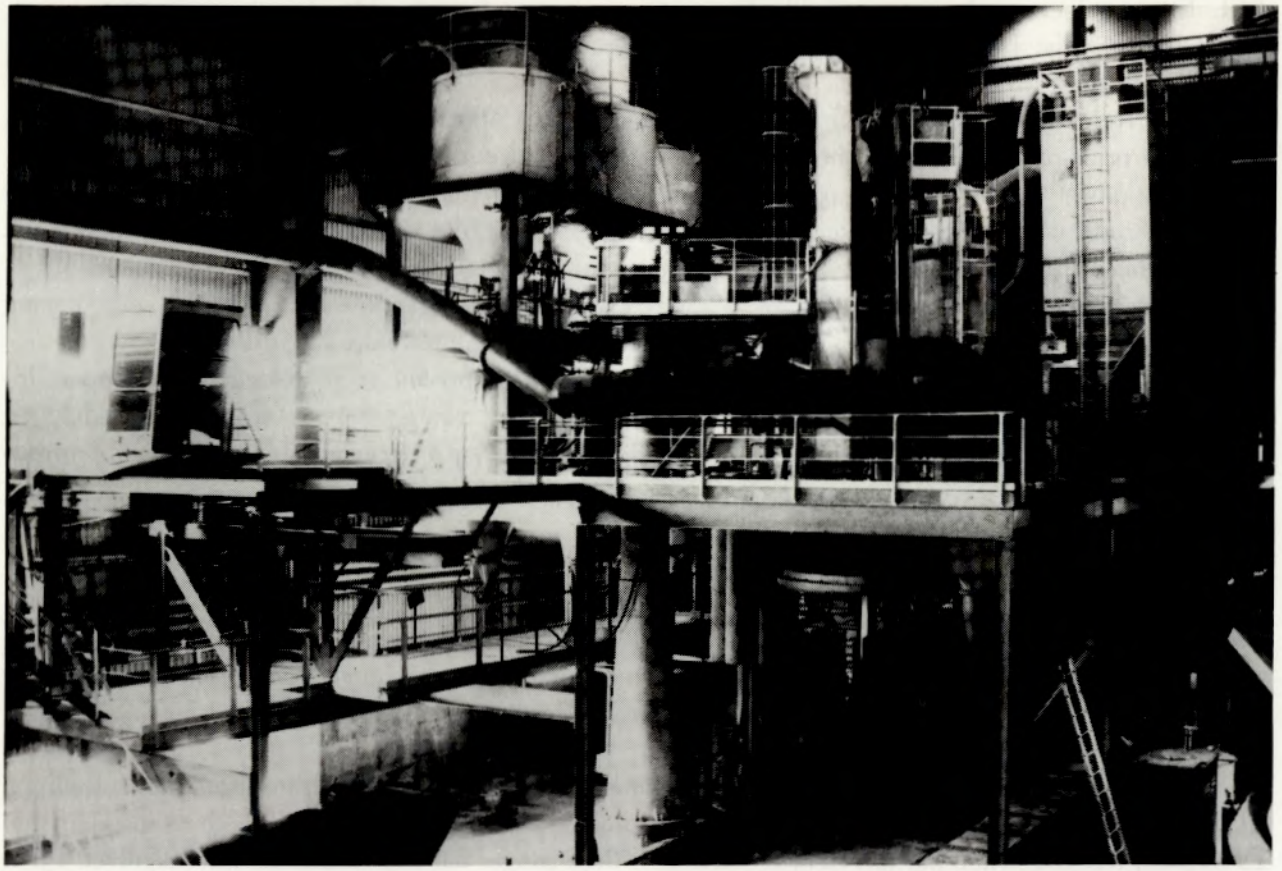

Jernbehandlinga på ilmenittverket.
Foto: Hardanger Folkeblad

Jan Salomonsen og Ole Harald Brennvik i kontrollrommet i smeltehuset.
Foto: Hardanger Folkeblad

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

KSI. Ett år seinere er kravet om fjellhaller reist igjen, og et flertall gikk på nytt inn for det som 1. mai-parole i Odda. Det var etter at de første månedenes drift av ilmenittverket hadde vist en del uheldige konsekvenser av utslippet.

Aksjon Rein Fjord, som har stor oppslutning i Odda (over 400 medlemmer), har vært aktive med å påvise det prinsipielt gale ved en utslippstillatelse. Etter at drifta er kommet i gang, har de vært vaktbikkjer og påvist skadevirkninger på fjorden og opplyst om ureglementerte utslipp til luft og sjø. Det har vært brudd på utslippsledninger nede i sjøen, og avfall er blitt dumpa rett i fjorden. Sjøen rundt bedriften har vært sterkt misfarga, og fisk tatt i garn har vært sterkt tilsølt. I en henvendelse til Miljøverndepartementet har derfor Aksjon Rein Fjord krevd at ilmenittverket blir pålagt å sette i gang forberedelser for sikker deponering av avfallet på land. Dette en ennå ikke tatt stilling til.

Flere av utslippa er et resultat av de problema som har oppstått med anlegget. En rapport fra konsulentfirmaet IKO forklarer at forutsetninga om et integrert vannsystem og rensing i forreduksjon og ovnshus ikke har vært gjennomførbart. Dette fører til at overløp i perioder går ut i fjorden uten rensing [11].

Innkjøringsproblem

Høsten 1986 kunne ilmenittsmelteverket settes i drift. Den første tappinga av titanslagg og jern skjedde i november. Verket var blitt nær 90 millioner kroner billigere enn først antatt og kom på 1238 millioner kroner. I pressa sto det at ordrene strømma inn. For 1987 var det planlagt å kjøre med 72% kapasitetsutnytting.

Men så kom problema. Støvavsuget var underdimensjonert slik at hele bedriften støva ned. Utslippa til omgivelsene var sjenerende. Det var vansker i produksjonen. I oktober skjedde en eksplosjon i en gasskjøler, feil ved ovnen har ført til at flytende jern flere ganger har strømma ut på fabrikkgolvet. I den strenge kuldeperioden på nyåret 1987 frøys vannet og ødela en del av utstyret. Hallen måtte tilleggsisoleres. Kvaliteten på jernet som blei produsert var så dårlig at det ikke kunne selges som spesialråjern. Innkjøpt kull fra Svalbard måtte vrakes fordi det ikke ga bra nok kvalitet på råjernet. Det inneholdt for mye fosfor. De gikk over til kull fra Amerika og Australia.

All produksjon stansa før jul og kom ikke i gang igjen før ut i mars 1987 etter en ny eksplosjon og utrenning. Men både ledelse og fagforening ga uttrykk for optimisme etter at utbedringer var foretatt. En måtte regne med problem ettersom det var et pilotanlegg og ei innkjøringstid på ett til halvannet år var forventa. I april skjedde ei gjennomrenning av ei tappeøse som førte til produksjonsstans i noen dager. I juni skjedde så et alvorlig uhell. Nærmere 500 tonn jern og slagg rant ut og ødela mye utstyr. Produksjonsstansen blei på et par måneder. Heldigvis kom ingen til skade. Problemet nå var å få plugga igjen tappehullet etter tapping. Den massen som blei benytta til dette holdt ikke.

Det er noe usikkert hva det er normalt å forvente seg av innkjøringsproblem. Men det ser jo ut som om ilmenittverket har vært spesielt ille ute. Ei planlagt offisiell åpning av verket, med Elkem til stede for å høste ære av prosjektet, har blitt utsatt. KSI vil nemlig reise erstatningssak — bl.a. for svikt i utstyr og konstruksjoner — overfor Elkem som hovedentreprenør og ansvarlig for oppbygginga. Elkem fikk frist til april med å sette verket i full stand.

I slutten av august var verket i gang igjen. Etterspørselen etter slaggen blei sagt å være god. Fremdeles er sulfatprosessen den dominerende i Europas pigmentindustri. Ilmenittverket har imidlertid søkt patent på en prosess som skal gjøre det mulig å utnytte det norske råstoffet også i klorprosessen. Teknikken er utvikla ved SINTEF [12].

Etter at årsregnskapet for 1986 var kjent, hadde Arbeiderbladet et oppslag om ny *«industriskandale»* i Tyssedal pga. et *«kjempeunderskudd»* for 1986 på 189 millioner kroner. Et notat fra Industridepartementet skulle vise at departementet ikke hadde tillit til bedriftens framtidsprognoser [13]. Oppslaget smakte vel noe av en tidlig valgkampstart, sensasjon over at Høyres industriprosjekt i Tyssedal kanskje ikke var så vellykka.

Direktøren gikk ut og tilbakeviste skandalebetegnelsen. En kunne ikke forvente overskudd i en innkjøringsfase. I 1987 hadde en revidert den forventa kapasitetsutnyttelsen fra 72 til 40% og hadde håp om å komme ut i balanse eller med et lite underskudd. Nå er det jo å bemerke at tallet på 189 millioner var det regnskapsmessige underskuddet (resultatet etter saldoavskrivninger). Årsresultat etter

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

ordinære avskrivninger ga et underskudd på 82 millioner. Men pga. regnskapsførselen og de store avskrivningsmulighetene i kommandittselskapsstrukturen, kunne det regnskapsmessige underskuddet bli så mye større. Det var ikke nødvendig å bevilge midler over statsbudsjettet til verket. Kommandittistene måtte innbetale 90 millioner kroner av utestående egenkapital på 180 millioner for å styrke likviditeten. Statens andel blei her dekka av overskudd på kraftsalg som i 1986 ga DNN Industrier ei nettoinntekt på 71,5 millioner kroner. All krafta som verket ikke fikk utnytta, blei nå solgt.

Ny Tyssedal-sak?

Høsten 1987 blei det klart at de tekniske problema var større enn antatt. Kapasitetsutnyttelsen ville bare komme opp i 16%. Verket måtte forvente et driftsunderskudd i 1987 på 200 millioner kroner. Den siste resten av egenkapital på 90 millioner blei derfor bestemt trekt inn til 1. desember. Verket gikk med maksimalt 60% kapasitetsutnyttelse. Deler av prosessutstyret tåler ikke full utnyttelse. For å oppnå det, må det investeres ytterligere 50-60 millioner kroner. I 1988 forventes ikke mer enn 50% kapasitetsutnyttelse og et driftsunderskudd på 150 millioner. Og nå er altså egenkapitalen brukt opp.

Industridepartementet hadde engasjert konsulentfirmaet IKO til å vurdere ilmenittverket teknisk og økonomisk. Selskapet avga en rapport i slutten av oktober. Den skulle avvike sterkt fra vurderinga i KSIs styre av framtidsutsiktene for bedriften. Industridepartementet oppnevnte derfor et eget utvalg som skulle granske saka, med representanter for departementet og eksterne rådgivere, mens lokalsamfunnet ikke var representert. Ilmenittverket skal så nok en gang behandles i Stortinget i vårsesjonen 1988.

I november kom KSI i ei akutt likviditetskrise. Styret vurderte å sende ut permitteringsvarsel umiddelbart hvis ikke de fikk tilsagn om bevilgninger til verket. Av IKOs «hemmelige» rapport blei det i media referert til store tekniske problem og at det blei reist spørsmålstegn ved om det over hodet ville være mulig å oppnå overskudd ved ilmenittverket uten dramatiske endringer i priser på produkt, valutakurser og kostnadsstruktur. Dette førte til storm på Løvebakken. På nytt rista Tyssedal-samfunnet i grunnvollene. Og igjen blei de kasteballer i et storpolitisk spill om skyld og ansvar for det som nå i media blei kalt *«industriskandalen»* i Tyssedal. Arbeiderpartiet ville vise at Høyres prestisjeprosjekt var mislykka. SV ville til og med kreve riksrett — pga. et brev fra Elkem, som Stortinget ikke hadde fått, der selskapet skulle ha advart mot ilmenittprosjektet i Tyssedal.
der selskapet skulle ha advart mot ilmenittprosjektet i Tyssedal.

Elkem hadde nemlig kasta ut dette desperate kortet på en pressekonferanse der selskapet gikk til frontalangrep på KSI og de ansatte i Tyssedal og avviste alle erstatningskrav. Det vil bli rettssak, og Elkem kan gjøres ansvarlig for inntil 50 millioner. Kravet fra KSI kan til og med bli vesentlig større dersom ikke anlegget går sammenhengende i 7 døgn med 100% kapasitetsutnyttelse innen slutten av mai 1988. Elkem valgte å starte prosedyren med en offentlig skittentøyvask der det skyldte på ledelse og ansatte i Tyssedal som ikke hadde forstått prosessen godt nok. Selskapet antyda til og med sabotasje. Elkem er et selskap i hardt vær med ei kjempegjeld på 7 milliarder kroner. Det har forgapt seg internasjonalt ved bl.a. å kjøpe opp smelteverk i USA. Selskapet har derfor alt å vinne på å få minst mulig ansvar for problema i Tyssedal. I tillegg har Elkems underleverandør til forreduksjonsanlegget i Tyssedal, Allis Chalmers, gått konkurs, så der er det ikke mye erstatning å hente for mangler. At Elkem nå trekker fram at det skal ha advart mot ilmenittprosjektet i 1983, stemmer dårlig overens med det synet selskapet uttrykte overfor forfatteren for ett år sia: *«Som De er kjent med har Elkem prosjektert ilmenittsmelteverket i Tyssedal, og har stått bak utviklingen av prosjektet. Mens politikere i stor grad har høstet æren av at verket ble reist, er Elkem - som har arbeidet med spørsmålet om ilmenittsmelting i adskillige ti-år - kommet i bakgrunnen.»* [14]

Mediastormen som blei skapt, satte igjen Tyssedal-samfunnet i skyggen. Industriminister Finn Kristensen har latt det være et åpent spørsmål om regjeringa vil gå inn for å bevilge nødvendige midler til fortsatt drift. Det er nok mye fordi det var Høyre og mellompartia som var ansvarlig for å velte aluminiumsprosjektet og trumfe gjennom ilmenitten. Derfor kan Arbeiderpartiet nå kjøre Høyre og den tidligere industriminister Syse som nå er Høyres formannskandidat. Og saka kan virke som en lynavleder for Mongstadskandalen. Men hvis de nødvendige midla til ilmenittverket nå blir holdt tilbake, settes egentlig Tyssedals eksistensgrunnlag igjen på spill. Riktignok har styret vedtatt å drive videre ut januar måned. Hvis bedriften skulle bli stoppa da, vil det bety at Elkem ikke blir stilt til ansvar for å få bedrif-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

ten i fullgod teknisk stand. Det er det jo ingen andre enn Elkem som tjener på. Det er tross alt investert 1,2 milliarder kroner i verket som det ikke kan settes en strek over uten videre.

Det er bestemt at Riksadvokaten skal granske kontrakta mellom Elkem og KSI for å avklare ansvarsforholdet nærmere. Og på KSI er det i samråd med Elkems folk bestemt å kjøre ovnen med kraftigere belastning enn det som er prøvd hittil.

Av IKOs teknisk-økonomiske statusrapport går det fram at innkjøringsproblema ved ilmenittverket har vært undervurdert. Det utenlandske konsulentfirmaet Batelle forutsatte i 1983 at innkjøringa av anlegget skulle ta 4 måneder. Men anlegget er et pioneranlegg. Det blei bestemt starta opp i full industriell skala enda prosessen bare delvis var kjørt i modellskala. Den prosessen QIT bruker for å framstille slagg er annerledes — smelting uten pelletisering og forreduksjon. At Elkem har fått bygge et testanlegg i full skala, har resultert i vesentlige tekniske og konstruksjonsmessige svakheter såvel som uheldige råd vedrørende drifta [15].

Elkem fikk ei dominerende rolle i realiseringa av ilmenittverket - som utstyrsleverandør, byggeleder og rådgiver for KSI i oppbygging av organisasjon og drift. IKO vurderer denne rolla som «uheldig» og peker på at KSI og Elkem ikke forener felles ressurser og kompetanse i å løse problema. I forhandlinger om utbedring av tekniske svakheter sitter Elkem på begge sider av forhandlingsbordet, som leverandør og som byggherrens representant. Verket befinner seg nå et sted mellom avslutta montasje og start på driftsgarantiperioden. Elkem er utålmodig etter å komme inn i driftsgarantiperioden for å få avslutta sine leveranseforpliktelser. KSI må derfor drive verket med Elkem både som motpart og rådgiver. For KSI er helt avhengig av hjelp ettersom dette er en helt ny prosess for selskapet.

Når det gjelder markedsutsiktene, så vurderer IKO etterspørselen etter produkta som god. Men samtidig har prisene falt. Derfor vurderer konsulenten det slik at *«med nåværende salgspriser synes KSI ikke å kunne bli lønnsom selv med stabil drift og full produksjon. Med nåværende prisutvikling minker marginen mellom råstoff og ferdigprodukt.»*

IKO peker derfor på den uheldige situasjonen verket er i mellom råvareleverandør og kunder og reiser spørsmål ved om ikke alternative eierforhold kan gi bedre lønnsomhet. KSI har et etterspurt produkt i et voksende marked. Men marginen mellom råvare- og produktpris er blitt mindre enn budsjettert. IKO vurderer det sånn at KSI etter noen tid vil komme over sine innkjøringsproblem og levere høyverdige produkt. Men da må KSI over i en offensiv posisjon og bl.a. målbevisst utnytte ekstern kompetanse og i større grad gjøre organisasjonen beslutningsorientert.

Avtale- og eierforholda ved verket er ganske spesielle. Gøthe-utvalget påpekte svakheter ved avtaleforholda i 1983. Ilmenittverket ville ikke være sikra avsetning til Kronos-gruppens bedrifter, noe som ville styrka prosjektet ettersom bedriften skulle inn på et helt nytt marked. Og viktigst av alt, de pekte på at *«Slik avtalen er utformet innebærer den ingen spesiell skjerming for DNN. Ilmenittprisen er ikke avtalemessig bundet til å følge slaggprisen.»* [16]

Det kan se ut til at det er bukken som er satt til å passe havresekken også her.

Eierforhold — kapitalfordeling i millioner kroner:

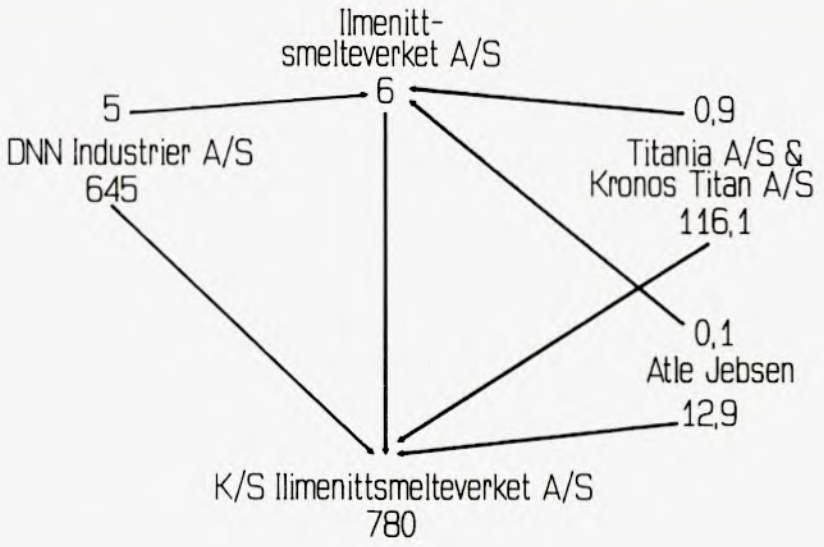

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Titania selger råstoff til KSI til en pris lik den laveste som tilbys Titanias familiebedrifter. Bedriften får avsetning for en vesentlig del av produksjonen sin. I tillegg har Titania 2,5% provisjon av slaggsalget. I 1986 steig prisen på ilmenitt med 14%, mens slaggen bare økte med 4%. (Nå nylig har Titania og KSI inngått en ny avtale om at råvareprisen skal fryses i 3 år framover på 1987-nivå, 5% rabatt og forlenga betalingstid fra 30 til 60 dager.) Når det gjelder det andre hovedproduktet, jern, så har prisene gått ned i 1986. Markedet karakteriseres som urolig. Her er avtalen at Elkem skal ha 5% provisjon av salget.

At marginen mellom prisen på råstoff og ferdigprodukt utvikler seg så negativt, kan ha sammenheng med at det tidligere monopolet på titanslaggmarkedet, QIT, ser seg tjent med ei beskjeden prisutvikling. Iallfall er det fremdeles prisledende. Men nå venter det konkurranse fra KSI og også fra australske produsenter på andre felt.

NL Industries har via KSI kommet inn på et nytt marked og brutt QITs monopol. Det vil kunne sikre seg råstoff til egne pigmentfabrikker i Europa (foruten Kronos Titan i Norge, har det så vidt jeg veit fabrikker i Belgia og Vest-Tyskland). Ville det ikke da være rimelig om ilmenittprisen var bundet til å følge slaggprisen? Prøver NL Industries nå å presse mest mulig ut av staten som hovedansvarlig for ilmenittverket i Tyssedal?

Det er en annen ting ved eierstrukturen som også er viktig. Staten gjennom DNN Industrier er største eier. Det er DNN Industrier som kontrollerer kraftressursene og leier ut tomta til KSI. Staten har store inntekter fra de 520 millioner kWt som selskapet disponerer og som nå går ut av Tyssedal. I tillegg har det solgt mye mer kraft pga. KSIs innkjøringsproblem. Da ilmenittverket blei vedtatt, var det ei forutsetning at disse **kraftinntektene** skulle bedre lønnsomheten **i ilmenittprosjektet**. Ilmenittprosjektet var ikke lønnsomt nok «på jomfruelig grunn» hadde også de interesserte partene opplyst til Industridepartementet. Og i den endelige stortingsproposisjonen i 1983 het det: *«Selv om departementet i første rekke har vurdert ilmenittprosjektet på et selvstendig grunnlag, dvs. eksklusive de inntekter DNN får ved salg av frigjort kraft, må det også legges til at for DNN vil kombinasjonen av kraftinntekter og DNNs forventede inntekt fra ilmenittverket gi en lønnsomhet som etter DNNs forutsetninger er betydelig høyere enn ilmenittsmelteverket isolert sett. Sett fra selskapets side får dette betydning ved en sammeligning med prosjekter hvor hele selskapets disponible kraftmengde medgår.»* Og DNN Industrier har hatt og har betydelige kraftinntekter. I 1983 59,3 millioner, i 1984 61,3, i 1985 43,3 og i 1986 71,5 millioner kroner. Dette har vært som viska ut av debatten rundt ilmenittverket nå i 1987.

Alle innkjøringsproblema har gjort at folk i Tyssedal igjen er blitt usikre på framtida. Det gjenstår ennå å se om verket er bedriftsøkonomisk lønnsomt. Nå viser ikke «ulønnsomhet» nødvendigvis at en bedrift er dårlig, hvis den ikke settes i en sammenheng der mange faktorer får spille inn. Når det skjer en nedgang i veksten i verdensøkonomien, settes gjerne fokus på den enkelte bedrift, mens det egentlig er den totale økonomien som nærmer seg ei krise, jmf. høstens børskrakk. Uansett er Tyssedal fremdeles et ensidig industrisamfunn, om enn med en ny hjørnesteinsbedrift. Disse samfunna er sårbare i den norske økonomien. Det kan spøke for Tyssedal igjen hvis underskudda fortsetter.

Folk i Tyssedal synes derfor det er bittert å tenke på at de kunne hatt et aluminiumsverk i dag. Den industrien opplever nå gode tider. Aluminiumsprisene er gått i været som aldri før. Tyssedal-saka viser tydelig at politiske avgjørelser er uttrykk for maktforhold i samfunnet. Hvis folk i Tyssedal sjøl hadde fått bestemme, ville det stått et aluminiumsverk i Tyssedal i dag. Men deres kunnskap og synspunkt blei feid til side. Høyre og mellompartia med støtte fra visse næringslivskretser fikk ta avgjørelsen om hva slags industri Tyssedal skulle få. Makta rår.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

NOTER TIL KAPITTEL 8

1) Kapitlet baserer seg i det vesentlige på avisklipp BT, HF i 1986 og -87 og Samorgs hvitbok «Utestengt fra KSI. Etter 10 års kamp for Tyssedal. Slå angrepet tilbake!» Odda 1987
2) Helga Tveit: Odda i fugleperspektiv. Notat om befolknings- og næringsutvikling i Odda kommune. Arbeidskontoret for Indre Hardanger 1986.
3) HF 2.10.87
4) HF 6.7.86
5) Hardanger 3.5.86
6) Samme sted
7) HA 19.4.86
8) St.prp. nr. 1 Tillegg nr. 13 (1983-84) Om industriutbygging i Tyssedal
9) Miljøverndep. til DNN 25.11.83
10) Innstilling fra Stortingets energi- og industrikomité til St.prp. nr. 1 Tillegg nr. 13
11) IKO Strategi AS, Teknisk-økonomisk statusrapport for Ilmenittsmelteverket i Tyssedal (KSI), 28.10.87
12) Årsberetning DNN Industrier 1986
13) Arbeiderbladet 27.4.87
14) Brev fra Elkem til forfatteren 19.12.86
15) IKO 1987, nevnt foran
16) Gøthe-utvalget 11.3.83: DNN-saken. Vurdering av ilmenittprosjektet

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

KAPITTEL 9
NOEN ERFARINGER FRA TYSSEDAL-KAMPEN

Ved inngangen til 70-åra skjedde det flere endringer i de generelle betingelsene for Tyssedal-samfunnet. Det var for det første blitt mulig å overføre krafta over lange avstander uten altfor stort tap, og samkjøringsnettet mellom Vest- og Østlandet var en realitet. For det andre var det slutt på den økonomiske oppgangen. Den langvarige økonomiske veksten etter annen verdenskrig blei brutt. Aluminiumsindustrien er svært konjunkturømfintlig og var en av de første industrier som fikk merke omslaget. For det tredje var produksjonsanlegget i Tyssedal blitt håpløst gammaldags og umoderne. Det var kommet ny teknologi på markedet som krevde mindre arbeidskraft og var mindre energikrevende. Enhetene var blitt større og mer rasjonelle.

Disse endringene var det som gjorde at kapitalinteressene bak Tyssedals aluminiumsverk tok sikte på å legge ned Tyssedal-bedriften. Det ville ikke bare bety tap av arbeidsplasser. Samtidig ville det få drastiske konsekvenser for samfunnet fordi befolkninga ville få sitt eksistensgrunnlag revet vekk under seg. Nedlegginga av DNNs Eydehavn-fabrikk og trusselen mot Tyssedal-bedriften var et av de første utslaga av den situasjonen de nye vilkåra skapte for ensidige industristeder i Norge.

I Tyssedal fantes en tradisjon bygd på samhold og stolthet over det samfunnet som innbyggerne og deres forfedre hadde bygd opp i tjeneste for utenlandsk storkapital. De var bevisst hvilke verdier de hadde skapt. I dette var bevisstheten om krafta som en lokal ressurs som de hadde en historisk og moralsk rett til avgjørende. På dette grunnlaget gikk fagforeninga på Nitriden ut og krevde at staten skulle gripe inn overfor de utenlandske eiernes utbytting og stille nedlegging av Tyssedal.

Fagforeninga inngikk raskt et samarbeid med Odda kommune for å arbeide for å få til ei best mulig løsning for lokalsamfunnet. De greide å presse staten til å ta på seg et ansvar ved å gå inn i forhandlinger med eierne om hjemkjøp. Under disse forhandlingene ga Arbeiderparti-regjeringa tyssedølingene en garanti for at arbeidsplassene skulle opprettholdes. Regjeringa levde den gang i den trua at den økonomiske veksten ville fortsette. Nedgangen blei oppfatta som kortvarig. Landet ville snart være over kneika ved hjelp av motkonjunkturpolitikken og oljeinntektene.

Men det som egentlig gjorde myndighetene interessert i å ta over Nitriden i Tyssedal fra Alcan og BACo var kraftressursene. De forutsatte derfor at aluminumsproduksjonen i Tyssedal skulle legges ned. Det ville frigjøre kraftressurser som representerte store verdier. Det var blitt tydelig med det første oljeprishoppet i 1973, og det blei enda klarere da et nytt oljeprishopp kom i 1978. Det var mulig å få mye mer profitt ut av krafta hvis den blei solgt til statskraftpris og ikke til sjølkostpris som til aluminiumsproduksjonen ved DNN.

Med staten som forhandlingspart blei krafta et sentralt kort som lokalsamfunnet også var villig til å bytte bort mot å trekke til seg en ny type industri for å få flere bein å stå på. Det blei oppretta et eget statlig utvalg med lokal representasjon til å se på løsninger for Tyssedal.

Regjeringas strategi var at kraftinteressenter skulle få tildelt etterlengta kraft til ekspansjon ved eksisterende bedrifter mot å etablere ny virksomhet i Tyssedal. Så viste det seg at krisetendensene holdt seg. Det bidro til å svekke mulighetene for ei løsning for Tyssedal. Den økonomiske utviklinga fikk Arbeiderparti-regjeringa til å gå bort fra motkonjunkturpolitikken og over til en industripolitikk med mindre statlig engasjement. Fra rundt 1978 blei industripolitikken lagt om her til lands i retning av at utelukkende markedet og lønnsomheten måtte bestemme utviklinga, ellers var omstilling nødvendig.

Imens hadde 6-7 års utvalgs- og utredningsarbeid gitt svært lite håndfaste resultat for lokalsamfunnet. Folk i Tyssedal opplevde stadige utsettelser og langvarig usikkerhet for framtida si. Riktignok hadde Odda fått tilført ei avdeling av Kongsberg Våpenfabrikk, men svært få fra Nitriden hadde fått jobb der. Forsøket på omstilling av næringslivet i kommunen hadde derfor spilt fallitt. Det førte til at lokalsamfunnet skifta strategi, fra å gå inn for alternativ industri til igjen å kreve et nytt aluminiums-

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

verk i Tyssedal. Som de hadde krevd av de gamle eierne. De kom fram til den erkjennelsen at bruk av krafta som blei produsert på stedet var den eneste virkelige garantien de hadde for å beholde arbeidsplassene i lokalsamfunnet. Fagforeninga pekte igjen på sin historiske rett og var etter hvert innstilt på å bruke stans av krafta ut av kommunen som et kampmiddel mot regjeringa. Også kommunestyret krevde et aluminiumsverk. Det var etter at en bevegelse hadde vært på gang på bedriften i lengre tid for å gå inn for aluminium. De lokale representantene i Tyssedal-utvalget satte så hardt mot hardt og nekta å fortsette forhandlingene ettersom de ikke fikk seg forelagt noe realistisk alternativ til løsning.

Erkjennelsen av at krafta var essensiell for å sikre arbeidsplassene i Tyssedal, gjorde at kravet blei aluminium. Fordi det var det eneste prosjektet som var utreda som tok vare på den lokale ressursen og ga et akseptabelt antall arbeidsplasser. Alle de andre løsningene som var blitt presentert i åras løp, var foreslått av kraftinteressenter som mot å etablere industri i Tyssedal skulle få føre krafta ut av dalen: Etter hvert så lokalsamfunnet tegninga, ettersom prosjekta de fikk presentert blei mindre og mindre truverdige. Ei slik løsning kunne etter kort tid ende med at den nye bedriften blei nedlagt fordi den viste seg lite lønnsom. Mens etablereren hadde sikra seg den billige krafta og var uten ansvar for lokalsamfunnet som ville sitte ribba igjen. Staten var først og fremst ute etter å hente profitt ut av Tyssedal ved å sikre seg annen bruk av krafta. Krafta skulle selges til statskraftpris. Det var flere kraftinteressenter villig til å betale. Og regjeringa ville komme billigst mulig fra forpliktelsene sine ved å la kraftkjøperen etablere noen erstatningsarbeidsplasser i Tyssedal.

Først da lokalsamfunnet innså at et nytt aluminiumsverk var det eneste realistiske for å beholde arbeidsplassene og et levedyktig lokalsamfunn i Tyssedal, blei det vei i vellinga. Arbeiderparti-regjeringa lot seg i 1981 presse til å gå inn for et nytt aluminiumsverk som ville gi 262 arbeidsplasser. Lokalsamfunnet hadde greid å presse regjeringa til å gi en garanti for arbeidsplassene i Tyssedal i 1974, før staten overtok Nitriden. Tyssedølingene hvilte ikke på laurbæra, men kjempa hele tida for sine interesser. De greide å utnytte denne garantien maksimalt så politikerne ikke kunne se bort fra den. På tross av skiftet i industripolitikken som gjorde slike garantier til anakronismer.

Deres aktivitet førte til at de greide å presse gjennom ei løsning med et nytt aluminiumsverk i Tyssedal på tross av at det var mot regjeringas og Stortingets forutsetning om å føre en stor del av krafta ut av dalen og på den måten også strukturrasjonalisere aluminiumsindustrien. Den langvarige kampen for lokalsamfunnets eksistens gjennom DNN- og Tyssedal-utvalget blei krona med seier.

Høsten 1981 blei så de politiske forholda endra. Høyre-bølgen slo inn over landet, vi hadde fått Høyre-regjering. Da Willoch-regjeringa stoppa aluminiumsprosjektet, samla lokalsamfunnet seg i unison protest og tok for første gang i bruk generalstreik og endelig full streik før stortingsbehandlinga sommeren 1982. Under streiken hadde hele lokalsamfunnet vært trekt med i støttearbeidet. Svært mange ønska å fortsette å kjempe for lokalsamfunnet sitt. Leve Tyssedal blei derfor oppretta. Her kunne alle ta del, kvinnene, de oppsagte og permitterte — kort sagt hele Tyssedals befolkning. Ilmenittverket blei først vedtatt etter hard kamp der tyssedølingene sto på kravet om aluminium og et visst antall arbeidsplasser. At ikke en gang enstemmige stortingsvedtak var til å lite på, gjorde forbannelsen og kampviljen enda større.

I 1983 fikk den nye industripolitikken sitt klareste uttrykk for distrikts-Norge gjennom Buvik-utvalgets innstilling som i realiteten var en dødsdom over mange ensidige industrisamfunn av Tyssedals type rundt om i landet. Deler av fagbevegelsen reiste kamp mot rasering av distrikts-Norge. De så på Tyssedal som en prøvestein på denne nye politikken. Og Tyssedal-samfunnet vant fram, mens mange andre lokalsamfunn seinere har fått føle en hardere politikk.

Tyssedal fikk til slutt sitt ilmenittverk. Det var likevel en delseier i forhold til et aluminumsverk som ville bundet hele Nitridens kraftkvote til Tyssedal og gitt samfunnet et sikrere prosjekt enn det nye pilotprosjektet. I tillegg til presset fra lokalsamfunnet og fra støttebevegelsen, sto det sterke industriinteresser bak og skøyv fram ilmenittprosjektet. Titania, Kronos Titan og deres eier det amerikanske NL Industries ville få i gang et prosjekt som de lenge hadde vurdert, men ikke funnet tilstrekkelig lønnsomt. Staten skulle bære hovedtyngden av investeringa, og verket ville få billig elektrisk kraft. Elkem fikk anledning til å utvikle teknologien i dette pilotprosjektet. Selskapet fikk ei kjempekontrakt og måtte sjøl ta liten risiko. Dessuten tjente Elkem og resten av den norske aluminiumsindustrien og for den del hele den kraftkrevende industrien på at ilmenittprosjektet fortrengte aluminiumsverket i Tyssedal. Det frigjorde

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

en del av Tyssedal-krafta som kunne gi anledning til utvidelser ved noen av de eksisterende aluminiumsverka eller i annen kraftkrevende industri.

Slik Tyssedal-saka blei løst bidro den derfor til å strukturrasjonalisere aluminiumsindustrien. Det hadde også vært et uttalt mål for DNA-regjeringa da den begynte å beskjeftige seg med problemet Tyssedal tidlig på 70-tallet. På den måten saka endelig blei løst imøtekom Willoch-regjeringa både interessene til sterke kapitalkrefter og lokalsamfunnet i dets krav om erstatningsarbeidsplasser. Samtidig frigjorde den en del av kraftressursene i Tyssedal. Men helst hadde den sett at prosjektet var blitt rimeligere og at mesteparten av krafta var blitt frigjort. Så også Willoch-regjeringa hadde latt seg presse - om den viste total forakt for folk i lokalsamfunnet og deres syn på hva som var den beste løsninga.

Den siste fasen i Tyssedal-kampen blei på en måte et symbol i Norge på forsvar av arbeidsplasser og lokalsamfunn. Hva var grunnen til at det gikk såpass bra for Tyssedal?

Det var helt avgjørende at lokalsamfunnet greide å samle seg, organisere støttearbeid, forene seg med andre utsatte ensidige industristeder og føre en aktiv kamp for å opprettholde livsgrunnlaget sitt. Uten denne store mobiliseringa i 1982 og 1983 er det usikkert om Tyssedal ville ha eksistert som sjølstendig samfunn i dag.

Forsvarskampen fikk karakter av en eksistenskamp. Den gjaldt hele samfunnet. Trusselen om nedlegging og arbeidsløshet er et kollektivt anliggende på en plass som Tyssedal fordi samfunnet er bygd opp rundt en stor bedrift. Det ga grunnlag for stor enhet. Det fantes ikke individuelle løsninger hvis en ville fortsette å bo her. Flytting var da alternativet. Den viktigste erfaringa fra Tyssedal er derfor at det er mulig å vinne for et lokalsamfunn hvis de tar utgangspunkt i det særegne ved lokalsamfunnet, greier å utvikle stor bredde ved å aktivisere lokalbefolkninga og både utvikle et diplomati og kampformer som har gjennomslagskraft.

Tyssedal-samfunnet hadde en garanti i bakhånd som var gitt i ei annen tid. Det ga Tyssedal et taktisk fortrinn. I tida framover vil mange ensidige industristeder som er basert på lignende forhold som Tyssedal stå foran rasering av samfunnet hvis den situasjonen skulle oppstå at de ikke lenger er profitable nok. Da er det ikke likegyldig hva de som blir berørt finner på. Det forstår en hvis en sammenligner den strategien Rjukan- og Tinn-samfunnet hadde, da de sto overfor angrepet på 60-tallet, med det som skjedde i Tyssedal- og Odda-samfunnet. På Rjukan godtok de kraftutførselen og tapte et stort antall arbeidsplasser og innbyggere. I Tyssedal blei parola *«Krafta er vår!»*. De ville ikke sende den ut før de var sikra et visst antall arbeidsplasser. Krafta skulle knyttes til de nye arbeidsplassene.

Fortsatt er Odda kommunes naturlige fortrinn den billige krafta. Uansett konjunkturer framover vil kampen om eiendomsretten til krafta være et kjernespørsmål. Den vil avgjøre framtida for Oddas tre hjørnesteinsbedrifter Odda Smelteverk, Norzink og Ilmenittsmelteverket. Uten krafta er livsnerven skåret over for Tyssedal- og Odda-samfunnet.

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Tom side

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

ETTERORD

Etter at jeg avslutta arbeidet med manuskriptet, oppsto det ny dramatikk i Tyssedal-saka. Bedriften trengte et tilskudd på 120 millioner kroner for å kunne fortsette drifta. Næringsdepartementet avslo, styret varsla at de da måtte slå bedriften konkurs. Det viste seg at regjeringa hadde bestemt seg for å kvitte seg med verket og førte forhandlinger med to interessenter, Titania (egentlig NL Chemicals) og Tinfos Jernverk. Lokalsamfunnet fikk på nytt oppleve usikkerhet om skjebnen til hjørnesteinsbedriften.

Valget falt på Tinfos Jernverk, som er eid av Holta-familien. De betalte ingenting for verket, men overtok ansvaret for byggelånet på ca. 520 millioner kroner (redusert fra 650 millioner bl.a. pga. valutaendringer) og måtte forplikte seg til å investere minimum 150 millioner kroner i utbedring av teknologien ved verket. De fikk også kraftrettighetene med muligheten til å selge overskytende kraft (520 millioner kWt) fram til hjemfallsdatoen i år 2006. Årlig inntekt av dette salget har vært ca. 100 millioner kroner, men den vil kunne komme opp i 175 millioner i og med at Tinfos kan selge krafta fritt i markedet. Slik vil Tinfos kunne betjene gjelda og dekke opp investeringa på 150 millioner. Dersom de velger å legge ned produksjonen ved ilmenittverket, mister de retten til å selge den overskytende krafta. Men den delen av krafta som går til ilmenittverket (såkalt egenkraft), ca.335 millioner kWt, vil de fremdeles ha rett til å selge! Om verket stanses, vil ikke lokalsamfunnet en gang få den inntekta.

Avtalen med Tinfos blei inngått 24. mars. Stortinget vedtok privatiseringsforslaget fra regjeringa den 6. mai 1988. Arbeiderpartiet fikk oppfylle Høyres ønske fra 1983, ei løsning med privat industri i Tyssedal og ei løsere krafttilknytning.

Næringsminister Kristensen påsto at staten hadde investert og tapt 1,4 milliarder kroner på ilmenittverket. Men verket sto nå der og var ennå ikke prøvd skikkelig ut. Ei tilleggsbevilgning var nødvendig pga. en overskridelse på 10%, noe som er normalt i et så stort prosjekt. I tillegg er det jo et pilotanlegg. Anlegget starta opp høsten 1986. Det var ikke å forvente at det skulle kunne gi overskudd alt fra 1987/-88. Statens andel av kommandittkapitalen var 650 millioner. Bare 200 av disse var bevilga over statsbudsjettet i 1983, og 20 millioner blei gitt som tilskudd i 1988. Resten var betalt med opptjente kraftinntekter. Kristensen ville likevel slå bedriften konkurs eller la private overta. Hvorfor? Det er vanskelig å avdekke, men naturlig å se det i sammenheng med at Arbeiderparti-regjeringa er i ferd med å gjennomføre harde tiltak overfor statlig industri og overfor ensidige industristeder som ikke kan vise til stor nok profitt. I Tyssedal sto de i tillegg overfor tekniske problem, rettssak mot leverandøren av utstyret og en sysselsettingsgaranti som ennå ikke var oppfylt. Ved å kvitte seg med eieransvaret, ville staten fri seg fra denne garantien og fra det framtidige ansvaret for arbeidsplassene. Krafta ville nok regjeringa helst ha beholdt, men den lot seg presse. Tinfos/DNC hadde som mål å kunne føre krafta ut av Tyssedal uavhengig av om det var produksjon ved ilmenittverket eller ei. De fikk ikke gjennomført dette fullt ut.

Usikkerheten henger likevel fortsatt over Tyssedal. For Tinfos har oppnådd det lokalsamfunnet har kjempa mot hele tida - å løsrive krafta fra betingelsen om produksjon i Tyssedal. De tekniske problema har fortsatt å ri verket som ei mare. Verket er i ferd med å kjøre opp mot full kapasitetsutnyttelse etter en ny stor brann i august 1988. Ovnen sprakk, skader på utstyr og tapt produksjon kom opp i 150 millioner. Om lag 200 gikk på nytt permittert i 6 måneder. I tillegg reduserte ilmenittverket arbeidsstokken med 50 mann ved å gå til førtidspensjonering av alle over 60 år. Samtidig var arbeidsløsheten i Odda i august 1988 kommet opp i 8%, det høyeste tallet registrert etter krigen. Verket har fram til juli -89 vært opp i 80-85% kapasitetsutnyttelse. En regner med å komme opp i full utnyttelse fra årsskiftet 1989/90. Fristen for å få det til å gå har Tinfos satt til utgangen av 1990. Lokalsamfunnet fortjener at bedriften lykkes og får gå i mange, mange år etter 16 års Tyssedal-sak.

Oslo, i juli 1989
Ellen Røsjø

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Tom side

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

KILDER

Trykte:

DNNs/KSIs årsberetninger og regnskap 1967-86 Nitridposten 1967-70/DNN-posten 1971-72

Offentlige dokument:
St.prp. nr. 151 1974-75 Om kjøp av aksjer i DNN Aluminium A/S
St.prp. nr. 129 1975-76 Om DNN Aluminium A/S
St.prp. nr. 123 1980-81 Modernisering av aluminiumverket i Tyssedal
St.prp. nr. 76 1981-82 En revurdering av planene for industrireising i Tyssedal
St.meld. nr. 95 1981-82 Om arbeidet med industrireisning i Tyssedal
St.meld. nr. 87 1982-83 Om planene for industrireising i Tyssedal
St.prp. nr. 1 Tillegg nr. 13 1983-84 for budsjetterminen 1984. Om industriutbygging i Tyssedal
Innst. S. nr. 359 1974-75
Innst. S. nr. 305 1975-76
Innst. S. nr. 310 1980-81
Innst. S. nr. 3315 1981-82
Innst. S. nr. 295 1982-83
Budsjettinnst. S. nr. 8 Tillegg nr. 3 1983-84

Avisklipp:
Aftenpostens klipparkiv om aluminiumsindustrien 1965-87
Bergens Tidende, Hardanger Folkeblad, Haugesunds Avis, Haugesund Dagblad og Stavanger Aftenblad 1965-81 (klipp samla av Odda bibliotek) om Tyssedal-saka
Hardanger Folkeblad 1982-83 om Tyssedal-saka
Argus-klipp om Tyssedal-saka:
Aftenposten 7.11.81 — 20.12.83
Arbeiderbladet 7.11.81 — 20.12.83
Bergens Tidende 7.11.81 — 20.12.83
Dagbladet 7.11.81 — 20.12.83
Klassekampen 7.11.81 — 20.12.83
Kapital 7.11.81 — 20.12.83

Utrykte:

Protokoll avdeling 44 1970-86
Protokoll streikekomitéen 1982
DNNs forhandlingsutvalg 1969-86
DNNs styre 1974-85
DNNs bedriftsforsamling 1978-81
DNNs bedriftsutvalg 1969-86
Aluminiumsarbeidernes samarbeidskomité 1971-76
Fellesstyret for de kjemiske fagforeningene i Odda 1970-83
DNN-utvalget 1973-76
Tyssedal-utvalget 1975-80 (også møter mellom de lokale repr.er)
Lokalt sysselsettingsutvalg 1982-83
Odda kommunestyre og formannskap 1965-87
Diverse rapporter
Kontrakt Elkem/KSI, desember 1983
Materiale fra Olje- og energidept. (overført fra Industridept.) 1964-75
Materiale fra Industridepartementet 1970-82

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

Audiovisuelle:

Filmen «Hvem eier Tyssedal», Sølve Skagen & Malte Wadman 1975
NRK fjernsynet: Vindu mot vår tid 17.3.75, ved Olav Øverland
Tyssedal — lokalsamfunn med statsgaranti 20.2.79, ved Ebbe Ording
Med ryggen mot framtiden 27.11.81, ved Ebbe Ording

Muntlige:

Intervju med:
Fra avdeling 44 og Leve Tyssedal:
Olaf Albertsen 27.8.87
John Andersson 20.3.87
Arve Eriksen 13.11.87
Arthur Holen 22.5.87
Kjell Johannessen 26.3.87
Alf Kindem 26.1.87
Knut Kvile («Pojken«) 19.5.87
Agnes Lervik 9.11.87
Synnøve og Harald Meland 17.11.87
Nils Moldøen 25.8.87

Fra Odda kommune:
Leiv Stensland 5.10.87

Fra industrikomitéen i Stortinget:
Aksel Fossen 7.1.88

Fra bedriftsledelsen:
J. Johan Solheim 27.8.87

Fra Tysso Elektrikerforening:
Bjørn Seim 19.11.87

Fra Elkem:
Karl Lorck 25.9.87

Fra ÅSV:
Haakon Sandvold 15.5.87

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

LITTERATUR

Om Tyssedal og Tyssedal-saka:

- E. Kollenborg: DNN Aluminium A/S 50 år, Oslo 1962
- Lars O. Strand: 50 år Elektrokjemisk Arbeiderforening Avdeling 44 — Tyssedal, Odda 1965
- Olaf Kolltveit: Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid 3, bygdesoga 1913-63, 1967
- Avdeling 44: Arbeidsplassene i Tyssedal i brennpunktet, Tyssedal 1973
- Sølve Skagen: Hvem eier Tyssedal, hefte til filmen, 25.7.75
- Terje Rønhovde, Reidar Tømmernes: Tilfellet Tyssedal. En analyse av Alcan og Bacos virksomhet i Tyssedal. 1976, kopi på Odda bibliotek
- Knut Heidar: Økonomisk struktur og korporativ dominans. Arbeiderpolitikken i Rjukan og Odda ca. 1906-24. TFAH 1/1976
- Harriet Clayhills: Kjerringer mot strømmen. Arbeiderhusmødrenes organisering og kamp i 20- og 30-åra, Oslo 1978
- Jakob Hauge: Lokalsamfunnets makt/avmakt. Eksemplet Tyssedal. Essay ved Oppland distriktshøgskole våren 1980
- AKP(ml) i Odda og Tyssedal: Tyssedal — 10 års klassekamp, 1983
- Vigdis Nilsen: Velferdsstatsmål og statlig styring, hovedoppgave i statsvitenskap, Univ. i Oslo våren 1985
- Fagerborg, Raknem: Nitriden i Tyssedal. Arbeid og liv i eit lite industrisamfunn, Utne 1986
- Odda Samorgs støttekomité for de utestengte fra KSI: Utestengt fra KSI. Etter 10 års kamp for Tyssedal. Slå angrepet tilbake! Odda 1987

Om aluminiumsindustrien mm.:

- Akerø m.fl.: Norge i Brasil. Militærdiktatur, folkemord og norsk aluminium, Oslo 1979
- F. E. Banks: Bauxite and Aluminium. An Introduction to the Economics of Nonfuel Minerals, Lexington 1979
- Ervik m.fl.: Smelteverkene i smeltedigelen, Oslo 1979
- Tore Grønlie: Årdal Verks oksydavtale med Alcan i 1947, Historisk Tidsskrift 55 1976
- Tore Grønlie: Norsk industripolitikk 1945-66, i Berg, Pharo (red.): Vekst og velstand, Oslo 1977
- Hanisch/Lange: Veien til velstand, Oslo 1986
- Torstein Hjellum: Aluminiumindustrien og EEC. Utgitt av AKMED, Oslo 1972
- Johansen m.fl.: Arbeidsmiljøregulering og innovasjon i norsk aluminiumsindustri, Gruppen for ressursstudier, Oslo 1985
- Nils H. Lundberg (red.): «Grunnfjellet i norsk industri», Norsk Metallurgisk selskap 1986
- Lars Mjøs: Teknisk utvikling i produksjon av primæraluminium, Rapport nr. 10 IØI, Bergen 1978
- Peter Neersø: Aluminium, København 1984
- L. Lea Nergaard: Fra trange tider til stabil lønnsomhet, Bergen Banks kvartalsskrift 1976:4
- NOU 1979:49 Kraftintensiv industri
- NOU 1983:10 Ensidige industristeder
- OECD 1974: Problems and prospects of the primary aluminium industry
- OECD 1983: Aluminium industry. Energy aspects of structural change
- Aage W. Owe: En industribedrift blir til. Erfaringer fra oppbyggingen av A/S Årdal og Sunndal Verk, Bergen 1966
- Jon Ivar Rønning: Økt videreforedling av aluminium i Norge. Muligheter og begrensninger. Rapport nr. 65 IØI, Bergen 1986
- Bjørn Svendsen: En analyse av norsk primæralumiiumindustri, Rapport nr. 16 IØI, Bergen 1980
- Skanaluminium: Hall-Heroult 100 års jubileum 1886-1986. Produksjon av aluminium i de nordiske land, Oslo 1986
- Dag Tresselt: Strategi og kontroll i norsk aluminiumsindustri. Fra teknisk funksjonshemming til risikoaversjon. Oslo 1968
- Eirik Vatne: Rjukans vekst og fall. Om opp- og nedbygging av et ensidig industristed, Arbeidsrapport nr. 17 IØI, Bergen 1978

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)

www.pdf-arkivet.no/rosjo (mars 2012)